

INTERNATIONAL HUMANITARIAN UNIVERSITY

DEPARTMENT OF MANAGEMENT

DEPARTMENT OF ECONOMICS
AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

**COASTAL REGIONS:
PROBLEMS AND PARADIGMS
OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT**

Collective monograph
under the editorship of T. Derkach

Riga, Latvia
2018

UDC 339.924EU(477)
V 55

Reviewers:

Kuryliak V.Y. – Doctor of Economic Sciences, Professor, Head at Department of International Economics, Ternopil National Economic University.

Lutsyshyn Z.O. – Doctor of Economic Sciences, Professor, Honoured Worker of Education of Ukraine, Professor at Department of World Economy and International Economic Relations, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Yakubovskiy S.O. – Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Department of World Economy and International Economic Relations, Odessa I.I. Mechnikov National University.

Executive Editor: T.V. Derkach, Doctor of Economic Sciences, Head of Department of Management, International Humanitarian University.

*Recommended for printing by the Academic Council
of International Humanitarian University
Protocol № 6 on 05.07.2018*

Scientific Board: T.V. Derkach, N.P. Kovalenko, A.I. Rybak, V.I. Zaharchenko

Multi-authored monograph “Coastal regions: problems and paradigms of socio-economic development” is the first edition within the science topic “Coastal regions in the global economy and globalization processes”, which publishing is initiated by the staff of Departments of Management and Economics and International Economic Relations of International Humanitarian University. A group of authors proposed a number of new approaches to the investigation of a wide range of issues of development of coastal regions. The publication is designed for scientific workers, university teachers, postgraduate students, and students of HEIs.

Coastal regions: problems and paradigms of socio-economic development: Collective monograph / under the editorship of T. Derkach, Doctor of Economic Sciences. Riga, Latvia: Publishing House “Baltija Publishing”, 2018. 560 p.

© 2018 Individual authors

© 2018 All rights reserved

ISBN 978-9934-571-29-9

© 2018 International Humanitarian University

TABLE OF CONTENTS

Introduction	6
Section 1. Problems of the development of coastal regions	10
1.1. Coastal regions: typology and actualization of economic development <i>Derkach T.V.</i>	10
1.2. About some features of social-economic development of northern Black Sea coastal zone <i>Kovalenko N.P., Kovalenko I.N.</i>	29
1.3. Морський потенціал як фактор економічного розвитку України <i>Степанова К.В.</i>	45
1.4. Problems and ways of formation of investment and innovation model of Ukrainian development <i>Nemchenko H.V.</i>	68
1.5. The sustainability estimation of Odessa agglomeration development <i>Rybak A., Azarova I.</i>	83
1.6. Дослідження локальної системи «місто-оточення» у межах соціально-територіальної структури суспільства (на прикладі українського Причорномор'я) <i>Ширяєва Л.В., Липтєва В.В.</i>	100
1.7. Розробка стратегії просторового розвитку регіону (на прикладі Одеської області) <i>Захарченко В.І., Сорока Л.М.</i>	113
1.8. Розвиток форм регіональної політики в умовах зміни технологічних укладів <i>Меркулов М.М., Захарченко Н.В.</i>	127

1.9. Оцінка впливу тіньової економіки на регіональний розвиток на прикладі українського Причорномор'я <i>Головченко О.М., Курко А.С.</i>	145
1.10. The stability of socio-economic systems under conditions of global development <i>Davydova I.O., Revenko D.S., Lyba V.O.</i>	167
1.11. Методичне забезпечення дослідження функціонування соціально-економічної структури регіону <i>Балахонова О.В., Бондаренко О.В.</i>	186
Section 2. Institutional support of regional development	206
2.1. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку <i>Котиш О.М., Бестужева С.В., Мілько І.В.</i>	206
2.2. Perspectives of transport systems in the conditions of globalization the world economy <i>Donchenko O.O.</i>	233
2.3. Logistics engineering enterprises for sustainable development: preconditions and expected effects <i>Sapotnitska N.Y.</i>	248
2.4. The IMF loans: financial assistance or debt burden <i>Myroshnychenko Y.V., Motsna I.V.</i>	270
2.5. Monitoring of international donor support in the context of development of the united territorial communities <i>Boichenko E.B., Vasilchuk N.A.</i>	291
2.6. Моделювання операцій з надання страхових послуг в умовах поведінкової економіки <i>Ткаченко І.С., Бакалова Н.М.</i>	329

Section 3. Sectoral aspects of regions' functioning	350
3.1. Economic security management of iron ore mining industrial enterprises of Ukraine <i>Frolova L.V., Rozhenko A.V.</i>	350
3.2. State regulation of the sustainable development of Ukraine's food industry <i>Khrypiuk V.I.</i>	368
3.3. Оценка экономической эффективности IT-технологий информационной системы для уменьшения коммерческих потерь электроэнергии в распределительных сетях <i>Добровольская Л.А.</i>	390
3.4. Економічна ефективність виробництва молока та його інформаційне забезпечення <i>Сколотій І.В.</i>	414
3.5. Essence and systemment rental for accounting requirements <i>Dmytrenko A.V., Lebedyk G.V.</i>	444
3.6. Облік і аудит запасів: особливості організації та методики <i>Крот Ю.М., Пастернак Я.П.</i>	469
3.7. Expansion of functions of accounting and analytical support in management of the enterprise's strategic development <i>Tytenko L.</i>	488
3.8. Особливості формування людського фактора за фазами розвитку кризи на підприємстві роздрібної торгівлі <i>Забродська Г.І., Забродська Л.Д.</i>	509
3.9. Management system of institutional autonomy of higher education institutions: conceptual and methodological basis design <i>Rayevnyeva O., Stryzhychenko K., Grynevych L.</i>	538

INTRODUCTION

“Port regions seem always to have been at an advantage when compared to those regions which not situated by the sea or on rivers”.

Vleugels R.L.M. (1967)

The phenomenon of coastal regions is manifested in their potential ability for promotion of rapid economic development under the conditions of activation of globalization processes in the world economy.

Being integral systems, coastal regions possess territorial, economic and strategic holistic characteristics.

Presently, a new paradigm acquires increasing topicality, which envisages the transformation of coastal regions' functions using their competitive advantage thus turning them into leaders of coastal countries' economic growth.

Coastal regions witness concentration of production and infrastructure as well as enhancement of conflicts due to multipurpose possibilities of use of the same resource.

Therefore, reevaluation of the coastal regions' place and role in the territorial division of labor, research into the problems of their functional structure and ecological safety appear necessary. This topic predetermines the issues of social and economic development of Ukraine's coastal regions since development of transit transport and recreational tourist functions of coastal regions are capable of making a valuable contribution in the solution of socio-economic problems both at the regional and national levels. However, in Ukraine, these trends have not been backed with serious theoretical research. They are developed on the basis of practice, particularly foreign one, which frequently fails to yield adequate result when transformed to our specific reality.

The prospective tendency of enhancement of sea resources development can be observed including mineral, energy and recreational ones; the role of

shipping will further increase as well as the potential of coastal EGL; these processes will result in the further shift of world production and population towards the sea. The coastal contact regions will further acquire still greater and more diversified importance.

The character of natural conditions and resources, functional versatility define the characteristic features of coastal regions. This is the zone of a state's special interest, which plays an important role in the country's structure and territorial organization. The high level of urbanization, conflict of interests of different branch departments and financial operators in coastal regions result in the competition of functions. The state, therefore, should strictly control the use of such territories on the legal basis.

Special vulnerability of ecological system, increasing overpopulation, decrease of quality of marine environment is inherent in coastal regions and therefore, they urgently need the development of the regional restriction system for economic activity.

The researches related to the special analysis of the world economy fail to separate and consider coastal territories as a subject matter despite the fact that it is they that largely determine the economic situation and maritime potential of coastal countries.

In the light of the growing role of coastal regions not only in the regional but also in the national economy, it appears expedient to work out a scientifically grounded strategy for development, which would take into account both regional and national priorities.

About authors: *T.V. Derkach*, doctor of economic sciences, head of department of management, International humanitarian university; *N.P. Kovalenko*, doctor of physical and mathematical sciences, professor, International humanitarian university; *I.N. Kovalenko*, senior lecturer, International humanitarian university; *K.V. Stepanova*, candidate of economic sciences, associate professor, International humanitarian university; *H.V. Nemchenko*, assistant of the department business management of Odessa national academy of food technologies; *A. Rybak*, doctor of technical sciences, professor, academician of the academy of communication of Ukraine, Odessa state academy of civil engineering and architecture; *I. Azarova*, candidate of technical sciences, associate professor, Odessa state academy of civil engineering and architecture; *L.V. Shiryayeva*,

doctor of economic sciences, professor, Odessa national maritime university; *V.V. Lapteva*, candidate of economic sciences, senior instructor, Kyiv national university of trade and economics; *V.I. Zakharchenko*, doctor of economic sciences, professor, Odessa national polytechnic university; *L.M. Soroka*, candidate of economic sciences, associate professor, Izmail state humanities university; *M.M. Merkulov*, doctor of economic sciences, professor, Izmail state humanities university; *N.V. Zakharchenko* candidate of economic sciences, associate professor, Odesa I.I. Mechnikov national university; *E.N. Golovchenko*, doctor of economic sciences, professor, head of department of economics and international economic relations, International humanitarian university; *A.S. Kurko*, lecturer, International humanitarian university; *I.O. Davydova*, doctor of economic sciences, professor, National aerospace university named after *M.E. Zhukovskiy* «Kharkiv aviation institute»; *D.S. Revenko*, candidate of economic sciences, associate professor, National aerospace university named after *M.E. Zhukovskiy* «Kharkiv aviation institute»; *V.O. Lyba*, candidate of economic sciences, Associate professor, National aerospace university named after *M.E. Zhukovskiy* «Kharkiv aviation institute»; *O.V. Balakhonova*, doctor of economic sciences, associate professor, Vinnytsia Institute of Economics and Social Sciences, Open International University of Human Development «Ukraine»; *O.V. Bondarenko*, degree seeking applicant, Odesa I.I. Mechnikov national university; *O.M. Kotish*, candidate of economic sciences, associate professor, Simon Kuznets Kharkiv national university of economics; *S.V. Bestuzheva*, candidate of economic sciences, associate professor, Simon Kuznets kharkiv national university of economics; *I.V. Milko*, candidate of economic sciences, associate professor, Simon Kuznets Kharkiv national university of economics; *O.O. Donchenko*, candidate of economic sciences, associate professor, National university of trade and economics; *N.Y. Sapotnitska*, postgraduate student, National university «Lviv polytechnic»; *Y.V. Myroshnychenko*, candidate of economic sciences, associate professor, Ukrainian public university of railway transport; *I.V. Motsna*, candidate of economic sciences, associate professor, Ukrainian public university of railway transport; *E.B. Boichenko*, doctor of economics, associate professor, senior research fellow, Institute of economic and legal studies of the National academy of sciences of Ukraine; *N.A. Vasilchuk*, candidate of

economic sciences, senior research fellow, Institute of economic and legal studies of the National academy of sciences of Ukraine; *I.S. Tkachenko*, doctor of economic sciences, professor, Khmelnytsky national university; *N.M. Bakalova*, postgraduate student, Khmelnytsky national university; *L.V. Frolova*, doctor of economics, professor, Odessa national polytechnic university; *A.V. Rozhenko*, candidate of economic sciences, senior lecturer, Mykhaylo Tuhan-Baranovskyi Donetsk national university of economics and trade; *V.I. Khrypiuk*, postgraduate student, National university of food technologies; *L.A. Dobrovolskaya*, candidate of technical sciences, associate professor, Pryazovskyi state technical university; *I.V. Skoloty*, candidate of economic sciences, associate professor, Kharkov national agrarian university named after *V.V. Dokuchaev*; *A.V. Dmytrenko*, candidate of economic sciences, Poltava national technical Yuri Kondratyuk University; *G.V. Lebedyk*, candidate of economic sciences, Poltava national technical Yuri Kondratyuk University; *Y.M. Krot*, candidate of economic sciences, associate professor, Cherkasy state technological university; *Y.P. Paster-nak*, candidate of economic sciences, associate professor, Cherkasy state technological university; *L.V. Tytenko*, candidate of economic sciences, associate professor, University of the state fiscal service of Ukraine; *G.I. Zabrodska*, candidate of economic sciences, associate professor, Kharkiv state university of food technology and trade; *L.D. Zabrodska*, candidate of economic sciences, associate professor, Kharkiv state university of food technology and trade; *O. Rayevnyeva*, doctor of science in economics, professor, Simon Kuznets Kharkiv national university of economics; *K. Stryzhychenko*, doctor of science in economics, professor, Simon Kuznets Kharkiv national university of economics; *L. Grynevych*, candidate of economic sciences, associate professor, Simon Kuznets Kharkiv national university of economics.

Tatyana Derkach

Doctor of Economic Sciences, Odessa

SECTION 1. PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF COASTAL REGIONS

1.1. COASTAL REGIONS: TYPOLOGY AND ACTUALIZATION OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Introduction. Presently, over 60 per cent of the world's population lives within 50 kilometer distance from the coastal line and, according to the UNESCO prediction, this figure is likely to increase up to 70-75 per cent within the following 20 years. Three quarters of the world's largest cities – metropolises, which are centers of world economy, are located in coastal regions [1, p. 3].

Unbalanced demographic dynamics between inner (i.e. continental, central) and coastal regions of the coastal countries irrespective of the level of their economic development has led to the situation where most of the modern metropolises are situated on the territory of or close to coastal zones.

According to the researchers' estimations, 70-85 per cent of the world's cities with the population of over 10 million people including the capitals of such countries as Bangladesh, Brazil, India, Nigeria and Japan are located within 100 kilometer coastal zone. Furthermore, this unprecedented level of the coastal zone development is rapidly expanding in terms of territory.

The UN Conference on the environment and sustained development Decision (Rio de Janeiro, 1992), the following worldwide agreements as well as the legislative acts adopted by many economically developed coastal countries in the recent decade especially emphasize the growing economic influence of coastal states on the world economy pointing out the necessity to develop coastal territories of the countries and regions [1, p. 3].

The world markets of raw materials and products are, primarily, the markets of ocean located countries and coastal zones. The suppliers and buyers from these countries exert a determining influence on the process of price formation on the world commodities markets. The world economy

and the world market are, therefore, based on the principles of relatively distance-independent ocean exchange where world prices are formed with respect to individual minimal (as compared to continental countries) expenses on goods transportation [19, p. 92].

The domination of ocean located countries and coastal regions is the natural result of the combined impact of the prerequisites, conditions and factors, which are primarily based on fundamental differences in the efficiency of transportation by sea and by land and correspondingly on the differences of economic potentialities of coastal and continental regions [19, p. 92].

The world ocean as a transport system has a sizable and unquestionable merit, which is the spatial unity. Furthermore, sea transport possesses a practically unlimited carrying capacity (throughput) thus covering nearly 80 per cent of all international cargo shipping. However, it should be kept in mind that it is automobile transport that actually carries over 80 per cent of all cargoes, whereas sea transport ships only 3.5 per cent. Nevertheless, the cargo turnover of the latter appears far bigger due to the average distance of shipping comprising approximately 7,000 km for sea transport, which is incomparable with automobile transport. In addition, sea transport performs the function of international commercial turnover and increasingly participates in the development of the ocean, which is primarily related to the oil and gas industry; the development of sea recreation facilities and tourism with its cruise routes has also fostered the intensification of transport activity at seas and oceans [1, p. 7].

Huge energy resources are still concealed in the depths of the seabed; hence, the world ocean is becoming an important source of mineral raw materials although the share of offshore oil and gas production does not exceed 30 per cent of that in the world [1, p. 7].

The world ocean possesses inexhaustible reserves of huge energy resources determined by the dynamism of sea waters; it has not been until recently that the energy of wind, waves and rising tide is beginning to be utilized [1, p. 8].

In fact, the coasts, islands, seas and oceans have been associated with increased use of recreational resources in the recent decades the most active being rest and recreation on the coasts [1, p. 9].

Coastal regions as special territories of the world social and economic development

The importance of sea factor in the development of society cannot be overestimated. A particular interest to marine economic problems in scientific research is noted in the second half of the XX century when the scale of the use of marine and ocean water areas by almost all riparian countries began to increase sharply. The greatest activity in this direction is shown by the USA, France, Great Britain, Norway, and other countries of the European Union, as well as the largest international organisations (UN, OECD, etc.) [2, p. 60].

Today there is proposed an Integrated Maritime Policy for the European Union, which is based on the recognition that all issues related to the oceans and seas around Europe are interrelated and that in order to achieve the desired results, the policy on the sea must develop in a coherent manner [10].

The region in the economy or economic region, the category is adequate to the well-known term “economic region”. However, the common meaning of the word “region”, if we consider it in the sphere of social practice, now goes beyond the economic region only, denoting a part of the country with the whole complex of internal and external economic and social relations that develop there, resettlement and ecological characteristics. In this case, as a rule, the region is a rather large territorial unit, the lower limit of which is the administrative-territorial unit [3, p. 47].

According to number of authors [5], maritime regions as a special range of transport development are characterized by the following features: 1) seaside position (hardly any part of the coastal zone is a coastal region); 2) they ensure the country’s participation in the international division of labour; 3) are a launching ground for the development of shelf resources; 4) a necessary condition for their development is a certain level of infrastructure equipment; 5) the economic focus of coastal regions, the basis for the formation of industrial complexes in almost all cases is the port; 6) the activity of specific physical and geographical processes, especially under the influence of increasing anthropogenic pressure, which requires special environmental and recovery approaches, more stringent restrictions on the use of natural resources; 7) they are increasingly becoming a testing ground for the development of recreational activities.

Modern researchers under the coastal area understand the land adjacent to the sea with its inherent properties and resources, characterized by the extent and area, geographical location, socio-economic, political, environmental, and other qualities that are the object of a specific activity or research [2, p. 291].

The economy of the maritime territory is fully characterized by the degree of development and differentiation of its sea-economic complex, which is a combination of economic sectors, enterprises, and organizations located on the sea coast of the country and directly related to maritime activities, which ensures the implementation of national maritime policy and sustainable socio-economic development of seaside territories [2, p. 291].

Such a system for assessing the marine potential of coastal areas should be considered at four spatial levels [2]:

- global spatial level;
- regional spatial level;
- district spatial level;
- local spatial level.

At the local spatial level, under the seaside territory, it is necessary to understand the coastal territorial nodes, which are a coastal local municipal formation of a lower spatial managerial level.

Hierarchy of spatial formations of maritime territories: region → region → district → territorial node. Note that the economic basis of the sea-economic complex of coastal territorial units is the sea port-industrial complexes (of course, if they exist), and it is such coastal territorial nodes that are the foundation of the maritime activities of higher coastal spatial formations [2, p. 292].

In modern studies [2, p. 292], the methodology for assessing the marine potential of coastal territories and analysing its components is used to solve the following main tasks:

- identification and study of factors of the territorial organization of nature and society within the coastal territories;
- a study of the structure and functional relationships between the components (factors, signs, indicators) of the maritime potential of coastal areas that explain the nature of intra-system linkages that form an assessment of the marine potential of the seaside area under consideration

and its variability both within the system and between the system and the environment;

- obtaining a generalized integrated assessment of the marine potential of the coastal area as an assessment of the sustainability of the functioning and socio-economic development of the latter under the influence of various factors;
- regionalization, zoning, and typology of coastal territorial systems of different spatial levels;
- development of principles of strategic development of maritime territories for a certain period of time;
- scientific substantiation of the management of coastal territorial systems.

Maritime socio-economic systems belong to complex systems. An important property of such systems, including territorial ones, is the emergence – the presence of such qualities that are not inherent in any of the elements entering the system [2, p. 292].

To understand the functioning of such systems, it is not enough to consider only certain elements, but an integrated approach is necessary, taking into account the entire set of factors.

Maritime territories have all the features of a complex system, they unite many elements, differ in the variety of internal relations and links with other systems, the interaction of economic, social, political, natural, technological, military, etc. components, objective and subjective factors, which at the local level form the sea port-industrial complexes [2, p. 292-293].

From the point of view of the system approach, the maritime region of the World Ocean is a complex integrated system possessing certain properties [1, p. 15].

Firstly, the coastal region of the World Ocean is a relatively holistic formation, distinguished by certain groups of attributes – factors: geographic, socio-economic, political, and political-administrative.

Secondly, as a part of this holistic formation, it is possible to distinguish elements (constituent parts, subsystems): the geographical environment, the economy of the region (economy), various communities, into which the population is united, etc. Moreover, each of the elements, in turn, can be considered as a subsystem.

Thirdly, all system elements are in diversified relationships among themselves (economy – natural resources – population) and the process of mutual relations is regulated by certain provisions, for the implementation of which there are appropriate government bodies (including supranational ones).

Finally, the region as an integral strategic formation is an element in a holistic territorial formation of a higher level: the world community of states.

These four attributes properties are sufficient to consider the coastal region of the World Ocean as a regional system and apply methods of the system approach for its study [1, p. 15].

The opposition of the sea and land, coastal and inland regions, sea and continental trade is a kind of fundamental basis for modern geoeconomics.

The essence of the geoeconomic concept by Bezrukov L.A. [8] is the following: the fundamental difference between the continental and oceanic (coastal) countries in the size of transport costs and the transport intensity of national economies underlies the mechanism of a constant “overflow” of the mass of the surplus product from continental to oceanic countries, which ultimately determines the profound differences in the effectiveness of national economies of these types of countries, the general level of their socio-economic development, the features of the territorial organization of society, the specifics of mutual relations with the outside world.

At the present time, various approaches have been developed to the theoretical and empirical classification of regions. The maritime regions themselves represent a theoretically distinguished type of regions; the second type in this short typology is the internal regions. However, the available qualitative differences of the territories within the coastal regions provide a basis for distinguishing the types within them, for which it is advisable to combine the methodology of both theoretical and empirical classifications.

In the theoretical classification of coastal subjects, a number of authors are based on the well-known J. Friedmann’s classification of regions of the 1967 year [9]. Using it, relying on empirical data, types and subtypes of regions are identified. J. Friedmann mentions the following types of regions:

- core regions – key regions (growth regions, core regions);
- upward-transition regions – advanced regions;

- development corridors – “corridors of development”;
- resource-frontier regions – raw materials regions;
- downward-transition regions – backward (depressed) regions [9].

The study of typological variations of the maritime zones [11, p. 328] at the meso level makes it possible to isolate their more fractional segments by taking into account the economic and residential specificity of particular maritime regions. Thus, the economic potential of “enclosing” regions (which include certain segments of the maritime zone) is significant in the formation of both a general “background” of economic activity on the coast and foreign trade exchanges with reliance on the port infrastructure. The key ekistical-demographic (and economic) indicators directly characterize the maritime zone at the meso level: the presence of focuses of the socio-economic development in the form of large urban centres, urban agglomerations, and continuous strips of settlement and economic development. Such “poles of growth”, in its turn, can be structured depending on their scale and significance in the general economic landscape of the country.

Maritime meso level zones are also characterized by differentiation into deeply echeloned (by the criterion of “density” of economic and residential development), as well as areas and zones of mainly focal settlement and economic use [11, p. 328].

The positioning of coastal regions in the economic structure in a generalized form reflects the volume of the gross regional product generated by them. A significant typological feature is the volume of foreign economic activity (FEA). The potential of cross-border clustering, as a simultaneous result of the achieved level of economic development of maritime zones and the activity of cross-border interaction, is also called to characterize the meso level coastal zones [11, p. 329].

The objective of our research was to overcome continental approaches to the allocation of coastal regions, which are a priori considered as a special case of internal ones. At the same time, the basis for the classification procedure should include two related approaches – spatial and functional.

The spatial approach, despite the seeming triviality, is not sufficiently developed. We propose to distinguish linear-node and cluster subtypes and/or combinations. When allocating linear-node and cluster subtypes, in our

opinion, significant results are obtained by the use of the three-link spatial formation “hinterland-inland-foreland”. This will allow identifying real dynamic spatial territorial-aquatorial systems with floating borders, moving away from rigid administrative-territorial boundaries.

A functional approach to the identification of types of maritime regions is distinguished by the absolute prevalence of scientific works containing an analysis of the branch structure of the economy.

The actualization of the study of maritime regions of the world

Today, there are 223 (of the total number of 264) coastal state formations, naturally different in terms of the combination of factors and attributes (physico-geographical, socio-economic, etc.). But the most important thing is that some state formations (mostly of the federal type) not only have an extremely long coastline (for example, the coastline of the Russian Federation is more than 100 thousand km) and border the waters of various seas and oceans (for example, the US has an outlet to the Pacific and Atlantic Oceans), but also consist of administrative formations of a significant degree of autonomy. Moreover, these countries play a significant role in the world economy, which allows considering administrative formations of such countries as independent strategic regions of the Global Ocean, which form a strategic georegion in conjunction with other regions [6].

In the top ten largest economies of the world, the maritime economic activity would have taken the seventh place with an aggregate annual volume of goods and services of 2.5 trillion USD. The main segments are formed by bioresources (fisheries, aquaculture, etc.), trade and transportation (coastal and ocean shipping), extraction of mineral resources (hydrocarbons and other resources), and others. Thus, the World Ocean generates an economic potential that “settles” in the contact zones of the sea and land – in the coastal zone [1, p. 18].

In a number of countries, maritime regions occupy the first stages of the economy.

The key manifestations of the phenomenon of the coastal location in the development of the region are, firstly, the coastal nature of settlement and, secondly, the specific nature of the sectoral and territorial organization

of the economy, the territorial organization of “sea-dependent” industries [12, p. 20].

A feature of the coastal location is differently manifested in the macroregions of the world.

Maritime regions occupy a special place in the system of European regions. The coastal regions of the EU account for about 40% of its GDP and population, which led to the development of a special “Integrated Maritime Policy for the EU (2007).” This document identified the problems of maritime regions in European integration processes and the main directions for their solution for the future.

According to the Commission [10], the extent of the coastline of Europe is 70 000 kilometres; it extends along two oceans and four seas: the Atlantic and the Arctic Oceans; Baltic, Northern, Black, and Mediterranean seas. The sea spaces of Europe and its coasts serve as trade routes for Europe, the climate regulator, the source of food, energy, and resources, and the favourite place of residence and recreation for its citizens.

In July 2014, the European Parliament adopted the Directive 2014/89/EC on maritime spatial planning, which officially entered into force on September 18, 2014. The main objective of this directive is to provide all marine areas of EU countries with agreed marine spatial navigation plans (MSN), which will support the sustainable development of the marine energy sectors, maritime transport, fisheries and aquaculture, as well as protect and improve the environment [7].

The Directive points out five minimal requirements to MSN:

- consideration of the mutual influence of “land – sea”;
- consideration of environmental, economic, and social aspects, as well as safety aspects;
- support for coherence between maritime spatial planning and other processes (both formal and informal) – such as integrated coastal zone management (ICZM);
- ensuring the participation of all stakeholders;
- cooperation between EU member states and promotion of cooperation with third countries [7].

Projects on the implementation of the European system of maritime clusters (groups of related industries) and the National Integrated Maritime

Policy being developed by the Member States are of particular importance among the Commission's projects [10]. Taking into account that 90% of foreign trade and about 40% of intra-European trade flows pass through its ports, it becomes clear with what problems the ports of Europe will face in the future. The expansion of their capacities should reflect the growth of European internal and external trade and be implemented in such a way as to be compatible with the related objectives of the EU policy, in particular, its objectives in the field of ecology and competitiveness [10].

At the moment, among the NUTS 1 EU regions, the coastal ones are significantly ahead of the domestic ones in terms of quantity. The situation changed only with the accession of new members – the countries of Central and Eastern Europe. During the functioning of the European community, two periods of intensive growth and development of coastal regions are defined: 60s and 70s of the last century and the last decade.

Despite the crisis of 2008–2009, the coastal regions of Europe played a role of a kind of damper for the economy as a whole due to the special characteristics of the socio-economic development inherent in the coastal regions of developed countries:

- developed infrastructure, the creation of appropriate hubs, development of transportation logistics systems, first of all, marine and internal water;
- demographic attraction and conglomeration of the population, mostly urban;
- modern infrastructure of the economy with a predominance of tertiary and quaternary industries;
- high level of development of an innovative component of the economy, hi-tech, which leads to an investment attraction;
- growth and diversification of internal market for goods, services, and information;
- development of recreation, international and internal tourism.

Significant results are given by the analysis of the distribution of coastal regions of NUTS-2 in 28 EU countries in 2013 in terms of GDP per capita (PPP) in two focus groups – the richest and poorest regions.

Among the 20 richest regions, eight were coastal: Inner London, Hamburg, Groningen, Stockholm, North East Scotland, Noord-Holland, Bremen, Hovedstaden (the metropolitan region in Denmark).

In a number of the poorest 20 regions, only four were coastal: Severoiztochen and Yugoiztochen in Bulgaria, Sud-Est in Romania, and Warmińsko-Mazurskie in Poland.

In July 2014, the European Parliament adopted the Directive 2014/89/EC, which officially entered into force on September 18, 2014. The main objective of this directive – to provide all marine areas of EU countries with agreed marine spatial navigation plans (MSN). The directive points out five minimal requirements to MSN:

- consideration of the mutual influence of “land – sea”;
- consideration of environmental, economic, and social aspects, as well as safety aspects;
- support for coherence between maritime spatial planning and other processes (both formal and informal) – such as integrated coastal zone management (ICZM);
- ensuring the participation of all stakeholders;
- cooperation between EU member states and promotion of cooperation with third countries [7].

The maritime region of the EU is a statistic region of the European Union at the level of NUTS 3, determined according to one of the following three criteria:

- the region has a maritime boundary;
- the region has more than half of its population within a radius of 50 km from the sea (63 other regions meet this criterion, which is based on the GEOSTAT 2006 population grid. Prior to the grid, all coastal regions were identified as the NUTS 3 level region with a sea border);
- the region – Hamburg [15].

According to Eurostat data, there are differences in GDP between coastal and non-coastal areas (Table 1).

Analysis of the level of employment in coastal areas over a 9-year period (2005–2014) showed that the trend was positive in most EU member states with coastal regions (Table 2).

Despite the presence of huge inland areas, the vast majority of the demographic potential of such major countries as the USA and China gravitates to the marine and oceanic coasts and to the deep-sea rivers and lakes accessible to sea vessels.

Table 1

GDP per inhabitant, by country, 2000, 2005, 2010–11 (¹) (EUR/inhabitant)

	Coastal regions					Non-coastal regions				
	2000	2005	2010	2011	2000	2005	2010	2011	2011	2011
Belgium	24 853	29 695	33 303	34 477	20 375	23 815	27 291	28 058		
Bulgaria	1 983	3 014	4 311	4 739	1 677	3 013	4 865	5 326		
Denmark (²)	31 522	36 782	41 241	41 468						
Germany	27 591	29 665	32 718	33 565	24 659	26 720	30 308	31 756		
Estonia	5 026	9 240	11 906	13 467	2 950	5 594	7 310	8 147		
Ireland	28 278	39 972	35 553	36 435	17 408	26 142	21 233	21 642		
Greece	12 789	17 664	19 987	18 742	10 318	13 359	14 645	14 221		
Spain		20 555	21 994	21 877	15 919	21 494	23 682	23 820		
France	19 953	23 448	25 128	25 863	25 965	29 619	32 807	33 742		
Croatia	5 131	7 984	9 672	9 994	5 328	8 169	10 242	10 570		
Italy	17 888	21 252	22 112	22 388	25 951	29 444	30 930	31 405		
Cyprus (²)	14 336	18 412	20 985	21 130						
Latvia	4 547	7 413	10 598	11 952	2 030	3 152	5 211	6 166		
Lithuania	3 952	6 640	9 881	11 260	3 508	6 270	8 829	10 094		
Malta (²)	11 208	12 183	15 372	15 929						
Netherlands	27 425	33 518	37 276	37 683	24 590	28 839	32 813	33 441		
Poland	4 810	6 078	8 323	8 619	4 860	6 442	9 311	9 743		
Portugal	13 237	15 518	17 105	16 977	8 822	10 462	12 053	11 869		
Romania	2 062	4 320	6 265	6 674	1 798	3 658	5 772	6 127		
Slovenia	10 653	13 589	16 629	16 601	10 851	14 483	17 430	17 771		
Finland	28 653	33 070	36 766	38 271	20 343	24 850	27 401	29 420		
Sweden	31 041	34 038	38 310	41 836	26 819	28 713	32 835	36 071		
United Kingdom	27 269	30 936	28 050	28 384	25 659	28 715	25 037	25 572		
Norway			52 452	55 082			36 785	39 581		

(¹) The Czech Republic, Luxembourg, Hungary, Austria and Slovakia are landlocked countries and are not presented.

(²) Denmark, Cyprus and Malta are coastal areas in their entirety.

Source: Eurostat (online data code: *mare_lfe3emprrt and lfsi_emp_a*) [15]

Table 2
Employment rates of the population (aged 15 to 64), by country, 2005, 2010 and 2014 (%)

	Coastal regions				Country		
	2005	2010	2014	2005	2010	2014	
Belgium	65,2		66,7	61,1	62,0	61,9	
Bulgaria	56,9	58,5	60,6	55,8	59,7	61,0	
Denmark	75,9	73,3	72,8	75,9	73,3	72,8	
Germany	62,9	69,1	86,9 ⁽²⁾	65,5	71,1	73,8	
Estonia	66,5	61,9	70,3	64,8	61,2	69,6	
Ireland	67,2	59,9	62,0	67,6	59,6	61,7	
Greece	59,8	59,1	49,5	59,6	59,1	49,4	
Spain	63,4	57,8	55,3	63,6	58,8	56,0	
France				63,7	63,9	64,3	
Croatia				55,0	57,4	54,6	
Italy	46,3	51,4	50,0	57,6	56,8	55,7	
Cyprus	68,5	68,9	62,1	68,5	68,9	62,1	
Latvia	64,5	60,0	68,9	62,1	58,5	66,3	
Lithuania	63,5	59,7	68,5	62,9	57,6	65,7	
Malta	53,6		62,3	53,6	56,2	62,3	
Netherlands	73,0	74,5	72,9	73,2	74,7	73,1	
Poland	49,4	56,2	59,4	52,8	58,9	61,7	
Portugal	66,1			67,3	65,3	62,6	
Romania	50,2	54,3	50,0 ⁽²⁾	57,6	60,2	61,0	
Slovenia	68,5	66,6	63,1	66,0	66,2	63,9	
Finland	69,7	69,4	69,7	68,4	68,1	68,7	
Sweden	72,3	72,4	75,0	72,5	72,1	74,9	
United Kingdom	71,5	69,5	71,7	71,7	69,4	71,9	

(¹) The Czech Republic, Luxembourg, Hungary, Austria and Slovakia are landlocked countries and are not presented. Data for Croatia are not available.

(²) No data for 2013; 2014 data instead.

(¹) The Czech Republic, Luxembourg, Hungary, Austria and Slovakia are landlocked countries and are not presented. Data for Croatia are not available.

(²) No data for 2013; 2014 data instead.

Source: Eurostat (online data code: *mare_lfe3emprrt and lfsi_emp_a*) [15]

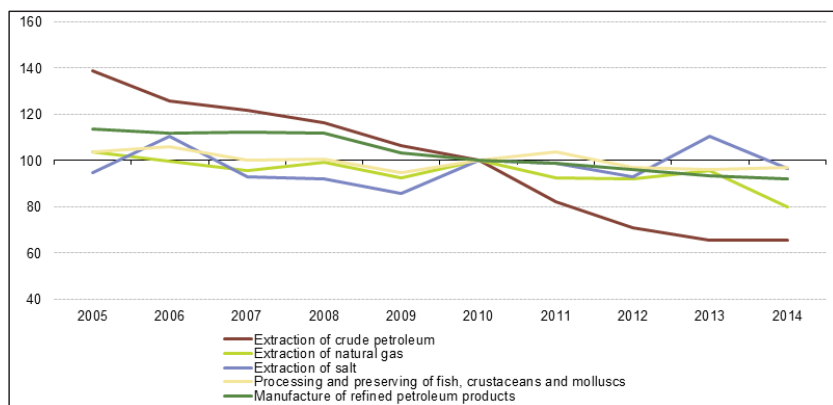

Figure 1. Production in the main marine industry of NACE Rev. 2, EU-28, 2005–2014 (2010 = 100)

Source: Eurostat (online data code: mare_lfe3emprr and lfsi_emp_a) [15]

Of the 20 largest agglomerations in the USA, 15 are located in the maritime zone, all are located directly or on the oceanic coasts – the Atlantic (New York, Philadelphia, Washington, Houston, Boston, Miami, Tampa, Baltimore, and Norfolk) and the Pacific Coasts (Los Angeles, San Francisco, San Diego, and Seattle), or on the shores of the Great Lakes (Chicago and Detroit), connected to the Atlantic by a system of deep sea and other navigable waterways along the St. Lawrence River and the Erie and Champlain canals. The remaining five agglomerations are in the continental zone: three of them (Dallas, Atlanta, and Phoenix) – within the band of 200-500 km from the sea; two (Minneapolis and St. Louis) – in 500-1000 km from the sea, and the location of the latter is confined to the largest river artery of the country – Mississippi. Among the main agglomerations of the USA, there are no cities of the ultra-continental zone. Such a pronounced gravitation towards the sea of the leading American agglomerations is an objective result of the successful realization of their extremely advantageous position on the most important ocean and sea trade routes under conditions of the continuous expansion of the superpower of its foreign economic activity [8, p. 35].

Table 3

Growth Rates in the Coastal Economy, 2010–2014

Region	Employment (millions)			GDP (\$Trillion, 2009)			Population (millions)		
	2010	2014	Annual change +/- (%)	2010 \$	2014 \$	Annual change +/- (%)	2010	2014	Annual change +/- (%)
United States	127.8	136.6	1.72%	14.6	15.8	1.9%	309.3	318.9	0.77%
Coastal States	104.1	111.3	1.73%	12.3	13.2	2.0%	252.1	259.8	0.76%
Coastal Zone Counties	53.6	57.3	1.72%	7.0	7.6	1.9%	129.9	134.2	0.84%
Shoreline Adjacent Counties	47.8	51.2	1.78%	6.3	6.8	2.0%	115.5	119.3	0.82%

Source: National Ocean Economics Program. <http://www.oceaneconomics.org/nationalreportm> [14]

From 2010 to 2014, employment growth has continued to be slightly faster in the near shore areas, but population growth has also been faster in the coastal zone and near shore counties [8, p. 35].

As an illustrative example, we can cite Big Houston (USA) on the shores of the Gulf of Mexico. The driver of the port-industrial complex of agglomeration was the petrochemical and gas-chemical industry. It is one of the world's largest production centres for the petrochemical industry. The city has more than 3700 organizations working in the petrochemical industry, as well as 9 plants processing 2.3 million barrels of oil. In total, there are 719 enterprises for the creation of chemical and plastic products in Houston (Houston: Energy Powerhouse). In this case, the resource factor successfully coincided with the coastal factor and a global production centre appeared [12, p. 23].

Meanwhile, Houston is not only industrial and port centre (216 million tons of cargo turnover and about 2 million TEU in 2012), it has become a "Global City β +" with a GDP of about 330 billion US dollars a year. This suggests that high-tech services, services, and creative branches of the economy are developing in the city on the basis of a powerful port-industrial potential [12, p. 23].

In China, peculiarly considered as a part of mainland China (or PRC), Taiwan, Xianggang (Hong Kong), and Aomen (Macao), there are also 15 city-leaders in the coastal zone: seven of them – directly on the coast

(Shanghai, Tianjin, Xianggang (Hong Kong), Guangzhou, Dalian, Hangzhou, and Qingdao), three – on the Yangtze River available to sea vessels (Chongqing, Wuhan, and Nanking), four – in the band of 50-200 km from the sea (Beijing, Shenyang, Zibo, and Jinan). In the continental zone, there are four leading centres: in the band of 200-500 km from the sea – Changchun and Taiyuan, in the band of 500-1000 km – Xi'an and Harbin. Only Chengdu is located in the ultra-continental zone (1000–2000 from the sea). Despite of the fact that the Chinese people traditionally belonged to purely “continental” peoples in their labour skills and way of life, the increase in concentration of leading urban centres in the coastal zone indicates a pronounced tendency of increasing importance of sea routes in the urban and economic development of the country [16, p. 36].

A survey of coastal regions in Turkey showed that “61.09% of the gross domestic product and 50.75% of agricultural production, 90.98% of national fisheries, 68.19% of national tourism, and 71.82% of national industrial production are generated in the coastal zone of Turkey” [17].

In maritime regions of Ukraine, borders of which are far from the seas no more than 300 km (ARC, 4 regions, and the city of Sevastopol), 29% of the population of Ukraine live. In the coastal rural areas and city councils, which boundaries are remote from the seas up to 50-60 km, 38.4% of the population of these mesoregions and 11% of the population of Ukraine live. According to the structure of the economy, coastal areas are aimed at the development of land-based activities, so they will be given less attention in this analytical note. For Ukraine, maritime regions are: – sea geo-economic and geopolitical “facade”, through which the connection with the world economy is carried out; – cross-border territories, through which energetic, trade, transport, and Eurasian routes pass; – zones of development of the sea-economic complex; – “development areas” due to the development of recreation and tourism; – grounds for the introduction of new technologies (environmentally friendly production, innovative technologies in the maritime economic complex, extraction of energy resources from methane gas hydrates and hydrogen sulphide zone of the Black Sea, etc.). In the South of Ukraine, 34% of the industrial production of the country is produced, with 28% of capital investments, almost 25% of exports, and 15% of imports of goods [20].

Conclusions. Globalization processes in the world economy and, first of all, global markets precondition in the first place the development of ocean countries and coastal regions.

Growth in the share of natural resource of the World Ocean in the global resources consumption, increasing significance of infrastructural component and recreational and tourist boom in “sea-land” systems emphasize the growing economic impact of coastal countries and regions.

An urgent task of geoeconomic research, in analogy with geopolitical ones, is to overcome continental approaches to the allocation of coastal regions, which are a priori considered as a special case of internal ones. At the same time, the basis for the classification procedure should include two related approaches – spatial and functional.

The spatial approach, despite the seeming triviality, is not sufficiently developed. We propose to distinguish linear-node and cluster subtypes and/or combinations. When allocating linear-node and cluster subtypes, in our opinion, significant results are obtained by the use of the three-link spatial formation “hinterland-inland-foreland”. This will allow identifying real dynamic spatial territorial-aquatorial systems with floating borders, moving away from rigid administrative-territorial boundaries.

A functional approach to the identification of types of maritime regions is distinguished by the absolute prevalence of scientific works containing an analysis of the branch structure of the economy of these regions.

A special place in geoeconomic research of coastal countries and regions should be occupied by the analysis of marine attractiveness and, accordingly, processes of polarization of development of coastal and continental regions.

On the example of maritime regions of Europe, the special characteristics of the socio-economic development inherent in the coastal regions of developed countries in whole are identified:

- developed infrastructure, the creation of appropriate hubs, development of transportation logistics systems, first of all, marine and internal water;
- demographic attraction and conglomeration of the population, mostly urban;
- modern infrastructure of the economy with a predominance of tertiary and quaternary industries;

- high level of development of an innovative component of the economy, hi-tech;
- growth and diversification of internal market for goods, services, and information;
- development of recreation, international and domestic tourism.

Significant results are given by the analysis of the distribution of coastal regions of NUTS-2 in 28 EU countries in 2013 in terms of GDP per capita in two focus groups – the richest and poorest regions.

Analysis of problems and prospects of development of the EU maritime regions in the format of integrated maritime policy for the EU should give a new impetus to the study of the theory and practice of socio-economic development of coastal regions of Ukraine in the current geo-economic and geopolitical realities.

References:

1. Gogoberidze G.G. Kompleksnoe regionirovanie primorskih territorij Mirovogo okeana / G.G. Gogoberidze // Monograph. – Saint Petersburg, Izdatelstvo RGGMU, 2007. – P. 396
2. Gogoberidze G.G., Mamaeva M.A. Morskie portovo-promyshlennye komplekсы kak klyuchevye ekonomicheskie subekty primorskikh territorialnykh uzlov / G.G. Gogoberidze, M.A. Mamaeva // Problemy sovremennoy ekonomiki. – 2011. – N 4 (40). – Pp. 291-294.
3. Bobrov V.V. Tipologiya regionov / V.V. Bobrov // Vestnik OGU. – 2005. – № 9. – P. 47-51.
4. Gogoberidze G.G. Poniatie i sushchnost morekhoziaistvennogo potentsiala pribrezhnykh zon i primorskikh territorii / George G. Gogoberidze // Problemy sovremennoj jekonomiki, – 2008. – N 2 (26). – Pp. 266-270.
5. Lipets Yu.G., Puliarkin V.A., Shlikhter S.B. Geografiia mirovogo khoziaistva: Ucheb. posobie dlia studentov. – M.: Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 1999. – 400 p.: il. ISBN 5-691-00152-3.
6. Druzhinin A. G. Ekonomicheskii potentsial primorskoi zony: poniatii-no-kategorialnye osnovy kontseptsii [Economic potential of coastal zone: conceptual-categorical basis of the concept]. Izvestiia vysshikh uchebnykh zavedenii. Severo-Kavkazskii region. Serii: Obshchestvennye nauki [Te News of Higher Schools. North-Caucasus region. SERIES: SOCIAL SCIENCES], no. 4, 2004. 54 p. (In Russian)

7. Maritime Spatial Planning [Electronic resource] // VASAB – vision and strategies around the Baltic sea. – URL: <http://www.vasab.org/index.php/maritime-spatial-planning>
8. Bezrukov L. A. Geoeconomic Foundations of Geopolitics (by the Example of the Continental-Oceanic Dichotomy). Part 1 / L.A. Bezrukov // V. B. Sochava Institute of Geography SB RAS – 2012. – № 1(8). – P. 145-151 URL: <http://isu.ru/izvestia>
9. Friedmann J. A general theory of polarized development. Ford Foundation. Urban and Regional Development Advisory Program in Chile. Santiago, 1967.
10. Communication from the Commission to the European parliament, the Council, the European economic and social committee and the committee of the regions. An Integrated Maritime Policy for the European Union. – Brussels 10.10.2007.
11. Druzhinin, A.G. (ed.) 2017. Transgranichnoe klasteroobrazovanie v pri-morskikh zonakh Evropeiskoi chasti Rossii: faktory, modeli, ekonomicheskie i ekisticheskie efekty [Transboundary cluster formation in the coastal zones of the European part of Russia: factors, models, economic and telecommunication effects], Rostov-on-Don, 2017. – 421 p. (in Russ.)
12. Lachininskii S.S., Semenova I.V. ST. Petersburg seaside region: geoeco-nomic transformation of the territories / S.S. Lachininskii, I.V. Semenova // St. Petersburg. – 2015. – P. 191.
13. I.D. Voropaeva, M.B. Shilin Marine spatial planning in the Russian Federation: example of the Baltic sea area / Voropaeva I.D., Shilin M.B. // Proceedings of the RSHU.– St. Petersburg: – 2016.– № 44. – Pp. 225-231.
14. National Ocean Economics Program. URL: <http://www.oceaneconom-ics.org/nationalreport>
15. Eurostat. Eurostat // Archive: Maritime economy statistics – coastal regions and sectoral perspective. – URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php>
16. Bezrukov L.A. Geoeconomic Foundations of Geopolitics (by the Example of the Continental-Oceanic Dichotomy). Part 2 / L.A. Bezrukov // V.B. Sochava Institute of Geography SB RAS – 2012. – № 2 (9). – Pp. 34-40.
17. Kuleli, T. The socio-economic significance of the Turkish coastal envi-ronment for sustainable development // Environmental Monitoring and Assess-ment. 2015. – 187 (5).
18. Dergachev V.A. Prirodno-khoziaistvennaia kontaktnaia zona “susha – okean” // Izv. VGO. 1980. T. 112, vyp. 1. P. 40-45.

19. Bezrukov L.A. Strukturirovanie mirovogo khoziaistva v sisteme kontinentalno-okeanicheskoi poliarizatsii / L.A. Bezrukov// Geografiia mirovogo razvitiia. Vypusk 1: Sbornik nauchnykh trudov / Pod red. L.M. Sintserova. – M.: Institut geografii RAS, 2009. – P. 606.

20. «Shchodo vykorystannia potentsialu mizhrehionalnoho spivrobitnytstva u kompleksnomu rozvytku rehioniv Ukrainy». Analitychna zapyska («To use the potential of regional cooperation in the comprehensive development of the regions of Ukraine» Policy Brief.). Mode of access: <http://www.niss.gov.ua/articles/968/>

1.2. ABOUT SOME FEATURES OF SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT OF NORTHERN BLACK SEA COASTAL ZONE

Summary. An interpretation of the rapid rates of social and economic development of the Northern Black Sea coastal zone at the end of the 18th and beginning of the 19th centuries is proposed. The work is based on the theory of M. Belbin team roles and D. McClelland's studies, devoted to the influence of managerial motivation on the success of management. Evolutionary, development of coastal regions led to the predominance of one of M. Belbin team roles (*Resource Investigator*), which corresponds to the focusing on generation of ideas drawn from the outside world. On the other hand, statistically there are more energetic people on the shores of the seas and oceans than in the continental regions – by McClelland, there are more people here with a high level of *need for achievement (n-Ach)*. When the favorable external situation arose in the late 18th century due to the continental blockade of France, it was the high level of population *n-Ach* in the Northern Black Sea region that created the conditions for a sharp rise in trade as well as in economic development. The combined action of *Resource Investigator* team role and the heightened level of the *n-Ach* motivation led to the rapid growth of the social and economic development of the Northern Black Sea Region. It is suggested that when analyzing and planning the regional development it is expedient to take into account the McClelland's *n-Ach* factor, and, accordingly, to direct additional central-

ized resources to certain (coastal) regions that are likely to pay back investments due to accelerated rates of economic development.

Introduction. Coastal regions, by definition, belong to borderlands, or transition zone – where earth and ocean (sea) areas meet one another and, therefore, encompass both the environment along the coastline (“dry land”) and adjacent coastal waters. Such an intermediate position has a number of specific features – both in terms of physical conditions and characteristics of people living there. Therefore, the socio-economic development here is somewhat different than in homogeneous spaces.

In addition to the physical border, in the coastal region there are other – symbolic – border areas, which together form a kind of “Borderlands” (in the lexicon of the authors [1]), with which social actors interact. In a globalizing world, when integration processes begin to play a leading role [2], direct or indirect interaction between different regions arises across the Borderlands. The participants of these interactions – not only different organizational structures (enterprises, corporations, firms, holdings, etc.), but also human communities and individuals – the subjects of transformation, with their personal preferences of both acquired and inherited (and stored in the unconscious) – play an essential role. “People make the economy. Materialized economic achievements are the result of a person’s crystallized passionarity” [3, p. 9]. Interaction is necessarily accompanied by transformations in the economic, industrial-technological, cultural, social, etc. spheres, the boundaries between which begin to “move” and change the configuration of the components.

In the era of globalization, the classical economy can no longer describe such a volatile world, and new sciences are emerging on the scene: transi-tology, which focuses on studying the “trajectories” of transformations and “movement” of boundaries in transition societies, and geo-economics based on the notions of the so-called “Multidimensional communication space” (the term of Dergachev [3]). This space includes not only the habitual physico-geographical diversity of the sea and land, continents and oceans, mountains and valleys, rivers and lakes, forests and steppes, but also many objects such as neighboring civilizations, religious denominations, types of state structure, culture (each with its own set of specific cultural dimensions), etc.

All these formations interact through “borders” – real, drawn by conquerors and politicians on geographic maps, and symbolic ones existing in people’s ideas about their belonging to a particular civilization, nation, state, enterprise, religious community, tradition, etc. – in a word, across borders that form a multi-dimensional communication space. This interaction becomes especially complex when political boundaries do not coincide with symbolic boundaries – for example, when there are different religious denominations in one state and one of them begins to claim a primary role; or, let’s say, one ethnic group is divided among several states and there is a movement for their unification; or the traditional peasant community voluntarily or compulsorily enters the path of transformation into independent farms, etc. Geoeconomics, which aims to achieve world or regional superiority in an economic way, tries to take into account and build a model of these interactions and relationships [3].

Until recently, the study of the processes of transformation taking place within the Borderlands has affected mainly the macro level of social life and left aside topics about subjects, driving forces and the value-motivational prerequisites for change [1]. In this paper, we will try to partially eliminate this gap by “going down“ to the micro level and examining the influence of some psychological characteristics of people – the actors that influence either success or failure of the transformations. For this, we turn to the methodology of scientific management and use the models of the management process, describing it, first of all, from the standpoint of content (Belbin’s team roles) and, secondly, from the point of view of motivational attitudes (the D. McClelland’s motivation for achievement). Based on a certain synthesis of these models, we reveal one more factor explaining the unprecedented rapid development of the Northern Black Sea region in the early 19th century. It is connected with the special properties of the earth–sea Borderland and consists in that, firstly, there is an increased concentration of people with a certain psychological characteristic that promotes the manifestation of creative activity in the very diverse areas of human activity, and, secondly, – what is established experimental fact, – team roles are distributed unevenly.

Let’s consider these models in more detail.

Synergy of team roles as a factor in successful management

Management as a management science has created a series of models of leaders' actions, the ultimate goal of which is to achieve success. Among the most grounded are the theories of M. Belbin [4] and D. McClelland [5]. As a result of long experiments with groups of businessmen, Belbin managed to present the field of actions of the manager in the form of a set of a number of certain skills, the presence of which – in aggregate – should lead to success. McClelland approached the problem in terms of psychology, namely, he set the task to identify the composition of the motives that guide the manager in the process of managing the organization.

Let us first consider the characteristics of Belbin's team roles [4, 6].

Studies show that there is a relatively small number of distinguishable ways using which individuals can contribute to the successful team's work. None of them is perfect, but perfect can be the work of the team as a whole, provided that it is well balanced in composition and its members understand the importance of their complementary roles. Some individuals are perfect in one particular role, others manage to be highly effective in several, while no one can successfully fulfill all roles.

For a better understanding of the problem under discussion, it is necessary to know well the content of Belbin's theory, so we give the description of team roles in the Appendix, leaving in the main text one role that we want to draw attention to.

In the context of this work, we are most interested in the team role called *Resource Investigator (RI)*. The carrier of this role generates ideas, but does it differently than another idea generator, *PL* (see Appendix). If *PL* is typically an introvert, then *RI* is an extrovert. He is facing the outside world and communicates with him, seeking out ideas and developing contacts with other organizations and structures. The purpose of this activity is to assimilate the best ideas existing in the relevant field of activity, and to prevent the isolation of the organization. *RI* loves to develop human talents. He needs constant diversity in work, challenge and continuous stimulation. To maintain interest in the work, he needs people in his environment, because he does not like the routine work, which requires persistence, perseverance and attention to detail.

In a competitive environment, an employee who performs this role can look for examples of good practice in other organizations, or visit them and observe their life and activities, or maintain social contacts with colleagues. He can be a member of professional organizations and enthusiastically implements ideas gathered at various conferences, training courses or staff development sessions. He can also invent new ways of communicating with the outside world in the interests of the team, for example, inviting consumers to discuss with them the properties of new products.

The need for achievement as a factor of economic development

McClelland approaches the management process from the other side – he is interested in the reasons for the economic success of different countries in terms of motivating the CEO [5].

McClelland characterizes each individual with three psychological parameters that describe the basic motivational states of a person. They are: *the need for achievement (n-Ach)*, *the need for power (n-Pow)* and *the need for affiliation (n-Aff)*. The proportion in which these characteristics are represented in a person determine the main direction of his motivation.

We are most interested in the *need for achievement*. This quality means that a person strives “*to do better*”. This refers to comparing yourself not with other people, but with some “standards of excellence”: set a record; achieve a unique achievement (e.g., invent something); to pursue a specific goal for a long time (become a pilot, a doctor, a scientist), etc.

Experiments show that people with high *n-Ach* prefer working with an average level of risk, when the probability of success is in the range of 0.30 – 0.50. Very easy tasks do not arouse their interest, while they do not undertake very complex tasks, because the probability of success in this case is small.

People with high *n-Ach* love freedom of action and are ready to take responsibility for decisions made, rather than relying on others or on an occasion. They prefer to work in situations in which feedback is available to them, showing how successful they are.

A very interesting feature of people with a high level of *n-Ach* is their attitude to money. There are experiments showing that money is not a strong

motivator for such people: for them, cash reward is only a feedback signal, indicating the results achieved. People with low *n-Ach* under experimental conditions did much better job when their remuneration for the work done increased, while for people with high *n-Ach* the results of the work did not change much: they were rewarded for well-executed work.

“*Doing better*” as an attribute of a high *n-Ach* can mean that something new, still unknown, will be created, another shorter, more efficient path to the goal is found. “How can you achieve the same result with less labor?” or “How can the same amount of labor give a greater result?” – these are typical questions that are asked by people with high *n-Ach* in the conditions of working activity. Such people always look for new and inspiring tasks, move from one type of activity to another, challenging their desire “to do better” everything.

McClelland showed that the motive of achievement is a key factor in the economic development of countries. On the one hand, studies indicate that a high value of *n-Ach* is likely to contribute to business success, since it requires the qualities that are characteristic of people with a high *n-Ach* score. On the other hand, young people with large *n-Ach* are more willing to go into business than in other professions. If the high value of *n-Ach* leads to an increase in the number of entrepreneurs, then the activity of the latter should affect the rate of economic growth. McClelland cited many evidences in favor of such a statement. By direct methods of mathematical statistics, McClelland discovered the existence of a positive correlation between the dynamics of economic development of different countries and the behavior of the *n-Ach* factor: for ancient Greece during its peak (475-362 BC); for the USA between 1810 and 1950; for Spain from 1200 to 1700; in England between the years 1550 and 1800 etc.

Very convincing was another study conducted at the level of automobile corporations in the US and Japan during the period from 1952 to 1980. At the end of this period, American companies lagged behind Japan in almost all respects. It was suggested to determine the level of *n-Ach* in the firm from analysis of the annual message of the head of the company to the shareholders. Firms “Nissan”, “Toyota”, “Honda”, “General Motors” and “Chrysler” have been analyzed. It turned out that all Japanese firms had a higher *n-Ach* index than the American ones, which explains the relative failures of American firms.

The level of *n-Ach* is influenced by ideology. A newly adopted ideology, inspiring people, leads to an increase in the level of *n-Ach*. The USSR and China considered themselves the initiators of the great communist reform and raised the gigantic masses of people to achieve this goal. Studies based on texts of school textbooks showed that the *n-Ach* indicators in these countries were much higher than the world average.

A bright representative of countries with a high index of *n-Ach* are the USA, which demonstrate to the whole world their unique achievements. As noted in many studies, one of the most important factors of economic growth in the US is specifically the American cult of entrepreneurship, firmly and traditionally embedded in the public consciousness: "A distinctive feature of the psychology of American society is the pursuit of success. It is also a motivation that forces people to study hard, work hard, improve their qualifications and status, and, in general, their own and social well-being" [7, p. 300]. The United States at all times considered itself as an exceptional country [8].

The idea of the Messianic destiny of America became over time a state-forming ideology. From the time when, on November 1 (21), 1620, the fragile sailboat "Mayflower" with the first colonists dropped anchor at Cape Cod, in their own eyes they saw themselves as the newly elected people going to the "great exodus" from the "Egyptian captivity" to the promised land. The founder and governor of Massachusetts John Winthrop formulated the goal and great dream of the future America 10 years after the first colonists. "We will be like a city on a hill, the eyes of all peoples will be directed at us", – these Winthrop's words became the heart and soul of America's "sacred history." In 200 years, in the middle of the 19th century, Herman Melville, the author of the famous novel "Moby Dick", wrote: "We Americans are special, chosen people, we are Israel of our time: we bear the ark of freedom for peace ... God predestined, and humanity expects that we will accomplish something, and we feel this great in our souls. The rest of the nation should soon be behind us ..." [9, p. 31]. This idea of exclusivity of the US passes through all periods of the life of the state. Throughout the centuries of its existence, the US has not hesitated to claim superiority over all other nations, convincing everyone that they are better than others are, they are special, that the American

way and way of life is not only the most correct, but also the only acceptable in comparison with other peoples. The key to understanding this is the high level of *n-Ach*.

Why did the Northern Black Sea coast develop so quickly?

The northern Black Sea region at the turn of the XVIII-XIX centuries demonstrated to the world “unprecedented in world history” rapid growth [10, p. 5], when in a few years this region “almost instantly” successfully integrated into the economic space of Europe and became an organically connected part of the economic and political life of the continent. The center of the region, Odessa, gave the world a whole galaxy of outstanding people in many spheres of human activity (literature, architecture, music, science, business activity) and created its own distinct culture (it is even called “Odessa civilization”). Although with the collapse of the Soviet Union, the economic infrastructure with its core – the Black Sea Shipping Company – was destroyed, so far the Odessa region is part of a group of regions whose development level is above the national average [2, p. 160].

Studies have revealed that the coastal position in the general case positively affects the development of regions, usually more developed and faster developing than inland areas. However, the Northern Black Sea coast developed too fast even for the coastal regions. What was the secret of such a rapid metamorphosis? First, we shall give an explanation of the historian [10], and then add something new to his conclusions, which can be made on the basis of our analysis, using the Belbin and McClelland models.

A. Tretyak [10] notes the variety of socio-economic and political macro factors that have conditioned the evolution of the Northern Black Sea region, but mostly he considers the mediated impact of the Great French Revolution of the 18th century, which turned out to be one of the most powerful catalysts for European integration processes. What is the mechanism of such an influence? As a result of the revolution, serious economic difficulties arose in France, caused by a shortage of bread. The successive grain riots, looting of carts and barges with grain and flour, speculation, famine and other negative consequences associated with unsuccessful attempts to regulate the movement and sale of bread, as well as the blockade by European countries

forced France to seek markets outside traditional European suppliers. In the conditions of the blockade of England by the Strait of Gibraltar, trade naturally moved to the Eastern Mediterranean and the ports of the Northern Black Sea coast, the main role among which began to play Odessa. “The Novorossiysk region has firmly taken the lead on the scale of the whole of Eastern Europe,” states A. Tretiak [10, p. 116]. At the same time, culture and science were rapidly developing in the Novorossiysk region, and there was a large flow of emigrants from France, the Netherlands, Italy, Germany and many other countries of Europe. “Craftsmen and farmers, home teachers and doctors, botanists and bankers ... gave that amazing fusion of Western Europeans with the Slavic population, which organically fit into the political system of the Novorossiysk territories” [10, p. 117].

We want to draw attention to this “amazing fusion of Western Europeans with the Slavic population”, because in the absence of favorable local conditions in the places of emigration, there would not have happened that “fusion” and the general cultural and economic upsurge that occurred in reality. Only through the emigration of people, often with completely different traditions and mentality, professing other religions, having their own culture of work and attitude to work, would not have such a strong synergetic effect. There was some additional *internal* factor among the local residents, which contributed to the flourishing of the Northern Black Sea provinces.

We propose to search for a clue in McClelland’s work. According to [5, p. 405], there are statistically more energetic people on the shores of the seas and oceans than in the continental regions – in a more strict language, there are more people here with a high *need for achievement*, in a formulation of McClelland. We believe that when a favorable external situation arose in connection with the continental blockade of France, it was due to the Northern Black Sea region, the region with an increased level of *n-Ach*, that energetic and enterprising people flocked – just as several centuries earlier the flow of migrants from England to the American continent created conditions for a sharp rise in a trade and economic development and over time – to the creation of the most advanced country on the Earth (of course, only from the point of view of economic, industrial achievements). Then that amazing “fusion” (it is possible to say also –

“resonance”) of newcomers from foreign lands with the local population quickly transformed the region.

Let us now approach this question from the other side and turn to the Belbin model. In addition to his pioneering work on team roles [4], Belbin wrote another book [11], in which he, developing the idea of team roles, traces their origins to the evolution of the *Homo Sapiens* species. Belbin identifies four archetypes of human behavior that are “programmed” genetically, as opposed to team roles, which develop in many ways on the basis of education and social experience. These archetypes he calls *Primaeval*, *Warrior*, *Slave* and *Professional*. Being products of evolution, they are stored deep in the unconscious, from time to time manifesting themselves in certain situations (especially stressful ones, which usually arise when there are significant changes in society). Belbin shows that, depending on the conditions in which the development of different communities occurs, they create certain quantitative relationships between different genetic types. In modern organizations, this is reflected in the relative number of certain team roles. According to Belbin, contemporary team roles take place from these basic archetypes. Although there is no complete equivalence between genetic archetypes and team roles, some of the genetic archetypes predispose to the manifestation of certain roles. *Primaeval* feels himself best in the communication roles of *TW*, *CC* and *RI*; the behavior of the *Warrior* is the basis for the emergence of effective *SH* and *IM*; the *Slave* finds self-expression in the roles of *TW* and *CF*; archetypal *Professional* is viewed in the roles of *PL* and *ME*, sometimes – *IM* (see Appendix to understand the content of these roles).

In general, in these archetypes of behavior, two features were revealed: on the one hand, Belbin notes the deficit of the team role of *RI*, on the other – its uneven distribution across different regions.

Belbin connects these facts with the history of human civilization.

After a certain period of evolutionary development of the primitive communal tribes, Great Migration began (in Belbin’s terminology). As a consequence, people settled on the earth’s surface, some of them in inland (“land-people”), others on the shores of the seas and oceans (“coastal-people”). Conditions in these localizations differed significantly, which affected the difference in inherited characteristics of residents from different

regions. As Belbin notes, many communities that were primarily focused on solving internal problems and isolated themselves from the outside world, disappeared from the face of the Earth, while the nations of seafarers and travellers prospered. Belbin concludes that in the regions where trade is flourishing, that is, primarily in countries with access to the seas and oceans, the role of *RI* predominates among the team roles. As an example, he cites the US, which he calls “*The Land of Free Enterprise*”. In this case, the last expression is not a stereotypical journalistic stamp, which is usually present in stories about America and the Americans, but a scientific formulation that captures the result of the study.

Taking Belbin’s point of view, the Black Sea coast can be considered a region with a relatively high concentration of people with the prevailing role of *RI* and pronounced entrepreneurial qualities. Although there are no direct field studies of the team roles distribution across Ukraine regions, the ubiquitous, long-established and persistent myths about Odessa and its inhabitants – Odessites – as people of the highest creative level, filled with ideas and at the same time energetic and enterprising, is quite convincing, as it seems to us, in the confirmation of the last statement validity. In its favor says also the comparison of the development rates of the Odessa region with American cities during the period of their rapid growth, which we find in the monograph [10, p. 129]. The author gives a characteristic observation of the “very restrained and not inclined to exaggeration” of the American traveler J. L. Stephens, who visited Odessa in the 30s of the XIX century, and draws a conclusion not in favor of overseas settlements: “In no country of the world does the city arise so quickly and do not develop as swiftly as we do, and perhaps nothing can be comparable in this sense to Buffalo, Rochester, Cincinnati, etc. But Odessa grew faster than each of them, and has nothing in its appearance that would remind our new cities” [10, p. 129].

The logic of these arguments leads us to the conclusion that the theories of McClelland and Belbin speak in different languages about the same thing – the predominance in the Northern Black Sea coast of people with pronounced qualities of *Resource Researchers (RI)* and a high level of *need for achievement (n -Ach)*. This phenomenon deserves to be called *the effect of McClelland-Belbin*. Finding a correlation relationship (correlation coef-

ficient, r) between the components of this effect requires a separate study. If r is zero, this will mean that the factors RI and $n-Ach$ are statistically independent, otherwise there is a statistical relationship between them, the stronger the greater the r – value.

Since the phenomenon of the heterogeneous distribution of team roles exists, it should lead to visible consequences for certain differences between different regions of the globe (this fact was first noticed in [12, p. 431]). In the modern world, this phenomenon can be seen in the following examples:

- When Japan “opened up” in the post-war time and began to develop foreign innovations in the fields of high technology, purchasing a large number of patents, it quickly became one of the most economically advanced countries. To a certain extent, this also applies to modern China. With respect to Japan, this is due to the high value of $n-Ach$, as shown in the Section 3, when we discussed the reasons for the lag in the sale of American cars compared to Japanese [5]. As for the impressive success in the development of China’s economy, this effect is due to the adoption of a new, inspiring communist ideology, which, as previously stated, contributes to an increase in the level of $n-Ach$.

- Far East Asian “tigers” (Hong Kong, Taiwan, Singapore) are such communities in which the ratio of the length of the coasts to the areas of the territories is large enough, which should lead to a large proportion of people with an entrepreneurial spirit and, as a result, to a rapid rate of economic development.

The borderland areas, wherever they exist, whether in the geographical or communication space, always differ in certain features. If we use an analogy with the natural sciences, then, in the language of these sciences, there appear the so-called “surface effects”, which have quite definite experimental consequences. For example, in physics, they are responsible for the formation of droplets and fogs and play an important role in electronic devices, where multilayer structures with many “boundaries” are formed in a special way, etc. And in society, this effect is greater the more the boundaries of one kind or another exist. The attribute of “borderability” (transitivity) in one sense or another can be considered as a universal and applied to different “special” territories, including, for example, Euroregions. Since *Resource Investigators* interact with the outside world through the boundary of their

habitat, in this case we can also see a kind of “border effect” (geographic one). Its manifestation in socio-economic processes can be seen on a number of examples:

- A densely populated Europe with a multitude of countries and external borders in a relatively small area can also be seen as a demonstration of the “border effect” that manifests itself in creating a modern high-tech economy that competes successfully with the most highly developed economies of the world, such as the US and Japan.

- It can be assumed that the desire of a number of small nations to gain independence can be due, in part, to the fact that they have a relatively large number of people with *RI* characteristics, while the latter lack “external” borders for self-realization; what many generations have been dozing in the subconscious, in an era of profound and universal democratic transformation it claims itself as a desire to gain independence and its own “borders”.

Of course, the above “boundary” interpretation is neither unambiguous nor exhaustive, and there may be other reasons for the appearance of the described effect. Moreover, examples of countries with large coastal areas that are economically inefficient (for example, some countries in the Pacific region) can be mentioned. In this case, it is necessary to look for other circumstances (primarily historical ones) that are decisive in determining the level of economic development.

Since the predominance of people with high *n-Ach* rates creates conditions for accelerated economic development, it can be said that such people are an additional economic resource that contributes to the competitiveness of the region. In this case, these intangible assets must be taken into account – along with material resources – in determining the potential for economic development of the region. Thus, when analyzing the natural and resource potential of the Odessa region, it usually includes the following types of resources: mineral, water, land, forest, fauna, natural-recreational [13, p. 32]. We propose to include in this list also the average *n-Ach* score for the region, especially since *the need for achievement* is fairly accurately determined in quantitative terms. In proportion to the magnitude of this factor (other things being equal) the volume of investment in the regional economy should be determined. At the same time, *the need for achievement* should be included – as one of the components – in the broader concept of

“human capital”, which is widely used in the innovation economy as an important productive factor of economic development [14].

Conclusions. In analyzing regional development, it is necessary to take into account the McClelland factor of *the need for achievement* and, accordingly, to direct additional centralized resources to regions with a high *n-Ach*, which are likely to pay off due to accelerated rates of economic development. And then may become an imperative proposal of Dr. T. Derkach [2, p. 304-306] to create a territorial innovation system in the territory of the Odessa region. At the same time, there will come true McClelland’s prediction that “The whole view of history shifts once the importance of the achievement motive is recognized... History must be written again, ... at least partly in terms of national character, in terms of what a people is trying to do or is most concerned with” [5, p. 391-392].

Why this cannot happen in the Northern Black Sea Coast with its capital – Odessa? There are so many energetic people here, concerned with economic success (*n-Ach*) and charged with creativity (*RE*)...

Attachment. Description of the Belbin team roles

One of the main team roles for a manager Belbin calls the *Chairman (Coordinator) (CC)*. A person with this role is able to identify the abilities and skills of employees and use them in the interests of the cause. He includes them in the decision-making process, while not losing control over the fulfillment of the task and the achievement of the ultimate goal. Discussing alternative solutions, he gently, but persistently directs the discussion in the right direction and makes sure that proposals are relevant to the merits of the matter. He rarely resorts to simply declaring his decision; he is always looking for an opportunity to take into account the needs of all interested parties. He is emotionally stable, can be an assertive person if necessary and is a pragmatic one. The *CC* believes in his colleagues and their ability to do a good job. This is a typical strong leader.

Another team role Belbin called *Shaper (SH)*. *SH* also belongs to the leadership role, but it is the direct opposite of the *CC*. This is a sharp (and sharp-tongued) man with not always controlled language, taking quick,

impulsive decisions. His energy seems unlimited. He is sarcastic; he prefers to give direct orders, which he believes are more productive and not as time-consuming as under democratic governance. He is a man of action and wants to achieve quick results. He is extremely focused on the task and makes sure that the matter ends with the desired result.

Another role Belbin called the *Idea Generator*, or *Plant (PL)*. The name of the role comes from the English word “plant”. In a series of experiments, weak teams were sometimes added – “planted” – a person with certain abilities, which literally transformed the team and turned it into a creative community with good end results. This type of team role was called “*Plant*”. He is a man of ideas, capable of leading a weak, mediocre team to high results. He has a highly creative mind and likes to look for new ways in the course of carrying out the task entrusted. This person puts forward new ideas, proposes solutions to existing problems, promotes new approaches and formulates new ways of organizing information. This is the source of innovative projects and fresh solutions.

The next command role is the *Monitor-Evaluator, ME*). If *PL* generates ideas, *ME* analyzes them, criticizes or even discards them as unnecessary. It seems to provide the team with a control mechanism, meticulously searching for errors in propositions and discarding any idea that does not satisfy the necessary restrictions. *ME* has a unique ability to integrate complex data and in most cases can choose the best solution from a number of alternatives. He is an excellent scheduler and invariably does not overlook the goal of the team. He does not like to take risks, and if he is mistaken, then from a position of caution.

The title of the role of *Implementer (IM)* comes from the English “to implement” – bring to life, to enforce. *IM* is a solid, reliable person who thrives in a stable, low-changing environment. He is a man with two feet on the ground, conscientious and disciplined and therefore easily accepting rules and procedures, which he perceives as necessary restrictions. *IM* loves to be told what to do. In response, he will cope with the work and will work hard to achieve good results. He is meticulous in achieving quality and does not like to be forced to do work quickly.

It's not quite usual for the manager to have a team role, which Belbin called *Team Worker (TW)*. This person has the ability to contribute to the

creation of good human relationships and, at the same time, is not very attuned to the task. All members of the team are his friends, he creates an atmosphere of unity in the group. He understands people well, their mood and feelings. He consistently works to achieve harmony and tries to avoid disagreements, to prevent them at the slightest sign. *TW* is designed to create team spirit and healing wounds that arise due to personality differences, and not for confrontation.

The *Completer-Finisher (CF)* is the person who brings everything to completion. His credo – the business should be done, and he directs his unrestrained nervous energy primarily to this end. He himself does everything on time and demands the same from others, preventing self-righteousness, complacency and poor performance. He also pays great attention to detail and takes on the task of checking everything himself, so omissions are unlikely to go unnoticed.

The last role – *Specialist (SP)*. It is a member of the collective that brings in team his expertise and skills. The task of the specialist is to supply the team with professional or technical information that the team needs for specific projects and which it can receive only from *SP*.

References:

1. Breskiy O., Breskaya O. Ot tranzitologii k teorii Pogranich'ya. Ocherki dekonstruktsii kontsepta "Vostochnaya Yevropa". – Vil'nyus: YEGU, 2008. – 336 s.
2. Derkach T.V. Intehratsiyni mekhanizmy u systemi rehional'noho upravlinnya: teoriya, metodolohiya, praktyka. – Mykolayiv: FOP Shvets' V.M., 2016. – 450 s.
3. Dergachev V.A. Geoekonomika (sovremennaya geopolitika). – Kiyev: VIRAR, 2012. – 512 s.
4. Belbin R.M. Management teams: why they succeed or fail. – London: Heinemann, 1986. – 179 p.
5. McClelland D. The achieving society. – Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand, 1961. – 512 p.
6. Stott K., Walken A. Teams, teamwork and teambuilding. – New York: Prentice Hall, 1995. – 411 p.
7. Kozik V.V., Pankova L.A., Danilenko N.B. Mízhnarodní yekonomíchní vídnosini. – K.: Znannya, 2008. – 406 c.

8. Travin A. Amerikanskaya imperiya. – Moskva: Eksmo. – 2003. – 55 s.
9. Shlezinger A.M. Tsikly amerikanskoy istorii. M.: Progress, 1992. – 688 s.
10. Tret'yak A.I. Severnoye Prichernomor'ye v politiko-pravovom prostranstve Yevropy kontsa XVIII veka. – Odessa: «Optimum», 2004. – 178 s.
11. Belbin R.M. Managing without power. – Oxford: Butterworth Heinemann, 2001. – 204 c.
12. Kovalenko I.N., Kovalenko N.P. Nauka i iskusstvo vlasti menedzhera. – Odessa: Feniks, 2011. – 511 s.
13. Odes'kyi rehion: peredumovy formuvannya, struktura ta terytorial'na orhanizatsiya hospodarstva: navch. posibnyk / Odes. nats.un-t im. I.I. Mechnykova; avt. kolektyv: O.H. Topchiyev, I.I. Kondratyuk, V.V. Yavors'ka. – Odesa: Astropynt, 2012. – 336 s.
14. Becker G.S. Human Capital. A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. – N.Y.: Columbia University Press, 1964. – 187 p.

1.3. МОРСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. У роботі розглядається морський потенціал України, його значення для економічного розвитку України та забезпечення національної безпеки. Проаналізовано територіальну структуру та компоненту структуру природно-ресурсного потенціалу Приморського регіону України, акваторіальні та інфраструктурні ресурси приморських адміністративних одиниць України. Україна має достатній потенціал щоб розвиватись як морська держава: найбільшу серед країн Азово-Чорноморського басейну довжину морського узбережжя, 18 морських портів (5 знаходяться в окупованому Криму), ресурси нафти та газу на шельфі Чорного та Азовського морів, багатий туристично-рекреаційний потенціал прибережної смуги морів. В роботі зроблено аналіз розвитку морегосподарського комплексу України: транспортної галузі, суднобудування, рибного господарства, освоєння шельфу та туристично-рекреаційного розвитку приморських територій. Сформульовані напрямки поліпшення управління морською галуззю.

Вступ. Здатність країни забезпечувати зростаючі потреби в продовольстві та інших ресурсах, а також місце на світовій арені значною мірою визначається тим, наскільки повно країна використовує можливості, що представляються Світовим океаном. Морегосподарська діяльність будь-якої держави була і залишається однією з найважливіших складових економічного зростання та забезпечення національної безпеки. Розвинутий морегосподарський комплекс (МПК) надає країні можливість в повному обсязі реалізувати свій потенціал в структурі міжнародного поділу праці та конкурувати на світовому ринку товарів та послуг.

Морегосподарська діяльність має особливе значення для України, перш за все, завдяки особливому географічному положенню, довжині морських кордонів, наявності морського потенціалу. Але морегосподарський комплекс України довгий час розвивався стихійно, без належної системи управління. Ці процеси негативно вплинули на морські галузі України та економічний стан приморських регіонів. Втрачена більша частина торговельного флоту, погіршилась робота портів, скоротився вантажообіг. Ситуація ускладнюється загальнокризовими явищами в світовій економіці та сучасними політичними обставинами.

Крім того, в умовах сучасних міжнародних економічних та політичних відносин для України гостро встала необхідність захисту своєї незалежності, суверенітету, представлення своїх інтересів в Чорноморі-Азовському регіоні та інших районах Світового океану. Реалізація морського потенціалу країни є найважливішим напрямком державної морської політики.

Українське Причорномор'я: територіальна та акваторіальна структура

Україна по своєму потенціалу є однією з крупніших морських держав Європи. При загальній протяжності узбережжя Чорного моря в 4869 км і Азовського – в 1472 км, на частку України припадає 2759,2 км [1; 2].

Приморський регіон України знаходиться в адміністративних межах Донецької, Запорізької, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей та тимчасово окупованої Автономної республіки Крим. На території

Приморського регіону проживає 29% всього населення України – близько 13,5 млн. осіб [3]. Близько 28% ВВП України створюється адміністративними одиницями України, які мають вихід до моря.

Площа Приморського регіону України становить 167,1 тис. км² (27,7% загальної площі території України). Приморський регіон складається з трьох *субрегіонів* – Причорноморського, Приазовського та Кримського. Довжина узбережжя Причорноморського підрегіону становить 1133,8 км (41,1%), довжина узбережжя Приазовського підрегіону – 605,8 км (21,9%), довжина узбережжя Кримського підрегіону – 1019,7 км (37%). Площа Приморського регіону становить 59,2 тис. км² (9,8 % площі України) [3,с.3]. Територіальна структура Приморського регіону України представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Територіальна структура Приморського регіону України

№ п/п	Адміністративно-територіальна одиниця	Площа, км ²	%
	Причорноморський підрегіон		
1.	Одеська область		
	<i>Всього</i>	11100,72	18,74
2.	Миколаївська область		
	<i>Всього</i>	5717,86	9,65
3.	Херсонська область		
	<i>Всього</i>	6639,93	11,21
	<i>Всього по підрегіону</i>	23458,51	39,61
	Приазовський підрегіон		
	<i>Всього</i>	3041,67	5,14
5.	Запорізька область		
	<i>Всього</i>	8847,97	14,94
6.	Донецька область		
	<i>Всього</i>	2025,34	3,42
	<i>Всього по підрегіону</i>	13914,98	23,49
	Кримський під регіон		
7.	АР Крим		
	<i>Всього</i>	20970,64	35,41
	<i>Всього по підрегіону</i>	21854,11	36,90
	Загалом по регіону	59227,60	100,00

Джерело: [3, с. 14]

Рівень урбанізації прибережної смуги морів надзвичайно високий – в середньому 77,69%. Питома вага територій містобудівного освоєння в межах двокілометрової прибережної захисної смуги становить понад 70,0%. Чисельність населення приморських районів і міст складає понад 6 млн. осіб.

Середня щільність населення у прибережній смузі регіону становить 104,57 осіб/км² при середньому показнику по Україні в 77,74 осіб/км². Найвища щільність населення спостерігається в у Причорноморському субрегіоні – 24,83 осіб/км². У Приазовському та Кримському субрегіонах – 8,72 осіб/км² та 99,28 осіб/км² відповідно [3, с. 14, 15].

Компонента структура природно-ресурсного потенціалу (ПРП) Приморського регіону України представлена в таблиці 2.

Таблиця 2

**Компонента структура природно-ресурсного потенціалу
Приморського регіону України**

Адміністративно-територіальні одиниці	Потенціал ресурсів, % від загально-державного	Показники продуктивності, бали	Компонентна структура ПРП, %					
			Мінеральні ресурси	Водні ресурси	Земельні ресурси	Лісові ресурси	Ресурси фауни	Природно-рекреаційні ресурси
Причорноморський підрегіон								
Одеська область	37,118	68	1,8	11,1	71,8	1,3	0,5	13,5
Миколаївська область	26,198	72	2,8	23,2	66,6	0,5	1,0	5,9
Херсонська область	29,280	62	1,6	22,7	67,1	1,0	1,2	6,4
Приазовський підрегіон								
Херсонська область								
Запорізька область	39,049	87	20,4	20,0	49,7	0,7	0,7	8,5
Донецька область	112,462	279	72,8	4,8	16,8	0,4	0,1	5,1
Кримський підрегіон								
Тимчасово окупована АРК	59,432	133	10,0	19,3	39,0	1,8	0,3	29,6

Джерело: [3, с. 4]

Частини Чорного та Азовському морів (в межах юрисдикції України) і безпосередньо прилеглі до них адміністративно-територіальні одиниці Одеської, Миколаївської, Харківської, Запорізької та Донецької областей, а також територія тимчасово окупованій Автономної Республіки Крим (АРК), складають Українське Причорномор'я.

Акваторіальні ресурси адміністративних одиниць України в межах Чорного моря представлено в таблиці 3 [1, с. 8].

Найбільшу цінність в структурі природно-ресурсного потенціалу Українського Причорномор'я представляє прибережна смуга морів. Це унікальний територіально-акваторіальний комплекс з виключно високим транспортно-географічним, біоресурсним, рекреаційним та біосферним потенціалом.

Таблиця 3

**Акваторіальні ресурси адміністративних одиниць України
в межах Чорного моря**

Адміністративна одиниця	км ²		
	Внутрішні води	Територіальне море	Всього
Одеська область	660	5598	6258
Ніколаєвська область	585	572	1157
Херсонська область	2200	3000	5200
Тимчасово окупована Автономна республіка Крим	2196	10479	12675
Всього	5641	19649	25290

Джерело: [1, с. 8]

Географічне положення на стику суші й моря створює передумови для поєднання видів господарської діяльності, пов'язаних із суходолом і морем, та формування морегосподарського комплексу, розвиток якого є одним з важливіших факторів в забезпеченні економічної безпеки України.

Україна успадкувала значний потенціал розвитку морегосподарської діяльності. До недавнього часу морський інфраструктурний потенціал України включав 18 морських торговельних портів (зараз 5 портів знаходяться на території окупованої АРК), 4 рибних порти, суднохідні

компанії, які обслуговували вантажообіг в системі «суша-море-суша», 8 крупних промислових вузлів, 8 центрів з переробки морепродуктів, 6 видів комплексів з видобутку та переробки мінеральних ресурсів, 7 суднобудівельних заводів та судноремонтних заводів, підприємства морського машинобудування та приладобудування, 30 науково-дослідницьких та проектно-конструкторських інститутів [4, с. 14].

Проте за останні 20-25 років позиції України в Чорноморо-Азовському басейні та інших районах Світового океану значно похитнулись.

Розвиток морського транспорту. Україна має потужний потенціал транспортної та виробничої інфраструктури – 18 континентальних морських портів та 12 портових пунктів з пропускної спроможністю 262 млн. т на рік (13 континентальних морських портів – Рені, Ізмаїл, Усть-Дунайськ, Білгород-Дністровський, Чорноморськ, Одеса, Південний, Миколаїв, Октябрськ, Херсон, Скадовськ, Бердянськ, Маріуполь; 5 портів знаходяться на окупованій території Криму – Євпаторія, Севастополь, Ялта, Феодосія, Керч).

Наявність потужних незамерзаючих морських портів, розвинутої мережі залізниць, автомобільних доріг і трубопроводів створює всі необхідні передумови для ефективного функціонування транспортної системи країни, збільшення обсягів міжнародного транзиту території України.

Сприятливе транспортно-геоекономічне положення обумовлює транзитний потенціал Українського Причорномор'я, яке знаходиться на перехресті міжнародних транспортних осей [5-8].

Через приморські регіони України проходять міжнародні транспортні коридори:

- Пан-Європейський Дунайський № 7 – країни учасниці: Австрія, Угорщина, Болгарія, Румунія, Молдова, Україна; протяжність 1600 км, в тому числі по Україні – 70 км;

- Пан-Європейський транспортний коридор № 9; Проходження: (Гельсінкі – Санкт-Петербург – Вітебськ – Київ (Москва) – Одеса – Кишинів – Пловдив – Бухарест – Александрополіс). Країни учасниці: Фінляндія, Росія, Україна, Білорусь, Молдова, Румунія, Греція; протяжність основного ходу: 3400 км, в тому числі по Україні: залізничний – 1496 км; автодорожній – 996,1 км;

- Міжнародний транспортний коридор Гданськ-Одеса (Балтійське море-Чорне море) (Ягодин-Одеса); Маршрут: Трієст – Любляна – Будапешт – Братислава – Ужгород – Львів. Країни учасниці: Італія, Словенія, Угорщина, Словаччина, Україна; протяжність – 1595 км, в тому числі по Україні: залізничний – 266 км; автодорожній – 338,7 км;
- Транспортний коридор Європа – Кавказ – Азія (TRACECA);
- Радіальний в рамках ОЧЕС.

Необхідно відзначити, що після розпаду СРСР, починаючи з 1997 р., робота провідних морських портів України придбала стійку позитивну динаміку, однак при її аналізі чітко простежувалась орієнтація на поточну господарську діяльність без необхідного стратегічного планування та обліку зовнішньоекономічних пріоритетів.

З 1991 року до 2016 року перевезення вантажів морським транспортом України скоротилась з 44002,2 тис. т до 3641,8 тис. т, тобто більш, ніж в 10 разів (рис. 1), а пасажирів – з 20789,5 тис. пасажирів до 30,3 тис. пасажирів (рис. 2).

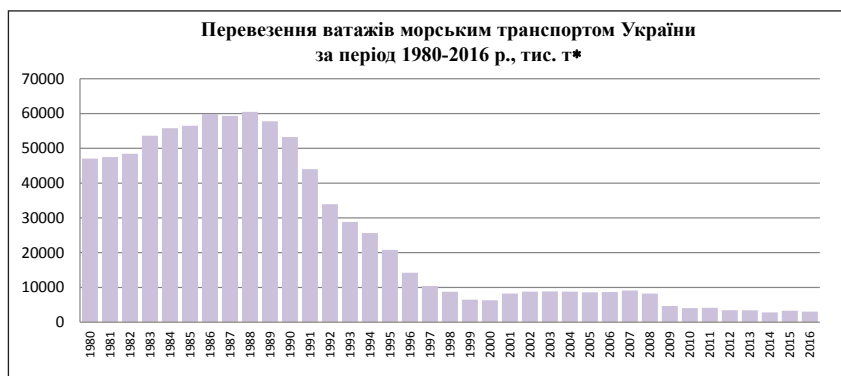

Рис. 1. Динаміка об'ємів перевезення вантажів морським транспортом України, 1980-2016 роках, тис. т

Джерело: зроблено автором на основі даних Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/tz/tz_rik/tz_u/ts_u.zip

*2014-2016 роки без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Рис. 2. Динаміка об'ємів перевезення пасажирів морським транспортом України в 1980-2016 роках, тис. пас.

Джерело: зроблено автором на основі даних Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/tz/tz_rik/tz_u/ts_u.zip

*2014-2016 роки без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Таблиця 4

**Динаміка скорочення кількості суден
під державним прапором України (ДПУ)***

	Роки	Кількість суден під ДПУ	Показники втрат, %
1	1991	375	100
2	2000	155	41
3	2005	91	24
4	2008	75	20
5	2012	60	16
6	2014	46**	12
7	2016	38***	10

*Враховуються судна дедвейтом 5 тис. т та більше

**Під іноземним прапором в 2014 році працювали більш 200 середніх та великих суден, які належали українським компаніям

Джерело: Рада підтримала допуск судів под флаг Украины // Моряк України. – 2017. – № 2 (18 януаря). – С. 2

Кількість суден під прапором України скоротилась з 375 у 1991 році (враховуються судна дедвейтом 5 тис. т та більше) до 38 у 2016 році (таблиця 4).

Загальний дедвейт суден під прапором України скоротився з 6177 тис. т в 1993 році – до 418 тис. т в 2016 році (рис. 2). Сьогодні частина України в світовому торговому флоті – 0,023%.

Рис. 3. Тенденції зменшення кількості суден під державним прапором України

Джерело: зроблено автором на основі даних ЮНКТАД. Загальний профайл України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/804/index.html>

Сьогодні морський флот України застарів, більшість суден вже не відповідають вимогам міжнародних конвенцій. Більш 92% вантажів, що обробляються в українських портах, транспортуються іноземними судами.

Неефективність митно-тарифної політики, надмірна бюрократизація при оформленні вантажів, використання «тіньових» схем при проходженні вантажів через порти і термінали в умовах жорсткої конкуренції призводить до витіснення вітчизняних перевізників

з міжнародних ринків транспортних послуг, створює реальну загрозу національній безпеці та інтересам держави.

Потенціал суднобудування. Становлення України як морської держави і ефективне функціонування морегосподарського комплексу країни неможливо без нарощування потенціалу суднобудівної промисловості, яка є невід'ємною складовою сталого та ефективного функціонування морегосподарського комплексу України.

Наявність сучасного конкурентоспроможного флоту не тільки забезпечить потреби держави в перевезеннях і фрахтову незалежність, а й є важливою складовою прискореної інтеграції України в світову економічну систему.

З 2000 року спостерігалось зростання обсягів виробництва продукції, що було пов'язано зі зміною регулюючої політики держави, прийняттям Законів України «Про заходи щодо державної підтримки суднобудівної промисловості в Україні» та «Про спеціальну економічну зону “Миколаїв”», які враховували особливі потреби розвитку суднобудівної галузі. Ці заходи дозволили за 5 років досягти зростання виробництва в 2,5 рази [9].

Однак у порівнянні з даними 1991 ці показники демонструють критичні зміни, які відбулися в українському суднобудуванні. За останні 20 років обсяги суднобудування в Україні скоротилися в 10-15 разів [10]. Зменшення пасажирського флоту представлено на рис. 4.

Суднобудівна промисловість виконує важливу економічну і соціальну функції, сприяє розвитку багатьох суміжних галузей і видів виробництв, таких як чорна і кольорова металургія, енергопостачання, транспортна галузь, сприяє зайнятості населення.

Україна успадкувала потужний потенціал морського суднобудування, який становив до 30% від колишнього СРСР [11, с. 106]. Виробнича база суднобудування включала 11 суднобудівних заводів, 7 заводів з виробництва суднових двигунів та іншого обладнання, 11 підприємств, які виготовляли судові інструменти, 25 галузевих дослідницьких інститутів.

Суднобудування визначало відносно високий соціально-економічний статус низки міст Українського Причорномор'я, таких як Миколаїв, Херсон, Керч, Севастополь, Феодосія та інші. За останні 20 років

загальна чисельність працівників підприємств суднобудівного комплексу скоротилася більш, ніж в 10 разів (рис. 5).

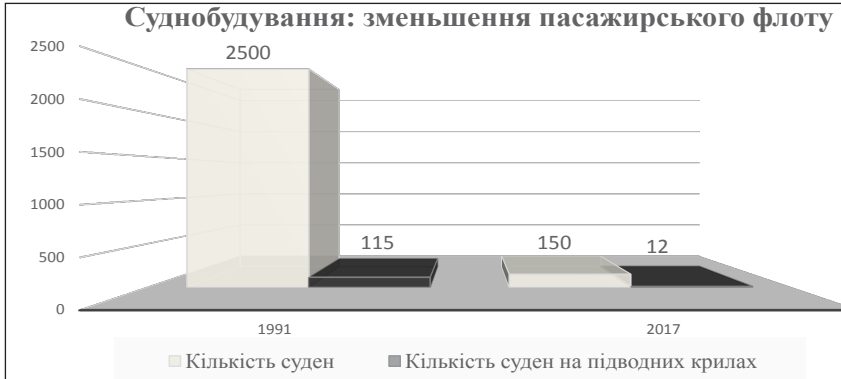

Рис. 4. Зменшення пасажирського флоту в Україні з 1991 по 2017 рр. *

* Кількість суден на підводних крилах в робочому стані – 4

Джерело: зроблено автором на основі даних Суднобудування в Україні потребує державної підтримки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vcrti.com.ua/haluzi/vodnyi-transport/sudnobuduvannia-v-ukraini-potrebuie-derzhavnoi-pidtrymky>

Рис. 5. Кількість працівників в суднобудівній галузі, тис. осіб

Джерело: зроблено автором на основі даних Суднобудування в Україні потребує державної підтримки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vcrti.com.ua/haluzi/vodnyi-transport/sudnobuduvannia-v-ukraini-potrebuie-derzhavnoi-pidtrymky>

Відбулися радикальні зміни в структурі продукції суднобудування та, відповідно, у використанні основних факторів виробництва. У 90-ті роки будувалися великі морозильні траулери-рибозаводи (ВМТР), транспортні рефрижератори, середні рибальські траулери (СРТ), невеликі судна високої складності, суховантажі, великі за розмірами і середні ролкери-газотурбоходи, судна на підводних крилах, плаваючі самохідні крани високої вантажопідйомності – від 100 до 1600 тонн, судна високої складності та інноваційного рівня, військові судна – великі протичовнові кораблі (БПК), кораблі на підводних крилах і повітряній подушці, авіаносці, ракетні крейсери, плаваючі технічні бази перезарядження реакторів атомних підводних човнів .

Здійснювалася також модернізація і ремонт кораблів і суден. Судноремонтні заводи, які мали 13 плаваючих доків, здатні були виконувати ремонт практично всіх класів вітчизняних кораблів і суден [12].

Суднове машино- і приладобудування забезпечувало проектування і виготовлення кращих в світі морських газових турбін, найсучасніших радіолокаційних комплексів, гідроакустичних комплексів, значна кількість різноманітного суднового обладнання та пристосувань.

В останні ж роки в Україні фактично не будувалися складні великі кораблі і судна, будувалися переважно неповнокомплектні судна. З причини відсутності державних замовлень українські заводи змушені переважно виконувати експортні замовлення. Через відсутність обладнання для випуску суден «під ключ» українські заводи будують переважно корпуси суден, що є економічно не вигідним і екологічно брудною частиною виробничого циклу [13].

Також за часів СРСР до 65% продукції суднобудівних підприємств становили військові кораблі [11, с. 106], які будувалися відповідно до державних замовлень, що знімало проблему фінансування. З 1992 кількість державних замовлень як військових, так і цивільних, для підприємств суднобудування України катастрофічно скоротилася.

В результаті будівництва неповнокомплектних суден і відсутності державних замовлень виробничі потужності вітчизняного суднового машино- і приладобудування мають низький рівень завантаження, який не перевищує 25-30%.

Особливою проблемою для українського суднобудування є недолік інвестування через ризики для інвесторів, які є результатом непослідовної податкової політики, бюрократичних формальностей, відсутності інвестиційного планування [11, с. 106]. Погіршила ситуацію і банківська криза. Особливістю суднобудування є тривалий цикл проектування і будівництва суден, висока капіталомісткість і низька рентабельність, що унеможлиблює функціонування галузі без кредитної підтримки.

Вітчизняним суднобудівним підприємствам недоступні дешеві кредити, оскільки більшість з них покладається на використання власних коштів і будь-якими способами намагаються уникнути зовнішнього (комерційного) кредитування інноваційних проектів. Однак власних фінансових ресурсів на організацію науково-дослідних і конструкторських розробок і впровадження інноваційних технологій, як правило, не вистачає.

Більшість країн світу надають значні податкові пільги судновласникам (наприклад, пільги на будівництво нового флоту і його експлуатацію). Адже з економічної точки зору судноплавство являє собою довгострокове виведення капіталу з обороту (будівництво судна триває від 1 до 3 років, ще 2-4 роки експлуатації направлено на повернення судновласником грошей, вкладених в будівництво, а ще через 7-10 років судно може морально застаріти або може змінитися вантажна кон'юнктура). Тобто прибутковим періодом для судновласника будуть 3-5 років експлуатації судна при вигідних фрахтових ставках.

Таким чином, кризовий стан суднобудівної і судноремонтної галузі в Українському Причорномор'ї обумовлено наступними факторами:

- застаріла науково-технічна база, використання обладнання і технологій, створених 30-40 років тому. Як наслідок висока собівартість, питома трудомісткість і тривалість циклу будівництва суден (майже в 2 рази в порівнянні зі світовими аналогами);
- відсутність в Україні сучасного обладнання та устаткування для випуску суден «під ключ» змушує або закуповувати складові за кордоном, або задовольнятися виготовленням тільки корпусів, що, як правило, є економічно невиправданим;

- відсутність державної підтримки і протекціонізму суднобудівної промисловості, незважаючи на загальноприйняту світову практику. Це негативно впливає на конкурентоспроможність галузі на світовому ринку, оскільки суднобудування традиційно орієнтоване на експорт.

- відсутність програми розвитку суднобудівної промисловості, яка за допомогою впровадження системи економіко-правових заходів дозволила б стимулювати її розвиток. Недосконалість фінансово-кредитних послуг в Україні;

- відсутність стратегії розвитку інноваційної діяльності в сфері суднобудування, висока ціна імпортного устаткування, необхідного для будівництва суден за сучасними технологіями відповідно до міжнародних стандартів;

- відсутність виробничих кластерів (судноплавство – порти – суднобудівельні заводи).

Суднобудівна промисловість в Україні на сучасному етапі має певний виробничий потенціал, і за умови реалізації вираженої політики може сприяти розвитку економіки країни в цілому.

Рибогосподарський потенціал. Промисловий видобуток морських живих ресурсів відіграє значну роль у формуванні морегосподарського комплексу України. Але за останні 20 років в Україні вилов живих ресурсів скоротився більш, ніж у 10 разів. Так у 1995 році у виключних економічних зонах інших держав було добито 279,5 тис. т біоресурсів, а в 2014 році – 20,2 тис. т (рис. 6). Основну частину колишніх обсягів Україна втратила протягом перших кількох років незалежності [14].

Дані за 2015, 2016 роки щодо добування водних біоресурсів у виключних (морських) економічних зонах інших держав та відкритому морі не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності інформації

Слід зазначити, що причинами скорочення промислу у відкритому морі і неактивного промислу в виключних економічних зонах інших держав є відпрацьований ресурс флоту, його моральне і матеріальне старіння, застаріла судноремонтна і портова інфраструктура, неконкурентоспроможність технологій пошуку та видобутку риби на вітчизняних судах, низький рівень державних інвестицій в основний капітал

Рис. 6. Добування морських біоресурсів за 1995-2015 роки

Джерело: зроблено автором на основі даних Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя

підприємств вітчизняного рибного господарства (в середньому 0,05% від загальної суми, що надходить в агросектор).

Серйозний удар по галузі рибного господарства завдала анексія Криму. У 2013 році на частку Криму доводилося 63% вітчизняного видобутку водних біоресурсів. В результаті анексії Криму Україна позбулася частини свого флоту, 108 одиниць якого залишилися в Криму. З них 20 портових, 11 державних і 60 приватних рибальських суден. Ще 17 одиниць належали територіальним органам Держрибагентства. За даними Асоціації рибалок України, океанічний рибопромисловий флот Україна втратила майже повністю: крім одного судна, перереєстрованого в Іллічівському морському рибному порту, всі кораблі цього класу залишилися в Криму [14].

Потенціал освоєння мінеральних ресурсів на шельфі. Проблема енергетичної безпеки України могла б вирішитися за рахунок використання власних, в тому числі офшорних ресурсів Українського

Причорномор'я. Треба підкреслити, що об'єктом уваги геологорозвідки як джерело запасів вуглеводнів цей регіон став ще в 60-х років XX століття.

Глибоководні буріння на Голіцинській структурі почалися з 1971 року, яка в 1975 році дала перший промисловий газ. За оцінками Українського державного геологорозвідувального інституту, сумарні перспективні і прогнозні ресурси вуглеводнів в акваторії становили 1438 млн. т. умовного палива, в тому числі [15].

В Україні були розроблені програми, в яких була обґрунтована стратегія пошуків родовищ вуглеводнів, оцінені перспективи нарощування власної бази ресурсів, в тому числі Державна програма з освоєння газогідратів Чорного моря (1995), Державна програма «Освоєння вуглеводневих ресурсів Українського сектора Чорного і Азовського морів» (1995 р.).

На початок 2007 року в межах Північно-Західного шельфу Чорного моря було відкрито вісім газових і газоконденсатних родовищ, серед яких Стрілецьке, Морське, Північно-Керченське, Північно-Булганакське, Східно-Казантипське і Північно-Казантипське. Перспективними виглядали роботи на Одеському шельфі.

В Азовському морі в межах українського сектора було відкрито 6 газових родовищ: Стрілецьке, Морське, Північно-Керченське, Північно-Казантипське, Східно-Казантипське і Північно-Булганакське. Розроблялися Стрілецьке, Східно-Казантипське і Північно-Булганакське родовища.

Однак, починаючи з 2008 року, спостерігалось скорочення видобутку вуглеводнів на шельфі України, причинами якого стали зменшення фінансування геологорозвідувальних робіт, прийняття закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування», який накладав значну ренту на компанії-видобувачі, часті зміни керівництва, відсутність прозорого залучення інвестицій, заснованого на строгому підпорядкуванні законодавству і інтересам держави [15]. Програми видобутку вуглеводнів на шельфі практично не виконувалися.

Наступного часу у зв'язку з анексією Криму Україна не може реалізовувати свої суверені права на частині шельфу. Ще у 2011 році

Україною була придбана нова бурова установка 5-го покоління «Петро Годованець», яка повинна була стати найбільш технологічною і глибоководною буровою платформою в Чорному морі і дозволити задіяти інтервал 76-120 метрів морського дна континентального шельфу України. До 2015 р планувалося видобувати близько 3 млрд. м³ природного газу [16].

В результаті анексії Криму майно «Чорноморнафтогазу» було незаконно захоплено РФ. Конфлікт загострився в середині грудня 2015 року, коли дві самопіднімальні бурові установки (В-312 і В-319) були переміщені з Одеського шельфового родовища в територіальні води РФ. Навтогаз України планує домагатися через міжнародні судові інстанції відновлення контролю над активами, втраченими внаслідок російської окупації Криму, і відшкодування всіх понесених збитків.

Російська компанія «Державне унітарне підприємство» Чорноморнафтогаз», яка незаконно привласнила українські активи після анексії Криму, щорічно видобуває на шельфі Чорного моря 2 млрд. м³ газу [17].

Сьогодні було виявлено запаси шельфового природного газу в Одеській області. Згідно даних Державної служби геології та надр України, в межах Кілійського-Зміїного уступу і Криловського прогину запаси газу дорівнюють 40 млрд куб., а площа родовища становить 7 тис. м² [18].

Рекреаційно-туристичний потенціал приморських територій. Українське Причорномор'я характеризується наявністю значного туристично-рекреаційного потенціалу, під яким розуміється стан туристично-рекреаційних ресурсів території, здатне задовольнити попит населення у відпочинку та туризмі [19, с. 68].

Природний рекреаційний потенціал Українського Причорномор'я формують клімат, заповідні ландшафти, морські і лиманові пляжі, лікувальні ресурси (мінеральні води, пелоїди, лиманна ропа, морська вода і т. д.), історико-культурні об'єкти. Особливу рекреаційну цінність має прибережна смуга Чорного і Азовського морів.

Значна частка туристсько-рекреаційного потенціалу залишилась в окупованому Криму. Так, наприклад, в структурі Українського Причорномор'я максимальна бальна оцінка природно-ресурсного потенціалу належала АР Крим, таблиця 5 [20].

Таблиця 5

**Інтегральна бальна оцінка природно-рекреаційного потенціалу
Українського Причорномор'я***

Адміністративна одиниця	Кліматичні ресурси	Гідрографічні ресурси	Рослинні ресурси	Животні ресурси	Спеціалізовані ресурси	Орографічні ресурси	Сума	Інтегральна оцінка природного блоку, бали
Миколаївська область	5	3	1	2	3	2	16	2
Одеська область	4	2	1	2	4	2	15	2
Херсонська область	5	2	1	2	4	1	15	2
Донецька область	4	1	1	1	3	3	13	1
Запорізька область	5	2	1	1	1	3	13	1
Тимчасово окупо- вана АР Крим	5	3	2	4	5	5	24	5

* На основі 5-ти бальної системи оцінювання

Значна частина пляжів, потенціалу мінеральних вод та лікувальних грязей Чорноморського узбережжя Українського Причорномор'я також припадала на АР Крим, таблиця 6.

Таблиця 6

**Загальна характеристика потенціалу мінеральних вод
та лікувальних грязей Чорноморського узбережжя**

Область	Пляжі, км	Мінеральні води, дебіт м³/сут.	Лікувальні грязі, об'єм, тис. м³
Одеська	175	1057	4510
Ніколаєвська	53	720	335,9
Херсонська	36	987,3	-
Тимчасово окупована АР Крим	280	10520,8	23902

Всього в окупованому Криму залишилось понад 220 об'єктів культурної спадщини в Криму, понад 600 курортно-санаторних установ,

154 об'єктів зі сфери природних заповідників, 14 тисяч пам'яток культури, 300 тисяч музейних експонатів [21], відомі курорти – Алушка, Алушта, Гурзуф, Євпаторія, Місхор, Саки, Судак, Феодосія, Форос, Ялта, Сімеїз, Кореїз, Старий Крим, Лівадія тощо.

В Україні в приморських регіонах зараз розвиваються такі курорти, як Аркадія, Великий Фонтан, Лермонтовський, Лузановський, Приморський, Чорноморка (в Причорноморському підрегіоні), Бердянськ, Кирилівка (в Приазовському підрегіоні). Ємність оздоровчо-рекреаційних закладів Українського Причорномор'я представлена в таблиці 7.

Таблиця 7

Ємність рекреаційних закладів Українського Причорномор'я

Регіон	Кількість місць в приморській зоні	Кількість місць в розрізці адміністративних одиниць
Одеська область	89,3 тис. місць	848,04 тис. місць
Херсонська	32,3 тис. місць	270,4 тис. місць (6,5 тис. місць в дитячих закладах)
Донецька	н\д	72 тис. місць (частина з яких знаходиться на непідконтрольних Україні територіях)
Миколаївська	28,31 тис. місць	64,5 тис. місць
Запорізька область	н\д	213 тис. місць (16, 7 тис. місць в дитячих закладах)

Джерело: складено автором на основі даних [3]

Відповідно до Генеральної схеми планування території України, Українське Причорномор'я за рівнем стану природних ресурсів, вагомості екскурсійних об'єктів, наявності транспортних магістралей, розвитку матеріальної бази відноситься до групи районів міжнародного і державного туристичного значення з пріоритетним освоєнням [3].

В загалі з точки зору наявності матеріальних та нематеріальних активів систему стратегічних морських активів Українського Причорномор'я можна представити наступним чином, рис. 7.

Треба підкреслити, що додатковим активом України (з точки зору теорії морського коду [22]) є то, що вона має певну історію розвитку

Рис. 7. Система стратегічних активів України

Джерело: авторська інтерпретація

морської діяльності – морську генетику, що сприяє її відродженню як морської держави.

Висновки. Українські Приморські регіони змогли досягти високого рівня «морський зрілості». До складу колись потужного і диверсифікованого морегосподарського комплексу входили морський і річковий транспорт, рибне господарство, суднобудування і судноремонт, машинобудування, газо- і нафтовидобувна промисловість, морські види рекреаційно-туристичної індустрії та інші галузі та підгалузі, що забезпечували ефективну морську діяльність України.

Кризіві деформації практично у всіх сферах морського господарства серйозно похитнули українські позиції в Чорноморсько-

Азовському басейні та інших районах Світового океану, що призвело до витіснення України з міжнародного сектору морегосподарської діяльності.

Становлення України як морської держави вимагає, перш за все, формування конкурентоспроможного транспортного потенціалу країни. Потрібно подолання таких проблем, як зношеність основних виробничих фондів; застарілі технології, що використовуються при перевантаженні; неефективність митно-тарифної політики; надмірна бюрократизація при оформленні вантажів; використання «тіньових» схем при проходженні вантажів через порти і термінали та інші.

Показники виробництва суднобудівної галузі України у порівнянні з даними 1991 демонструють критичні зміни, які відбулися в українському суднобудуванні. Серед основних причин незадовільного стану суднобудівної і судноремонтної галузі треба підкреслити використання обладнання і технологій, створених 30-40 років тому; відсутність державної підтримки і протекціонізму суднобудівної промисловості; відсутність програми розвитку суднобудівної промисловості; недосконалість фінансово-кредитних послуг в Україні; відсутність стратегії розвитку інноваційної діяльності в сфері суднобудування та ін.

Серед причин скорочення промислу морських живих ресурсів треба підкреслити відпрацьований ресурс флоту, його моральне і матеріальне старіння, застаріла судноремонтна і портова інфраструктура, неконкурентоспроможність технологій пошуку та видобутку риби на вітчизняних судах, низький рівень державних інвестицій в основний капітал підприємств вітчизняного рибного господарства.

Існують перспективи рішення проблема енергетичної безпеки України за рахунок використання власних, в тому числі офшорних ресурсів Українського Причорномор'я. Це потребує залучення іноземних інвесторів в даному напрямку, створення механізму залучення прозорих зовнішніх інвестицій, банківських кредитів. Паралельно потрібно вирішувати питання модернізації обладнання, виробництва різних видів металопродукції підвищеної надійності, впровадження існуючих світових практик видобутку нафти і газу.

Українське Причорномор'я має значний потенціал для розвитку морського туризму та рекреації – берегова зона морів, природно-

заповідні території, бальнеоресурси, значна ємність оздоровчо-рекреаційних закладів Українського Причорномор'я. Потенціал курортно-рекреаційних ресурсів приморського узбережжя відповідно до сучасного стану використовується недостатньо – в 6 разів менше перспективних можливостей та в цілому не відповідає міжнародним стандартам.

Невирішеним залишається питання розвитку морського туризму. Спроби судноплавної компанії «Укрферрі» відновити круїзи по Чорному морю натрапили на штучно створені перешкоди у вигляді підвищених тарифів і митних нововведень.

Розвиток морегосподарського комплексу та реалізація морського потенціалу потребує створення ефективної системи управління морською галуззю, в тому числі розроблення Закону України «Про морську політику», «Про Міжнародний реєстр морських і річкових суден України»; внесення змін до Законів України «Про концесію», «Про морські порти», «Про управління об'єктами державної власності», а також до Податкового кодексу України.

Основою для формування морської політики України повинна стати нова Морська доктрина України як важливий програмний документ, спрямований на розвиток морського потенціалу України і захист її національних інтересів.

Список літератури:

1. Стан довкілля Чорного моря, Національна доповідь України 1996-2000 роки, Міністерство екології та природних ресурсів України, 2002 р. – Одеса: Астропринт, 2002. – 80 с.
2. Stanchev H., Palazov A., Stancheva M., Apostolov A. Determination of the Black Sea area and coastline length using GIS methods and Landsat 7 satellite images [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.geocomar.ro/website/publicatii/Nr.172011/03_stanchev_BT.pdf
3. Діпромисто. Схема планування території узбережжя Чорного та Азовського морів для застосування у Донецькій, Запорізькій, Херсонській, Одеській, Миколаївській областях та АР Крим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dipromisto.gov.ua/index.php?categoryid=134>
4. Щодо стратегічних пріоритетів реалізації потенціалу України як морської держави: аналітична доповідь / А. О. Филипенко, В. В. Баришнікова, К. В. Степанова. – Одеса: Фенікс, 2012. – 152 с.

5. Журавель П. Морская ли Украина держава? Глас народа. Сайт гражданской журналистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glas.1k.com.ua/glas/171/540>

6. Конкурентоспроможність та сталий розвиток морегосподарського комплексу України / Під загальною редакцією О. М. Котлубая // ІПРЕЕД НАН України. – Одеса: ІПРЕЕД, 2011. – 427 с.

7. Макогон Ю. В. Украина – держава морская: монография / Ю. В. Макогон, А. Ф. Лысый, Г. Г. Гаркуша, А. В. Грузан; под ред. Ю. В. Макогона. – Донецк: Изд-во «Ноулидж» (донецкое отделение), 2010. – 391 с.

8. Закон України «Комплексна програма утвердження України як транзитної держави у 2002 –2010 роках» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 24. – С. 166.

9. Наумов О. Б. Проблеми і перспективи розвитку суднобудування в Україні / О. Б. Наумов, Д. В. Пашко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/knp/152/knp152_18-20.pdf

10. Судостроение Украины: 20 лет на пути в небытие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.nikcity.com/politics/23527>

11. Организационно-экономические основы формирования морехозяйственного комплекса Украины / Б. В. Буркинский, В. Н. Степанов, М. И. Котлубай и др. – Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2001. – 94 с.

12. Всеукраїнська експертна мережа. Судостроение Украины: 20 лет на пути в небытие. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=53142

13. Познанська І. В. Потенціал суднобудівельної галузі України / І. В. Познанська, П. І. Гнатюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ei/2011_43/pdf/29_Pozn.pdf

14. Познанська І. В. Потенціал суднобудівельної галузі України / І. В. Познанська, П. І. Гнатюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ei/2011_43/pdf/29_Pozn.pdf

15. Щодо розробки і стану реалізації Національної програми досліджень і використання ресурсів Азово-Чорноморського басейну, інших районів Світового океану на 2009-2034 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul2009/24.htm>

16. В Україну іде унікальна установка для видобутку газу в Чорному морі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1447404/marker/important>

17. Украина будет судиться с РФ за незаконную добычу ископаемых, – Тука [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.rbc.ua/rus/news/minyust-mid-budet-suditsya-rf-nezakonnuyu-1478782113.html>

18. Найдено крупное месторождение шельфового газа в Одесской области [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.rbc.ua/rus/news/naydeno-krupnoe-mestorozhdenie-gaza-odesskoj-1481628551.html>

19. Рекреационная география: идеи, методы, практика [Текст]: сб. научных трудов / отв. ред. А. А. Ткаченко. – Тверь: Научная книга, 2006. – 144 с.

20. Юрченко Е. Е. Оценка природно-рекреационного потенциала как фактора развития туризма в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vmsu/2008-01/08yueeyaae.htm

21. Два года аннексии Крыма: Украина потеряла более 42 тысяч объектов государственного имущества [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.golos-ameriki.ru/content/crimea-annexation-anniversary/3240553.html>

22. Степанова К. В. Морський код України: постановка проблеми дослідження / К. В. Степанова, В. М. Степанов // Економічні інновації. – 2016. – Випуск № 62. – С. 20-24.

1.4. PROBLEMS AND WAYS OF FORMATION OF INVESTMENT AND INNOVATION MODEL OF UKRAINIAN DEVELOPMENT

Introduction. The Ukrainian Black Sea Region (Odessa, Mykolaiv and Kherson regions) belongs to the largest regions of the country, both in size, and in terms of economic, scientific and technical potential. By its size, the territory of the Ukrainian Black Sea Region makes up 15% of the territory of Ukraine, where 5.5 million people live, which makes 12% of the total population of the country and produces 8.5% of the gross national product [9, p. 19]. This region has a huge industrial, agrarian, tourist-aimed, recreational and scientific potential, which creates favorable conditions for integration with the Black Sea coastal countries. Despite this, the occupation of Crimea, the war in the Donbas, the poor living standard, the unfavorable investment climate, corruption, and the oligarchy make foreign investors

change their mind as to making serious investments in the country, which in its turn slows down the economic development and cooperation of the Black Sea countries. That's why, the scientists of the Institute for Market Problems and Economic and Environmental Studies believe that "the activation of self-development is one of the real solutions to the crisis situation and the stimulation of social and economic growth ..." [9, p. 56]. In their opinion: "The investment potential of the country and the Ukrainian Black Sea Region is almost exhausted in its current form and with the current structure, if we talk about an extended reproduction of the economic system, and maintains the existence of the national economic system in its present form without significant changes and with a fixed structure.

Research for investment resources for economic growth

To ensure expanded reproduction and achieve the effect of economic growth, it is necessary to revise the strategic interests of the further economic development of the Ukrainian Black Sea Region, to draw up appropriate programs for improving the socioeconomic status through improved institutional support "[9, p. 791]. Unfortunately, the country lacks any real programs to boost the economy, and this contributes to the depopulation, de-industrialization and degradation of both production and the state. Because of low living standards, the population reduction, and young working active people, qualified specialists are forced to emigrate; the proportion of middle and older citizens is growing. According to the State Statistics, every year the population is reduced by 170-180 thousand people, and for health reasons Ukraine occupies the 99th position among 145 countries that are accepted for assessment [3]. The state duty is also growing. According to the International rating agency Moody's data, the national debt of Ukraine will be at 72.3% of GDP in 2018, and the total external debt will be 104.6% of GDP [8]. Therefore, in the country there aren't any practical sources of financing the economy and it mostly depends on the limited capacity of the state and local budgets. The table 1 shows that the main source of innovation is its own funds. The funds from the state budget and foreign investors tend to decrease. As a result, the share of innovative products in the industry is insignificant, varies by a factor of 4-5% with a tendency to decrease.

The table 1

Sources of innovation financing

Year	Total cost	Including at the expense of funds			
		own	state	foreign	Others sources
	Million hryvnia				
2000	1757,1	1399,3	7,7	133,1	217,0
2001	1971,4	1654,0	55,8	58,5	203,1
2002	3013,8	2141,8	45,5	264,1	562,4
2003	3059,8	2148,4	93,0	130,0	688,4
2004	4534,6	3501,5	63,4	112,4	857,3
2005	5751,6	5045,4	28,1	157,9	520,2
2006	6160,0	5211,4	114,4	176,2	658,0
2007	10821,0	7969,7	144,8	321,8	2384,7
2008	11994,2	7264,0	336,9	115,4	4277,9
2009	7949,9	5169,4	127,0	1512,9	1140,6
2010	8045,5	4775,2	87,0	2411,4	771,9
2011	14333,9	7585,6	149,2	56,9	6542,2
2012	11480,6	7335,9	224,3	994,8	2925,6
2013	9562,6	6973,4	24,7	1253,2	1311,3
2014 ¹	7695,9	6540,3	344,1	138,7	672,8
2015 ¹	13813,7	13427,0	55,1	58,6	273,0
2016 ^{1,2}	23229,5	22036,0	179,0	23,4	991,1

¹ data given without regard to the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol and part of the area of the anti-terrorist operation;

² data are based on the results of the state statistical observation in the form "Survey of innovation activity of enterprises for the period 2014-2016" (according to the international methodology).

The table 2

Implementation of innovations at industrial enterprises

Year	Share of enterprises that implemented innovations, %	Introduced new technological processes	incl. low-waste, resource-saving	Introduced production of innovative types of products, items	Out of these, new types of technology comprise	Share of products put into innovative products in volume of industrial, %
2000	14,8	1403	430	15323	631	9,4
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	2510	517	3238	897	3,8
2012	13,6	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	1576	502	3138	809	3,3
2014 2	12,1	1743	447	3661	1314	2,5
2015 2	15,2	1217	458	3136	966	1,4
2016 2,3	16,6	3489	748	4139	1305	6,1

¹ to 2003 new types of products;

¹ data given without regard to the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol and part of the area of the anti-terrorist operation;

² data are based on the results of the state statistical observation in the form "Survey of innovation activity of enterprises for the period 2014-2016" (according to the international methodology).

Data were given from the Ukrainian government statistic site.

All these data show that non-standard measures are needed to save the country, to search for investments for development. The attraction of loans from international financial institutions (like International Money Fund) in the absence of economic reforms becomes meaningless, since, apart from the growth of debt, the agony of the state, such a policy can not lead to another result. Therefore, the only source of development of Ukraine remain an internal resource, although its capabilities are very limited. The banking system is destroyed – out of 188 banks, after the "cleanup" policy, there are the majority 80 banks, a significant part of which remain unprofitable, do not fulfill their most important function – they do not provide loans, and this does not contribute to GDP growth. 16 billion hryvnia local communities keep on deposits in banks, because they do not know where to put them [4].

The question naturally arises: where is "to attract from" investments within the country and how to provide confidence to investors of Ukrainian enterprises?

To do this, it is necessary to fight corruption effectively. According to official statistics 40-60% of the business is in the "shadow" today. This will not only increase GDP, but also improve the investment climate. That is why it is important to control every major project for which funds are allocated from the local or state budget and their effectiveness. Ensure such control should state audit, which excludes the embezzlement of public funds.

A promising direction is the emission of securities. Of particular interest are bonds in road, housing and communal construction, environmental energy. In this regard, the role of bonds issued by both the state and local communities is growing, for which strategic plans for the development of regions and the country as a whole should be developed. Investors should have guarantees from the giants and the state, which will ensure credibility of these or other major projects. A significant part of such bonds could be acquired by the accumulative pension fund, which is created and all working residents of Ukraine will make their contribution before retirement and should become the most stable saving instrument. These savings should not be affected by inflation or bankruptcy of banks, crises. Acquisition of bonds under the control of the state by the accumulative fund on the one hand will create conditions for solving important national economic tasks,

and on the other hand it will make it possible for its pensioners to earn with minimal risk.

All this necessitates the development of the stock market, the creation of venture firms, banks that invest in innovative projects and brings quite high dividends.

Combating corruption and improving the investment climate will accelerate the emergence of the banking system from crisis. Nevertheless, only the state can make loans affordable for business.

Disclosing the essence of credit in the educational literature of post-Soviet countries, it is defined as the relationship between the creditor and the borrower, which are built on the principles of:

- payment of interest;
- promptness;
- reimbursement;
- purposive character.

In our humble opinion, nowadays in Ukraine these principles are insufficient and instead of developing the economy they will "preserve" its raw material nature, with obsolete equipment and specialists with a low level of qualification. In such conditions, even an increase in investment (for example, lending) will not contribute to raising production efficiency.

The ecological condition, depreciation of funds (in some cases up to 90-100%), the old age of work force (which is caused by emigration, war and poor demographic situation as a whole) does not allow to make a leap in GDP increase and simultaneously raise living standards.

Formation of the green-friendly and innovative model of development

In the state for 27 years of independence no waste-processing plant has been built, which leads not only to air pollution, water reservoirs, alienation of huge land areas, loss of resources that can be disposed of, but also to an increase in the morbidity and mortality of the population. That is why the "new" modern principles of lending in Ukraine should be "environmental friendliness" and "innovation".

Ukraine is trying to follow the direction of the "green-friendly economy", so, programs for the population and business are being introduced.

According to these programs, state banks (such as Oschadbank, Privatbank, Ukrgasbank) issued green soft consumer loans (replacement of windows, insulation of apartments, houses). In our opinion, this is not enough and does not solve the problem of preserving the biosphere in the state. There should be large loans for industry, food, waste-processing enterprises, whose waste causes significant damage to the biosphere. In Western countries, banks are responsible for providing non-economic loans. At us banks for it do not bear any responsibility for, that demands serious reforming of all crediting in Ukraine. It is no coincidence, as Rogov G.K. defines: "The banking practice of determining the creditworthiness of borrowers – legal entities in Ukraine is based on the assessment of financial indicators for past reporting periods and does not take into account credit risks of low environmental and social standards. This reflects the modern perception of the creditworthiness of enterprises by banks as a result only in the economic dimension "[6, p.29.].

All this confirms that loans that are provided for innovative development should become preferential and priority for the state. Developed countries receive up to 90% of GDP growth due to innovation activity, and patenting volumes increase. The index of innovation is the space industry, which employs 700,000 professionals worldwide and tends to grow. In Ukraine, the industry employs 20,000 specialists and their number is reduced by 10% every year [1]. As a result, the country's scientific potential is shrinking and can not turn into intellectual capital. A similar situation exists in small business, which requires significantly less money than the space industry.

Lending should be oriented towards supporting small and some areas of large (aerospace, where there are scientific developments) business, but not all. According to statistics, in Ukraine 50% of small businesses work in trade and only 30% are engaged in production activities [9, p. 186]. The state should support not all small business, but only that which is connected with innovative activity, perspective start-ups necessary for the country of manufacture. Finland, for example, starting from April 2018 will issue a residence permit for citizens of countries that do not enter the EU, if they offer a good business idea. Selection of applicants will be handled by the governmental organization Business Finland, intended for the development

of the local ecosystem of innovative entrepreneurship. The situation in Ukraine is totally different. As rightly emphasized by V. Kolesnik, today the development of start-ups in our country is hampered by:

1. The lack of a mechanism for public management of start-up activities. There is a discrepancy between the state policy and the needs and initiatives of start-ups, and complicates the implementation of business projects.

2. Corruptibility of public authorities, a high level of monopolization of many spheres of business.

3. Significant shadowing of the market of start-ups.

4. Low quality level of the corresponding infrastructure (transport, financial and other), which acts as an additional deterrent for foreign investors (potential buyers of start-ups) [5, p. 58-59].

All these negative factors restrain innovation. In the Bloomberg innovation index published in January 2018, in 2017, Ukraine ranked 42nd among 50 countries, dropping by one place in comparison with the similar rating in 2016.

Huge problems in small business (in personal part-time farms) arise in the production of milk. By signing the Association Agreement with the EU, Ukraine has undertaken to adhere to the European standards for the quality of food products, including dairy products, which allow the retail sale of dairy products exclusively of extra-class, high and first class. In the country, 70-80% of milk corresponds can only be ranked as a second-class product. The introduction of restrictions on the receipt of such milk from June 1, 2018 may lead to the peasants refusing to keep cows, and in the country there will be a deficit of dairy products, which can be "covered" by imports. To ensure the same high quality of milk in personal part-time farms is almost impossible, and there are no incentives, since the dairy prices are underestimated. The low quality of milk is also due to the fact that feed does not always meet the standards, and the milking machine costs 5 thousand UAH [7]. As a result, buy a milking machine, quality feed becomes unreal, which will not allow to produce milk of the highest quality. The development of animal husbandry is capital-intensive and, even under favorable conditions; it makes it possible to profit in two to three years. In these conditions, there is a need to create consumer, credit, sales, labor, production cooperatives, and to provide tax benefits (for two to three years), which will

increase the financial capacity of enterprises and produce competitive milk and other environmental products.

The Ukrainian government allocates 4 billion UAH in 2018 on the support of livestock, the construction of farms and other enterprises, which is a positive step. It will also be favorable for farmers the compensation 25% of the cost of agricultural machinery produced in Ukraine. However, in our opinion, a greater result will be achieved if the proposed livestock support program is complemented by encouraging the cooperation of small peasant farms, since they produce the overwhelming part of milk in the country. Unfortunately, the state does not always support small business. Therefore, most representatives of small and medium-sized businesses consider the state as an obstacle to business and not a partner.

It should be noted that the quality of agricultural products depends not only on the producer, but also on food enterprises that process it, as well as on trade, where it is sold. That is why the state should not only control all agrarian products, but also instill a healthy lifestyle, since the health of the population depends on this. In this regard, foreign experience is of interest. For example, France has become the first country in the world where supermarkets are prohibited from throwing out or destroying unsold food with forthcoming date, but will donate to various charitable foundations that support poor citizens.

Excessive weight gain is not only an example of the lack of a food culture, but also obstacle for people and society. That is why in some countries, restrictions are imposed on people with overweight on employment, on visiting restaurants and even on transportation. To limit the weight the state builds sports complexes and stimulates people to play sports, increasing their efficiency. Unfortunately, in Ukraine, more than half of the family budget goes to food, there is a lag in the consumption of meat and dairy products, fruits, and does not allow a healthy lifestyle. At the Winter Olympics in South Korea in 2018, Ukrainian athletes won only one gold medal. Nevertheless, the population growth on the planet will sharply increase the demand for food, as a result, the prices for food will increase, and if there is no increase in the standard of living of the population in Ukraine, then if there are huge potential opportunities, the domestic market will decline. The acting director of the Global Index Division of the INSEAD Business

School Bruno Laven says: "Digital agriculture is being born around the world with unmanned aerial vehicles, satellite sensors and field robots. Now the need for "reasonable agriculture" is urgently needed to optimize supply-and-distribution system and stimulate the introduction of creative new business models that minimize the burden on land, energy and other natural resources while at the same time drawing attention to the needs of the poorest people peace" [10, p. 84].

Undoubtedly, the production of ecologically clean, high-quality agrarian products is promising for Ukraine, will improve the nutrition of the population and export surplus, however this solution is just part of the problem. It should be about the formation of a new investment-innovative model of development in the country, the abandonment of the commodity economy. Ukraine has already become a raw material appendage of developed countries, the export of which differs little from Kyivan Rus (honey, sunflower oil, rape and metal). Moreover, the raw material orientation policy of the country is maintained at the state level and incentives are created for this. For instance, in 2018, VAT was abolished for the export of oleaginous crops, which unambiguously will increase production, primarily of sunflower oil, rapeseed and a decrease in the fertility of Ukrainian rich Black Soil. Any crisis in the world immediately reduces the demand for raw materials. As demand and the price of raw materials fall, the budget, even in conditions of growth in production, remains scarce. The raw materials industry (which is controlled by oligarchic groups) is subject to all financial (and tax) policies. As a result, in such conditions, even a decrease in tax pressure on business will not promote economic growth, but will continue to "preserve" and reproduce the raw material economy with all derivative social problems. Tax policy in itself is not connected with the strategic directions of the development of the state, is aimed at filling the budget at any cost, and the size of taxes are in isolation from the real capabilities of taxpayers.

"Competitiveness" of domestic enterprises, export of products was provided due to the low exchange rate of the hryvnia, low wages and virtually no environmental costs. Such a model cannot endlessly exist, since the deadlock leads not only to a decrease in efficiency and reduction in production, but also to the extinction of the population and the emigration of able-bodied, qualified specialists. According to E.S. Sharag: "... the main direction of

the transition to efficient production is the change in the structure of social production towards capital-saving industries that do not require large capital expenditures and are characterized by a rapid turnover. From this point of view, industries with guaranteed consumer demand have advantages. ... It is necessary to create such industries and favorable conditions for their development only if they have the potential for competitiveness and the prospects for the promotion of their products to the world market "[11, p. 11].

All this testifies that the investment-innovative model of development, the increase in efficiency implies the formation of a modern structure of the national economy. Prohibiting or restricting the export of raw materials, increasing the share of science-intensive products is impossible. So, the ban on amber harvesting and deforestation not only did not achieve the result, but instead promoted the shadowing of the economy and export abroad, bypassing the state. At the end of 2017, agricultural production accounted for 12% of GDP and 40% of all exports. This confirms the possibility of using income, income from agriculture to develop other sectors of the country's economy. Especially certain experience in carrying out economic reforms has South Korea, which for a long time remained a backward agrarian country. In 1962, the government supported the agrarian sector by writing off old ones and simplifying the scheme for obtaining new loans at preferential interest. This allowed ensuring a stable development of the country's agriculture. Then a decision was made – which industries to develop. For this purpose, enterprises of priority industries were provided with state orders, tax incentives, loans, etc. In return, the company was required to provide an annual report on the work and strictly adhere to the chosen economic course of the state. So, there were well-known for the whole world Samsung (founded in 1969), Hyundai and Daewoo (founded in 1967), LG (founded in 1958).

A modern analysis of the policy of highly developed countries in terms of updating industrial activities on an innovative basis allows us to distinguish the key components of modern industrial strategy. These include:

- partnership between government and industry as an institutional mechanism for innovation change;
- definition of medium and long-term goals on the basis of analysis of identified problem issues of future development;

- definition of strategies by type of activity;
- government support for the development of new technologies and their commercialization in accordance with a defined strategy;
- support of industrial activities aimed at increasing the competitiveness of the country's economy;
- investment in innovation and training of skilled workforce for the future, which provides for a period of 5-10 years;
- business support for the whole political spectrum of problems, including in cooperation with trade unions;
- creation and support of development institutes for priority activities;
- development and implementation of measures to increase the attractiveness of business with the use of tax instruments, regulatory measures for the development of relevant markets both in the middle of the country and externally [12].

As the Prime Minister of Ukraine V. Groisman stated, the fund for supporting innovations in the country in 2018 will amount to 50 mln UAH. First Deputy Prime Minister of Economic Development and Trade S. Kubiv draws attention to the support of strategic development in seven areas:

- energy and agro-industry;
- aircraft construction;
- shipbuilding;
- rocketry;
- nanotechnology and robotics;
- medicine and pharmaceuticals;
- environmental protection.

It is positive rearrange that the state finally determined its development priorities. However, in our opinion, the allocated funds for innovative development are not enough to reorganize the configuration of the national economy of Ukraine. And the mechanism of support of business, principles of distribution of means of fund which will become engaged in innovative activity is not disclosed.

NBU Council Head B. Danilishin was more cautious in expressing his point of view, who proposed the creation of the Development Fund of Ukraine. In his opinion, such a fund would be formed from several sources of financing (budget, private, foreign and others) and was aimed at the

priority development of modern industrial technologies and was under the supervision of the supervisory board. Of particular importance it was proposed to reduce the size of the required reserves of the National Bank from 10% of the volume of monetary obligations to 5-7% with the possibility of raising it to 10% by the decision of the NBU Council. Such an approach, according to B. Danilishin, will allow freeing some of the general reserves and increasing the amount of funds that will be transferred to the state budget, having formed a special Development Fund in it. He explains this by the fact that the current methodology of monetary obligations has lost its relevance after the National Bank's transition to a new monetary regime of inflation targeting and introduction of practices that facilitate the formation of reserves for the realized probable risks in sufficient volume. Instead, the author believes, there are phenomena when the state accumulates funds on its own account in the NBU during the year, and then "pours" up to UAH 50 billion. on the market for two to three weeks before the New Year holidays, as happened in 2017. As a result, the hryvnia depreciates, inflation grows, the National Bank raises the discount rate, bank loans become more expensive and support for the economy becomes impossible. Undoubtedly the creation of such a fund is of interest, but it is doubtful that in the existing conditions there will be enough funds for its formation. In our view, the method of mandatory reserves is not outdated, and the policy of inflation targeting applied to Ukraine, under the existing conditions, has shown complete inconsistency. So, the NBU forecasted inflation for 2017 at a rate of 6 to 10%, but in fact it reached 13.7%, with GDP growth at the level of 2.1%. In addition, the task is not only to ensure the development of priority industries, but also to ensure the "close down" of the old, to ensure the capital mobility.

Despite the shortcomings of the current economic mechanism in Ukraine, it is extremely important to create incentives for the processing of raw materials and the development of science-intensive production. As such an incentive should be deductions (taxes) from a part of the income (up to 50%) from the export of raw materials, on the basis of which to form funds, both in the regions and in the country for the development of processing industries, support of innovative enterprises, start-ups. Filling these allocations (taxes) of the state and regional budgets will not always

be effective, as there will always be a temptation to "close" the deficit using funds not for the purpose, for example, for social development, support of the pension fund, etc. It is also advisable to add and use these funds to concessional lending (ecological and innovative), to develop and implement state development programs (for example, to support environmentally sound productions in the food industry, aerospace, biotechnology, etc.), which will allow the formation of a modern structure to promote the flow of capital from the primary to innovative sectors.

A certain experience in the formation of the modern structure of the national economy exists in Saudi Arabia, which, under the pressure of low oil prices, has developed a state program to maximize the diversification of the domestic economy. The main point of the program until 2030 is to increase non-oil revenues to the budget sixfold – from 43.5 to 267 billion dollars a year. Non-oil share in the GDP of the kingdom should be 50% (now 16%). In 2017, a public investment fund of \$ 160 billion was created, which is planned to increase to \$ 2 trillion. \$. This fund will finance new branches of the economy, and, first of all, the defensive nature, which will allow to abandon the raw (oil) economy and reorient it to innovative directions, increasing the country's competitiveness [2].

Conclusion. All the abovementioned allows us to draw conclusions.

1. Raising the living standards of the population, expanded reproduction implies a reorientation of the country's development model from the raw material to the innovative one. This requires non-standard sources of investment, as internal reserves are almost exhausted. Such sources could be the fight against corruption, the issue of securities, which could acquire accumulative pension funds and lending, built on the principles of environmental friendliness and innovation.

2. Special attention should be paid to supporting small businesses in agriculture, both in the Black Sea region and in Ukraine as a whole. To do this, it is necessary to stimulate the cooperation of small peasant farms that produce environmentally friendly products. At the same time, the quality of products depends not only on producers, but also on food enterprises that process it, and on trade.

3. To form a modern structure of the economy, taxes (deductions) from a part of the proceeds from the export of raw materials should be made on the basis of which to create funds in the regions and in the country as a whole for the development and support of innovative enterprises and start-ups. This involves the use not only of lending, but also the development of promising innovative programs and will promote the flow of capital into modern competitive industries.

References:

1. Borovik V. Space technology race: the place and role of Ukraine. – The Mirror of the Week, June 25, 2017.
2. Voronov A. The Arabian strategy of Ukraine. – Mirror of the week, 4-10 from 2017.
3. Kinakh A. Without people there is no future. – Mirror of the week, November 4-10, 2017
4. Korablin S. Russian roulette. – The Mirror of the Week, September 8, 2017.
5. Kolesnik V.I. Start-ups managing in Ukraine: problems that perspective – The economy of the food industry, 2017, vp. 4, p. 57-61.
6. Rogov G.K. System of financial mechanisms of corporate sustainable development and its formation in Ukraine. – Author's abstract. dis for obtaining D.S.E.N. – Odessa: ONEU, 2018. – 38 pp.
7. Sadokhin V. In Europe, milk of the second grade is fed to animals. At us – drink. – Mirror of the week, February 3-9, 2018.
8. Samaeva Yu. Trap for the winner. – Mirror of the week, February 3-9, 2018.
9. Social-economic development of the Ukrainian Black Sea Coast: challenges and opportunities: a monograph. For sciences Red .. B.V. Burkinsky. – Odessa: IPREAD NASU, 2016. – 810 p.
10. Khripiuk V.I. State regulation of innovation-oriented development of the food industry of Ukraine. – The economy of the food industry, 2017, vp. 4, p. 81-88.
11. Sharag O.S. Capital intensity and its dynamics in the transformational economy. – Author's abstract. dis for obtaining the scientific degree of the Candidate of Economic Sciences – Odessa: ONEU, 2017. – 17 p.
12. Innovative Ukraine 2020: national report / per coalition. ed.V.M. Geitsa and others. ; National Academy of Sciences of Ukraine. – K., 2015. – 336 pp.

1.5. THE SUSTAINABILITY ESTIMATION OF ODESSA AGGLOMERATION DEVELOPMENT

Abstract. *The analysis of the agglomeration development in Odessa, which is based on the statistical data and town planning documentation, shows that the development of this region has uneven and misbalanced manner. For the time being, there is a number of urban, economic, social and environmental problems in the Odessa region that were detected. Some traditional methods and approaches of management are applied for their solution. However, according to current conditions, the effectiveness of these methods is neither confirmed by the results of the implementation of the previous strategic plans for the region development, nor by the world trends and approaches in management. According to the research hypothesis, the concept of sustainable development is a promising methodological base for the strategic planning of the region's development. The purpose of this study is the creation of the new methods for sustainable development of Odessa agglomeration in the long term perspective. The contemplation of the city from the point of the system and process approaches allows to form a three-dimensional model for the evaluation of the urban system development based on the developmental coefficients analysis of the city's three main subsystems – social, economical and environmental. A promising area for the further research could be the practical testing of this model for sustainable development evaluation, which is based on the example of the elaboration strategy for the city of Odessa.*

Introduction. The concept of sustainable development became the basis for the research of the evolution of different processes and systems – from individual companies to human civilization in general.

The term "sustainable development", which is commonly used in scientific and professional literature, has been recently applied to cities and territories. This is connected to the comprehension of the necessity to correlate the pace and direction of the human civilization development with the capabilities of our planet, which was noted in the works of T.R. Malthus.

So, according to the European Charter of Cities II (New Urbanism Manifesto), the city of sustainable development is a city that provides its

current and future residents with such living and management conditions that simultaneously are stable (basic rules of organization), safe, flexible (open system for various changes) and cost-effective, while respecting the environmental requirements [1].

After the passing of the Law of Ukraine "About the Basics of Urban Development" [2] in 2002, the sustainable development of the populated localities in Ukraine is one of the main tasks of urban planning. Sustainable development leads to socially, economically and environmentally balanced development of the communities, that is aimed at the creation of the economical potential, the fulfilled lifelong environment for the current and future generations. According to the law the subjects of town planning activities must hold on to the main tasks and arrangements for sustainable development of the populated localities (starting from – 10000 – 300000 – 600000 – 900000 and considering our region, even more than one million inhabitants)

Despite the legally fixed and widely used definition, the methods of providing and evaluation of the sustainable territory development still remain almost uncovered. The works of such world scientists as Bolshakov B., Gushchin A., Danilov-Danilyan V., Kuznetsov O., Kuznetsov P., Orekhovsky P., Tetior A., Forrester J., Ursul A. and others are devoted to the problems of sustainable development in various fields of applied and scientific knowledge. Among the ukrainian researchers of the sustainable development problems are Averkina N., Burkinsky B., Gordeev O., Kravchunovskaya T., Khilko L., and many others.

In the studies of these authors, the issues of the sustainable development are either explored in their individual aspects (N.F. Averkina, J. Forrester, etc.), or have a contradictory nature, like, for example, in the studies of V.I. Danilov-Danilyan. Herewith, the methodology of sustainable development of the communities is at the very beginning of its formation. Nowadays, this concept still looks like a set of beautiful legally fixed catchwords, rather than a concretized methodology of the development.

According to the hypothesis of the research, it is exactly the concept of sustainable development, which is the most promising methodological basis for the effective strategic planning of the regional development and its subsequent monitoring.

Therefore, the goal of this particular research became the actual scientific and practical task of searching for the methods of sustainable Odessa agglomeration development in the long term perspective.

The methodological basis of the study are the concept of sustainable development, the process and system approach, as well as the basic theoretical foundations of the general management and scientific researches.

The analysis of the implementation of the Odessa agglomeration development strategy and methods of the strategic planning for the development of the regions

The issues of planning and developing the city of Odessa and Odessa agglomeration are regulated by a number of legislative and town planning documents, including:

- General scheme of planning the territory of Ukraine;
- Scheme of planning the Black Sea and Azov Sea coast territories for the usage in Donetsk, Zaporozhye, Kherson, Odessa, Mykolayiv and Crimea regions;
- Scheme of planning the Odessa region territory;
- General development plan for the city of Odessa, including the Zoning Plan of the City;
- Strategy of economic and social development of the city of Odessa until 2022.

The scrutiny of these and some other documents, that are related to the Odessa region development, makes it possible to identify a number of characteristic features of this territory [3].

First of all, the seaside territories of Ukraine are characterized by the high tourist, recreational and health potential combined with extremely high intensity of various types of economic activities. This creates not only a high level of urban development, but also technogenic burden and environmental problems in the region. Within the Ukrainian seashore, that occupies about one-fiftieth of the country's territory, one-tenth of the population is concentrated.

The main feature of the city's location is its seaside and frontier location at the intersection of the most important international routes from

Northern and Central Europe to the Middle East and Asia. Therefore, the main element of the Primorsky region planning structure until 2020 will be the International Transport Passage of the BSEC (Reni-Izmail-Odesa-Nikolaev-Kherson-Melitopol-Berdyansk-Mariupol-Novozovsk), which will pass in the latitudinal direction at a distance of 10-20 km alongside the coast of the Black and Azov Seas. It will have conjunction with the national and regional network of roads, as well as railway, marine and aviation communications.

Within the Primorsky region, the coast of the Black and Azov Seas were identified. The outer frontier of the coast is determined by the size of the water protection zone (2 km). According to the town planning documentation, the utilisation of the two-kilometer zone of the Black Sea and the Azov Sea is proposed mainly for recreational and health improving purposes.

On the basis of the urban settlements classification which was developed along with " The planning schemes of the Black and Azov Seas coastal territories ...", according to its economical functions, Odessa is classified as a multifunctional type of settlements.

In the system of the administrative and territorial structure of the state, Odessa has the administrative functions as a center of the Odessa region. There are the authorities of the city and the region (city and regional council, city and regional administration, etc.), as well as a valuable presence of the diplomatic representatives of the foreign countries. It is a significant administrative, economic, scientific, cultural and educational center of the south of Ukraine, that has the largest seaport, the developed industrial, recreational, health-improving and tourist complexes, transport, financial and social infrastructure.

According to the General Planning Scheme of the Territory of Ukraine, the city development is observed as the center of the Odessa interregional settlement system. This system includes such regions as Odessa, Mykolayiv and Kherson. Also, the city has a part of the capital's functions, like providing some highly specialized services to the population of these regions. Besides, the city is the center of the Odessa inter-district settlement system which includes the cities of Teplodar, Yuzhny, Belgorod-Dnestrovsk and Primorsk, and some administrative districts: Berezovsky, Belgorod-Dnestrovsky, Belyaevsky, Velikomikhailovsky, Ivanovo, Kominternovsky,

Nikolayevsky, Ovidiopolsky, Razdelnyansky, Saratsky, Frunzensky and Shiryayevsky. Today, the territory of the city of Odessa is 16242 hectares (0.5% of the total region territory), with 1008.2 thousand people live on this territory (42.2% of the total region population).

The general plan of the Odessa development was developed by the State Enterprise "Ukrainian State Scientific and Research Institute of the City Designs "Giprograd" named after Y.M. Belokon" and approved by the decision of the Odessa City Council No. 6489-VI from March 25, 2015. The basis of this General Plan was the concept of the city development in perspective until 2031 as a multifunctional business and tourist regional center. This kind of a strategic approach corresponds to the General Planning Scheme of the Territory of Ukraine according to which Odessa is a scientific, informational, cultural and tourist center of the country, as well as the "innovative" development scenario of Odessa, which is defined as a promising "Strategy for the economic and social development of the city of Odessa until 2022".

The implementation results of the 1989 General Plan of Odessa are used as the example in the text part of the main statements of the current General Plan. In particular, there was appointed a deviation from the basic calculated technical and economical indicators and the provided direction of the territorial development. For the time being, significant part of the planned city's development indicators is not fulfilled, firstly – the construction of the social facilities, street-road network, engineering support.

During the years of the 1989 General Plan realization, the city's population was reduced to 123.6 thousand people, and in accordance with the estimated number – almost to 300 thousand people. Considering the age structure of the city's residents, the proportion of young people is decreasing (from 18.2 to 12.1%).

The distribution of labor resources shows a flow of labor from the leading branches of material production into the sphere of services. In the mean time, according to the previous general plan the employment of the population grew thanks to the enterprises, which were supposed to be reduced or taken out of the city limits. The main branch of the Odessa economic complex was industrial, which owns 1.3% of the embodied Ukrainian industrial products.

In the process of General Plan implementation, the planned development of the sanatorium and recreational complex was not accomplished. Instead of the planned capacity growth of recreational facilities up to 32.2 thousand, there was a reduction down to 16.6 thousand places.

The index of the house procurement in Odessa was 18.2 sq.m. per person confronting the planned 21 sq.m. per person, that is almost 17% lower than the average Ukrainian indicators (extended through Ukraine – 21.9 sq. m.). According to the Housing and Communal Services Department of the city, 25.6% of the housing fund has about a 60% deterioration index.

The data of the population's procurement according to some types of service institutions are below the socially guaranteed level. It specifically refers to children's preschool institutions, sports facilities, hospitals.

No measures were executed in order to remove over 100 industrial, transport and municipal warehousing enterprises from the residential area to the industrial zones, out of the city limits. The oil refinery factory removal, which was earlier approved by the government, was canceled. Because of the violation of the General Plan, a complex for liquefied gases transshipment is located in the city and the oil transit complex received a further development.

The construction works in the historical center were carried out with a violation of the requirements, which were determined by the historical and architectural reference plan.

A number of significant measures, which were offered in the General Plan, such as hydrotechnical measures for the engineering territory preparation, anti-landslide and bank protection measures, protection measures from flooding were not accomplished. Also, the construction of the northern rainwater drainage system was not proceeded.

The following constructions of the North-South highway with ongoing movement, the traffic junctions between highways and streets and the subway weren't even started.

The question of providing Odessa with the spare drinking water resources wasn't solved as well. Almost all of the planned changes in the electricity domain were not implemented.

The main factors, that are contributing to the city development include:

- § The geostrategic and economic-geographical position
- § The developed intellectual, scientific and technical potential.

§ The highly developed industrial potential, the presence of the useful investment branches.

§ The favorable natural and climate conditions.

§ The presence of the recreational and medical resources.

§ The unique factors of the historical heritage in conjunction with the natural complex.

§ The high tourist potential.

§ The naturally territorial resources, which are owned by the local self-government organizations.

The main factors that complete the development of the city include:

§ The edgy housing problem.

§ The complicated demographic situation.

§ The complicated ecological situation (the presence of the commonly-polluted sewage, some significant areas are flooded with groundwater, the problem of utilization of the solid domestic waste, the unfinished work in order to strengthen the coast, the pollution of the atmosphere).

§ The water supply and drainage issues, the necessity to find alternative sources of water supply.

§ The road network does not consider the needs of the freight and passenger transportation (the lack of transport lines of the continuous movement, the absence of the subways and the bridges at the intersections with the railway stations).

§ The insufficient state of the historical city center development, the main part of which requires restoration.

§ The presence of the powerful oil and gas complex within the city (that brings up a high risk of man-made disaster).

Unfortunately, the analysis of the reasons for such deviations from the strategic development plan was provided neither in the urban planning documentation nor in the scientific publications of its developers. According to the lack of the formalized methodology for the territorial sustainable development, which could be the basis for the city development planning, the results of the preliminary implementation of the General Plan were quite predictable. The development of the city's current General Plan was based on the same methods and approaches, and its implementation was planned through the same system of the extensional planning and management.

The methodology and principles of sustainable development

The English term "sustainable development" means constantly maintained at a certain rate or level, continuous development. In order to make a Russian translation, this term acquires a quite different meaning, which nowadays creates the main concept contradictions. So, in Mr. Danilov-Danilyan's opinion [4], the discrepancy nature of the Russian term consists of the attempt to combine steadiness, which should offer the stability, along with the development processes, that implement variability and movement. Although, the original English term in its meaning of continuous development does not contain any contradictions. Therefore, in the following research it is better to use the already known English term "sustainable development" to maintain the unity of the scientific terminology.

The most complete disclosure of this term's semantic meaning was at the United Nations Conference, that was dedicated to the Environment and Development (1992, Rio de Janeiro). The sustainable development was defined as "... a development that generates economic growth but fairly distributes its results, restores the environment to a greater extent than it destroys, increases the capabilities of people, and does not impoverish them" [5, p. 10].

The development sustainability, which was formulated during further research activities, is provided by achieving a balance of the three spheres – economic, social and environmental. An illustration of this approach to sustainable development, that is cited from the source [5, p. 11], is shown in Fig. 1.

In further researches the sustainable development theory was explored on the basis of the two principal approaches – model and indicative. The modeling approach has a tendency to considerate and evaluate the sustainable development on the basis of the mathematical models. The main representatives of this direction were J. Forrester, D. Meadows, P.G. Kuznetsov, B.E. Bolshakov and others.

The most known example of this approach is the model of the city of Boston, developed by J. Forrester [6]. His model analyzes the city development according to its three main subsystems: population, housing stock and enterprises. The Analysis of the city development on the basis of the

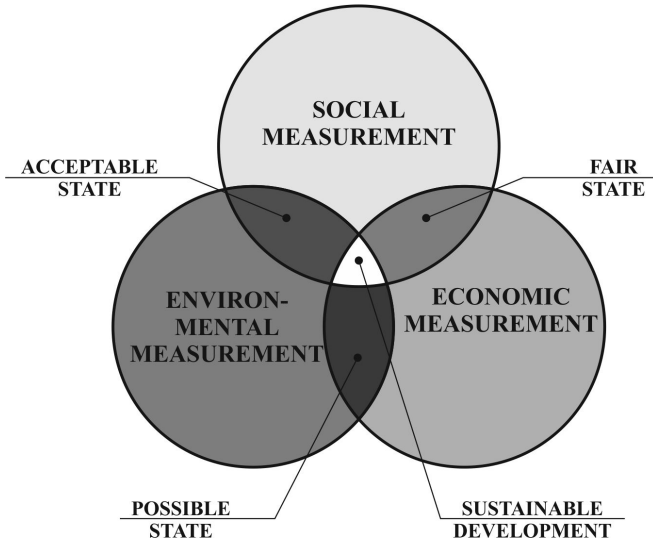

Figure 1. Components of sustainable development

J. Forrester's model showed that the character of the cities' development is cyclical and uneven. This is because of the uneven growth rates of the various urban subsystems – the processes of the house construction and deterioration, the demographic processes, the processes of jobs creation and retirement. The absence of the effective management leads to a general imbalance, a slower development and, finally, to a downgrade. J. Forrester's model also allowed to evaluate some management strategies and their results. The most criticized thing about this approach is the usage of certain limitations and clauses beside the ancient tendencies, on the basis of which the future dynamics prognosis was carried out. In the meantime, the appearance of the key role innovations, the intensive ways of development, etc. were not considered.

The approach, that suggested to perform the estimation of the system development stability on the basis of the certain indicators monitoring results, was called an indicative approach. Within the bounds of this approach, the Commission for Sustainable Development at the United

Nations developed certain methods and tested a set of 21 indicators of the sustainable urban development. The following major indicators groups were noted [7]:

- a group of the social indicators – fight against poverty; demographic dynamics and sustainability; improvement of the education and health quality;
- a group of the economic indicators – international cooperation and local sustainable development policy; consumption characteristics, environmental technologies;
- a group of the environmental indicators – the quality of water resources and their availability; the rational utilization of the land resources; management of vulnerable ecosystems; the sustainable agriculture; the preservation of the forests and biological diversity; the protection of the atmosphere, the management of the wastewater and garbage;
- a group of institutional indicators -the consideration of the environmental issues in the planning and management of the sustainable development; the national mechanisms and the international cooperation, the role of the major groups.

In the cities of Western Europe, the following groups of indicators for sustainable development are in use [5]:

- Indicators, that characterize the city's status as a self-developing system (the population, the territory utilization rate, the percentage of the unused land, the renovation of buildings, etc.);
- flow indicators (water supply and sanitation, energy supply, cargo flows, production and processing, disposal and utilization of waste);
- indicators of the environment quality (water and air quality, the noise background, the technogenic safety, the housing conditions, the accessibility of recreational areas).

First of all, the problems of this approach are related to the complexity and subjectivity of the selection and measurement of these indicators. Currently, the whole united system of the indicators simply does not exist, as well as a formed methodology for the sustainable evaluation of a particular system based on these indicators.

The methodological basis for making regional development strategies, the action plans for their implementation and the evaluation of their

execution in our country is the officially approved "Methodology for the development, monitoring and evaluation of the effectiveness of the regional development strategies implementation and action plans for their implementation" [8].

According to this methodology, the regional strategy project should include:

- the entry with a brief justification of the development basis, the information about the main developer;
- the analytical part – a detailed description of the main trends in the socio-economic region development; the results of the monitoring and the effectiveness evaluation of the current regional strategy tasks;
- the analysis of strengths and weaknesses of the region, its opportunities and threats (SWOT analysis) with the characterization of the comparative advantages, challenges and risks of the region's long-term development;
- the development scenarios;
- the strategic vision for the relevant period;
- the strategic goals, the priorities for the development of the region for the relevant period;
- the operational objectives that will ensure the achievement of the strategic objectives;
- the main tasks, stages and mechanisms for their implementation, in particular:
 - the institutional and organizational support for the implementation of the regional strategy;
 - the financial support for the implementation of the regional strategy;
 - the analysis of the compliance of the provisions of the regional strategy of the State Strategy for the Regional Development of Ukraine;
 - the system for the monitoring and evaluating the effectiveness of the implementation of the regional strategy, including indicators of the effectiveness of its goals and objectives.

In order to perform the analysis of the region development are suggested certain indicators, that are evaluated per one citizen, and also, to compare them with the indicators from another regions, according to the classification in the State Strategy for Regional Development of Ukraine.

On the basis of those materials the main trends in the economic, social and environmental regional spheres over the last 5 years are becoming determined. The most probable prognoses are based on the statistically fixed trends and quantitative indicators, taking into account the features of the functioning of most significant for this territory sectors and spheres of the regional economy. This can be done on the basis of the demographic and economic prognosis of the regional development, as well as through discussions with the public.

From the strategy description, it can be concluded that the proposed methodology for planning and evaluating regional development strategies is based primarily on an indicative approach. The mandatory application of the sustainable development principles in making strategies is not specified and remains a free choice of the strategy developer.

The model of the development sustainability evaluation

According to a lot of researchers [5; 9], the development of the settlements should be observed from the point of the system analysis. The cities have a number of characteristics that allow to describe them with the help of a conceptual and methodological apparatus of system analysis. There are many definitions of such concept as "system", the similarity of which lays in the unity of the connected elements, that are the representatives of the system itself. Therefore, one of the municipal government experts P.A. Orekhovsky claims that cities and regions in terms of the economy are the open systems [9].

The city is situated "inside" the environment, from which it receives the necessary resources like energy, information, technologies, and where the city gives certain appropriate products, services, information and energy. In the meantime, the amount of the money resources entering into such systems can be more or less than the amount of the products (services) that the city gives to the external environment. The presence of the clear boundaries, a management body with its multi-level structure and specialization of subsystems, allow to talk about the city as a hierarchically organized system.

The city is also a system that includes many other subsystems. The main urban subsystems are the following ones [10, p. 50]:

- the social sphere (the structure and the employment of the population, the provision of the social services, etc.);
- the economic sphere (the development level of all business types in the city, the structure of revenues and expenditures of the municipal budget, the development of the tax base, etc.);
- the ecological sphere (the balance of the resources consumption, the provision of the landscape-recreational objects, etc.);
- the political sphere (the participation of the population in the political life of the city and the region, the presence of the political parties and their activities, etc.), and some other spheres.

From another point of view, the city is an element of the higher level systems: regional, state, worldwide.

According to the opinion of the authors of this research, the consideration of the decentralization policy implementation and the reform of self-government systems in Ukraine, the cities (populated areas) currently are the minimal territorial unit within the borders of which there is a reason to speak of the sustainable territorial development. Meanwhile, the main tasks for ensuring sustainable development should be solved in the political sphere by the local self-government bodies through the implementation of the local economic and social policies, the urban planning and other management functions. In order to formulate the basic principles of the sustainable cities and settlements development approach, we will consider the city as a complexity of transforming processes of the "entrances" into "exits" through the corresponding sphere of the city's development – economical, ecological and social. These components of the sustainable development will be conditionally presented as the closed processes, although intrinsically they do intertwine and interact.

The economic component of the urban system transforms the financial and other material resources as "entrances" EN_{inc} , into "exits" – products, services, innovations and material goods designated as EN_{out} , that can be consumed inside the city as well as send to the external environment. The additional "income" of the economic subsystems is the natural and labor resources. Meanwhile, the coefficient of the economic development KEN represents the correlation of the "exits" and "entrances" and is determined by the formula (1):

$$K_{EN} = \frac{EN_{out}}{EN_{in}} \quad (1)$$

The greater value of K_{EN} is, the more effective the economic subsystem of the city is.

The environmental sphere of the city system along with the involvement of certain investments and labour transform various natural resources (such as water, oil, solar energy, climate, land), designated as EL_{inc} , into the "outlets" EL_{out} , the city's ecological system (recreational and landscape areas) and waste products (unsuitable for the further utilisation of the substance that cannot be processed naturally). The additional results of the natural resources transformation are goods and services, created from them.

The correlation of the consumed resources to waste will represent the ecological development factor K_{EL} , that is determined by the formula (2):

$$K_{EL} = \frac{EL_{in}}{EL_{out}} \quad (2)$$

The greater value of K_{EL} is, the higher is the ecological efficiency of the city.

The social subsystem of the city is a transformation process of the population (SC_{inc}) with the participation of the investments and natural resources into an effective labor resource SC_{out} , for which were created the comfortable social and educational conditions as well as a habitat. The notion of a comfortable habitat includes the provision of the housing and the less necessary elements of the infrastructure and improvement.

The coefficient of the social development K_{SC} , which is showing the relations between "outputs" and "inputs" of the social subsystem, is determined by the formula (3):

$$K_{SC} = \frac{SC_{out}}{SC_{in}} \quad (3)$$

The closer to the one the value of K_{SC} is, the higher is the social efficiency of the city. These processes of the urban subsystems with their inherent "inputs" and "outputs" are shown in Fig. 2, that was developed by the authors.

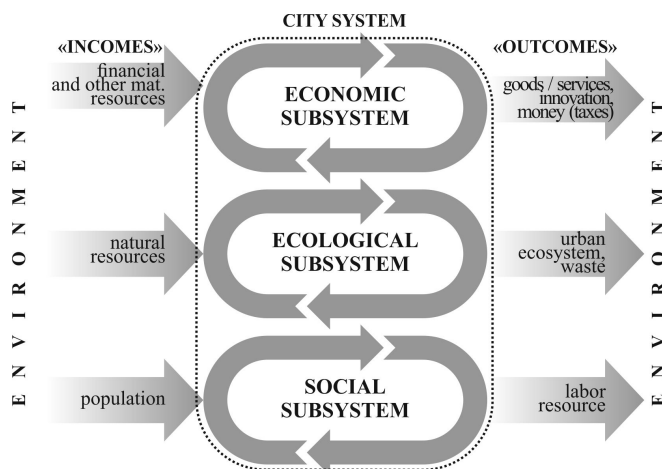

Figure 2. Process model of the main urban subsystems

The further estimation of the city development stability is supposed to be performed on the three-dimensional coordinate system depicted in Fig. 3.

On the presented model, each of the coordinate axes corresponds to the one of the city's sub-systems – social, economical and environmental, characterized by the corresponding coefficients of the subsystem development – K_{EN} , K_{EL} и K_{SC} . Just like it was already defined above, the concept of the sustainable development supposed to create a balanced development of precisely these three spheres. Therefore, the dynamics of the change and the value of the coefficients should aspire for a single value of $K_{EN(plan)}$, $K_{EL(plan)}$ и $K_{SC(plan)}$.

The main value of each of these coefficients will be the strategic plan value of the development indicator. This value can be determined, for example, by using the expert valuation.

To evaluate the development sustainability, it is sufficient to determine the actual values of the coefficients $K_{EN(fact)}$, $K_{EL(fact)}$ и $K_{SC(fact)}$ and compare them with the planned corresponding values. The deviations of the actual indicator value from the planned and from the value of other indicators, show the lack of the development sustainability of the urban system in this indicator.

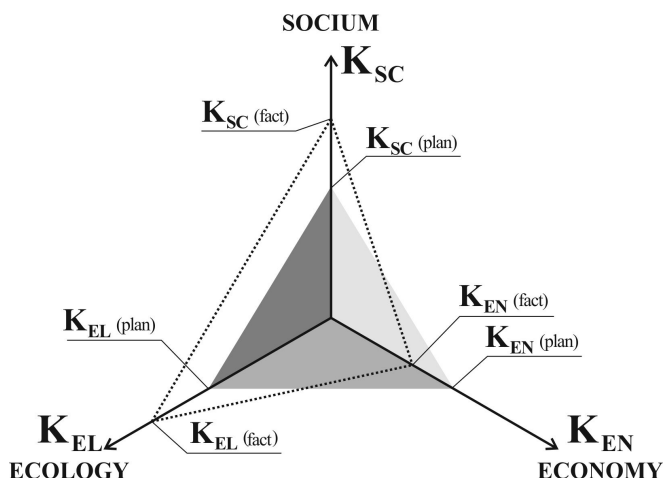

Figure 3. Three-dimensional model for assessing the sustainability of development

Based on the indicators of the conditional urban system, that are presented in Fig. 3, we can make a conclusion, that this system has a high efficiency of the environmental and social subsystems, but, unfortunately, it is not (relatively planned) efficient enough in the economic subsystem. In general, the development of a such system can be evaluated as the unbalanced one, and, consequently, unstable.

The received information can be used in order to adjust the city development strategy, as well as to initiate the relevant projects by the local authorities, that are aimed at the ensuring of the sustainable development.

Conclusions. The Sustainable development of the cities and territories is a priority in the implementation of national and local politics, including the regulation principles of the urban development. The finished researches have confirmed the imperfection of the existing scientific basis and the lack of the practical methods in the field of the sustainable development. The traditional methods of the strategic planning and state regulation of the territorial development, some of which have been used since

the times of the planned economy, prove their inefficiency and incompetence in the current conditions of the urban environment. These methods require revision and refinement, as they create the negative disbalances in the social, economical, town-planning and ecological environment of the city, which was examined particularly by the example of the Odessa's agglomeration in the borders of this study. The main disadvantages of the traditional methods of the strategic planning for the territorial development are the application of the top-down planning principle, the lack of the "feedback" from the managed system to the upper levels of the management. Also, the improvement of the territorial methods planning is becoming more complicated because of the lack of the effective mechanisms of the public-private partnership in solving strategic problems. The concept of the sustainable development, according to the authors of this study, can be a powerful methodological tool for solving these and other problems of the territorial development.

The consideration of the city from the point of view of the system and the process approaches allowed to form a three-dimensional model for the evaluation of the sustainability of urban development based on the analysis of the developmental coefficients of the city's three main subsystems – social, economical and environmental.

A promising area for the further research could be the practical testing of this model for assessing sustainable development by the example of the development strategy for the city of Odessa.

References:

1. The European Charter for Cities II. The Charter of the New Urbanism (2007). – [Electronic resource] / <https://rm.coe.int/1680718943>
2. Про основы градостроительства: Закон Украины от 16.11.1992 № 2780-XII [Электронный ресурс]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2780-12>
3. Генеральный план м. Одеси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://omr.gov.ua/ru/essential/50537>
4. Данилов-Данильян В.И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) // Экономика и математические методы. – 2003. – Т. 39, № 2. – С. 123–135.

5. Гущин А.Н. Теория устойчивого развития города. Гущин А.Н. Теория устойчивого развития города: учебное пособие для студентов факультета экономики и управления ИУ Урал ГАХА/А.Н. Гущин – М.: Директ-Медиа, 2011. – 128 с.
6. Forrester J. Urban Dynamics. – MIT Press, 1969; Portland, OR: Productivity Press, 1969. – 287 p.
7. Indicators of Sustainable Development: Framework and Methodology (1996). – N.Y.: United Nations – 428.
8. Методика разработки, проведения мониторинга и оценки результативности реализации региональных стратегий развития и планов мероприятий по их реализации: Приказ Министерства регионального развития, строительства и жилищно-коммунального хозяйства Украины № 79 от 31.03.2016 [Электронный ресурс]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0632-16>
9. Ореховский, П.А. Муниципальный менеджмент: учеб. пособие / П.А. Ореховский. – Барнаул; Обнинск: Изд-во Алт. ун-та, 2008. – 163 с.
10. Роскош М.В. Город как система / М.В. Роскош // Научный диалог. – 2013. – № 12 (24): Общественные науки. – С. 48-57.

1.6. ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ СИСТЕМИ «МІСТО-ОТОЧЕННЯ» У МЕЖАХ СОЦІАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я)

Вступ. Одним з основних об'єктів регіональної соціальної політики є соціально-територіальна структура регіону, як найбільш великий елемент якої виступає сукупність міських і сільських поселень регіону.

Очевидно, що питання подолання відмінностей між містом і селом не лишилося уваги в науковій літературі. Широта проблеми та її багатоаспектність породили велику кількість досліджень названого процесу з позицій різних наук. Більшість цих досліджень характеризується двома основними відмінними особливостями. Першою особливістю є їх чітко виражена теоретична спрямованість. Це, наприклад, вивчення співвідношення процесів ліквідації протилежності і подолання відмін-

ностей між містом і селом, структури відмінностей, змісту істотних і несуттєвих відмінностей, співвідношення усунених відмінностей та тих, що зберігаються.

Друга особливість полягає в використанні в цих роботах переважно порівняльного підходу. Місто і село вивчаються в даному випадку як соціально-економічні типи поселень, що формують різне середовище життєдіяльності людей. Це надає значної частини робіт не стільки дослідний, скільки ілюстративний характер.

Разом із тим, в результаті урбанізації, яка відбувається, посилюються взаємозв'язки міста і села. Істотно трансформуються соціально-економічні відносини міста і села під впливом ринкових перетворень.

В процесі проведення цього дослідження автори спирались на праці наступних вчених: В. Беленький [1], Н. Бисторова [3], В. Захарченко [5], О. Нікішина [1], О. Пчелінцев [8; 9], Б. Хорев [10] та ін.

На думку більшості дослідників, в даний час вивчати і прогнозувати розвиток села без урахування ролі міських поселень, і перш за все міст, взагалі неможливо.

Все це вимагає нового підходу до вивчення проблеми подолання відмінностей між містом і селом. Суть його полягає в зміщенні акцентів досліджень з порівняння статистичних показників розвитку міста та села на аналіз конкретних взаємодій цих типів поселень, що відбувається в умовах трансформації соціально-територіальної структури регіонів.

Мета цього дослідження полягає у дослідженні соціально-територіальної структури регіону, важливим елементом якої виступає сукупність його міських і сільських поселень з визначенням структури відмінностей.

Теоретичне уявлення про локальну систему «місто-оточення»

Найбільш важливими елементами соціально-територіальної структури суспільства є місто і село. Наявність зв'язків між ними дозволяє нам говорити про існування соціально-поселенської системи «місто-село». Цю систему можна вивчати на різних рівнях: загальноукраїнському (місто України – село України), регіональному (місто регіону –

село регіону), локальному (місто і його сільське оточення). Вибір рівня обумовлений характером вирішуваних завдань. Так, наприклад, загальна політика розвитку села може бути вироблена на національному рівні, а конкретні питання повинні вирішуватися на локальному рівні. З урахуванням тієї обставини, що найбільша інтенсивність і різноманітність зв'язків притаманні місту і його сільському оточенню, вивчення системи «місто – село» доцільно проводити на локальному рівні, тобто в межах локальної системи «місто – сільське оточення» [5, с. 149].

Для теоретичного уявлення про таку систему необхідно, перш за все, вирішити два взаємопов'язані завдання: 1) виділити місто з системи «місто – сільське оточення» і 2) визначити просторові межі системи, відмежувати її тим самим від навколишньої території.

Перше з названих завдань виникло в зв'язку з новим етапом розвитку міста як форми розселення – переходом від компактної і автономної форми розвитку міста до регіонально-групової, якій властиве просторове розосередження виробництва і розселення (так зване «розповзання» міст). Іншими словами, відбувається заміна «точкової» форми розселення новою функціонально-просторовою формою розселення у вигляді ареалу, що не має чітких меж і що характеризується значно більшою територією, меншою компактністю забудови і щільністю населення. Особливої актуальності набуває ця задача для великих міст Причорномор'я (Одеса, Миколаїв, Херсон, Сімферополь та ін.), де сільські поселення тісно примикають до міської межі і іноді навіть локалізуються своєрідними «сільськими острівцями» на міській території. Визнаючи, що визначення кордону між містом і примикаючими до нього сільськими поселеннями носить формальний характер, ми, тим не менш, не відносимо останні до міста. В іншому випадку, тобто при відступі від адміністративного поділу поселень на міські і сільські, використання статистичної інформації для оцінки зв'язків міста з його сільським оточенням було б неможливо.

Вирішення другого завдання – визначення меж сільського оточення міста – набагато складніша, ніж перша. У найзагальнішому вигляді до сільського оточення міста відносяться сільські поселення, що знаходяться в зоні його впливу. Межі зони впливу визначаються на

основі аналізу різноманітних соціально-просторових зв'язків міста з оточуючими його сільськими поселеннями. При цьому зв'язки міста з сільськими поселеннями, що входять в зону його впливу, повинні бути більш тісними, ніж його зв'язки з будь-якими іншими сільськими поселеннями, розташованими поза цією зоною.

У дослідженнях, які вивчають вплив міста на село найбільш поширене виділення двох груп сільських поселень: а) розташованих в зонах активного впливу міста і б) периферійних. Зона активного впливу міста визначається наступними орієнтовними радіусами (при наявності залізничних і автомобільних доріг з налагодженим пасажирським сполученням): для міста з населенням понад 1 млн. чол. – 70-80 км; 250 тис. – 50-60 км; 100-250 тис. чол. – 30-40 км; менше 100 тис. чол. – 20-25 км. Є й більш детальні дослідження, де приміська зона міст, в свою чергу, підрозділяється на різні пояси доступності. Так, наприклад, Н. Бистрова і Л. Кранц виділяють три пояси доступності міста: І пояс – 1 година транспортної доступності, II пояс – 1–2 години і III пояс понад 2 години [3, с. 149].

Дослідники зазвичай виділяють великі, середні та малі локальні групові системи, які утворюються відповідно навколо найбільших, великих, середніх і малих міст. Критерій визначення локальної системи, як уже зазначалося, – витрати часу на поїздки з села в місто (не більше двох годин на одну сторону). Виділення локальних систем найбільш характерно при вивченні маятникової міграції сільських жителів у міста (при цьому враховуються тільки найближчі виробничі зв'язки – в зоні тяжіння або активного впливу міста).

Стосовно ж до завдань нашого дослідження доцільніше, як зазначалося раніше, виділяти в межах локальної системи районні та міжрайонні територіальні системи розселення, які об'єднуються навколо райцентру (міжрайонного центру) всі сільські і міські поселення району (кількох районів). При цьому в основу формування районних і міжрайонних систем розселення покладена вся досліджувана нами сукупність організаційно господарських, адміністративних і культурно-побутових та інших соціальних зв'язків між територіальними спільнотами. Тому в якості одиниці спостереження (з урахуванням сказаного вище) вибрали не сільське поселення, а більшу адміністра-

тивну одиницю – сільський адміністративний район. Характеристики останнього, як вважає В. Беленький, можна зіставити з якісними і кількісними характеристиками села (число, людність, функціональний тип сільських населених пунктів, зв'язок сіл між собою і з містами) [1].

Зрозуміло, що проаналізувати в одному дослідженні всі сторони життя і діяльності сільських жителів, які відчувають вплив міста, навряд чи можливо. Тому на основі наявної в нашому розпорядженні інформації в роботі розглядаються три укрупнені сфери розвитку сільського адміністративного району, значимі для розвитку його територіальної групи в цілому: демографічна, виробнича і соціальна (розселення і громадського обслуговування). Взаємозв'язки цих сфер формують якийсь цілісний «соціальний» портрет сільської територіальної спільноти.

Теоретичне уявлення про локальну систему «місто – сільське оточення» включає характеристику територіальних спільнот, які не тільки входять до неї, а й зв'язків між ними. Вивченню зв'язків міста з селом ми приділяємо особливу увагу, оскільки, як зазначають І. Блауберг і Е. Юдін, «специфіка складного об'єкта (системи) не вичерпується особливостями складових його елементів, а корениться в характері зв'язків і відносин між певними елементами» [2]. Методологічною передумовою дослідження є припущення про те, що відмінності в змісті і формах зв'язків різних типів міст з сільським оточенням детерміновані специфікою функцій міста по відношенню до села. У широкому сенсі функція розглядається як «взаємозв'язок, що визначає порядок включення частини в ціле» [2, с. 40], тому під функцією міста по відношенню до села будемо розуміти взаємозв'язок, що визначає порядок включення міста в систему «місто – сільське оточення».

Містоутворюючі функції як основа цілеспрямованого розвитку вітчизняних міст

У літературі прийнято поділ містоутворюючих функцій, які складають економічну базу розвитку міст, на дві групи: центральні та спеціалізовані. Центральні функції міста пов'язані зі всебічним обслуговуванням навколишньої території, без підрозділу на обслуговування

сільських і міських поселень. Спеціалізовані функції (промислові, транспортні, курортні і т.п.) ґрунтуються на зв'язках, що виходять за межі локальної системи, і орієнтовані на обслуговування великих територій.

Що ж стосується функцій міста по відношенню до села, то вони представлені в цілому так званими районоорганізуючими функціями, що характеризують місто як місцевий організуючий і обслуговуючий центр районів, включаючи сільські адміністративні райони [10, с. 161].

На наш погляд, серед районоорганізуючих функцій міста можуть бути виділені наступні групи:

1) управлінські функції, які полягають в політичному, господарському та адміністративному управлінні селом;

2) аграрно-виробничі функції, які полягають в обслуговуванні сільського господарства (виробництво засобів виробництва для сільського господарства, заготівля сільськогосподарської сировини, його переробка і зберігання, виробниче обслуговування сільського господарства);

3) соціальні функції, які полягають в обслуговуванні населення сільської місцевості (торгове, побутове, культурне та медичне обслуговування, професійно-кваліфікаційна підготовка кадрів і забезпечення просторово-комунікаційних зв'язків і ін.);

4) інші функції, до яких відноситься надання сільським жителям ринку збуту продукції особистого підсобного господарства, місць прикладання праці, професійно-кваліфікаційне навчання вихідців з села для роботи на підприємствах і в організаціях міста і т.п.

Однак не всі з названих функцій аналізуються в нашій роботі. По-перше, розглядаючи в якості об'єкта дослідження систему «місто – сільське оточення», тим самим виключаємо аграрно-спрямовані функції міста, які пов'язані з його безпосереднім сільським оточенням. До них відносяться, наприклад, виробництво засобів виробництва для сільського господарства (тракторів і сільгоспмашин, устаткування для тваринництва і кормовиробництва, мінеральних добрив і засобів захисту рослин, комбікормів), передача жителям села культурної, суспільно-політичної та економічної інформації і т.п. По-друге, при оцінці ступеня участі міста в соціально-економічному

розвитку села враховуються тільки функції, пов'язані з виробничим і соціальним обслуговуванням сільських жителів.

Уявлення про функції міста по відношенню до села операціоналізуються через поняття «зв'язки міста з селом». В даному випадку під зв'язками міської та сільської територіальних спільнот розуміється система видів діяльності міського і сільського населення, яка обумовлена його належністю до локальної соціально-просторової системи «місто – сільське оточення». Сутність описуваних зв'язків полягає в задоволенні різних потреб населення і виробництва локальної системи. Городяни споживають сільськогосподарську продукцію, вироблену в передмісті, а сільське населення з метою задоволення своїх потреб активно використовує соціально-побутову інфраструктуру міста. Оскільки одним із завдань дослідження є вивчення впливу міста на село, то діяльність городян розглядається умовно в цілому як продуктивна (по виробництву благ і послуг для сільського населення і сільського господарства), а діяльність сільського населення – як споживча.

Природа благ і послуг, що надається містом сільському оточенню, різноманітна. Серед таких виступають блага і послуги, які споживаються мешканцями села (покупка товарів в містах, навчання в міських навчальних закладах, лікування в лікувально-профілактичних установах, розташованих в місті), послуги з первинної переробки сільськогосподарської продукції, виробничому обслуговуванню сільського господарства тощо.

Класифікація зв'язків міста з селом проводиться в залежності від вмісту ресурсів і цінностей як матеріального, так і нематеріального порядку, покладених в основу обміну між територіальними спільнотами. Так, наприклад, С. Ковальов і Н. Ковальська вважають, що зв'язки між населеними пунктами можна об'єднати в такі групи: 1) виробничі зв'язки; 2) організаційно-господарські; 3) адміністративні; 4) з обслуговування населення; 5) по підготовці кадрів; 6) по використанню трудових ресурсів. В особливу групу можна виділити інформаційні зв'язки [6].

Т. Заславська пропонує розрізняти зв'язки з обміну: 1) матеріально-речовими благами; 2) послугами; 3) інформацією; 4) доходами; 5) працею; 6) населенням; 7) соціальними нормами-цінностями

[4, с. 316-319]. Дана класифікація досить повно і широко відображає існуючі зв'язки міста з селом. Однак деякі з цих зв'язків має сенс розглядати тільки на дуже високому рівні вивчення соціально-економічних відносин між містом і селом. Це положення стосується, наприклад, обміну доходами, інформацією, соціальними нормами, низкою матеріально-речових благ. У нашому ж дослідженні, як вказувалося раніше, вивчаються тільки зв'язки, які «замикаються» в межах сільського оточення міста. Інакше кажучи, систему зв'язків між містом і селом розділяємо на дві частини: макро- і мікросистему зв'язків. Перша включає в себе всі зв'язки, що здійснюються між територіальними спільнотами незалежно від відстані (приклад таких зв'язків – діяльність преси, радіо, телебачення). До другої групи належать тільки ті зв'язки, для реалізації яких необхідні повсякденні, «фізичні» контакти. Це переробка продукції сільського господарства, поїздки сільських жителів в міста з метою отримання послуг різного роду і т.п.

Формування сучасної соціально-економічної структури міста з сільським оточенням

Характеризуючи місто по його зв'язкам з сільським оточенням, не можна обмежитися уявленням про нього як цілісному, неподільному елементу локальної соціально-поселенської системи, так як різноманіття цих зв'язків неможливо «привести до спільного знаменника». Звідси випливає, що як суб'єкт зв'язку має розглядатися не місто в цілому, а його більш дробові елементи, що розрізняються природою і змістом зв'язків з сільським оточенням.

В якості таких елементів складної соціально-економічної структури міста виступають менш складні і відносно самостійні його сфери, що відповідають основним видам життєдіяльності населення: матеріальне виробництво і виробничі послуги, матеріальне споживання, духовне споживання, охорона здоров'я, професійно-кваліфікаційна, управлінська, демографічна, просторово-комунікаційна. Кожна сфера має свою власну структуру (певні елементи матеріального середовища, відповідну групу працівників і види їх діяльності) і виконує певні функції по відношенню до сільського оточення (рис. 1).

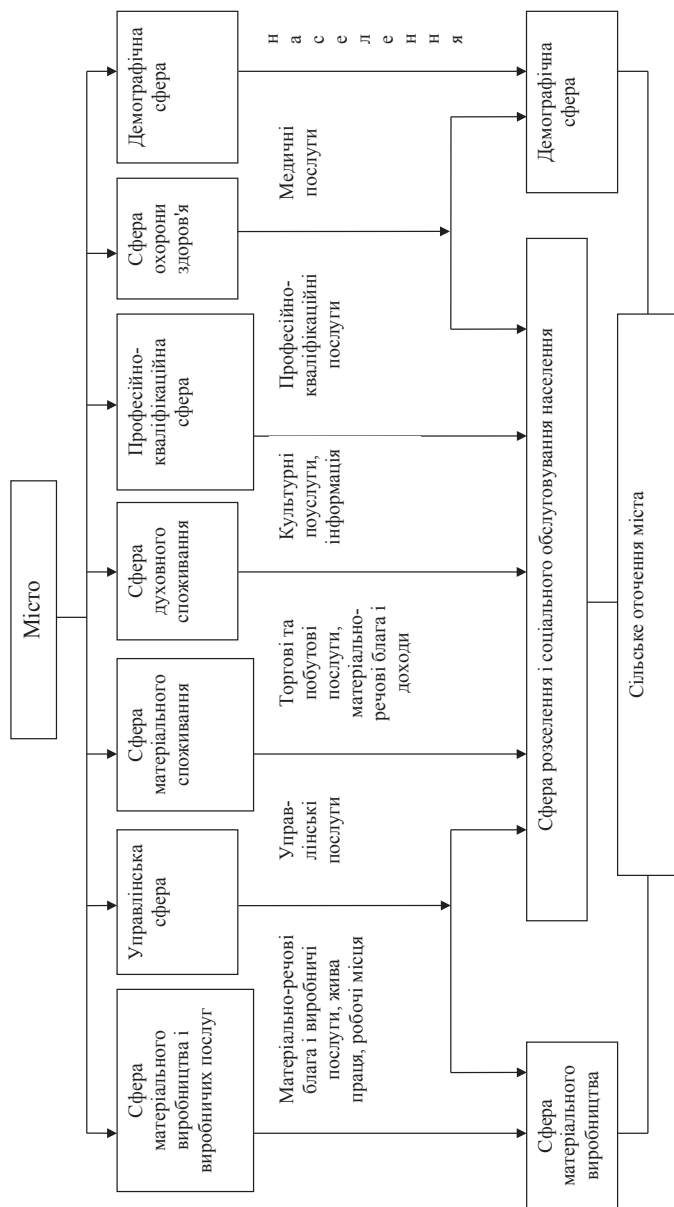

Рис. 1. Напрямки впливу міста на сільське оточення (з доробкою [9, с. 73])

Аграрно-виробничу функцію виконує в цілому сфера матеріального виробництва і виробничих послуг. Як вже говорили, тут можна виділити три підфункції, кожна з яких реалізується через діяльність певної групи працівників, які «включені» в цю сферу і використовують відповідну матеріальну базу.

Перша підфункція аграрно-виробничої функції – виробництво засобів виробництва – здійснюється населенням, зайнятим на промислових підприємствах і в будівельних організаціях міста. Серед таких підприємств і організацій можна назвати наступні:

1) промислові підприємства, продукція яких призначена для сільського оточення: підприємства промисловості будівельних конструкцій, деталей і матеріалів, що знаходяться в підпорядкуванні організацій, які ведуть будівництво в сільській місцевості; спеціалізовані підприємства по ремонту тракторів, сільськогосподарських машин та інвентарю, лінії електропередач і електростанції районних енергосистем;

2) загальнобудівельні і спеціалізовані організації міста, які здійснюють будівельні, монтажні та інші роботи підрядним і господарським способом в сільській місцевості (загальнобудівельні та спеціалізовані організації, будівельні організації споживкооперації); організації, що здійснюють будівельно-монтажні роботи господарським способом; організації, що здійснюють ремонт будівель виробничого і невиробничого призначення, включаючи ремонт і будівництво житла на замовлення населення; проектні, проектно-вишукувальні організації, які обслуговують будівництво та ремонт в сільській місцевості.

Об'єктом зв'язку названих міських підприємств і організацій з сільським оточенням є в основному матеріально-речові блага, які призначені для виробничого споживання. Основні канали зв'язку – матеріально-технічне постачання засобами виробництва, шефська допомога підприємств міста матеріально-речовими благами і живою працею, сільське будівництво, здійснюване як міськими, так і розташованими в місті сільськими будівельними організаціями. Друга аграрно-виробнича підфункція – заготівля, зберігання і первинна переробка сільськогосподарської продукції – здійснюється підприємствами м'ясної і молочної промисловості, плодово-овочевої та інших галузей харчової промисловості, переробними галузями сільськогосподарської сиро-

вини, підприємствами борошномельно-круп'яної і комбікормової промисловості, елеваторами, хлібоприймальними пунктами, насіннеочисними і зерносушилними фабриками.

Основний канал зв'язку цих підприємств з сільським оточенням – закупівлі сільськогосподарської продукції державою або кооперацією. І, нарешті, третя аграрно-виробнича підфункція – виробниче обслуговування сільського господарства – реалізується через діяльність працівників – міжгосподарських підприємств і організацій, безпосередньо зайнятих обслуговуванням сільського господарства (на станціях і в загонах по захисту рослин і зелених насаджень від хвороб, шкідників сільськогосподарських культур, в карантинних інспекціях, контрольно-насінневих лабораторіях, агрохімічних лабораторіях, племрозсадниках, землевпорядних партіях, загонах і експедиціях із землеустрою, організаціях, що виконують механізовані роботи з обслуговування сільського господарства і т.д. [7].

Одним з основних каналів зв'язку міста з селом є надання сільським жителям робочих місць на міських підприємствах і в організаціях, що породжує маятникову міграцію селян у міста [8, с. 54].

Очевидно, що сільські жителі займають робочі місця як у виробничій, так і в сферах послуг міста, але, як відомо, більшість селян працюють в сфері матеріального виробництва. Сфера матеріального споживання міста виконує дві соціальні підфункції – торгового і побутового обслуговування сільського населення. Матеріальною базою сфери служать торгові організації і організації побутового обслуговування, які розташовані в місті. Торгове і побутове обслуговування сільського населення здійснюється в двох основних формах, одна з яких – виїзна форма обслуговування, а інша – самодіяльні поїздки сільського населення з метою отримання названих послуг. Одним з каналів зв'язку цієї сфери з селом є обмін доходами і матеріально-речовими благами між міськими і сільськими жителями, включаючи продаж останніми продуктів особистого підсобного господарства на міських ринках.

Сфера охорони здоров'я міста пов'язана з сільським оточенням через діяльність працівників лікувально-профілактичних закладів, розташованих в місті і які обслуговують сільське населення. Основні

канали надання медичних послуг – організація виїзних форм медичного обслуговування та поїздки сільських жителів в міста з метою отримання медичної допомоги в міських лікувально-профілактичних установах.

Матеріальну базу сфери духовного споживання складають установи культури, підприємства і організації галузі «наука і наукове обслуговування», що працюють з сільськогосподарської тематики. Зв'язки з селом здійснюються за допомогою передачі інформації, організації виїзних форм культурного обслуговування і поїздок сільських жителів в міста для отримання культурних послуг.

Професійно-кваліфікаційна сфера забезпечує підготовку фахівців для сільського господарства в різних спеціальних навчальних закладах міста. Об'єктом зв'язку цієї підсистеми міста з його сільським оточенням є учні, які спрямовані після закінчення навчального закладу на роботу в сільську місцевість. З іншого боку, з числа колишніх жителів села готуються фахівці для потреб міських підприємств і організацій.

Управлінська сфера пов'язана з сільським оточенням через діяльність органів, що здійснюють різні форми управління селом. До цієї ж сфери відноситься діяльність працівників, що займаються розробкою районних планувальних, генеральних схем розселення і т.п.

Діяльність працівників просторово-комунікаційної сфери міста (транспортних організацій, що здійснюють приміські перевезення, і установ зв'язку) забезпечує можливість більшості комунікацій жителів села з містом. Такі комунікації є одним з основних механізмів, за допомогою яких реалізуються соціально-економічні зв'язки міста з сільським оточенням.

І нарешті, демографічна сфера міста пов'язана з сільським оточенням за допомогою міграції населення, що змінює своє постійне місце проживання.

Як правило, названі зв'язки міста з сільським оточенням вивчаються кожна окремо. У нашому дослідженні поряд з традиційним підходом зроблена спроба розглянути їх як елементи єдиної системи, які тісно взаємопов'язані і забезпечують узгоджений розвиток локальної соціально-просторової системи «місто-сільське оточення».

Висновки. Повнота опису зв'язків між територіальними спільнотами визначається тим, які їх види і властиві цим видам форми розглядаються в дослідженні. Основні труднощі повного охоплення зв'язків міста з селом полягають в тому, що за наявною статистичною звітністю не можна судити про частку продукції, виробленої і реалізованої конкретним містом для потреб сільського населення і сільського господарства його оточення, що переробляється і реалізується підприємствами міста (в основному це стосується виробничої функції міст). Значно звужує межі дослідження і неможливість вимірювання зв'язків міста з сільським оточенням, що не знайшли відображення у статистичній звітності (торгове, культурне обслуговування сільських жителів та ін.).

Зазначені обмеження збіднюють картину зв'язків міської та сільської територіальних спільнот. Однак вони стосуються, перш за все, спеціалізованих функцій міст, що ґрунтуються на стійких зв'язках і «обслуговуванні» великих територій, що виходять за межі сільського оточення міста. Тому звуження кола вказаних зв'язків міста з сільським оточенням не позначається істотно на можливостях дослідження.

Список літератури:

1. Беленький В.Р. Проблема агроиндустриальных поселений: расселение в районах размещения агропромышленных комплексов : [Текст] / В.Р. Беленький. – М.: Информпечать, 1979. – 183 с.
2. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода : [Текст] / И.В. Блауберг, Э. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 168 с.
3. Быстрова Н.П. Зона активного взаимодействия города и села : [Текст] / Н.П. Быстрова, Л.А. Кранц // Проблемы формирования и развития региональных социально-экономических систем «город-село». – Саранск: Морд. универ., 1981. – С. 149-153.
4. Заславская Т.И. Социология экономической жизни (очерк теории) / Т.И. Заславская, Р.В. Рывкина. – Новосибирск: Наука, 1991. – 442 с.
5. Захарченко В.І. Наукові основи управління ринковою системою регіону : монографія / В.І. Захарченко, Т.К. Метіль, І.А. Топалова. – Одеса: Атлант, 2016. – 316 с.
6. Ковалев С.А. География населения СССР : [Текст] / С.А. Ковалев, Н.Я. Ковальская. – М.: Изд. МГУ, 1980. – 285 с.

7. Нікішина О.В. Механізми регулювання інтегрованого державного ринку : [Текст] // О.В. Нікішина. – Одеса: ІПРЕЕД НАНУ, 2014. – 450 с.
8. Пчелинцев О.С. Региональная экономика в системе устойчивого развития / О.С. Пчелинцев. – М.: Наука, 2004. – 258 с.
9. Пчелинцев О.С. Проблемы социально-экономического обоснования региональной политики : [Текст] / О.С. Пчелинцев // Проблемы прогнозирования. – 2002. – № 1. – С. 3–16.
10. Хорев Б.С. Проблемы городов / Б.С. Хорев. – М.: Мысль, 1975. – 413 с.

1.7. РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Вступ. Проблеми управління просторовим розвитком і розробки стратегії регіону в умовах інноваційної економіки, посилення конкуренції регіонів в період глобалізації, зміни парадигми державного регулювання економіки, безумовно, знаходять широке висвітлення в науковій літературі. Разом з тим слід зазначити, що рішення цих проблем в регіонах України відбувається в період адміністративної реформи та становлення всієї системи управління, коли ще немає установлених уявлень про розподіл повноважень, які мають бути адекватними розподілу бюджетних ресурсів, і рішення протиріч між правовими повноваженнями територіальних утворень різного рівня і фінансово-економічними можливостями реалізації цих прав.

Одним з головних завдань дослідження є розробка нових методологічних підходів до стратегії просторового розвитку регіону та в умовах, що змінилися, коли велика частина муніципальних утворень об'єктивно економічно не самостійна і повинні бути створені нові форми, методи і механізм участі регіональних органів влади в управлінні територією. Важливість цієї проблеми зросла саме в даний час, коли прийнято новий закон про місцеве самоврядування і істотно змінюється механізм управління просторовим розвитком регіону. Створення ефективної системи управління просторовим розвитком стає

головною передумовою єдиного успішного просування по шляху реалізації економічних і соціальних реформ.

При підготовці цього матеріалу автори спирались на праці наступних вчених: В. Василенко [1], У. Ізард [3;13], Л. Мельник [4], О. Новосолов [7], О. Пчелінцев [10], В. Симоненко [11], Л. Шевчук [9], С. Шульц [9; 12] та ін.

Метою цього дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад просторово-економічної моделі стратегії регіонального розвитку на прикладі конкретного регіону.

Експертна оцінка варіантів розробки регіональних стратегій

У ланцюгах обґрунтування напрямків просторової стратегії конкретного регіону розроблено матрицю соціально-економічних інтересів різних інституційних структур муніципальних утворень. Для складання матриці були проведені семінари та експертні опитування фахівців, в яких взяли участь представники муніципальних органів управління, громадських організацій та підприємців міст і районів Одеської області. Згідно з результатами експертних опитувань, у багатьох містах і районах відсутня ясність у розподілі функцій між районом України та органами місцевого самоврядування. Тільки 5,0% експертів вважають, що розподіл функцій цілком обґрунтовано, 29,0% відзначають, що воно частково відповідає принципам місцевого самоврядування, 66,0% вважають, що воно повністю залежить від вольових рішень вищого рівня управління [6, с. 223].

Результати експертних опитувань дозволили визначити напрямки розробки стратегії розвитку муніципальних утворень і проранжувати їх за ступенем значущості: формування розвиненого економічного потенціалу муніципальних утворень (75,0%), власної податково-бюджетної бази (32,0%), вдосконалення планово-прогнозної діяльності (12,0%), активізація участі населення в органах місцевого самоврядування (10,0%).

На основі складеної матриці соціально-економічних інтересів інституційних структур були виявлені основні проблеми та протиріччя розвитку міст і районів, що виникли на стику інтересів різних інститу-

ційних структур. При цьому найбільша ступінь суперечливості інтересів відзначена в сфері податково-бюджетної політики, в розвитку соціально-побутової інфраструктури та вирішенні екологічних проблем міст і районів. Основними причинами цього є відсутність законодавчо встановленої податково-бюджетної автономії, низька зацікавленість в ефективному управлінні громадськими фінансами і в реструктуризації бюджетної сфери, відсутність прямої залежності доходів місцевих бюджетів від результатів підприємницької діяльності на території [8].

Визначено фактори, що впливають на самодостатність економіки районів та міст: галузева структура району і наявність в ній виробництв, конкурентоспроможних на внутрішньому і зовнішньому ринку; технічний рівень виробничих фондів; наявність високоприбуткових робочих місць; розвинена фінансово-кредитна система; інші чинники, що впливають на приплив фінансових ресурсів на територію [5].

Для виявлення регіональних особливостей інвестиційного клімату міст і районів проведена експертна оцінка основних показників ресурсного потенціалу муніципальних утворень Одеської області, включаючи наявність природних ресурсів, рівень розвитку виробництва, соціальної та виробничої інфраструктури, наявність кваліфікованих трудових ресурсів, наявність перспективних інвестиційних проектів, рівень розвитку малого підприємництва. Це дозволило виявити такі чинники низької інвестиційної привабливості малих міст і районів, як: віддаленість від розвинених промислових центрів і ринків збуту продукції; прихильність в транспортно малоосвоєних районах; низька диверсифікація економіки і залежність благополуччя міста, району від ефективності розвитку одного-двох виробництв; застарілі фонди підприємств переважно агропромислового профілю і виробництва будівельних матеріалів; низький рівень забезпеченості і якості виробничої і соціальної інфраструктури; несприятлива демографічна структура населення; недостатній рівень кваліфікації трудових ресурсів; низькі доходи населення, що обмежують розвиток споживчого ринку товарів і послуг.

Несприятливі чинники носять не тимчасовий, а постійний характер і ведуть до того, що в найближчій перспективі міста і райони Одеської області будуть потребувати допомоги і економічної підтримки обласної адміністрації. Оскільки власний інвестиційний потенціал недо-

статній, необхідні зовнішні інвестиції. З огляду на непривабливість малих міст і районів Одеської області для приватних інвесторів, буде потрібно залучення коштів обласного бюджету та реалізація обласної інвестиційної політики по залученню позабюджетних коштів.

Об'єктивний аналіз економічних передумов розвитку міст і районів області, а також факторів, що обмежують їх розвиток, свідчить про необхідність диференційованого підходу при розробці просторової стратегії та обов'язкової участі в цьому процесі адміністрацій, підприємницьких та громадських структур муніципальних утворень. Знаходження точок економічного зростання кожного міста і району вимагає обґрунтування можливостей створення конкурентоспроможних структур, продукція яких буде затребувана ринком [3; 13]. При виявленні таких точок росту необхідно виходити з реалістичного підходу, а також відносно невеликих інвестиційних можливостей, обумовлених низькою інвестиційною привабливістю міст і районів.

На основі узагальнення даних експертних оцінок фахівців муніципальних органів управління, розроблено напрями підвищення інвестиційної привабливості міст і районів, які включають розробку стратегії розвитку муніципальної освіти, що забезпечує активізацію економіки, відчутне зростання рівня і якості життя місцевої громади та поступове зниження навантаження на обласний бюджет; відображення в стратегії сучасних вимог до формування економічної структури на інноваційній основі, вдосконалення інфраструктури, використання місцевого потенціалу для створення конкурентоспроможних ніш і можливість активного включення в ринкове середовище; консолідацію місцевої громади навколо розробленої стратегії і участь в її реалізації шляхом часткового фінансування інвестиційних проектів, у розвитку соціальної сфери, в створенні привабливого іміджу території на основі сучасних методів регіонального маркетингу.

Бюджетне забезпечення розробки регіональних стратегій

З централізацією видаткових повноважень в обласному бюджеті, в містах і районах суттєво змінюється склад і порядок розподілу регулюючих податків за рівнями бюджетної системи. Відбувається центра-

лізація на обласному рівні податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток, на майно підприємств муніципальних утворень, що входять до складу районів [11].

Ці зміни, перш за все, пов'язані зі змінами в розмежуванні повноважень між областю і муніципальними утвореннями. За новим актам про повноваження регіону України з обласного бюджету йде фінансування витрат на оплату праці працівників установ освіти та спеціалізованих закладів охорони здоров'я, їх зміст, крім оплати комунальних послуг.

В результаті аналізу розроблено пропозиції щодо вдосконалення механізму формування та використання бюджетних коштів, підвищення бюджетної забезпеченості міст і районів Одеської області, а також принципи формування системи фінансової допомоги бюджетам міст і районів, які включають:

- цільовий поділ фінансової допомоги, включаючи поточну, інвестиційну, вирівнює і стимулюючу допомогу;
- максимально можливі стабільність і передбачуваність обсягу і правил розподілу фінансової допомоги, що дозволяє муніципальним утворенням самостійно прогнозувати для себе основний обсяг одержуваної фінансової підтримки на середньострокову перспективу;
- забезпечення ефективної і справедливої взаємодії обласного та місцевих бюджетів, що складають основу місцевого самоврядування, з урахуванням навантаження на бюджет, яка визначається необхідними витратами на утримання бюджетної сфери, реальних можливостей формування дохідної бази, створення умов для вирівнювання рівнів розвитку матеріально-технічної бази соціальної сфери муніципалітетів.

Механізм фінансової підтримки просторового розвитку області передбачає формування в обласному бюджеті кількох фондів, призначених для вирівнювання бюджетної забезпеченості та рівня розвитку соціальної інфраструктури, а також залучення інвестицій, які забезпечують зростання економіки і зміцнення фінансово-економічного становища міст і районів. При цьому фінансова підтримка районам і містам з боку обласної адміністрації повинна відповідати двом основним принципам: принципу справедливості (вирівнювання бюджетної забезпеченості та рівня розвитку соціальної інфраструктури) і принципу стимулювання (цільові субсидії, що розподіляються

на конкурсній основі з обов'язковим співфінансування з боку території, і гранти на реалізацію ефективних соціальних проєктів, що розподіляються також на конкурсній основі).

Аналогічної точки зору дотримуються О. Новосьолов [7, с. 388-389], О. Пчелінцев [10, с. 33-34].

З метою формування фінансової бази районів і міст та залучення додаткових інвестиційних ресурсів необхідна розробка стратегій активізації економічного розвитку міст і районів області, спрямованих на підвищення ефективності соціально-економічного розвитку області в цілому за рахунок раціонального використання економічного потенціалу її міст і районів. Розробка стратегії повинна проводитися з урахуванням оцінки і розуміння сильних і слабких сторін і можливостей району та міста; постійного вивчення ринку товарів і послуг, на якому працюють або мають намір працювати місцеві виробники; на основі об'єднання зусиль всіх суспільно-економічних структур території навколо розробленої стратегії і їх активної участі в її реалізації.

Варіанти регіональної політики просторового розвитку для Одеської області

В основу просторової політики повинні бути покладені наступні принципи:

- соціальна спрямованість (орієнтація на розвиток людського потенціалу і створення нормальних умов життя);
- селективна політика (оцінка потенціалу та конкурентоспроможності територій; визначення точок зростання і їх підтримка; розвиток малих міст як центрів соціального обслуговування сільських районів; прийняття рішень щодо проблемних територій, які б забезпечили поліпшення життя населення, що проживає в цих районах);
- державно-приватне партнерство (пряма участь держави в розвитку інфраструктури районів області, пайова участь у розвитку економіки цих районів);
- диференційована інвестиційна регіональна політика (різні підходи інвестиційної підтримки в залежності від інвестиційної привабливості районів – наприклад, для Одеси – це створення сприятливого

інвестиційного клімату для приватних інвесторів, для багатьох районів області – це прямі інвестиції);

– розвиток реального місцевого самоврядування (навчання представників місцевих громад основам управління муніципальною освітою, підтримка і заохочення місцевих ініціатив, вдосконалення законодавства в напрямі, який забезпечує розвиток реального самоврядування);

– регіонально-орієнтована політика (створення умов для виходу товаровиробників районів на регіональний ринок – транспортна доступність, допомога в підвищенні конкурентоспроможності продукції, що виробляється) (табл. 1).

Таблиця 1

**Принципи регіональної просторової політики
та напрямки її реалізації**

Принципи	Напрямки реалізації
Соціальна спрямованість (орієнтація на розвиток людського потенціалу і створення гідних умов життя)	Розвиток соціальної інфраструктури. Подолання невинновданой диференціації за рівнем і якістю життя. Збереження і створення нових робочих місць і скорочення безробіття. Адаптація переселенців. Створення умов для отримання якісної освіти та медичної допомоги
Селективна політика	Оцінка потенціалу та конкурентоспроможності територій. Визначення «точок зростання» і їх підтримка. Розвиток малих міст як центрів соціального обслуговування сільськогосподарських районів. Прийняття рішень щодо депресивних поселень, які гарантують поліпшення життя їх мешканців
Державно-приватне партнерство	Розширення форм державної підтримки бізнесу і населення. Розробка програм підтримки малого підприємництва
Диференційована інвестиційна регіональна політика	Розробка механізму підтримки районів з різним напрямком спеціалізації (промислові, сільськогосподарські, прикордонні, приміські, ресурсодобувні, рекреаційні)
Розвиток реального місцевого самоврядування	Навчання місцевих громад та прищеплення смаку до участі в управлінні муніципальним освітою. Підтримка і заохочення місцевих ініціатив

Джерело: узагальнено на основі [1; 9; 12]

Напрями реалізації перерахованих принципів включають:

- підпорядкованість просторового розвитку економіки області інтересам соціального розвитку її міст і районів (створення робочих місць, підвищення доходів населення, зміцнення доходної бази бюджетів міст і районів, створення умов для розвитку соціальної сфери і підвищення якості соціальних послуг);
- формування бюджетної системи з тенденцією скорочення перерозподільних функцій обласного бюджету за рахунок зміцнення власної доходної бази місцевих бюджетів;
- оцінку ресурсного потенціалу районів та міст і оптимізацію їх використання з урахуванням ємності обласного ринку і можливості розширення міжрайонних зв'язків;
- використання нових можливостей і напрямків зміцнення фінансово-економічної бази районів і міст (освоєння природних ресурсів, використання передумов розширення прикордонної торгівлі, нетрадиційні для області напрямки розвитку – переробка дикорослих рослин, туризм, санаторно-курортна сфера, раціональне використання потужностей промислового комплексу і ін.).

В основі просторової стратегії повинна лежати розробка кластерної політики області [7, с. 4-5]. Кластер являє собою сукупність локалізованих в області компаній певної галузі, а також діяльність, яку забезпечують постачальники обладнання, комплектуючих, послуг, які знаходяться на території, інфраструктурних галузей, науково-проектних і освітніх установ. Кластерна політика покликана стати основою реалізації конкурентних переваг області та її районів. Для області кластерна політика полягає в участі у фінансуванні та координації проектів з розвитку ключових кластерів.

Алгоритм розробки стратегії просторового розвитку області представлено на рис 1.

Основні напрямки просторового розвитку області можуть бути представлені таким чином:

- розвиток підприємств традиційних галузей, представлених в агропромислових районах області, їх реконструкція і модернізація;
- винесення м'ясопереробних підприємств з м. Одеси і наближення їх до сировинної бази;

- винесення з м. Одеса в інші райони області металургійного виробництва, жиркомбінату та інших об'єктів;
- активне інфраструктурне облаштування національної автомагістралі Одеса – Київ (будівництво та ремонт доріг, розвиток зв'язку, автосервісу, АЗС, мереж закусочних, мотелів – дорога повинна бути джерелом доходів населення і бюджету);
- формування регіонального центру міжнародної торгівлі з країнами Чорного моря;
- розвиток сучасної індустрії будівельних матеріалів (наявність сировинних ресурсів в області дозволяє створити в Одеській області велику базу міжрегіонального значення; з урахуванням перспектив розвитку житлового будівництва попит на будівельні матеріали буде рости);
- активний розвиток освітніх послуг, торгівлі в районах, що межують з сусідніми областями;
- розвиток зон санаторно-курортного лікування, спортивних комплексів міжрегіонального та міжнародного значення, туризму;
- розвиток в малих містах середньотехнічних освітніх установ та філій вузів (в першу чергу педагогічного, сільськогосподарського, будівельного) (рис. 2).

Зміцнення фінансової бази районів і міст є необхідною умовою реального становлення і розвитку системи місцевого самоврядування, і в рішенні цієї проблеми можна виділити кілька основних напрямків [10, с. 189-192].

Перший і головний напрямок пов'язаний із загальним підвищенням ефективності системи управління на всіх рівнях, і особливо на місцевому рівні, де цій проблемі досі приділялося недостатньо уваги. Необхідно розуміти, що райони і міста є конкурентами при залученні фінансових ресурсів на свою територію. Імовірність їх залучення тим більше, чим переконливіше аргументи для інвесторів. У число таких аргументів входять, перш за все, наступні:

- наявність стратегії, що забезпечує активізацію економічного потенціалу муніципального утворення, відчутне зростання рівня життя населення та поступове звільнення залежності від обласного бюджету;
- відображення в стратегії сучасних вимог до формування економічної структури, наявність в ній інноваційного аспекту, а також роз-

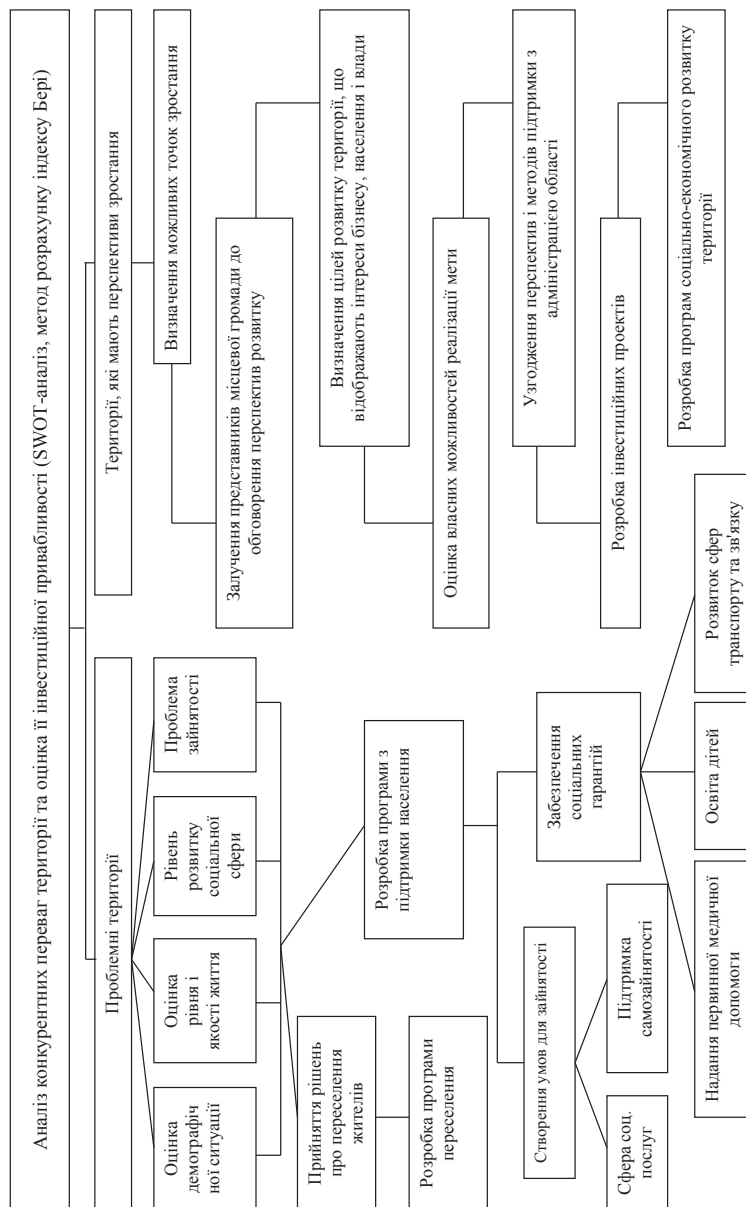

Рис. 1. Алгоритм розробки стратегії просторового розвитку області

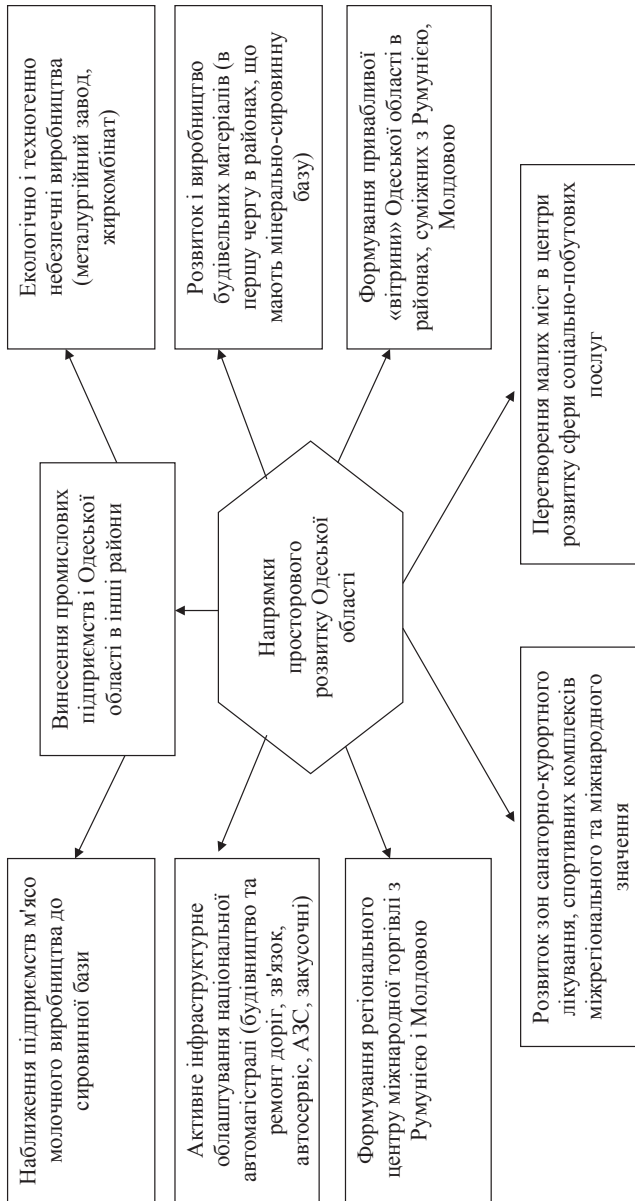

Рис. 2. Напрямки просторового розвитку Одеської області

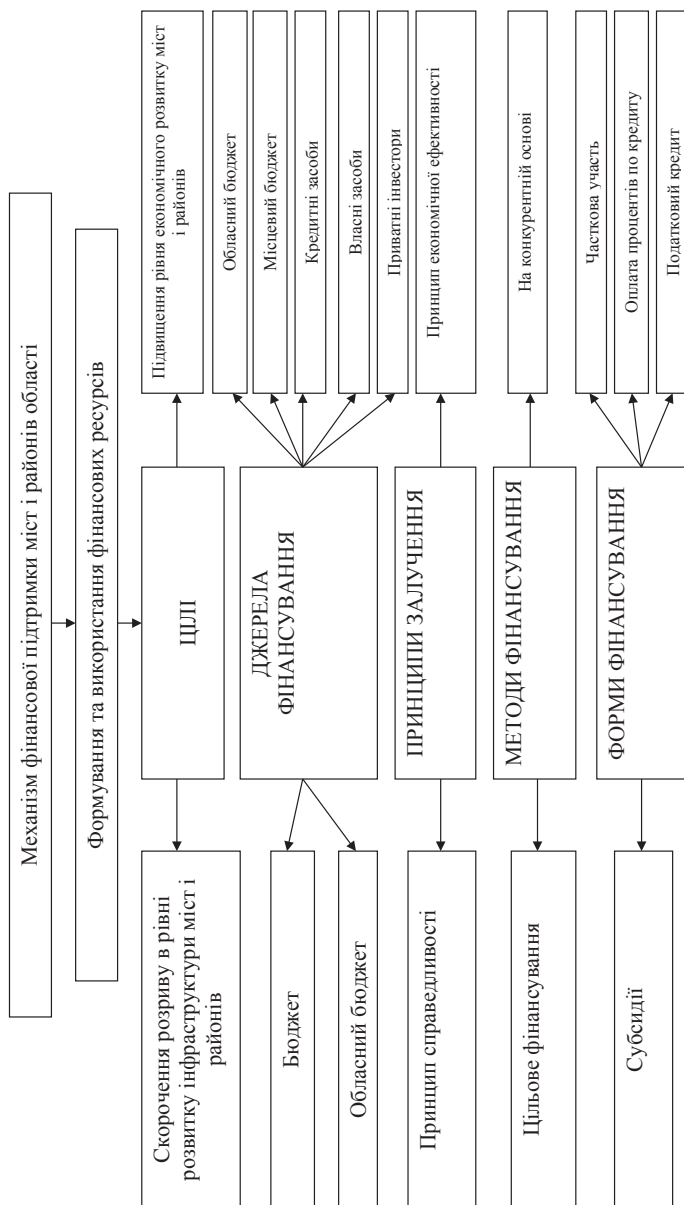

Рис. 3. Механізм фінансової підтримки міст і районів області

ділів щодо вдосконалення соціальної сфери, використання місцевого потенціалу для створення конкурентоспроможних ніш і активного включення в ринкове середовище;

- консолідація місцевої громади навколо розробленої стратегії і його участь в реалізації стратегії шляхом часткового фінансування інвестиційних проектів, у розвитку соціальної сфери, в створенні привабливого іміджу кожного району і міста.

Другий напрямок зміцнення фінансової бази муніципальних утворень пов'язаний з розробкою механізму залучення фінансових коштів на території муніципального утворення.

Третій напрям пов'язаний з оптимізацією витрат місцевого бюджету, в якому повинна знайти відображення стратегія розвитку району, міста. Ефективність бюджету повинна оцінюватися з позицій відповідності структури витрат тим цілям, які сформульовані в стратегії соціально-економічного розвитку муніципального утворення (рис. 3).

Висновки. Для раціоналізації бюджетних витрат необхідна реалізація наступних заходів:

- розробка обґрунтованої просторової схеми розміщення освітніх установ з метою забезпечення повноцінної якісної освіти, доступної для всіх дітей муніципального утворення (закриття малокомплектних шкіл та їх укрупнення, посилення кадрового забезпечення, сучасне оснащення шкіл);

- підвищення ефективності використання коштів, що надходять в сферу охорони здоров'я на муніципальному рівні, за рахунок реструктуризації мережі лікувально-профілактичних установ муніципальної власності (розвиток амбулаторно-поліклінічної допомоги та розширення використання денних стаціонарів);

- реалізація ресурсозберігаючих напрямів житлово-комунальної реформи (встановлення приладів обліку і контролю витрат води та тепла у всіх бюджетних установах і стимулювання ресурсозбереження);

- адекватне використання системи муніципального замовлення з метою скорочення бюджетних витрат і залучення місцевих виробників товарів і послуг для задоволення потреб бюджетних організацій;

– ревізія об'єктів муніципальної власності і оцінка ефективності їх використання (продаж об'єктів, не пов'язаних із здійсненням функцій місцевого самоврядування, здача муніципального майна в оренду);

– інвентаризація земель, визначення фактично займаних ділянок.

Цілком очевидно, що всі зазначені напрями тісно пов'язані один з одним, невідкладно і в сукупності відображають необхідність формування нового механізму управління соціально-економічним розвитком регіону.

Список літератури:

1. Василенко В.Н. Архитектура регионального экономического пространства : [Монография] / В.Н. Василенко / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 311 с.

2. Захарченко В.И. Сущность и структура пространственного управления региональными процессами / В.И. Захарченко // Ринкова економіка: сучасна теорія та практика управління. – 2007. – Т. 10. – Вип. 14. – С. 48–59.

3. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах : [Текст] / У. Изард. – М.: Прогресс, 1966. – 265 с.

4. Мельник Л. Структура регіональної економіки: сутність та напрями трансформації : [Текст] / Л. Мельник // Регіональна економіка. – 2002. – № 4. – С. 40–46.

5. Методологические аспекты достижения социально-экономической самодостаточности региона / А.С. Ефремов, В.Н. Тихонов, М.И. Попов, А.С. Филипенко, А.В. Поганцев и др. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. Даля, 2002. – 156 с.

6. Наукові основи управління ринковою системою регіону: монографія / За ред. В.І. Захарченко. – Одеса: Атлант, 2016. – 316 с.

7. Новоселов А.С. Рыночная система региона : проблемы теории и практики / А.С. Новоселов. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2007. – 568 с.

8. Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку. Наказ Мінекономіки та з питань європейської інтеграції України від 29.07.2002. № 224.

9. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи / Наук. ред. Л.Т. Шевчук. – Львів: ІРД НАНУ, 2011. – 483 с.

10. Пчелинцев О.С. Проблемы социально-экономического обоснования региональной политики: [Текст] / О.С. Пчелинцев // Проблемы прогнозирования. – 2002. – № 1. – С. 3–16.

11. Симоненко В.К. Регионы Украины: проблемы развития / В.К. Симоненко. – К.: Наукова думка, 1997. – 257 с.

12. Шульц С.Л. Економічний простір України: формування, структурування та управління: монографія / С.Л. Шульц. – Львів: ІРД НАНУ, 2010. – 407 с.

13. Isard W., Azis I., Drennan M., Miller R., Saltzman S., Thorbecke E. Methods of Interregional and Regional Analysis. – Ashgate. – 2004. – 490 p.

1.8. РОЗВИТОК ФОРМ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ЗМІНИ ТЕХНОЛОГІЧНИХ УКЛАДІВ

Вступ. Політичні та соціально-економічні перетворення, які ініційовані зверху, знаходять сьогодні своє втілення на рівні регіонів. В результаті ринкових реформ посилюються диспропорції в рівні соціально-економічного розвитку окремих територіальних спільнот. Об'єктивною основою цих соціальних процесів є регіональні соціально-економічні, технологічні, природно-географічні особливості розвитку територіальних об'єктів.

Діюча сьогодні регіональна політика показала свою низьку ефективність. Переважання галузевого підходу до управління економікою, відсутність чітко окреслених критеріїв розподілу інвестицій на розвиток соціальної сфери різних адміністративно-територіальних одиниць, домінуюча роль в цьому процесі суб'єктивних чинників призвели до формування помітних диспропорцій і проблем у розвитку регіонів.

Проблемам дослідження форм побудови науково-обґрунтованої регіональної політики приділили увагу у своїх працях наступні фахівці: Г. Амстронг, А. Воротніков [2], О. Гранберг [4; 12], В. Захарченко [5], В. Лексін [9], Д. Львов [10], Л. Федулова [7] та ін.

Метою цього дослідження є побудова науково-обґрунтованого підходу до формування сучасної регіональної політики з урахуванням переходу вітчизняної економіки до нового технологічного укладу.

Інституційне забезпечення технологічних змін в економіці

В даний час при характеристиці специфіки взаємовідносин між суб'єктами економічних систем (індивідів і різних видів організацій) широко використовується поняття «інститути», що отримало широке розповсюдження в українській економічній науці після перекладу робіт лауреата Нобелівської премії Д. Норта [11]. «Інститутами» він назвав «правила гри» в суспільстві. Висловлюючись більш формально – це створені людиною обмежувальні рамки, в межах яких організовуються взаємини між людьми. Інститути створюються для зменшення невизначеності в цих взаєминах і з цих позицій характеризуються певною стійкістю в часі. У той же час вони також змінюються, удосконалюються. Розвиваються всі інститути – починаючи від традиційних умовностей, кодексів і норм поведінки до норм права і контрактів між людьми. Істотну роль в суспільстві відіграють також організаційні структури, які встановлюють обмежувальні правила взаємин людей. Державні структури є серед них основними. Вони також змінюються в часі.

Досліджуючи специфіку технологічних укладів, Д. Львов звернув увагу на зміни, що відбуваються в сфері основних економічних інститутів та режимів економічного регулювання в країнах-лідерах з огляду на зміни технологічних укладів (табл. 1). У сфері основних економічних інститутів, що характеризують форми організації праці, він зазначив такі явища.

В. Захарченко надає наступне визначення поняття «технологічний уклад»: розуміється сукупність технологічно взаємопов'язаних технологій /виробництв / логістичних систем / наукових досліджень, що утворюють відтворюваний цикл з випуску кінцевої продукції для певного типу суспільного споживання [5, с. 107].

У перші роки індустріального розвитку (поява ланок першого технологічного укладу) в економіці панували окремі підприємства і дрібні фірми. Уже в цей час в їхньому середовищі стали з'являтися різні форми партнерства, що забезпечують кооперацію індивідуального капіталу. Далі відбувається концентрація виробництва у великих організаціях. З'являються акціонерні товариства, що забезпечують

Таблиця 1

Інституційні структури технологічних укладів

Технологічний уклад				
Характеристики	1-й	2-й	3-й	4-й
	Періоди			
	1770–1830 рр.	1830–1880 рр.	1880–1930рр.	1930–1980 рр.
Основні економічні інститути	Конкуренція окремих підприємств і дрібних фірм, їх об'єднання в партнерства, що забезпечують кооперацію індивідуального капіталу	Концентрація виробництва в великих організаціях. Розвиток акціонерних товариств, що забезпечують концентрацію капіталу на принципах обмеженості відповідальності	Злиття фірм, концентрація виробництва в картелі і тресті. Панування монополій і олігополій. Концентрація фінансового капіталу в банківській системі. Відділення управління від власності	Транснаціональна корпорація, олігополія на світовому ринку. Вертикальна інтеграція та концентрація виробництва. Дивізіональний ієрархічний контроль і домінування технологій у структурі в організаціях
Режими економічного регулювання в країнах-лідерах	Руйнування феодальних монополій, обмеження професійних спілок, свобода торгівлі	Свобода торгівлі, обмеження державного втручання, поява галузевих професійних спілок. Формування соціального законодавства	Розширення інститутів державного регулювання. Державна власність на природні монополії, основні види інфраструктури, в тому числі соціальної	Розвиток державних інститутів соціального забезпечення, військово-промисловий комплекс. Кейнсіанське державне регулювання економіки
				Державне регулювання стратегічних видів інформаційної інфраструктури, зміни в регулюванні фінансових інститутів і ринків капіталу при зниженні ролі держави в економіці. Занепад професійного руху. Можлива поява партисипативної централізованої держави

Джерело: складено на основі [10]

концентрацію капіталу на принципах обмеженої відповідальності (другий технологічний уклад).

В період розвитку третього технологічного укладу спостерігаються явища злиття фірм, концентрація виробництва в картелі і трести. З'являються монополії і олігополії. Відбувається концентрація фінансового капіталу в банківській системі, починає формуватися правова основа для виходу фінансового капіталу за межі окремих країн. Формується правова основа відділення управління від власності. У четвертому технологічному укладі, що характеризується швидким прогресом в засобах транспорту і зв'язку, за межі національних кордонів виходять вже підприємці сфери матеріального виробництва і послуг. З'являються транснаціональні корпорації, олігополії на світовому ринку, вертикальна інтеграція і концентрація виробництва.

Модель організації масового виробництва, яка панувала в економіках західних країн в четвертому технологічному укладі минулого століття, отримала назву «фордизм». М. Кастельс зазначає, що вона була заснована «на підвищенні продуктивності за рахунок економії на масштабі виробництва в конвеєрному механізованому процесі виготовлення стандартизованої продукції за умови контролю великого ринку з боку специфічної організації – великої корпорації, побудованої на принципі вертикальної інтеграції та інституційного соціального і технологічного поділу праці. Ці принципи були вбудовані в методи менеджменту під назвою «тейлоризм» або «наукова організація праці» та прийняті Г. Фордом. З появою інформаційних технологій стали формуватися гнучкі виробничі системи, які названі в науковій літературі «постфордизм» [8, с. 159].

М. Кастельс, досліджуючи зміни в формах організації виробництва різних країн в період переходу від четвертого технологічного укладу до п'ятого, наголосив на існуванні кілька типів нових організаційних форм виробництва:

- гнучкі виробничі системи з великим обсягом випуску продукції, що дозволяють одночасно працювати на конкретне замовлення і економити на масштабі операцій;
- поява малого і середнього бізнесу, пристосованого до гнучкої виробничої системи інформаційної економіки, який співпрацює з великими корпораціями;

- мультинаправлена мережева модель, яка запроваджена в життя дрібними і середніми підприємствами;
- ліцензійно-субпідрядна модель виробництва під «зонтичною» корпорацією «umbrella corporation» та ін.;
- корпоративні стратегічні альянси, тобто «переплетіння великих корпорацій», які не виключали конкуренції в областях, які не охоплені угодами.

Він особливо підкреслив, що з взаємодії між організаційною кризою, організаційними змінами і новими інформаційними технологіями виникла нова організаційна форма як характеристика глобальної економіки – мережеве підприємство. Це специфічна форма підприємства, система засобів якого складена шляхом перетину сегментів автономних систем цілей. Мережеве підприємство може бути частиною інших мереж. На його думку, «мережеве підприємство становить матеріальну основу культури в інформаційній / глобальній економіці: воно перетворює сигнали в товари, обробляючи знання» [8, с. 173-174].

Режими економічного регулювання в різних країнах залежать як від історичних традицій і діючих моделей державного устрою (унітарні, федеративні схеми організації просторової структури державної влади), так і викликів часу, з якими стикаються уряди різних країн. Часто зміна технологічних укладів в окремих країнах супроводжується соціальними конфліктами, які в окремих випадках можуть привести до зміни моделей державного устрою і функціонування влади.

Перший технологічний уклад зародився в середовищі аграрного суспільства. Шляхом руйнування феодальних монополій і обмежень професійних спілок ремісників формувалися умови для вільної торгівлі і вільного переміщення робочої сили в межах окремих держав. Державне втручання в економіку і соціальну сферу було мінімальним. У період другого технологічного укладу явно проявилися протиріччя між працею і капіталом, властиві індустріальному розвитку суспільства. З'являються галузеві професійні спілки, формується соціальне законодавство. У третьому технологічному укладі, коли промисловість все більше тіснить сільське господарство, в окремих галузях економіки з'являються кризові явища. Виникають перші інститути державного регулювання економіки, формується державна власність

на природні монополії. Держава веде активну політику створення необхідного набору галузей інфраструктури, що охоплюють і соціальну сферу. У період четвертого технологічного укладу загострюється боротьба за ресурси на зовнішніх ринках, окремі країни вкладають величезні кошти у формування військово-промислового комплексу. Лиха, принесені Другою світовою війною, змусили уряди постраждалих від війни країн приділити особливу увагу формуванню інститутів соціального забезпечення. Особливо сильний розвиток соціальна політика отримала в країнах Європи, де був епіцентр війни.

Відзначимо, що перехід від аграрного до індустріального розвитку окремих країн, як правило, супроводжується зміною моделі державного устрою. Особливо гострим цей процес був на самому початку траєкторії індустріального розвитку світу. Європа була охоплена бурєю буржуазних революцій, що усунули бар'єри на шляху швидкого розвитку ринкових відносин в межах окремих країн. Вивчаючи характер зародження капіталізму в Англії, К. Маркс написав відому працю «Капітал», позначивши генезис виникаючих нових протиріч в буржуазному суспільстві. У світі сформувалися два підходи до їх вирішення. Перший зародився в Європі і характеризується посиленням ролі держави в регулюванні суспільних відносин зі збереженням приватного підприємництва. Другий проявився на початку XX ст. в Російській імперії. У період Першої світової війни загострилися всі внутрішні протиріччя в розвитку суспільства (накопичені століттями проблеми аграрного розвитку (земельне питання), національне питання яке властиве будь-якій імперії) і додалися нові – протиріччя між працею і капіталом, які викликані до життя переходом країни від аграрного на індустріальний шлях розвитку. В результаті перевороту 1917 р. приватна власність на засоби виробництва була замінена державною. В СРСР почався період формування соціалістичної моделі державної влади, що поширилася в багатьох державах планети. СРСР був найбільш освіченою країною світу, всі бажаючі підвищити свою освіту могли безкоштовно і без відриву від виробництва це зробити. У той же час в країні був відсутній економічний механізм практичного застосування отриманих знань. На початку 1990-х рр., коли в західних ринкових країнах стали проявлятися контури п'ятого технологічного укладу і епо-

хальних процесів глобалізації світової економіки, соціалістичний тип державного устрою виявився нездатним перейти на шлях інноваційного розвитку. Переважання державної власності в економіці заважало впровадженню інновацій. Соціалістична модель організації державної влади практично повністю була демонтована в СРСР і в більшості інших країн світу.

Відзначимо, що і в більш ранні історичні епохи розвитку людства в різних країнах світу також існували моделі держав з пануванням державної власності над приватною [1]. Проблеми полягають в критичних розмірах державного сектора. Деякі вчені пропонують окреслити межі державного і приватного секторів, використовуючи правило «золотої середини». Згідно з ним національна економіка повинна бути розділена на дві частини таким чином, щоб частка державного сектора перебувала в діапазоні від 38 до 62%. У цьому випадку досягається максимальна стійкість, стабільність, гармонійність і ефективність суспільного розвитку. Спираючись на це правило «золотої середини», Е. Балацький та Н. Скімова висловили гіпотезу, що «відхилення фактичного розміру державного сектору від двох «золотих точок за межі «золотої смуги», призводить до такого наростання соціально-економічних проблем, що вони можуть перерости в саморуйнування господарської системи. Розглядаючи показники частки державних доходів і витрат у ВВП, вони прийшли до висновку, що в даний час «саме США і Росія функціонують в режимі цивілізованої перенапруги», оскільки в цих країнах частка державних витрат у ВВП нижче 38%. До числа цивілізованих країн-аутсайдерів вони віднесли також і Японію (табл. 2).

Аналіз показників динаміки частки державних витрат ВВП свідчить, що в період індустріального розвитку розвинених країн частка державних витрат у ВВП поступово росла (табл. 2). Незважаючи на те, що в останній чверті XX ст. в країнах Заходу поширилася ідеологія «мінімізації держави в економіці», видно, що частка державних витрат і доходів у ВВП розвинених країн практично не змінюється. У той же час знайомство з соціально-економічною політикою розвинених країн світу свідчить про те, що відбуваються істотні зміни в напрямках, формах і інструментарії державної політики, що визначають напрямки витрат державних бюджетів. На початку XX ст. країни Європи змогли

уникнути соціалістичної революції з огляду на те, що держава прийняла активну участь у вирішенні конфлікту між «працею» і «капіталом». Були прийняті не тільки закони, що регулюють відносини між найманими робітниками і підприємцями. Держава взяла на себе значну частину витрат по скороченню безробіття, що включають не тільки соціальну допомогу населенню, але і допомогу підприємцям в створенні нових робочих місць, а також витрати по освіті, медицині і наданні інших послуг населенню.

Таблиця 2

Динаміка державних витрат у ВВП розвинених країн світу, %

Країна	1880	1929	1960	1970	1980	1990	1998	2001-2004
США	8,0	10,0	27,8	32,2	31,4	32,8	33,1	33,0
Японія	11,0	19,0	18,3	19,3	32,0	31,3	35,5	31,4
Англія	10,0	24,0	32,6	39,3	43,0	39,9	39,7	Н/д
Німеччина	10,0	31,0	32,0	37,6	47,9	45,1	47,4	45,7
Франція	15,0	19,0	34,6	38,9	46,1	49,8	53,2	51,1
Швеція	6,0	8,0	31,1	43,8	60,1	59,1	60,8	60,2

Джерело: складено за даними [2; 3]

Участь держави в економіці в різних країнах характеризується своїми специфічними формами. Відзначено, що у воєнний час, як правило, і в ряді випадків мирного часу, в економіці функціонують державні підприємства. В їх завдання входить не стільки отримання прибутку, скільки вирішення соціальних проблем і заповнення ніш ринку, які не беруть на себе приватні фірми. Особливо активно втручання держави в економіку окремих країн спостерігалось в періоди економічних криз. В даний час високорозвинені країни переживають період структурної перебудови економіки, що викликається процесом переходу від технологій четвертого укладу до п'ятого. У розвинених країнах стали проявлятися випадки тривалого уповільнення темпів економічного зростання. Глобалізація світових ринків загострила міжнародну конкуренцію, і уряди високорозвинених країн, які раніше слідували шляхом «лібераліза-

ції економіки», починають проводити активну політику підтримки конкурентоспроможності своїх підприємців шляхом стимулювання переходу економіки на інноваційний шлях розвитку.

Зміни у формуванні регіональної економічної політики в період глобалізації

У процесі глобалізації стали з'являтися наднаціональні економічні структури, існування яких викликає зміни в розподілі інструментарію економічної політики між владами різного просторового рівня (рис. 1).

Так, в індустріальний період діяла схема, згідно з якою на рівні центральної влади окремої держави зосереджувався інструментарій фінансової (Ф), монетарної (М) і торгової політик (То). У федеративних державах субфедеральна влада володіла правом збору податків і формування власних бюджетів, тобто правом використання інструментарію фінансової політики для регулювання економіки.

У період глобалізації держави, які вступили в міжнародні економічні і фінансові організації, домовляються про спільне регулювання умов зовнішньої торгівлі і руху фінансів між країнами. Міжнародні організації, у яких країни беруть кредити (наприклад, МВФ), беруть під контроль напрями та інструментарій грошово-кредитної політики країн-боржників. Вступаючи в ВТО, країни домовляються про узгодження політик в сфері митного регулювання зовнішньої торгівлі. Таким чином, центральна влада окремих держав, особливо економічно слабших, позбавляється можливості в повній мірі використовувати інструментарій макрополітики, як це робили країни раніше, в індустріальний період розвитку. Як центральний уряд, так і регіональні влади вибірково впливають на економіку країни і окремих регіонів через інструментарій політики впливу на працю (Tr) і капітал (K). У цих умовах зростає значимість узгодженої політики регіональної та місцевої влади у вирішенні окремих економічних проблем. Щоб підвищити дієвість регіональної влади в унітарних державах, центральна влада делегує їм частину своїх прав в сфері фінансової політики – зборі податків і формуванні бюджетів.

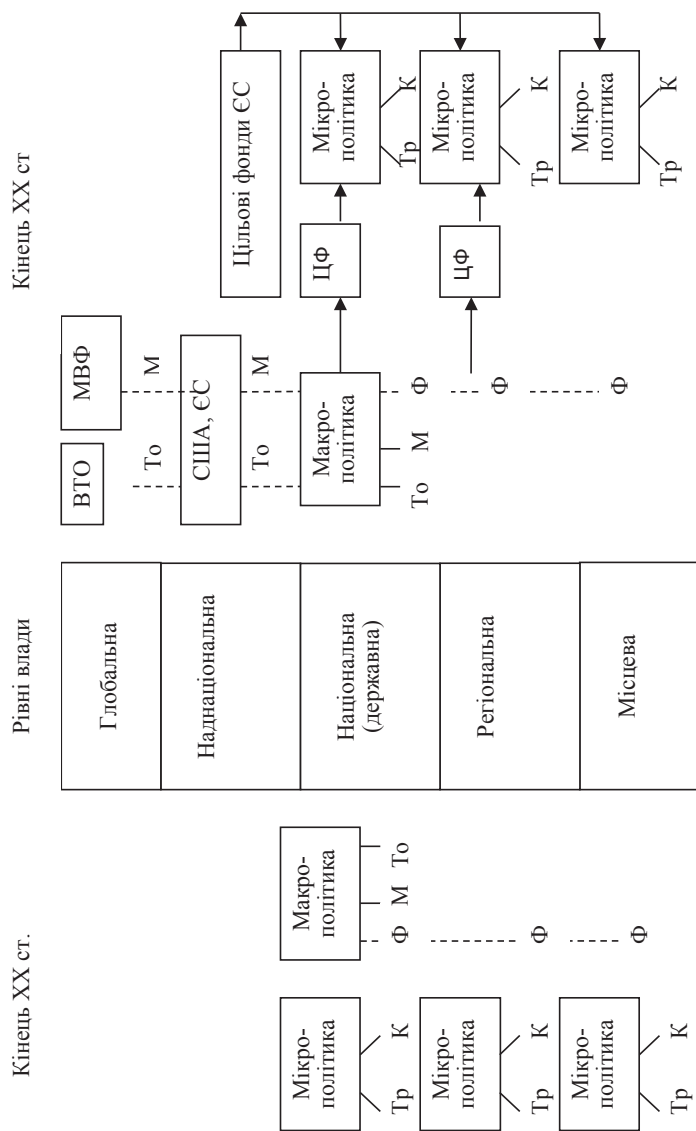

Рис. 1. Розподіл інструментів економічної політики за рівнями влади в країнах з ринковою економікою

Джерело: складено на основі [4], [7], [9]

Участь центральної влади в регулюванні тих чи інших питань розвитку окремих частин країни (регіонів) відзначається в усі часи і в усіх типах держав. Для виконання цієї функції держави на постійній основі в унітарних державах вибудовується специфічна для кожної країни просторова структура влади. У федеративних державах така структура формується, як правило, знизу, шляхом уніфікації структур влади держав, що вступили в федерацію. Саме через діяльність просторових структур влади здійснюється державне регулювання регіонального (територіального) розвитку окремих країн світу. Незважаючи на наявність діючих на постійній основі просторових структур державної влади, з початку XX ст. в розвинених країнах світу стала формуватися самостійна функція центральної влади – регіональна політика (рис. 2) Регіональна політика використовується центральною владою для швидкого вирішення різного роду назрілих регіональних проблем, з якими не справляються постійно діючі регіональні структури держави.

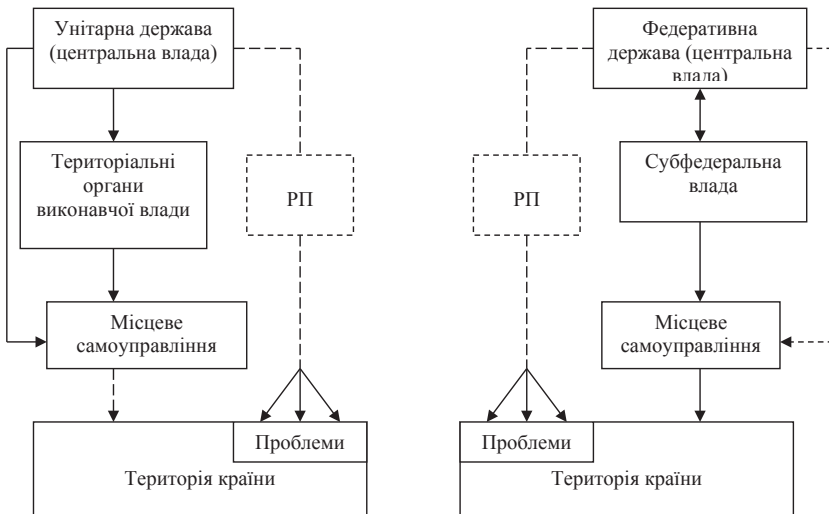

Рис. 2. Регіональна політика (РП) – функція центральної влади (з доробкою [5, с. 122])

В економічній науці регіональна економіка як самостійна галузь знань проявилася в середині 1950-х рр. До цього часу у багатьох країнах світу накопичилася інформація про те, що економічне зростання в різному ступені поширюється по території країни. Крім того, економісти звернули увагу на той факт, що циклічні коливання спостерігаються не тільки в економіці країни, а й в економіці окремих частин країни – регіонів. На Заході з'явилися роботи, які присвячені проблемі регіонального аналізу, дослідженню питань формування міжрайонних та міжгалузевих зв'язків та інших характеристик регіонів. Американський економіст У. Ізард ініціював створення Асоціації регіональної науки (Regional Science Association). У цьому науковому напрямку регіон розглядається як цілісна система, що включає демографію, економіку, питання формування міжрайонних та внутрішньорайонних економічних зв'язків та ін. Зауважимо, що у праці У. Ізарда «Методи регіонального аналізу» не використовується поняття «регіональна політика» [6].

Поняття «регіональна політика», як характеристика сукупності заходів центральної влади щодо вирішення питань розвитку окремих регіонів, набуло широкого поширення кілька десятиліть пізніше, коли активізувався процес інтеграції країн Європи. Початком реальної і масштабної загальної регіональної політики ЄС прийнято вважати 1975 р., коли був створений Європейський фонд регіонального розвитку [12]. В цей час в ЄС на перший план вийшла проблема зниження просторових диспропорцій ЄС, проведення загальної регіональної політики і гармонізація національних регіональних політик. В англійському підручнику з регіональної економіки і політики зазначається, що стійкі регіональні відмінності різного характеру розвитку країни чинять негативний вплив на загальний добробут [13, с. 193]. На це явище влада Великобританії звернули увагу в 1930-і рр.

Знайомство з практикою участі центральної влади розвинених західних країн у вирішенні регіональних проблем показує, що необхідність появи регіональної економічної політики як самостійної державної функції зумовили наступні обставини:

- економічні кризи, які супроводжувалися зростанням безробіття, нерівномірно поширюються по території країни; в тих випадках, коли регіональна влада не справляється з вирішенням проблеми безробіття

і не в змозі стимулювати економічне зростання, на допомогу їм приходить центральна влада;

- промисловість та інші види економічної діяльності, як правило, нерівномірно розміщуються по території країни; в будь-якій країні можна зустріти території, які за рівнем соціально-економічного розвитку сильно відстають від середніх показників;

- поширення в суспільстві ідеології «держави загального добробуту» (Welfare state), що змушує владу ставити за мету створення рівних умов життя і підприємництва для населення всієї країни, незалежно від місця проживання;

- міждержавна інтеграція – поява союзів держав (наприклад, ЄС); процеси формування єдиного економічного простору – вільне пересування в межах союзу основних факторів виробництва – надають різний вплив на економіку окремих країн-членів союзу; щоб зміцнити інтеграцію, наднаціональні органи влади змушені проводити сильну регіональну економічну політику, спрямовану на вирівнювання умов підприємництва в різних країнах (регіонах) союзу;

- глобалізація світової економіки, яка змінює і часом радикально традиційні схеми руху факторів виробництва в межах окремих держав, що загострює міжнародну конкуренцію країн (регіонів), трансформувє умови використання національними урядами коштів макрополітики і характер розподілу між різними рівнями влади інструментарію економічної політики.

Дослідження показують, що держава впливає на економіку регіонів двома способами (рис. 3).

1) стимулює розвиток на базі відомих технологій. Цей спосіб має широке застосування в регіональній політиці минулих років, бо дає змогу вирішувати проблему безробіття та активізації економічного зростання в відсталих і депресивних регіонах;

2) стимулює розвиток регіонів на базі нових технологій. У минулі роки воно здійснювалося в результаті реалізації національної політики розвитку науки і здійснювалося шляхом створення технополісів, наукових центрів, тобто концентрації в певній місцевості установ різних напрямків науки з метою прискорення обміном інформації між представниками різних наукових шкіл.

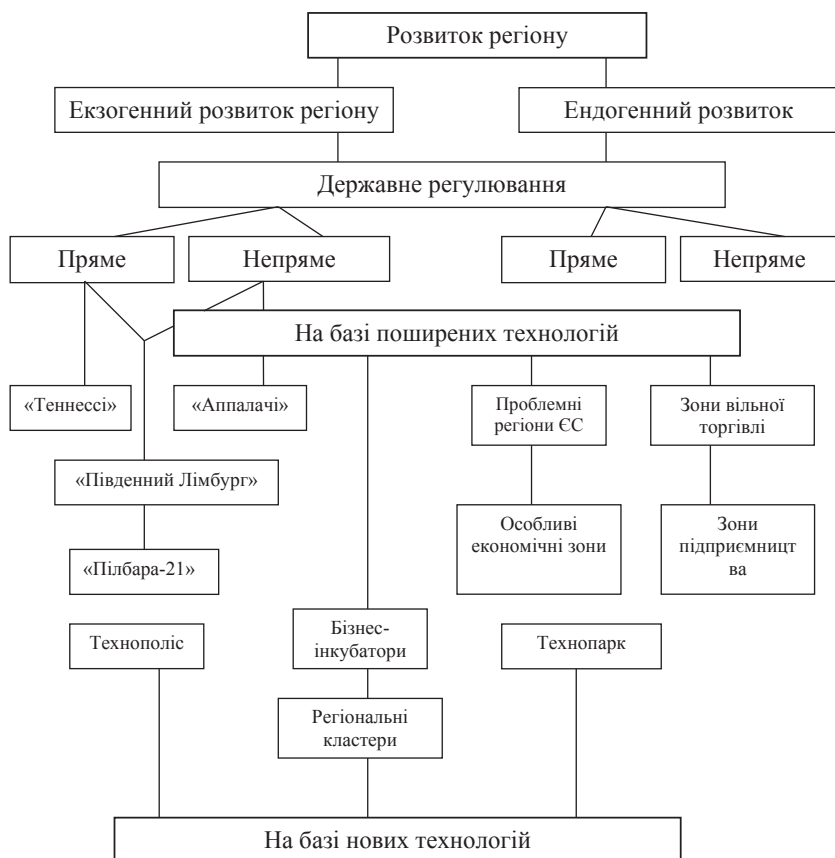

Рис. 3. Форми регіональної політики в країнах з ринковою економікою

Джерело: узагальнення авторів

Перший спосіб вирішення регіональних проблем застосовували уряди різних країн. Широку популярність здобув досвід США щодо реалізації програми «Теннессі» в 1930-ті й наступні роки для виведення з кризового стану аграрного регіону долини річки Теннессі. Також оригінальною є програма «Аппалачі», реалізована в 1960-ті рр.

з метою поліпшення життя населення території в районі гір Аппалачі шляхом реструктуризації гірничодобувної промисловості та вирішення екологічних і соціальних проблем.

Успішно впорався і уряд Нідерландів з завданням закриття шахт на півдні країни, беручи участь у створенні нових робочих місць, щоб скоротити безробіття (програма «Південний Лімбург»). Розвиток нових виробництв в районі Пілбара в Австралії також намічалось з використанням традиційних технологій (програма «Пілбара-21»).

Традиційна регіональна політика Європейського Союзу раніше була побудована на ідеології допомоги проблемним регіонам (відсталим, депресивним, сільськогосподарським) головним чином з метою вирішення проблеми створення нових робочих місць, без стимулювання використання нових технологій. На таких же принципах раніше формувалися зони вільної торгівлі, особливі економічні зони та зони підприємництва в різних країнах світу.

В кінці ХХ ст. уряди високорозвинених країн стали цільовим чином стимулювати структурну модернізацію своїх економік на базі нових технологій п'ятого технологічного укладу. Зростаюча міжнародна конкуренція змусила уряди різних країн звернути увагу на необхідність формування нової інфраструктури ХХІ ст. – інноваційної інфраструктури. З'ясувалося, що в регіонах, де вона сформувалася раніше, підприємці швидко переходять на нову мережеву форму організації праці, утворюють кластери – групи виробництв, які відрізняються підвищеною схильністю до інновацій. Яскравим прикладом є «Силіконова долина» в США – батьківщина мікроелектроніки.

З метою міждержавного зіставлення регіональної економічної політики США, ЄС і України пропонується виділяти п'ять напрямків, що відрізняються колом вирішуваних завдань:

1) «традиційний» напрямок, завдання якого полягає в скороченні відмінностей в рівнях соціально-економічного розвитку окремих частин країни, а механізм реалізації базується на стимулюванні розвитку економік менш благополучних регіонів;

2) регіональний аспект «галузевих політик» центрального уряду, які спрямовані на вирішення різних галузевих завдань, але при цьому дуже впливають на перспективу розвитку різних регіонів країни;

3) міжінституціональний напрям політики центрального уряду, як вирішення проблеми взаємин між різними просторовими рівнями влади, включаючи питання фінансових потоків від центрального уряду до місцевих і регіональних властей (незв'язані трансфerti на поточні витрати);

4) інтеграційна політика, яка спрямована на посилення горизонтальних економічних і соціальних зв'язків в макрорегіонах країни;

5) інноваційна регіональна політика, яка спрямована на підвищення конкурентоспроможності економіки країни шляхом активізації інноваційних процесів в окремих регіонах.

У таблиці 3 показані виявлені в результаті дослідження пріоритети в напрямках регіональної політики США, ЄС і України.

При зіставленні регіональної політики США та ЄС нами була виявлена наступна закономірність.

Таблиця 3

Напрями регіональної політики в різних країнах

Напрямки політики	США	Європейський Союз	Україна
1. Традиційний	+++	+++++	+++
2. Регіональний аспект галузевих політик	+++++	+++	++++
3. Міжінституціональний	+	—	++++
4. Інтеграційний	++	++	++
5. Інноваційний	++++	++	+

* Кількість «+» вказує на ступінь пріоритету

У США найбільшого поширення набув регіональний аспект галузевих політик. В рамках цього напрямку федеральний уряд бере участь у реалізації національних проектів на території тих штатів, де регіональні влади (влди штатів і муніципалітетів) беруть пайову участь у співфінансуванні окремих заходів. Епізодично приймаються програми стимулювання розвитку економіки регіонів, які можна віднести до традиційного або інтеграційного напрямків регіональної політики. При цьому території, на які поширюються такі програми, або є

частиною окремих штатів, або охоплюють кілька штатів. Дотримуючись принципів федералізму, які прописані в конституції, федеральний уряд прагне не віддавати перевагу будь-яким окремим штатам. У США набуло поширення міжінституціонального напрямку регіональної політики, з огляду на виникнення дефіциту бюджетів деяких штатів і муніципалітетів. Однак розмір фінансової допомоги федерального уряду регіональній владі дуже невеликий. В 1980-і рр. уряд США почав проводити активну політику формування інноваційної інфраструктури, вкладаючи кошти в усі «доконкурентні» етапи науково-технічного циклу. Була прийнята програма створення Національної мережі центрів впровадження промислових технологій, фінансування яких має здійснюватися на пайовій основі з федерального, штатних і муніципальних бюджетів.

В ЄС найбільшого поширення набуло традиційний напрям регіональної політики – підтягування до середнього рівня розвитку проблемних регіонів окремих країн. При цьому, як і в США, об'єктами регіональної політики є не країни – члени ЄС, а їх регіони. В ЄС можна зустріти також заходи, які з деякою умовністю можна віднести до регіонального аспекту галузевих політик (ініціативи ЄС). Відзначимо, що в ЄС повністю відсутній міжінституціональний напрямок регіональної політики, оскільки Союз ще не придбав всю повноту властивостей федеративної держави. Набув поширення інтеграційний напрямок регіональної політики, завдання якого скоротити відмінності у розвитку суміжних регіонів різних держав. З деяким відставанням у часі від США в ЄС формується інноваційний напрямок регіональної політики, який більш сильно представлено в політиці урядів окремих країн, ніж наднаціональних органів Союзу.

Висновки. В Україні переважає міжінституційний напрямок регіональної політики. Це пояснюється глибокою податковою та економічною асиметрією в країні. Більше половини регіонів постійно отримують значну фінансову допомогу для виконання державних функцій з державного бюджету. Набуло поширення також і другий напрямок регіональної політики, що реалізовується через державні цільові програми галузевого спрямування.

Діючи в межах нинішнього Основного закону, можна вирішувати багато проблем регіонального розвитку. Наприклад: багато років держава виділяє регіонам субвенції на соціально-економічний розвиток, на газифікацію, на розвиток культури, збереження природного середовища і т.д. Різні субвенції йдуть через різні міністерства, через різні порядки їх використання. Тому кошти розпорошуються по територіях і ніякого відчутного ефекту не дають. Слід, на думку авторів координувати роботу міністерств (наприклад, через створене в 2007 р. Міністерство регіонального розвитку та будівництва України), через які йдуть кошти в регіони, і намагатися концентрувати ресурси там, де від цього буде максимальний і довготривалий ефект.

У зв'язку з цим необхідно опиратися на конкурентні переваги країни – природні ресурси, географічні, транспортні можливості, інтелектуальний капітал, а також розвивати якісну освіту і формувати інноваційну інфраструктуру, що дозволить стати лідером в будь-якій галузі, а можливо, навіть створити нові галузі, які існують сьогодні.

Запропонований у цьому матеріалі підхід було також використано під час виконання НДР «Перспективи транскордонної кооперації євро-регіону «Нижній Дунай» в процесі розширення Європейського союзу: кластерна стратегія» (№ДР 011U003037).

Список літератури:

1. Балацкий Е. История цивилизации в контексте соотношения государственного и частного секторов экономики : [Текст] / Е. Балацкий, Н. Екимова // Общество и экономика. – 2006. – № 4. – С. 56-67.
2. Воронин А. Государственное регулирование структурных преобразований в ТЭК в условиях глобализации мировой экономики : [Текст] / А. Воронин // Экономист. – 2003. – № 10. – С. 34-45.
3. Гайдар Е. Государственная нагрузка на экономику : [Текст] / Е. Гайдар // Вопросы экономики. – 2004. – № 9. – С. 5-13.
4. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики : [Учебник для вузов] / А.Г. Гранберг ; 2-е изд. – М.: ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с.
5. Захарченко В.І. Наукові основи управління ринковою системою регіону : монографія / В.І. Захарченко, Т.К. Метіль, І.А. Топалова. – Одеса: Атлант, 2016. – 316 с.

6. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах : [Текст] / У. Изард. – М.: Прогресс, 1966. – 265 с.
7. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика // За ред. Л. І. Федулової. – К.: «Основа», 2005. – 552 с.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура : [Пер. с англ.] / М. Кастельс. – М.: Прогресс, 2000. – 405 с.
9. Лексин В.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития: [Текст] / В.Н. Лексин, А.Н. Швецов. – М.: УРСС, 2000. – 386 с.
10. Львов Д.С. Экономика развития / Д.С. Львов. – М.: Экзамен, 2002. – 512 с.
11. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики: [Текст] / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги, 1997. – 180 с.
12. Региональное развитие: опыт России и Европейского Союза / Под ред. А.Г. Гранберга. – М.: Экономика, 2000. – 435 с.
13. Armstrong H., Taylor J. Regional Economics and Policy. – 1993.

1.9. ОЦІНКА ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

***Анотація.** В розділі монографії розглянуто тіньова економіка як інституційна загроза економічному розвитку регіону. Досліджено методичні підходи щодо оцінки впливу тіньової економіки на регіональний економічний розвиток. Запропоновано класифікацію чинників, що впливають на динаміку тіньової економічної діяльності. Розроблено методику оцінки збитку, що наноситься тіньовою економікою за сферами економічної діяльності та комплексний показник оцінки сумарного збитку, що наноситься території за допомогою зростання трансакційних витрат. Запропонована методика апробована на суб'єктах господарської діяльності Українського Причорномор'я.*

Вступ. Національна економіка сьогодні характеризується досить складною ситуацією, яка вимагає термінового розв'язання. Після

отримання Україною незалежності продуктивні сили суспільства опинились в кризовому стані, основні виробничі фонди у провідних галузях промисловості виявилися застарілими або зношеними, знизився рівень життя населення, посилилась критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, знизились темпи розширення внутрішнього ринку, посилилась нераціональна структура експорту та зовнішня боргова залежність держави, що є основними загрозами економічній безпеці України. Для науки і практики тіньова економіка є проблемою, актуальність якої останнім часом набула особливої гостроти в науково-теоретичному і практичному плані. Вирішення проблем тіньової економіки потребує розробки практичного напрямку подолання загроз економічному розвитку, збереження і забезпечення життєво важливих інтересів основних верств населення країни.

Ефективна система протидії тіньової економіки є питанням добробуту будь-якої країни. Тим більше це важливо для сучасної України, що прагне знайти гідне місце в світовому геополітичному і економічному просторі.

Питання тенізації економіки в своїх дослідженнях висвітлювали І. Бінько, Б. Буркинський, В. Геєць, З. Герасимчук, О. Данілян, О. Дзобань, В. Духов, В. Кизим, Є. Ковальов, Т. Ковальчук, Ю. Лисенко, В. Мунтіян, С. Міщенко, Г. Пастернак-Тарнаушенко, Р. Ситник, А. Спірідонов, С. Харічков, М.Чумак, В. Шлемко та ін.; а також закордонні вчені – Г. Беккер, К. Боулінг, Є. Бухвальд, Дж. Бьюкенен, С. Глазьев, Н. Гловацька, К. Гірц, Г. Гросман, С. Деварейджен, М. Кастельс, А. Катценеленбойген, В. Куклін, Є. Олейников, М. Олсон, А. Портес, Е. Сатерленд, В. Сенчагов, Е. де Сото, О. Татаркін, Й. Убарра, Е. Фейдж, К.Харт.

Актуальність дослідження і наявність великої кількості невирішених теоретичних і практичних проблем щодо забезпечення подолання загроз, що створює тіньова економіка стабільному економічному розвитку регіонів України зумовили створення даного розділу колективної монографії.

Методичні підходи щодо оцінки впливу тіньової економіки на регіональний економічний розвиток

Взаємовплив тіньової і офіційної економіки аналізується за допомогою кількісної оцінки чинників, які сприяють зростанню або зниженню тіньової економіки, і збитку, що наноситься тіньовою економікою соціально-економічній обстановці в регіоні (рис. 1).

Чинники, що впливають на динаміку тіньової економічної діяльності, розділені на дві групи: економічні чинники та інституційні. Вони формалізовані за допомогою ряду показників (предикторів). Причому для оцінки інституційних чинників розроблений оригінальний набір показників, що дозволяють оцінити їх кількісно. Наприклад, складність законодавства оцінюється такими показниками:

- 1) інтенсивність застосування штрафних санкцій;
- 2) кількість законодавчих актів, що приймаються на національному рівні, які регулюють питання господарської діяльності;
- 3) оцінка експертами складності чинних в даному періоді законодавчих актів, які регулюють господарську діяльність;
- 4) кількість спорів, що розглядаються арбітражними судами [9].

Необхідно кількісно оцінити вплив зміни чинників, що впливають на тіньову економічну діяльність в регіоні, на індикатор, її що характеризує.

Це завдання вирішене на основі методу непрямих індикаторів [1; 3; 6]. Були розглянуті такі індикатори:

- 1) попит на наявні грошові ресурси,
- 2) споживання електричної енергії в промисловості,
- 3) збиток, що наноситься тіньовою економікою регіону.

Найточніше динаміку тіньової економічної діяльності відображає індикатор, що характеризує збиток, який наноситься тіньовою економікою регіону. Цей же показник використовується і для оцінки негативного впливу тіньової економіки на соціально-економічну ситуацію в регіоні [7].

Оцінка збитку проводиться комплексно за складовими, які дозволяють на основі одержаних даних розробити ефективні способи протидії тіньовій економіці і обробити весь масив розрізненої інформації, що характеризує тіньову економіку.

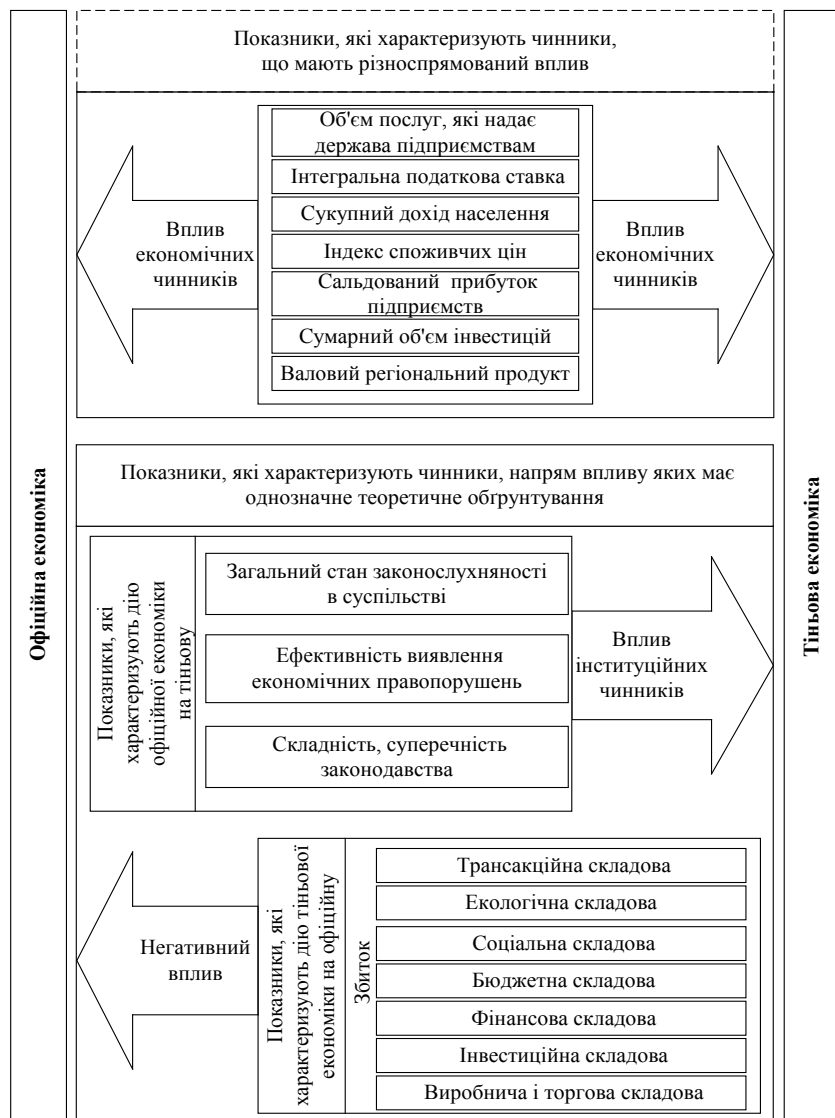

Рис. 1. Методологія оцінки взаємовпливу тіньової і офіційної економіки

Джерело: розробка авторів

Розглядаючи проблему оцінки збитку, яка наноситься тіньовою економікою на рівні регіону, на нашу думку, не можна обмежитися тільки констатацією цифр недоотриманих бюджетами різних рівнів податкових платежів. Це лише частина збитку, що наноситься соціально-економічній обстановці в регіоні.

Необхідно враховувати і інші сфери життєдіяльності територій, за якими збиток від діяльності тіньової економіки може бути також значним. Тільки в цьому випадку оцінка збитку буде не тільки поряд з цифрами, але і дозволить на основі одержаних даних розробити ефективні способи протидії тіньовій економіці [8].

Оцінка збитку, що наноситься тіньовою економікою за сферами економічної діяльності

Оцінка збитку, що наноситься тіньовою економікою, проводиться за такими складовими:

Виробнича і торгова сфера – оцінюється збиток, що наноситься тіньовою економікою виробництву і торгівлі. У даній сфері враховується збиток, що наноситься господарюючим суб'єктам в результаті тіньової активності на інших підприємствах (порушення антимонопольного законодавства, нечесна конкуренція).

Інвестиційна сфера – враховується недоотриманий в результаті дії тіньової економіки об'єм інвестицій.

Фінансова сфера – враховуються втрати як господарюючих суб'єктів, так і економіки регіону в цілому в результаті діяльності тіньової економіки на фінансових ринках.

Бюджетна сфера – враховуються податкові доходи, що недоотримуються бюджетами всіх рівнів в результаті тіньової економічної діяльності. В результаті розрахунків у даній сфері визначається величина податкових надходжень до бюджетів всіх рівнів, недоотримана в результаті дії тіньової економіки.

Зовнішньоекономічна сфера – облік впливу тіньового сектора на обсяги імпорту і експорту на території. В результаті розрахунків у даній сфері визначається величина доходів, недоотриманих в результаті контрабанди.

Соціальна сфера – враховується негативний вплив тіньової економіки на доходи населення, при цьому враховується збиток, що наноситься в результаті зменшення витрат бюджетів всіх рівнів на соціальні цілі.

Екологічна сфера – враховується збиток, що наноситься екології в результаті тіньової економічної діяльності, наприклад, неліцензованої лісозаготівлі.

Трансакційна сфера – враховується збиток, що наноситься тіньовою економікою за допомогою зростання у господарюючих суб'єктів трансакційних витрат [4].

Слід відмітити, що унаслідок специфіки проблеми оцінки величини збитку, що наноситься тіньовою економічною діяльністю (перш за все вузькості інформаційної бази), розрахунок ряду параметрів включає величини, визначені шляхом експертних оцінок [5].

Сумарний збиток ($K_{\text{сум}}$) розраховується за допомогою підсумовування втрати, щоносяться у сферах життєдіяльності, K_i $i \in \overline{1, n}$ 1, n , де n – число сфер життєдіяльності. Збиток по сферах складається з компонент K_{ij} , $j \in \overline{1, m_i}$, де m_i – число компонент збитку для сфери життєдіяльності i . Вони формалізуються за допомогою статистичних показників, наприклад, збиток у виробничій і торговій сфері полягає з наступних компонентів: збитку від недобросовісної конкуренції, неправомірного обмеження свободи торгівлі, порушення ліцензійних прав. У свою чергу, наприклад, збиток від недобросовісної конкуренції характеризується кількістю різних правопорушень антимонопольного законодавства, порушень через перешкоджання підприємницької діяльності, порядку ціноутворення, примушення до здійснення операції або до відмови від її здійснення, помилкової реклами.

Через особливості статистичної звітності, компоненти збитку можуть характеризуватися безпосередньо сумою збитку, або кількістю правопорушень. Введемо позначення:

I_{ij} – кількість параметрів оцінки збитку за допомогою статистичних даних, що характеризують кількість правопорушень у сфері життєдіяльності i для компоненти j ;

P_{ij} – кількість параметрів для оцінки збитку за допомогою статистичних даних, що характеризують збиток безпосередньо через суму

збитку від правопорушень у сфері життєдіяльності i для компоненти j . Отже, збиток у сфері життєдіяльності буде розрахований як:

$$K_i = \sum_{j=1}^m \left(\sum_{k=1}^{ij} \frac{N_{ijk} q_{ijk}}{f_{ijk}} + \sum_{k=1}^{pj} \frac{S_{ijk}}{f_{ijk}} \right), \quad (1)$$

де N_{ijk} – кількість правопорушень типу k у сфері i для компоненти j ;

S_{ijk} – сума збитку від правопорушення k по сфері i для компоненти j (грн);

q_{ijk} – сума збитку від одного правопорушення k по сфері i для компоненти j (грн);

f_{ijk} – частка правопорушень, що враховуються офіційною статистикою, k по сфері i для компоненти j в загальному числі правопорушень k ;

N_{ijk}, S_{ijk} – одержані з форм статистики, f_{ijk}, q_{ijk} визначені на основі експертних оцінок.

У методиці використані експертні оцінки представників Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства економіки України і незалежних експертів для визначення частки тих, що виявляються і відбиваються в статистиці адміністративних і кримінальних правопорушень у сфері економіки в загальному числі правопорушень даного виду, а також оцінки і коректування сум збитку від деяких видів тіньової діяльності [2].

Дані, одержані в результаті опитування експертів, оброблені із застосуванням методів математичної статистики. Значення у складових життєдіяльності, за якими розраховується збиток, можуть бути сильно корельовані, тому оцінки проводяться для взаємозв'язаних показників. Відмінний від викладеного вище алгоритм застосований для розрахунку збитку у бюджетній сфері. Збиток оцінюється за компонентами (види податків і неподаткових доходів) у вигляді сум недоотриманих доходів бюджету. Розрахунок проводиться за допомогою перенесення на генеральну сукупність господарюючих суб'єктів відомостей про ухилення від сплати податків [10].

При використанні даних форм з адміністративних правопорушень (Відомості про адміністративні правопорушення у сфері економіки) нового зразка, прийнятої у зв'язку із змінами, внесеними відповідно

до законів України до Кодексу України про адміністративні правопорушення (КОАП) використовуються номери рядків форми, що стоять до межі, похилої; при використанні форми старого зразка використовуються номери рядків, що стоять після похилої риски. У разі відсутності номера рядка для старої форми показник приймається рівним нулю.

У разі відсутності одного з показників, використаних у формулі розрахунку величини складової збитку (доданку складової), дана складова збитку (доданок складової) приймається рівною нулю.

1. Збиток, що наноситься виробничій і торговій сферам.

Загальна оцінка збитку ($K_{вир}$) у виробничій і торговій сферах в аналізований період проводиться за трьома показниками (2 – 4).

1.1. Збиток від недобросовісної конкуренції ($K_{від. конкур}$)

$$K_{від. конкур} = n_{1,1,1} \cdot q_{1,1,1} \cdot \frac{1}{f_{1,1,1}} + n_{1,1,2} \cdot q_{1,1,2} \cdot \frac{1}{f_{1,1,2}} + n_{1,1,3} \cdot q_{1,1,3} \cdot \frac{1}{f_{1,1,3}} + n_{1,1,4} \cdot q_{1,1,4} \cdot \frac{1}{f_{1,1,4}} + n_{1,1,5} \cdot q_{1,1,5} \cdot \frac{1}{f_{1,1,5}} + s_{1,1,6} \cdot \frac{1}{f_{1,1,6}} + s_{1,1,7} \cdot \frac{1}{f_{1,1,7}}, \quad (2)$$

де $n_{1,1,1}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень щодо невиконання в строк законного розпорядження (ухвали, уявлення) органу (посадовця), що здійснює державний нагляд (контроль), од.;

$n_{1,1,2}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень щодо непередставлення або невчасного представлення в державний орган (посадовцю) відомостей (інформації), представлення яких передбачене законом, од.;

$n_{1,1,3}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень щодо непередставлення клопотань, заяв, відомостей (інформації) в антимонопольний орган, в орган регулювання природних монополій, од.;

$n_{1,1,4}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень за законодавством про рекламу, од.;

$n_{1,1,5}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень щодо порядку ціноутворення од.;

$q_{1,1,1}$ – коефіцієнт, який приблизно враховує збиток від одного порушення щодо невиконання в строк законного розпорядження (ухвали, уявлення) органу (посадовця), що здійснює державний нагляд (контроль), тис. грн. (значення визначається за даними КОАП);

$q_{1,1,2}$ – коефіцієнт, який приблизно враховує збиток від одного порушення щодо непередставлення або невчасного представлення в державний орган (посадовцю) відомостей (інформації), представлення яких передбачене законом, тис. грн. (значення визначається за даними КОАП);

$q_{1,1,3}$ – коефіцієнт, який приблизно враховує збиток від непередставлення клопотань, заяв, відомостей (інформації) до антимонопольного органу, до органу регулювання природних монополій, тис. грн. (значення визначається за даними КОАП);

$q_{1,1,4}$ – коефіцієнт, який приблизно враховує збиток від одного порушення за законодавством про рекламу, тис. грн. (значення визначається за даними КОАП);

$q_{1,1,5}$ – коефіцієнт, який приблизно враховує збиток від одного порушення щодо порядку ціноутворення, тис. грн. (значення визначається за даними КОАП);

$s_{1,1,1}$ – сума збитку від того, що перешкодило законній підприємницькій діяльності, тис. грн.;

$s_{1,1,2}$ – сума збитку від примушення здійсненими операцією або відмови від її здійснення, тис. грн.;

$f_{1,1,1}$ – коефіцієнт, що визначає частку адміністративних правопорушень, що враховуються, після невиконання в строк законного розпорядження (ухвали, уявлення) органу (посадовця), що здійснює державний нагляд (контроль), в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{1,1,2}$ – коефіцієнт, який визначає частку адміністративних правопорушень, що враховуються, у непередставленні або невчасному представленні до державного органу (посадовцю) відомостей (інформації), представлення яких передбачене законом, в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{1,1,3}$ – коефіцієнт, який визначає частку адміністративних правопорушень, що враховуються, у непередставленні клопотань, заяв, відомо-

стей (інформації) до антимонопольного органу, до органу регулювання природних монополій в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{1,1,4}$ – коефіцієнт, який визначає частку адміністративних правопорушень, що враховуються за законодавством про рекламу в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{1,1,5}$ – коефіцієнт, який визначає частку адміністративних правопорушень, що враховуються у порушенні порядку ціноутворення в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{1,1,6}$ – коефіцієнт, що визначає частку правопорушень що враховуються по тому, що перешкодило законної підприємницької діяльності ціноутворення в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{1,1,7}$ – коефіцієнт, який визначає частку правопорушень з примусу до здійснення операції або до відмови від її здійснення, що враховуються, в загальному числі правопорушень даного виду.

Коефіцієнти q узяті з нормативно-правової документації (КОАП України). Вони регламентують величини штрафних санкцій за різні правопорушення, але не дають інформацію про те, яка величина збитку від цих правопорушень. Тому в перспективі необхідна їх заміна більш інформативними показниками.

1.2. Збиток від неправомірного обмеження свободи торгівлі ($K_{\text{нід.своб}}$)

$$K_{\text{нід.своб}} = n_{1,2,1} \cdot q_{1,2,1} \cdot \frac{1}{f_{1,2,1}}, \quad (3)$$

де $n_{1,2,1}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень, пов'язаних з обмеженням свободи торгівлі, од.;

$q_{1,2,1}$ – коефіцієнт, що оцінює збиток від одного порушення, пов'язаного з обмеженням свободи торгівлі, тис. грн. (значення визначається за даними КОАП);

$f_{1,2,1}$ – коефіцієнт, що визначає частку адміністративних правопорушень, пов'язаних з обмеженням свободи торгівлі, що враховуються, в загальному числі правопорушень даного виду.

1.3. Збиток від розповсюдження неліцензованих товарів ($K_{\text{нід.лиц}}$)

$$K_{\text{нід.лиц}} = n_{1,3,1} \cdot q_{1,3,1} \cdot \frac{1}{f_{1,3,1}} + n_{1,3,2} \cdot q_{1,3,2} \cdot \frac{1}{f_{1,3,2}} + \\ n_{1,3,3} \cdot q_{1,3,3} \cdot \frac{1}{f_{1,3,3}} + n_{1,3,4} \cdot q_{1,3,4} \cdot \frac{1}{f_{1,3,4}} + n_{1,3,5} \cdot q_{1,3,5} \cdot \frac{1}{f_{1,3,5}}, \quad (4)$$

де $n_{1,3,1}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень щодо обману споживачів, од.;

$n_{1,3,2}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень щодо порушення інших прав споживачів, од.;

$n_{1,3,3}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень, пов'язаних з випуском або продажем товарів і продукції, які підлягають маркуванню, без маркування, од.;

$n_{1,3,4}$ – кількість здійснених адміністративних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил продажу окремих видів товарів, од.;

$q_{1,3,1}$ – коефіцієнт, що оцінює збиток від одного порушення щодо обману споживачів (значення визначається за даними КОАП), тис. грн.;

$q_{1,3,2}$ – коефіцієнт, що оцінює збиток від одного порушення з інших прав споживачів (значення визначається за даними КОАП), тис. грн.;

$q_{1,3,3}$ – коефіцієнт, що оцінює збиток від одного порушення, пов'язаного з випуском або продажем товарів і продукції які підлягають маркуванню, без маркування (значення визначається за даними КОАП), тис. грн.;

$q_{1,3,4}$ – коефіцієнт, що оцінює суму збитку від правопорушень, пов'язаних з порушенням правил продажу окремих видів товарів (значення визначається за даними КОАП), тис. грн.;

$s_{1,3,1}$ – сума збитку, заподіяного обманом споживачів, тис. грн.;

$f_{1,3,1}$ – коефіцієнт, який визначає частку адміністративних правопорушень, в обмані споживачів, що враховуються, в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{1,3,2}$ – коефіцієнт, який визначає частку адміністративних правопорушень щодо порушення інших прав споживачів, що враховуються в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{1,3,3}$ – коефіцієнт, який визначає частку адміністративних правопорушень, що враховуються, від одного порушення, пов'язаного з випуском або продажем належних маркуванню товарів і продукції без маркування в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{1,3,4}$ – коефіцієнт, який визначає частку адміністративних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил продажу окремих видів товарів, що враховуються в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{1,3,5}$ – коефіцієнт, який визначає частку правопорушень, що враховуються в обмані споживачів у загальному числі правопорушень даного виду.

Сумарний збиток, що наноситься виробничій і торговій сферам, визначається за формулою:

$$K_{\text{лїд}} = K_{\text{пїд.конк}} + K_{\text{пїд.своб}} + K_{\text{пїд.лиц}} \quad (5)$$

2. Збиток, що наноситься інвестиційній сфері

Загальна оцінка збитку ($K_{\text{їв}}$) в інвестиційній сфері в період, який аналізується, проводиться за двома показниками (6–8).

2.1. Збиток, що наноситься інвестиційному клімату в результаті порушення прав кредиторів ($K_{\text{їв.кред}}$)

$$K_{\text{їв.кред}} = s_{2,1,1} \cdot q_{2,1,1} \cdot \frac{1}{f_{2,1,1}} + s_{2,1,2} \cdot q_{2,1,2} \cdot \frac{1}{f_{2,1,2}}, \quad (6)$$

де $s_{2,1,1}$ – сума збитку, що наноситься в результаті незаконного отримання кредиту, тис. грн;

$s_{2,1,2}$ – сума збитку, що наноситься в результаті злісного ухилення від погашення кредиторської заборгованості, тис. грн.;

$q_{2,1,1}$ – коефіцієнт, що оцінює співвідношення збитку від незаконного отримання кредиту і збитку, що наноситься інвестиційному клімату;

$q_{2,1,2}$ – коефіцієнт, що оцінює співвідношення збитку від злісного ухилення від погашення кредиторської заборгованості і збитку, що наноситься інвестиційному клімату;

$f_{2,1,1}$ – коефіцієнт, який визначає частку правопорушень, що враховуються у незаконному отриманні кредиту в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{2,1,2}$ – коефіцієнт, який визначає частку правопорушень, що враховуються у злісному ухиленні від погашення кредиторської заборгованості в загальному числі правопорушень даного виду.

2.2. Збиток, що наноситься інвестиційному клімату в результаті порушення прав акціонерів ($K_{\text{їв.акц}}$)

$$K_{\text{їв.акц}} = s_{2,2,1} \cdot q_{2,2,1} \cdot \frac{1}{f_{2,2,1}} + s_{2,2,2} \cdot q_{2,2,2} \cdot \frac{1}{f_{2,2,2}} + s_{2,2,3} \cdot q_{2,2,3} \cdot \frac{1}{f_{2,2,3}}, \quad (7)$$

де $s_{2,2,1}$ – сума збитку, що наноситься в результаті неправомірних дій при банкрутствах, тис. грн.;

$s_{2,2,2}$ – сума збитку, що наноситься в результаті навмисних банкрутств, тис. грн.;

$s_{2,2,3}$ – сума збитку, що наноситься в результаті фіктивних банкрутств, тис. грн.;

$q_{2,2,1}$ – коефіцієнт, що оцінює співвідношення збитку від неправомірних дій при банкрутствах і збитку, що наноситься інвестиційному клімату;

$q_{2,2,2}$ – коефіцієнт, що оцінює співвідношення збитку від навмисних банкрутств і збитку, що наноситься інвестиційному клімату;

$q_{2,2,3}$ – коефіцієнт, що оцінює співвідношення збитку від фіктивних банкрутств і збитку, що наноситься інвестиційному клімату;

$f_{2,2,1}$ – коефіцієнт, що визначає частку правопорушень, що враховуються, у неправомірних діях при банкрутствах в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{2,2,2}$ – коефіцієнт, що визначає частку правопорушень, що враховуються, у навмисних банкрутствах в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{2,2,3}$ – коефіцієнт, що визначає частку правопорушень, що враховуються, по фіктивних банкрутствах в загальному числі правопорушень даного виду.

Сумарний збиток, що наноситься інвестиційній сфері, визначається за формулою:

$$K_{\text{інв}} = K_{\text{інв.кред.}} + K_{\text{інв.акц.}} \quad (8)$$

3. Збиток, що наноситься фінансовій сфері

Загальна оцінка збитку ($K_{\text{фін}}$) у фінансовій сфері в період, який аналізується, проводиться за трьома показниками (9–11).

3.1. Збиток, що наноситься фінансовій сфері за допомогою зловживання повноваженнями ($K_{\text{фін.зловж}}$)

$$K_{\text{фін.зловж}} = S_{3,1,1} \cdot \frac{1}{f_{3,1,1}}, \quad (9)$$

де $s_{3,1,1}$ – сума збитку від зловживань повноваженнями, тис. грн.;

$f_{3,1,1}$ – коефіцієнт, що визначає частку правопорушень, які враховуються, у зловживанні повноваженнями в загальному числі правопорушень даного виду.

3.2. Збиток, що наноситься фінансовій сфері за допомогою незаконного експорту капіталу ($K_{\text{фін.експ}}$),

$$K_{\text{фін.експ}} = S_{3,2,1} \cdot \frac{1}{f_{3,2,1}}, \quad (10)$$

де $s_{3,2,1}$ – сума збитку від неповернення з-за кордону засобів в іноземній валюті, тис. грн.;

$f_{3,1,1}$ – коефіцієнт, що визначає частку правопорушень у неповерненні з-за кордону засобів в іноземній валюті, які враховуються в загальному числі правопорушень даного виду.

3.3. Збиток, що наноситься фінансовій сфері в результаті виплати штрафних санкцій у податках і зборах ($K_{\text{фін.санк}}$)

$$K_{\text{фін.санк}} = a_{3,3,1}, \quad (11)$$

де $a_{3,3,1}$ – сума штрафів і пені, нарахованих за наслідками перевірок у всіх податках, тис. грн.

Сумарний збиток, що наноситься фінансовій сфері, визначається за формулою:

$$K_{\text{фін.}} = K_{\text{фін.зловж.}} + K_{\text{фін.експ.}} + K_{\text{фін.санкц.}} \quad (12)$$

4. Збиток, що наноситься бюджетній сфері

Загальна оцінка збитку ($K_{\text{бюдж.}}$) в бюджетній сфері в аналізований період проводиться за п'ятьма показниками (13–14).

4.1. Збиток, що наноситься бюджетній сфері шляхом ухилення від сплати податку на прибуток ($K_{\text{бюдж.приб.}}$)

$$K_{\text{бюдж.приб.}} = (p_{4,1,1} - a_{4,1,1}) \cdot \frac{n_{4,1,1}}{m_{4,1,1} \cdot f_{4,1,1}}, \quad (13)$$

де $p_{4,1,1}$ – сума додатково нарахованих платежів за наслідками виїзних перевірок по податку на прибуток, тис. грн.;

$a_{4,1,1}$ – сума додатково нарахованих штрафів і пенею за наслідками виїзних перевірок по податку на прибуток, тис. грн.;

$n_{4,1,1}$ – кількість відкритих особових рахунків за обліком податку на прибуток, од.;

$m_{4,1,1}$ – кількість виїзних перевірок податку на прибуток, од.;

$f_{4,1,1}$ – коефіцієнт, що оцінює частку порушень податкового законодавства, що виявляються при виїзних перевірках, в частині податку на прибуток підприємств і організацій.

4.2. *Збиток, що наноситься бюджетній сфері шляхом ухилення від сплати прибуткового податку з фізичних осіб, що утримується підприємствами, установами і організаціями ($K_{\text{бюдж.під 1}}$)*

$$K_{\text{бюдж.під 1}} = (p_{4,2,1} - a_{4,2,1}) \cdot \frac{n_{4,2,1}}{m_{4,2,1} \cdot f_{4,2,1}}, \quad (14)$$

де $p_{4,2,1}$ – сума додатково нарахованих платежів за наслідками виїзних перевірок по прибутковому податку з фізичних осіб, що утримується підприємствами, установами і організаціями, тис. грн.;

$a_{4,2,1}$ – сума додатково нарахованих штрафів і пені за наслідками виїзних перевірок прибуткового податку з фізичних осіб, що утримується підприємствами, установами і організаціями, тис. грн.;

$n_{4,2,1}$ – кількість відкритих особових рахунків за обліком прибуткового податку з фізичних осіб, утримуваного підприємствами, установами і організаціями, од.;

$m_{4,2,1}$ – кількість виїзних перевірок прибуткового податку з фізичних осіб, що утримується підприємствами, установами і організаціями, од.;

$f_{4,2,1}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень податкового законодавства, які виявляються при виїзних перевірках, в частині прибуткового податку з фізичних осіб, утримуваного підприємствами і організаціями.

4.3. *Збиток, що наноситься бюджетній сфері шляхом ухилення від сплати прибуткового податку з фізичних осіб ($K_{\text{бюдж.под.2}}$)*

$$K_{\text{бюдж.под.2}} = (p_{4,3,1} - a_{4,3,1}) \cdot \frac{n_{4,3,1}}{m_{4,3,1} \cdot f_{4,3,1}}, \quad (15)$$

де $p_{4,3,1}$ – сума додатково нарахованих платежів за результатами перевірок прибуткового податку з фізичних осіб, тис. грн.;

$a_{4,3,1}$ – сума додатково нарахованих штрафів і пені за наслідками перевірок прибуткового податку з фізичних осіб, тис. грн.;

$n_{4,3,1}$ – кількість відкритих особових рахунків з обліку прибуткового податку з фізичних осіб, од.;

$m_{4,3,1}$ – кількість перевірок прибуткового податку з фізичних осіб, од.;

$f_{4,3,1}$ – коефіцієнт, що оцінює частку порушень податкового законодавства, що виявляються при перевірках, в частині прибуткового податку з фізичних осіб.

4.4. Збиток, що наноситься бюджетній сфері шляхом ухилення від сплати податку на додану вартість ($K_{\text{бюдж.пдв}}$).

$$K_{\text{бюдж.пдв}} = (p_{4,4,1} - a_{4,4,1}) \cdot \frac{n_{4,4,1}}{m_{4,4,1} \cdot f_{4,4,1}}, \quad (16)$$

де $p_{4,4,1}$ – сума додатково нарахованих платежів за наслідками виїзних перевірок по податку на додану вартість, тис. грн.;

$a_{4,4,1}$ – сума додатково нарахованих штрафів і пені за наслідками виїзних перевірок податку на додану вартість, тис. грн.;

$n_{4,4,1}$ – кількість відкритих особових рахунків за обліком податку на додану вартість, од.;

$m_{4,4,1}$ – кількість виїзних перевірок податку на додану вартість, од.;

$f_{4,4,1}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень податкового законодавства, що виявляються при виїзних перевірках, в частині податку на додану вартість.

4.5. Збиток, що наноситься бюджетній сфері шляхом ухилення від сплати єдиного соціального податку ($K_{\text{бюдж.соц}}$)

$$K_{\text{бюдж.соц}} = (p_{4,5,1} - a_{4,5,1}) \cdot \frac{n_{4,5,1}}{m_{4,5,1} \cdot f_{4,5,1}}, \quad (17)$$

де $p_{4,5,1}$ – сума додатково нарахованих платежів за наслідками виїзних перевірок щодо єдиного соціального податку, тис. грн.;

$a_{4,5,1}$ – сума додатково нарахованих штрафів і пені за наслідками виїзних перевірок щодо єдиного соціального податку, тис. грн.;

$n_{4,5,1}$ – кількість відкритих особових рахунків за обліком єдиного соціального податку, од.;

$m_{4,5,1}$ – кількість виїзних перевірок за єдиним соціальним податку, од.;

$f_{4,5,1}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень податкового законодавства, що виявляються при виїзних перевірках, в частині єдиного соціального податку.

Сумарний збиток, що наноситься бюджетній сфері, визначається за формулою:

$$K_{\text{бюдж.}} = K_{\text{бюдж.приб.}} + K_{\text{бюдж.под.1}} + K_{\text{бюдж.под.2}} + K_{\text{бюдж.подв}} + K_{\text{бюдж.соц.}} \quad (18)$$

5. Збиток, що наноситься зовнішньоекономічній сфері

Загальна оцінка збитку ($K_{\text{зед}}$) в зовнішньоекономічній сфері в аналізований період, що аналізується, проводиться за двома показниками (19–20).

5.1. Збиток, що наноситься зовнішньоекономічній сфері за допомогою ухилення від сплати митних платежів ($K_{\text{зед.плат}}$)

$$K_{\text{зед.плат}} = S_{5,1,1} \cdot \frac{1}{f_{5,1,1}}, \quad (19)$$

де $S_{5,1,1}$ – сума збитку від ухилення від сплати митних платежів, тис. грн.;

$f_{5,1,1}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень законодавства, що виявляються, в частині ухилення від сплати митних платежів в загальному числі правопорушень даного виду.

5.2. Збиток, що наноситься зовнішньоекономічній сфері за допомогою незаконного експорту технологій ($K_{\text{зед.техн}}$)

$$K_{\text{зед.техн}} = S_{5,2,1} \cdot \frac{1}{f_{5,2,1}}, \quad (20)$$

де $S_{5,2,1}$ – сума збитку від незаконного експорту технологій, науково-технологічної інформації і послуг, тис. грн.;

$f_{5,2,1}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень законодавства, що виявляються, в частині незаконного експорту технологій в загальному числі правопорушень даного виду.

Сумарний збиток, що наноситься зовнішньоекономічній сфері, визначається за формулою:

$$K_{\text{зед}} = K_{\text{зед.плат}} + K_{\text{зед.техн.}} \quad (21)$$

6. Збиток, що наноситься соціальній сфері

Загальна оцінка збитку, що наноситься тіньовою економікою соціальної сфері ($K_{\text{соц}}$) в період, що аналізується, проводиться за формулою (22).

$$K_{\text{соц}} = d_e \cdot K_{\text{бюджет}} \quad (22)$$

де d_e – частка витрат регіонального бюджету на соціальну сферу, в.о.

7. Збиток, що наноситься у сфері екології

Загальна оцінка збитку, що наноситься тіньовою економікою екології ($K_{\text{екол}}$) проводиться за одним показником (23) – нанесення збитку сфері екології за допомогою тіньової економічної діяльності по лісозаготівлі.

$$K_{\text{екол}} = n_{7,1,1} \cdot q_{7,1,1} \cdot \frac{1}{f_{7,1,1}} + n_{7,1,2} \cdot q_{7,1,2} \cdot \frac{1}{f_{7,1,2}}, \quad (23)$$

де $n_{7,1,1}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень щодо порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівки і вивезення деревини, заготівки живиці;

$n_{7,1,2}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень щодо незаконної рубки і пошкодження дерев;

$q_{7,1,1}$ – коефіцієнт, який оцінює суму збитку для екології від одного порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівки і вивезення деревини;

$q_{7,1,2}$ – коефіцієнт, який оцінює суму збитку для екології від одного порушення щодо незаконної вирубки і пошкодження дерев, грн.;

$f_{7,1,1}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень законодавства, що виявляються, у порушенні встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівки і вивезення деревини, в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{7,1,2}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень законодавства, що виявляються, в частині незаконної вирубки і пошкодження дерев в загальному числі правопорушень даного виду.

8. Збиток, що наноситься території за допомогою зростання трансакційних витрат.

Загальна оцінка збитку, що наноситься тіньовою економікою в результаті зростання трансакційних витрат ($K_{\text{транс}}$) в період, що аналізується, проводиться за чотирма показниками (24–27).

8.1. Нанесення збитку тіньовим сектором за допомогою зростання трансакційних витрат, пов'язаних із зміною властивостей товарів

і послу, а також витратами, викликаними помилками вимірювання і свідомим введенням в оману, і витрат на специфікацію і захист прав споживача ($K_{\text{транс.вим}}$)

$$K_{\text{транс.вим.}} = n_{8,1,1} \cdot q_{8,1,1} \cdot \frac{1}{f_{8,1,1}}, \quad (24)$$

де $n_{8,1,1}$ – кількість виявлених адміністративних правопорушень в обману споживачів;

$q_{8,1,1}$ – сума збитку, що наноситься трансакційній сфері одним правопорушенням за обманом споживачів, грн.;

$f_{8,1,1}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень законодавства в частині обману споживачів, що виявляються в загальному числі правопорушень даного вигляду.

8.2. Нанесення збитку тіньовим сектором за допомогою зростання трансакційних витрат переговорного процесу і витрат, пов'язаних з недобросовісною (опортуністичною) поведінкою партнерів ($K_{\text{транс.опор}}$)

$$K_{\text{транс.опор.}} = s_{8,2,1} \cdot q_{8,2,1} \cdot \frac{1}{f_{8,2,1}} + s_{8,2,2} \cdot q_{8,2,2} \cdot \frac{1}{f_{8,2,2}} + s_{8,2,3} \cdot q_{8,2,3} \cdot \frac{1}{f_{8,2,3}}, \quad (25)$$

де $s_{8,2,1}$ – сума збитку, що наноситься комерційним підкупом;

$s_{8,2,2}$ – сума збитку, що наноситься примусом здійснення операції або до відмови від її здійснення;

$s_{8,2,2}$ – сума збитку, що наноситься незаконним отриманням і розголошуванням відомостей, що становлять комерційну таємницю;

$q_{8,2,1}$ – коефіцієнт співвідношення збитку від комерційного підкупу і збитку, нанесеного трансакційному сектору;

$q_{8,2,2}$ – коефіцієнт співвідношення збитку від примусу здійснення операції або до відмови від її здійснення і збитку, нанесеного трансакційному сектору;

$q_{8,2,2}$ – коефіцієнт співвідношення збитку від незаконного отримання і розголошування відомостей, що становлять комерційну таємницю, і збитку, нанесеного трансакційному сектору;

$f_{8,2,1}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень законодавства в частині комерційного підкупу, що виявляються в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{8,2,2}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень законодавства в частині примушення до здійснення операції або відмови від її здійснення, що виявляються в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{8,2,3}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень законодавства в частині незаконного отримання і розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю, що виявляються в загальному числі правопорушень даного виду.

8.3. *Нанесення збитку тіньовим сектором за допомогою зростання витрат впливу тіньових інститутів ($K_{\text{транс.неформ}}$)*

$$K_{\text{транс.неформ.}} = s_{8,3,1} \cdot q_{8,3,1} \cdot \frac{1}{f_{8,3,1}} + s_{8,3,2} \cdot q_{8,3,2} \cdot \frac{1}{f_{8,3,2}}, \quad (26)$$

де $s_{8,3,1}$ – сума збитку, що наноситься зловживанням повноваженнями приватними нотаріусами і аудиторами, тис. грн.;

$s_{8,3,2}$ – сума збитку, що наноситься перевищенням повноважень службовцями приватних охоронних або детективних служб, тис. грн.;

$q_{8,3,1}$ – коефіцієнт співвідношення збитку від зловживання повноваженнями приватними нотаріусами і аудиторами і збитку, що наноситься трансакційному сектору;

$q_{8,3,2}$ – коефіцієнт співвідношення збитку від перевищення повноважень службовцями приватних охоронних або детективних служб і збитку, що наноситься трансакційному сектору;

$f_{8,3,1}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень законодавства від зловживання повноваженнями приватними нотаріусами і аудиторами, що виявляються в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{8,3,2}$ – коефіцієнт, який оцінює частку порушень законодавства в частині перевищення повноважень службовцями приватних охоронних або детективних служб, що виявляються в загальному числі правопорушень даного виду.

8.4. *Витрати впливу, обумовлені втручанням держави, спровокованим діяльністю тіньової економіки ($K_{\text{транс.держ}}$)*

$$K_{\text{транс.держ.}} = n_{8,4,1} \cdot q_{8,4,1} \cdot \frac{1}{f_{8,4,1}} + n_{8,4,2} \cdot q_{8,4,2} \cdot \frac{1}{f_{8,4,2}}, \quad (27)$$

де $n_{8,4,1}$ – кількість адміністративних порушень у сфері економіки.

$n_{8,4,2}$ – кількість злочинів у сфері економіки.

$q_{8,4,1}$ – сума збитку, що наноситься в трансакційній сфері в результаті одного економічного злочину, тис. грн.;

$q_{8,4,2}$ – сума збитку, що наноситься в трансакційній сфері в результаті одного адміністративного порушення, тис. грн.;

$f_{8,4,1}$ – коефіцієнт, який оцінює частку економічних злочинів, що виявляються в загальному числі правопорушень даного виду;

$f_{8,4,2}$ – коефіцієнт, який оцінює частку адміністративних порушень законодавства у сфері економіки, що виявляються в загальному числі правопорушень даного виду.

Сумарний збиток, що наноситься території за допомогою зростання трансакційних витрат, визначається за формулою:

$$K_{\text{транс}} = K_{\text{транс.вим}} + K_{\text{транс.опор}} + K_{\text{транс.нефор}} + K_{\text{транс.держ.}} \quad (28)$$

Сумарного завданого збитку визначається шляхом підсумовування показників збитків, розрахованих у сферах.

$$K_{\text{сум}} = K_{\text{під}} + K_{\text{інв}} + K_{\text{фін}} + K_{\text{зед}} + K_{\text{екол.}} + K_{\text{транс.}} \quad (29)$$

Висновки. Запропонований методичний підхід до оцінки впливу тіньової економіки на регіональний економічний розвиток дозволяє формалізувати фінансові потоки як в офіційному так і в тіньовому секторі економіки.

Це дозволяє виявити об'єм коштів, які переводяться в тіньовий оборот і складаються з обороту прихованої діяльності і фіктивних витрат. Метою розкриття напрямку руху тіньових фінансових потоків є виявлення реальної картини масштабів, ефективності, галузевої спрямованості діяльності підприємств на території регіону, а також ідентифікація способів, до яких вдаються для переведення ресурсів у тіньовий оборот.

На відміну від існуючих підходів збитки оцінюються комплексно, включаючи компоненти, які не так враховувалися раніше, як зростання

сукупних трансакційних витрат господарюючих суб'єктів і зниження інвестиційної привабливості регіону.

Сумарний збиток від впливу тіньової діяльності на економіку регіону розраховується за допомогою підсумовування втрати, що наносяться у сферах життєдіяльності. Збиток по сферах складається з компонент за сферами діяльності. Вони формалізуються за допомогою статистичних показників.

Через особливості статистичної звітності, компоненти збитку можуть характеризуватися безпосередньо сумою збитку, або кількістю правопорушень.

Запропонована методика апробована на суб'єктах господарської діяльності Українського Причорномор'я.

Список літератури:

1. Герасимчук З.В., Вавидюк Н.С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія / З.В. Герасимчук, Н.С. Вавидюк. – Луцьк: Настир'я, 2006. – 243 с.
2. Головченко О.М. Тіньова економіка регіону: підходи, оцінки, сценарії / О.М. Головченко, В.І. Захарченко. – Одеса : Лерадрук, 2012. – 160 с.
3. Економічна безпека держави, суб'єктів господарювання та тіньова економіка / В.К. Васенко та ін.. – Черкаси : Маклаут, 2010. – 366 с.
4. Задворних С.С. Фінансова політика держави у забезпеченні детінізації економіки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Задворних Сергій Сергійович. – Львів, 2015. – 20 с.
5. Захарченко В.И. Сущность и структура пространственного управления региональными процессами / В.И. Захарченко // Ринкова економіка: Зб. наук.праць ОНУ ім. І. Мечникова, 2007. – Т.10. – Вип. 14. – С. 48-59.
6. Мушинская Н.Ю. Проблемы оценки масштабов теневой экономической деятельности на региональном уровне / Н.Ю.Мушинская//Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Х: Вид-во Нац. ун-та внутр. справ, 2004. – С. 126-127.
7. Рекомендації щодо інтегральної оцінки обсягів тіньової економіки // Наказ міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України,

Держкомстату України від 03.06.2005 р. № 156 [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?ar> – Назва з екрана.

8. Сундук А.М. Регіональний вимір економічної безпеки України: монографія / А.М. Сундук – К.: Логос, 2007. – 182 с.

9. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т.А. Тишук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с. С. 5.

10. Фільштейн Л.М. Фінансово-економічні проблеми тіньової економіки в Україні та шляхи її легалізації / Л.М. Фільштейн // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, 2012, вип. 22, ч. II С. 190-192.

1.10. THE STABILITY OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS UNDER CONDITIONS OF GLOBAL DEVELOPMENT

Summary. *Theoretical approaches to the determination of the nature of the stability of socioeconomic systems based on the criteria of balance of subsystems, equilibrium, and ensuring extended reproduction are substantiated. The features of the stability of social and economic systems in the conditions of globalization development are determined. The results of the study consist in the development of theoretical and theoretical support for the analysis of the development of the osso-economic systems, determination of the index of evaluation of the level of stability. The measure of sustainability is selected as indicators of internal and external efficiency and their change in time. The stability of the socioeconomic system should be perceived as its characteristic and qualitative state, in which the internal consistency between the forming elements of systems and processes is provided and maintained.. The development and implementation of methodological approaches to the diagnostics of the stability of the functioning of socio-economic systems will reveal reserves and opportunities for increasing the viability and efficiency of the functioning of these systems.*

Introduction. Issues of the management of the sustainability of socio-economic systems have arisen in connection with in-depth studies related to the

management of these systems. Management of socio-economic systems involves consideration of issues of their composition, structure, properties and characteristics, among which the leading role is taken by the management and diagnosis of the sustainability of socio-economic systems. Today, transitional processes take place in any social and economic system, above all, they are connected with the transition of the economy to the information path of development, that leads to an increase in the dynamism, instability and non-linearity of the processes taking place in the economy and society, which needs to ensure the sustainability of the functioning and development of socio-economic systems under current conditions.

In the dynamic conditions of the social process, the issue of modernizing the information potential of socio-economic systems, by strengthening their resilience to changes in the economy, is gaining new significance. Therefore, in modern studies, the question and patterns of unstable behavior of complex socio-economic systems from the standpoint of synergetics and catastrophe theory, which require the development of new mathematical models for assessing the causes of breakdown of stability, economic interpretation of the exit from the state of equilibrium, depending on the dynamic behavior of the system, are reflected. The use of the views of mathematicians, cybernetics, economists in such fields as synergetics, the theory of systems provides the prerequisites for solving the main scientific problem – the formation of theoretical and methodological tools for research and ensuring the sustainability of socio-economic systems.

The essence and components of the sustainability of socio-economic systems

The development of the theory of sustainability of socio-economic systems of any level should be based on the following conceptual provisions:

- the need for the formation of large-scale models and methods for assessing the sustainability of the functioning and development of socio-economic systems;
- the development of optimal mechanisms for allocating resources and benefits among all subsystems for managing the sustainability of the socio-economic system to support sustainability and development;

- expanded and open access to information on all subjects and researchers on the sustainability of socio-economic systems;
- development of ecological and economic aspects of the stability of socio-economic systems;
- development of the state policy of ensuring the stable functioning and development of the macroeconomic system of the country, regional, sectoral and microeconomic systems;
- development of the interaction of market and social mechanisms to ensure the sustainability of the functioning of socio-economic systems of any level;
- stimulation of the broad participation of society in the formation of modern mechanisms for managing the sustainability of socio-economic systems.

The socio-economic system is constantly striving to maintain its stability, characterized by the unity of two different-oriented processes – development and functioning. It is the functioning and development of socio-economic systems that form dialectical unity. If we consider these two categories, indeed, the functioning of the system is aimed at preserving and ensuring stability, which in turn impedes development, which is a supporting factor for further functioning. Development, in turn, resists processes of functioning, changing them, which creates more favorable conditions for further stable operation.

When forming systems for diagnosing the stability of socio-economic systems, the main task is to form an indicator of assessment of the level of stability. The measure of sustainability is most often selected indicators of internal and external efficiency and their change in time. In this case, external efficiency is determined on the basis of indicators of the development of the external environment of the system, and internal indicators are selected indicators of efficiency of using the resources of the system. Another key indicator that characterizes the sustainability of the socio-economic system is the level of utilization of the sustainability potential, an integrated assessment of the complex of resources, in which the system remains stable and viable in the medium and long-term periods.

The stability of the socioeconomic system should be perceived as its characteristic and qualitative state, in which the internal consistency

between the forming elements of the systems and processes, as well as the compatibility of the internal parameters of the development of the system with variable environmental conditions, is ensured. In the context of globalization, the problem of sustainable development has acquired a new urgency, which is associated with growing uncertainty and instability, both internal and external processes and phenomena. The possibility of considering the stability of the system is also considered from the point of view of optimizing the positive consequences of the onset of possible events.

The study of modern views on the development of socio-economic systems within the framework of sustainability makes it possible to state that at present there are two main areas of research on the sustainability of such systems: the development of a general theory of sustainable development and sustainability; and methodology of management aimed at ensuring long-term balanced development. The common for the considered directions is that stability problems are investigated from the standpoint of scientific substantiation of factors and sources of social and economic development in the long-term perspective, which distinguish, as a universal criterion of the stability of the socio-economic system, its ability to maintain the continuity of the reproductive process. In the World Bank's formulation, sustainable development is the management of the aggregate capital of a society in the interests of preserving and multiplying human capabilities.

Stability as a characteristic can emphasize certain properties of socio-economic systems. First and foremost, the ability of the system to perform its functions while maintaining a dynamic equilibrium under which the socioeconomic system periodically makes the transition from one balanced state to another while maintaining a balance using its own adaptive capabilities, and also combines sustainability with the ability to develop in the long run. Sustainability means not only the ability to maintain its existence, but also to return to its original state after removing an external or other impact that has broken balance. Attention is paid, first of all, to the ability of the system to perform its functions, maintaining a dynamic equilibrium in which the socioeconomic system periodically makes a transition from one balanced state to another, while maintaining a balance using its own adaptive capabilities, and also retains the ability to develop in term perspective.

The experience of recent decades has shown the inconsistency of generally accepted scientific approaches and applied mechanisms for solving problems facing the society in new conditions, which reduces the sustainability of development in the long term. All this requires a revision of the conceptual and methodological approaches to ensuring the sustainability of socio-economic systems. It is necessary to change the management technology, taking into account the probability of sudden and unexpected fluctuations, the formation of strategic guidelines for the development of socio-economic systems.

The persistence of the socio-economic system is seen as the resilience of the political, ecological, economic and social subsystems as a result of the effects of the control subsystem and the supersystem that compensate for external influences. Subsystems can be considered as interrelated and equitable components, taking into account the multiple interactions between them (a systematic approach). In such a model, the stability of the system is determined by the balance of economic, political, social and environmental development.

From the point of view of the holistic paradigm of development and modern methodology, the integrity of the sustainable development of the social and economic system lies in the fact that the subsystems are mutually subordinated elements of a single whole. In such a model, the economic subsystem, or any other, is a subordinate element of the system, the main task of which is the long-term maintenance of the preservation and development of supersystems. The formation of subsystems in the social and economic system determines the task of finding the optimal way of allocating resources between them as conditions for maintaining a common economic equilibrium within the national economy. Achieving such an equilibrium is achieved as a result of the iterative process of "groping" the relationship between supply and demand. J. Schumpeter spoke about a "dotted" equilibrium as a development and a succession of equilibrium points [1]. M. Alle considered equilibrium as the result of an intertemporal process of redistribution of surplus between consumers and firms [2].

The modern concept of the evolution of complex systems, involves alternating periods of relatively stable development with a critical state, moments of bifurcation, where a transition to new structures takes place.

can be decisive in choosing the further path of evolution of the system at the branching points (bifurcations). There can be several options at each branch point of development. The choice of this or that development direction in management presupposes the setting of specific goals and their subsequent implementation, which is the most difficult and responsible task.

On the basis of a critical analysis of existing approaches, we propose to complement category of the sustainability of the socio-economic system with the category of sustainable development, as the ability of the socio-economic system to stably negate the negative impact of changes in internal and external factors, and transform such changes into competitive advantages, provided that all its subsystems.

Theoretical comprehension of the concept of "stability" of the seaside region as socio-economic systems has shown that this term has no generally accepted meaning. This shows that, on the one hand, the problem of sustainable development is diverse, and each of the definitions characterizes one of the aspects of the development of society, and on the other hand, it indicates a change in the ideas of development over time. The factors of the world economy reflect the level of globalization and integration processes that determined by the world market conditions, international division of labor, dynamics of exchange rates, level of international cooperation, foreign trade, etc. At the same time, it is required to take into account world standards for the development of infrastructure, the quality of goods and services, and the level of prices for them, because the role of international competition significantly increases in such regions. In the sphere of origin factors are divided into scientific, technical, organizational, economic, social, environmental and political. In the context of scientific and technical factors, innovations of different character are important: new technologies for providing services, organization of services, innovative approach to selection and training of personnel, management methods, etc. Organizational and economic factors reflect the opportunities and level of cooperation of labor, specialization, the development of integration processes, general and sectoral conjuncture, methods and mechanisms for regulating economic activity at the state, regional and sectoral level [3]. At the same time, these factors characterize the enterprise management system, the effectiveness of marketing and financial and eco-

conomic activity, labor organization, strategic, current, operational planning, etc. Social factors affect the level, dynamics and specificity of demand, thus determining the competitiveness and level of efficiency of enterprises. Environmental factors have a very significant effect on the development of seaside regions, which determine in fact the very possibility of functioning of their state-run complexes. This group of factors should include the requirements of environmental legislation, costs arising from the utilization of waste products, maintenance and maintenance of environmental facilities, etc. Among the political factors we can distinguish, first of all, the general political climate and political stability, the state of development of international relations, which directly or indirectly influences on investment activity, factors of the world economy reflect the level of globalization and integration processes that determine the world market conditions, international division of labor, dynamics of exchange rates, level of international cooperation, foreign trade, etc. In the theoretical and methodological plan, issues of developing the criteria for assessing the sustainability of the functioning and development of socio-economic systems of various levels are becoming of particular importance. Due to the fact that the seaside region as an economic and social system is an open system, it is under the influence of the external environment: the cyclical and structural shifts, the inflation, unemployment, etc., exit from the state of equilibrium. Consequently, the equilibrium state in this system is relative and temporary character. From a theoretical and practical point of view, it is important to classify the sustainability of development, depending on the underlying factors underlying it. So, in principle, a situation is possible where the sustainability of development is achieved mainly due to natural factors, evolutionary development of the social and economic system of the region, without significant influence of the management factor: for example, due to natural resources, the previously established efficient sectoral structure of the economy, etc.

It should be remembered that the formation of an intellectual economy is an expression of the focus on the realization of the energetic goal of mankind – the solution of the contradiction of the goals of the development of a modern intellectual society, which is the need to provide economic benefits to both present and future generations.

If socioeconomic systems with limited resources had to go through the whole cycle of industrial development a few years ago, the latest technologies provide a unique opportunity to leap through such cycles to reach today's level of economic development.

The transformation of the industrial socio-economic system into the intellectual economy is not spasmodically, but gradually with the accumulation of qualitative characteristics, with pronounced new elements.

New socio-economic systems are formed on the basis of the material and technological basis of the previous patterns, combining all the features of the succession of the industrial era, but with the increasing significance of non-material factors. In this approach, the intellectual economy is not a consequence of the transition to a fundamentally new trajectory, but represents the segment of historical development in which new informational characteristics begin to appear (in the previous stages they existed only in a hidden form).

The new economy is associated with the globalization of modern scientific and technological discoveries and applied knowledge. In this regard, its characteristic features are:

- the global nature of the changes that take place, their speed and scale, diversity;
- the combination of global trends with their individualization in different countries, multiple growth in productivity and intensity of work as producers of information products and their consumers.

The development and implementation of methodological approaches to the diagnostics of the stability of the functioning of socio-economic systems will reveal reserves and opportunities for increasing the viability and efficiency of the functioning of these systems. Justification of the methodology of diagnostics of the stability of socio-economic systems will expand the information field for more in-depth studies related to the analysis of the behavior of systems and management of their development.

Diagnostics of sustainability of socio-economic systems

Any socioeconomic system varies over time with the influence of many external and internal factors. The state of the system in space and time is

described by the variables that take certain quantitative values at each particular time point. In deterministic modeling, external factors that lead to a change in the state of the socio-economic system, are called input variable or external influence. The dynamic development of the system is called the process of transforming the system and acquiring new values of its variables in space and time.

Input disturbing variables $f_k(t)$, system output parameters $x_i(t)$, and control input impacts $u_j(t)$ are considered as components of the vector (column matrix) in deterministic simulation:

$$X(t) = \begin{bmatrix} x_1(t) \\ x_2(t) \\ \vdots \\ x_m(t) \end{bmatrix}; \quad U(t) = \begin{bmatrix} u_1(t) \\ u_2(t) \\ \vdots \\ u_l(t) \end{bmatrix}; \quad F(t) = \begin{bmatrix} f_1(t) \\ f_2(t) \\ \vdots \\ f_m(t) \end{bmatrix}.$$

The socio-economic system is called multidimensional if the number of input variables $k > 1$. In the simulation of socio-economic systems it is not possible or appropriate to take into account all the variables of the system at a particular time. The number of such variables in deterministic simulation is equal to the order of differential equations that describe the state of the system in time and space.

In the deterministic approach, the inputs and outputs of a system are considered as interrelated objects, which are determined by the corresponding state of the system, its tasks at each particular moment of time. The study of the state of the system and its stability is directly related to the solution of these specific types of tasks. The set of states of the system forms the space of its states.

From the position of system theory, cybernetic and system approach, the system can be represented as a black box (Fig. 1). At the entrance to the system there are known deterministic economic parameters (vector of predetermined actions) – $G(t)$, for which a controlling influence given by the vector of control influences is carried out – $U(t)$. At the output of the system is obtained a vector of system operation results (vector of output parameters) – $X(t)$. This vector depends on the structure of the system and its internal properties. The functioning of the system occurs under the influence of incoming perturbing actions, which is given by the vector of

disturbing – $F(t)$. The processes occurring in the system, namely, the transition from the vector of the defining parameters to the vector of the initial parameters under the influence of the vectors $F(t)$ i $U(t)$, and, as well as their interconnection, are described by the transfer function $W(t)$. This set of vectors reflects input information for studying the sustainability of the socio-economic system.

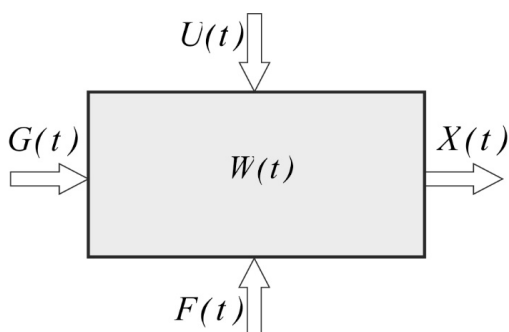

Fig. 1. Elements of the socio-economic system from the standpoint of a deterministic approach

The result of the interaction of the represented vectors is the vector of the results of the system's operation $X(t)$:

$$X(t) = W(\{G(t)\}, \{U(t)\}, \{F(t)\}). \quad (1)$$

In deterministic modeling from the standpoint of system theory, one of the most important issues is the identification of management principles and the law of management of system. The law of the management of socio-economic system is called the managerial influence on the functioning of the system, taking into account external disturbing influences, that is, the law of management is a function:

$$u = \delta(g, x, f), \quad (2)$$

where u – the managerial influence that enters the socio-economic system .

As noted earlier, the external environment has a complex impact on any socioeconomic system, it is practically impossible to take into account and describe these actions on the system, therefore, in most cases, in the simulation, those factors of the environment that most influence the output values are taken into account and investigated. Under modeling of environmental factors, they are divided into two groups. The first group includes factors that provide the desired changes to the investigated system. The second group of factors include perturbing factors, which negatively flow to the state and functioning of the system, constantly destabilizing it and removing it from a stable state. Modeling and research of the second group of factors is applied, due to the need to assess the resistance of the socio-economic system to the negative effects of disturbing factors of the environment and the development of mechanisms to counteract their impact.

Depending on the purposes, type of management, as well as the principle of forming a controlling influence on the socio-economic systems, they can be classified into open-type systems, closed systems and combined type. In systems of open type, the control system $u(t)$ is based on the control objectives, and the information on the results $x(t)$ of the system operation is not used in system management. This type of control is still called the control of "perturbation", that is, management of external action. This type of management is inherent in macroeconomic and regional socioeconomic systems. Also, in some open source systems, the management principle can be used based on a pre-planned program of system operation $g(t)$. It can be argued that the sustainable functioning of these socioeconomic systems will occur in the presence of weak perturbations of the environment while maintaining the constant characteristics of the system and its functional structure.

In social and economic systems operating on the principle of closed-loop control (negative feedback), management is based on tracking variations $x(t)$ of the variable from the program of the system's operation (given management influence) $g(t)$.

The main purpose of such a control is to minimize the error of control, which is equal :

$$e(t) = g(t) - x(t) . \quad (3)$$

In these socio-economic systems, the principle of management "for deviations" is implemented. This management principle is inherent in microeconomic systems that are more flexible and less inertial.

The diagnostics of the sustainability of socio-economic systems based on deterministic modeling is dual in nature. The first set of problems arises when it is necessary to investigate the stability of the socio-economic system with a given structure of elements (dynamic links) under their various parameters and with different types of influences on the system. The second group of tasks that are the tasks of synthesis includes more complex and aimed at constructing a mathematical model of the socio-economic system, with a choice of its structure, elements and their parameters, with the aim of studying functional capacity and stability. Among the most common tasks of the deterministic approach to modeling the stability of the socio-economic system are: the formation of a structural scheme of the socio-economic system, the construction of dynamic parts of the system, studying the stability of the system in different operating conditions, studying the limits of stability when changing the parameters of the system, studying the sensitivity of the system to change disturbing factors.

When constructing deterministic mathematical models of socio-economic systems, they often resort to representing them as a set of elements from the position of their dynamic properties, each of these elements (dynamic links) is considered and modeled independently, with considering of economic laws that describe the interaction of the output and the entrance of the dynamic parts of the system, which are interconnected.

When modeling the dynamic parts of the socio-economic system for its further study on the stability of functioning, use two fundamentally different approaches to constructing mathematical models: theoretical and empirical. The first approach to modeling involves the construction of mathematical models of dynamic links and the system as a whole on the basis of general economic laws that describe these elements and processes of the system. These laws are written in the form of a system of equations that connect the inputs and outputs of the system. But the practice of constructing deterministic models of socio-economic systems shows that the use of the theoretical approach restricts the obtaining of adequate models that are close to the current realities of their functioning.

In contrast to the theoretical approach, which involves knowledge of the processes and laws of operation occurring in the dynamic links of the system, the empirical approach to the construction of models implies the adequacy of knowledge about the external manifestations of the functioning of the system elements, that is, the study of the reaction of the variable output $X(t)$ on the known inputs of the system $G(t)$, being asked. At the last stage, the quantitative parameters of the model are calculated basing on the functional dependencies between the investigated variables of the system.

One of the most important stages in the study of the stability of the socio-economic system is the construction of a mathematical model that would reflect the functioning of the system. The process of constructing a mathematical model of a system requires researchers to maximally adequately reflect the conditions of operation and the solution of the set economic task, only under such conditions, the process of mathematical modeling with the aim of studying the stability of the system will have practical significance. The solution of the research problem to the stability of the socio-economic system goes beyond the scope of economic-mathematical modeling and requires a comprehensive knowledge of the processes occurring in the systems under investigation and the conditions in which they operate. The adequacy of mathematical models depends largely on the assumptions made in the formation of the model, namely the degree of uncertainty, the linear or nonlinear nature of the processes, the type and intensity of perturbations of the environment, and so on.

The process of constructing a deterministic mathematical model greatly depends on the nature of the socio-economic system and the requirements of the researchers. At the first stage it is necessary to obtain the analytical expression of the studied system, after which, in the second stage, the problem of finding the values of the coefficients of the system (system parameters) is solved; in this case, in most cases, empirical studies are used. This task refers to the identification of the parameters of the model socio-economic system.

The use of the deterministic approach to modeling the stability of socio-economic systems involves obtaining a mathematical model of the system in the form of a system of non-uniform nonlinear differential equations, finding analytical solutions which is not always possible in practice.

In this case, researchers simplify the system of equations by ignoring some secondary factors of the system, or the processes in which it flows. The mathematical representation of processes in the form of a system of functions, which form a partial solution of a simplified system of equations, can easily be found in the further solution and economic interpretation. More often, the simplification of the complex task of integrating nonlinear equations is reduced to bringing it in the form of linear differential equations and the subsequent solution, that is, using the linearization procedure. The main condition for linearization of an equation describing a system, its elements, or dynamic links is the absence of discontinuous, ambiguous functions. The principle of linearization of a nonlinear function is based on the assumption that, in the vicinity of a working point, a continuous function having all derivatives can be linearized on the basis of the Taylor series in steps of small deviations of the argument :

$$y(x) = y_0(x_0) + \left(\frac{\partial y}{\partial x}\right)_0 \Delta x + \frac{1}{2} \left(\frac{\partial^2 y}{\partial x^2}\right)_0 \Delta x^2 + \dots \quad (4)$$

With sufficiently small deviations of the argument, researchers are confined to the first linear term of the expanded series and replace the nonlinear function $y = f(x)$ with a linear

$$y \approx y_0 + \left(\frac{\partial y}{\partial x}\right)_0 x = y_0 + kx, \quad (5)$$

where k – the dynamic gain of the dynamic link.

The resulting equation is called the equation of the first approximation, and the model is a linearized or linear function of the system, process, or dynamic link.

Investigation of the stability of socio-economic systems by deterministic methods requires the construction of a differential equation (system of differential equations), the definition of the analytic type of the model, its numerical parameters, initial conditions and functions describing the external forces acting on the system, but in most cases for structural analysis socially -economic system and the study of its dynamic properties and stability are constructed transfer functions of the system.

The transfer function of the system is the ratio of the Laplace transforms of the output (x_{out}) to the input (x_{in}) variable at zero initial conditions.

According to Laplace's transformation, any function of time can be represented as a function of complex value. Direct Laplace transform is

$$L[f(x)] = F(s) = \int_0^{\infty} f(t)e^{-st} dt . \quad (6)$$

The transfer function with the Laplace transform is equal to

$$W(s) = \frac{L[x_{\text{aux}}(s)]}{L[x_{\text{bx}}(s)]} = \frac{x_{\text{aux}}(s)}{x_{\text{bx}}(s)} . \quad (7)$$

Differential equation of socio-economic system

$$a_0 x_{\text{aux}}^n(t) + \dots + a_{n-1} x_{\text{aux}}(t) + a_n x_{\text{aux}}(t) = b_0 x_{\text{ax}}^m(t) + \dots + b_m x_{\text{ax}}(t) \quad (8)$$

at zero initial conditions in the form of the Laplace transform will have the form

$$(a_0 s^n + \dots + a_{n-1} s + a_n) x_{\text{aux}}(s) = (b_0 s^m + \dots + b_m) x_{\text{ax}}(s) , \quad (9)$$

then the transfer function of the socio-economic system has the form

$$W(s) = \frac{b_0 s^m + \dots + b_m}{a_0 s^n + \dots + a_{n-1} s + a_n} , \quad (10)$$

where $a_0, a_1, \dots, a_n, b_0, b_m$ – valid coefficients reflecting the economic parameters of the functioning of the socio-economic system. For any socio-economic system being modeled, the numerator order m must always be less than or equal to n , that is, $m \leq n$.

Transfer function is a dynamic characteristic of the socio-economic system, with the known expression of the transfer function one can calculate the reaction of the socio-economic system to external influences (x_{ax})

$$x_{\text{aux}} = W(s) x_{\text{bx}}(s) . \quad (11)$$

That is, obtaining the analytical equation of the transfer function of the socio-economic system allows us to investigate its response to perturbation of the external environment, as well as to analyze the potential of the system's stability.

One of the most important conditions for using the deterministic approach to studying the stability of socioeconomic systems is to obtain a model in the state space with the recording of the differential equation in

the standard Cauchy form (in the form of a system of first-order equations).
Equation of social and economic system

$$a_0 \frac{dx_{\text{eux}}^n}{dt^n} + a_1 \frac{dx_{\text{eux}}^{n-1}}{dt^{n-1}} + \dots + a_{n-1} \frac{dx_{\text{eux}}}{dt} + a_n x_{\text{eux}} = b_0 \frac{x_{\text{ex}}^m}{dt^m} + \dots + b_m x_{\text{ex}}, \quad (12)$$

can be represented as a set of systems of dynamic links of the first and second order. The dynamic link of the differential equation of the second order can be represented as two dynamic links of the differential equation of the first order, for example, for a variable x_1 the equation has the form:

$$a_0 \frac{dx_1^2}{dt^2} + a_1 \frac{dx_1}{dt} + a_2 x_1 = b_1 x_k, \quad (14)$$

marking $\frac{dt_1}{dt} = x_{i+1}$, we obtain the equation of the first order

$$a_0 \frac{dx_{i+1}}{dt} = b_1 x_k - a_1 x_{i+1} - a_2 x_1. \quad (15)$$

Thus, the model in the form of a system of equations of the first order for the studied socio-economic system in the normal form of the Cauchy will have the form:

$$\left. \begin{aligned} \frac{dx_1}{dt} &= a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n; \\ \frac{dx_2}{dt} &= a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n; \\ &\dots\dots\dots \\ \frac{dx_n}{dt} &= a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 + \dots + a_{nn}x_n. \end{aligned} \right\}. \quad (16)$$

де $x_1, x_2, \dots, x_n$ – coordinates of the system.

The system of equations in the normal form of Cauchy is a mathematical model of the state of the socio-economic system. This system of equations can also be written in mathematical form

$$\frac{dx}{dt} = Ax, \quad (17)$$

де A – matrix of the coefficients of the state of the system and has the form:

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ & & \dots & \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix}. \quad (18)$$

x – the vector of the coordinate column of the state of the system and has the form

$$x = \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{bmatrix}. \quad (19)$$

In order to study the stability of a model of a socio-economic system, it is necessary to solve the characteristic equation of the matrix (18)

$$\det[A - \lambda E] = 0, \quad (20)$$

де λ – the variable of the characteristic equation of the socioeconomic system that has the form

$$a_0 \lambda^n + a_1 \lambda^{n-1} + \dots + a_{n-1} \lambda + a_n = 0; \quad (21)$$

а E – unit matrix.

There are several approaches to determining the stability of systems, depending on the types of models. The most common are algebraic and root criteria. The most universal in the study of system stability is the root method, which was proposed by O.M. Lyapunov. In his work, "The general problem of motion stability" [4], he proved that in studying the stability of systems one can deal with two cases that arise in the study of the roots of the characteristic equation. Accordingly with A. M. Lyapunov, these two cases are called critical and ordinary. If among the roots of the characteristic equation λ_k , there is at least one root with a real part equal to zero and the other roots have a negative valid part, this case is called critical [5]. The author called all other cases as ordinary. In normal cases, to determine the sustainability of the socio-economic system, it is sufficient to have a linearized equation (the first approximation equation).

O. M. Lyapunov formulated and proved two theorems on the stability of the system, on the basis of which it is possible to draw conclusions

about the state of stability, with a linearized equation of a nonlinear primary system. The first theorem is that if all the roots λ_k of the characteristic equation have negative valid parts ($\text{Re } \lambda_k < 0$), then the dynamics of the system's development is asymptotically stable regardless of the neglected linearization of all nonlinear members. In the second theorem, O.M. Lyapunov proved that in some cases the dynamics of the system's development is unstable, according to it, if among the roots λ_k the characteristic equation is at least one root with a positive real part ($\text{Re } \lambda_k > 0$), then the dynamics of the system development is unstable irrespective of the type rejected by the linearization of nonlinear members [5, c. 71].

The coefficients of the characteristic equation of the system [6] are the economic parameters of the dynamics of the system's development, which can be obtained in the process of developing a mathematical model of the system. All the roots of the characteristic equation of the system are continuous functions of the coefficients of the equation, therefore, when the parameters (coefficients) of the system, and hence its dynamics, change, and the roots, which continuously change their position on the complex plane. In the study of the stability of systems, any complex plane is divided into two half-planes: the left half-plane – the zone of stability of the socio-economic system and the right – the zone of unstable state. The axis that separates them is an imaginary axis and is the limit of a steady state of the system. Usually the roots of the negative characteristic equation, as well as the roots with negative valid parts, are called left, and if the roots of the characteristic equation have positive real parts, they are called right.

In some cases, when analyzing the stability of the socioeconomic system, the roots of the characteristic equation of the system are found to have at least one root with a zero real part, with negative real parts of other roots (critical case), while the dynamics of the system development can be as unstable and stable. In this case, we can not use the equation of the first approximation. Researchers resort to the analysis of nonlinear members that were rejected in the process of linearization.

Another case of a variety of sustainability of the system is the state of equilibrium. Equilibrium is a partial case of the sustainability of the socio-economic system. If at least one of the root of the characteristic equation is zero, and all others lie in the negative half-plane, then the

state of the dynamics of the development of the socio-economic system is equilibrium. In the equilibrium state of the system, all its coordinates have constant values in a certain period of time. The equilibrium state of the socio-economic system can be considered stable if the system, which has received the influence of external perturbation, for a certain period of time remains in the vicinity of the equilibrium of the state. From the economic point of view, the state of equilibrium of the system can not be called the state of its development, in this state the system shows a stable functioning without any rates of growth and fall. It is also worth noting that the state of equilibrium is an extreme case to the unstable state of the system, if the system has a supply of stability, with perturbations of the environment, it will remain stable, in other cases, under the influence of perturbations, its state will become unstable. The presence of random errors, the large number of external perturbations, the complexity of their identification, significant uncertainty in identifying the mathematical model of the socio-economic system and its study of stability in the general case require the use of stochastic methods for the expansion of models obtained using a deterministic approach.

Conclusions. In today's context, global imbalances and challenges, which are the main risk factors for the economies of the states and the world economy, are increasingly influenced by the sustainability of the functioning of socio-economic systems of different levels and scales. An international crisis 2008-2009 can serve as an example. The sharp increase in imbalances and crisis processes in socio-economic systems is observed against the backdrop of accelerating the processes of globalization. It should be noted that the increasing development of globalization affects the growth of imbalances and unstable conditions in the development of socio-economic systems, the duration of these imbalances and their preservation. Thus, in most of them they switched from the short-term form for a long time. Therefore one of the important scientific and practical tasks at the present stage of research is the development and deepening of the methodological foundations of diagnostics and management of the stability of socio-economic systems and the influence of global imbalances on them.

References:

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 401 с.
2. Алле М. Условия эффективности в экономике / Пер. с франц. Л.Б. Азимова, А.В. Белянкина, И.А. Егорова, Н.М. Калмыковой. – М.: Науч.-изд. центр «Наука для общества», 1998. – 304 с.
3. Гудзь М. В. Потенціал приморської курортно-рекреаційної території: стан і перспективи використання : монографія / М. В. Гудзь. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 352 с.
4. Ляпунов А. М. Общая теория об устойчивости движения. – Собр. соч. в 5-ти т. М.: Изд-во АН СССР, 1956, Т.2. с. 472.
5. Основы теории автоматического управления [Текст] : учебник для авиационных вузов / В. С. Булыгин, Ю. С. Гришко, Н. Б. Судзиловский и др. : под ред. Н. Б. Судзиловского. – М. : Машиностроение, 1985. – 512 с.
6. Николис Г., Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных системах. – М.: Мир, 1979. – 512 с.

1.11. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕГІОНУ

Вступ. Нерівномірна зміна добробуту окремих соціально-територіальних груп, посилення міжрегіональних і внутрішньорегіональних соціальних нерівностей викликають серйозне соціальне напруження між різними територіальними групами, які породжують надлишкову міграцію населення.

Очевидна нестача знань про створення і тенденції розвитку соціально – територіальної структури регіону в трансформаційний період, адаптації різних типів територіальних спільнот, як міських, так і сільських, до нових умов життя.

З урахуванням сказаного, можливості і перспективи виходу країни з мінімальними втратами з кризи залежать не тільки від необхідного коригування Центром проведених економічних реформ, а й від сучасного виявлення і діагностування диспропорцій в соціальному добробуті окремих територіальних утворень, визначенні чинників та

механізмів їх виникнення, виробленні та проведенні в життя обґрунтованої регіональної соціальної політики, яка спрямована на подолання надмірної регіональної та внутрішньорегіональної диференціації в умовах життя населення. Це завдання актуалізується у зв'язку зі зміною відносин центральної і територіальних влади, розширенням прав регіонів в регулюванні економічної та соціальної сфер.

Під час підготовки результатів цього дослідження автори використовували праці наступних фахівців: Б. Данилишин [2], Т. Заславської [8], В. Захарченко [3], У. Ізарда [9], В. Керецмана [4], О. Новосьолова [5], Б. Орлова та Р. Шніпера [6], О. Пчелінцева [7] та ін.

Метою цього дослідження є визначення методичних підходів до побудови та функціонування соціально-економічної структури регіону і формування системи індикаторів / показників сфери обслуговування територіального утворення.

Сучасні аспекти дослідження соціально-економічної структури регіону

Відповідно до прийнятої концепції дослідження в якості вихідних елементів соціально-територіальної структури регіону розглядаються міська та сільські територіальні спільноти, які, з одного боку, виконують взаємодоповнюючі функції в просторовій організації суспільства, а з іншого – формують якісно різні типи середовища життєдіяльності та способу життя відповідних груп населення.

Виділені на основі дихотомії «місто-село» різні типи міських і сільських територіальних спільнот виступають в якості своєрідних будівельних конструкцій, з яких формується середній рівень СТС регіону, представлений аграрними і індустріально-міськими секторами СТС регіону [3, с. 160].

Відповідно, перша задача, яка виникає при аналізі будови СТС регіону, полягає у визначенні їх кордонів. Визначення меж індустріально-міського і аграрного секторів проводиться за критерієм функціональної приналежності міської та сільської територіальних спільнот: вибудовується класифікація міст за ступенем «аграрного» і виділяється клас аграрних міст як елемент аграрного сектора регіону; і клас інших міст –

елемент індустріально-міського сектора; на основі аналізу спеціалізації виробничої сфери сільських районів виділяються клас індустріальних сільських районів як елемент індустріально-міського сектору СТС регіону і клас аграрних сільських районів – елемент аграрного сектору.

Для реалізації поставлених у дослідженні завдань необхідно:

- по-перше, розробити методику типологізації міст за характером соціально-економічних зв'язків з селом;

- по-друге, викласти методику типологічного аналізу динаміки міських і сільських територіальних спільнот;

- по-третє, охарактеризувати систему індикаторів і показників, що розкриває: а) різноманітність і характер зв'язків між містом і селом; б) рівень та динаміку виділених міських і сільських територіальних спільнот.

Загальна логіка аналізу вивчення будови і динаміки соціально-територіальної структури регіону показана на рис. 1.

Існує ціла система методів класифікації типологізації об'єктів, яка включає такі основні групи: 1) методи, які здійснюють класифікацію об'єктів на основі інформації про розподіл по одному параметру; 2) методи класифікації багатовимірних об'єктів на основі попередніх відомостей вихідного простору ознак до одновимірного; 3) методи побудови класифікацій безпосередньо в багатовимірному просторі.

Отже, з безлічі підходів до вирішення завдань типологічного аналізу необхідно вибрати такий, який поєднує в собі процедури багатовимірної класифікації, що дозволяють виявити схожість об'єктів по великій кількості параметрів, і модифіковані процедури факторного аналізу, спрямовані на угруповання взаємозалежних параметрів з одночасною побудовою узагальнених чинників для кожної з виділених груп. Подібний підхід до обробки великих масивів інформації в даний час розроблений і отримав назву лінгвістичного [8, с. 31-33].

Методика типологічного аналізу соціально-економічних об'єктів полягає в послідовній реалізації набору процедур, об'єднаних в два великі блоки: 1) формування простору ознак для побудови типології (тобто системи індикаторів і показників, які комплексно описують досліджуваний об'єкт) і аналіз його структури; 2) побудова типології багатовимірних об'єктів. Розглянемо названі процедури докладніше.

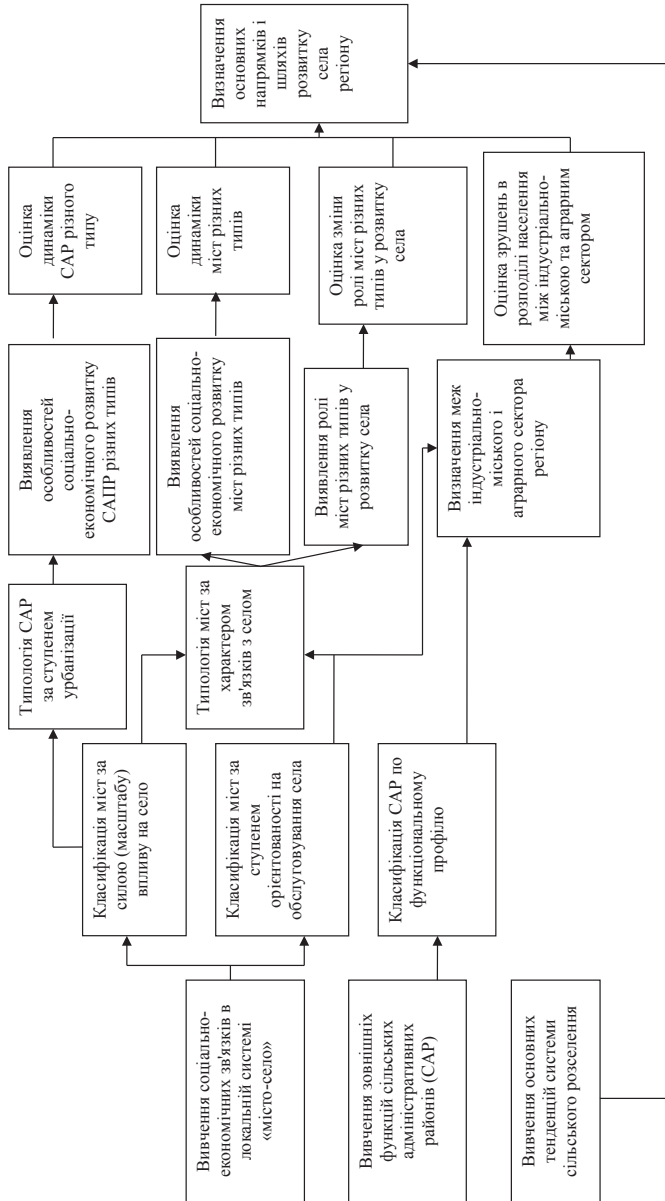

Рис. 1. Загальна логіка аналізу вивчення будови і динаміки соціально-територіальної структури регіону

Джерело: складено на основі [1; 2; 4; 6]

Формування простору ознак і аналіз його структури. Цей етап типологічного аналізу включає в себе побудову вихідної системи показників та індикаторів; вибір інформативної підсистеми ознак, скорочення розмірності вихідного простору ознак; виділення груп взаємопов'язаних індикаторів, що характеризують узагальнені сторони досліджуваних об'єктів.

При побудові вихідної системи показників дослідник визначає коло всіх можливих показників, що характеризують соціально-економічні зв'язки міста з селом, і потім, на основі їх змістовного аналізу відбирає найбільш характерні і значущі показники. Це надзвичайно відповідальний момент дослідження, від якого багато в чому залежить якість типології, що вибудовується. Система показників, як вже відзначали, формується з урахуванням вимог, що пред'являються до системи показників в цілому і кожним показником окремо.

Далі проводиться остаточне формування простору ознак, необхідного для типологізації шляхом аналізу системи ознак вибираються найбільш інформативні, і таким чином скорочується їх загальна кількість. В якості заходу інформативності окремих ознак виступають їх факторні навантаження, які отримані в процесі вирішення завдань екстремального угруповання параметрів. При цьому передбачається, що тісно пов'язані між собою показники характеризують різні сторони одного і того ж явища, а показники з низькими факторними навантаженнями відносяться до групи випадкових, що не відображають суть досліджуваного явища. Тим самим дослідник має можливість об'єктивної перевірки попереднього вибору показників. Відзначимо, що остаточне відкидання показників- «перешкод» проводиться не машиною, а дослідником, оскільки виникає в результаті цього кроку втрата інформації, яка повинна бути оцінена у тематичній позиції.

Аналіз структури сформованого простору ознак проводиться шляхом виділення з досліджуваного набору декількох груп показників, які тісно корелюються. Така класифікація здійснюється за допомогою алгоритмів екстремального угруповання параметрів, які є модифікацією методів факторного аналізу. Одночасно з виділенням груп формуються узагальнені фактори, які найбільш тісно корелюють з усіма

параметрами груп. При цьому завдання має вирішуватися в декількох варіантах (для різного числа факторів), з яких за відповідними формальними критеріями буде обраний кращий.

З цією метою використовуються критерії, які розроблені групою дослідників під керівництвом Т. Заславської і І. Мучніка: 1) інтерпретуємість одержуваних факторів з точки зору теоретичної концепції дослідника, їх висока соціальна значимість; 2) інформаційна надійність, що досягається об'єднанням в одному факторі великого числа доповнюючих один одного параметрів; 3) компактність факторів, тобто об'єднання в них лише таких (або переважно таких) параметрів, які тісно корелюють з факторами; 4) чіткість структури простору типологізації, що вибудовується, тобто істотно менший зв'язок з узагальнених чинників між собою, ніж з параметрами, які входять до їх складу; 5) стійкість структури простору ознак, тобто відтворення її найважливіших рис при збільшенні числа виділених факторів [8, с. 36].

Побудова типології багатовимірних об'єктів. Мета цього етапу роботи полягає в автоматичній класифікації об'єктів таким чином, щоб об'єкти одного класу були набагато більш схожі між собою, ніж з об'єктами інших класів. Число класів задається виходячи з виду розподілу об'єктів по фактору (гістограми) і типу розв'язуваної задачі.

Виділені на попередньому етапі аналізу групи однорідних параметрів (факторів) представляють собою часткову підставу класифікації об'єктів. В принципі, як уже зазначалося, класи схожих об'єктів можна виділити або в багатовимірному просторі всіх параметрів даного чинника, або на його одновимірній шкалі. При класифікації в багатовимірному просторі кожному параметру фактора надається рівна значимість. Навпаки, використання узагальненого фактора означає порівняння параметрів за їх «вкладами» в нього.

Перевага другого способу полягає в отриманні класів, упорядкованих на шкалі комплексного фактора і тому легко інтерпретованих. Для побудови типології міст за характером соціально-економічних зв'язків з селом цей спосіб краще.

Складність і багатоаспектність вирішуваних в дослідженні завдань визначила багаторівневу, що характеризує з різних сторін

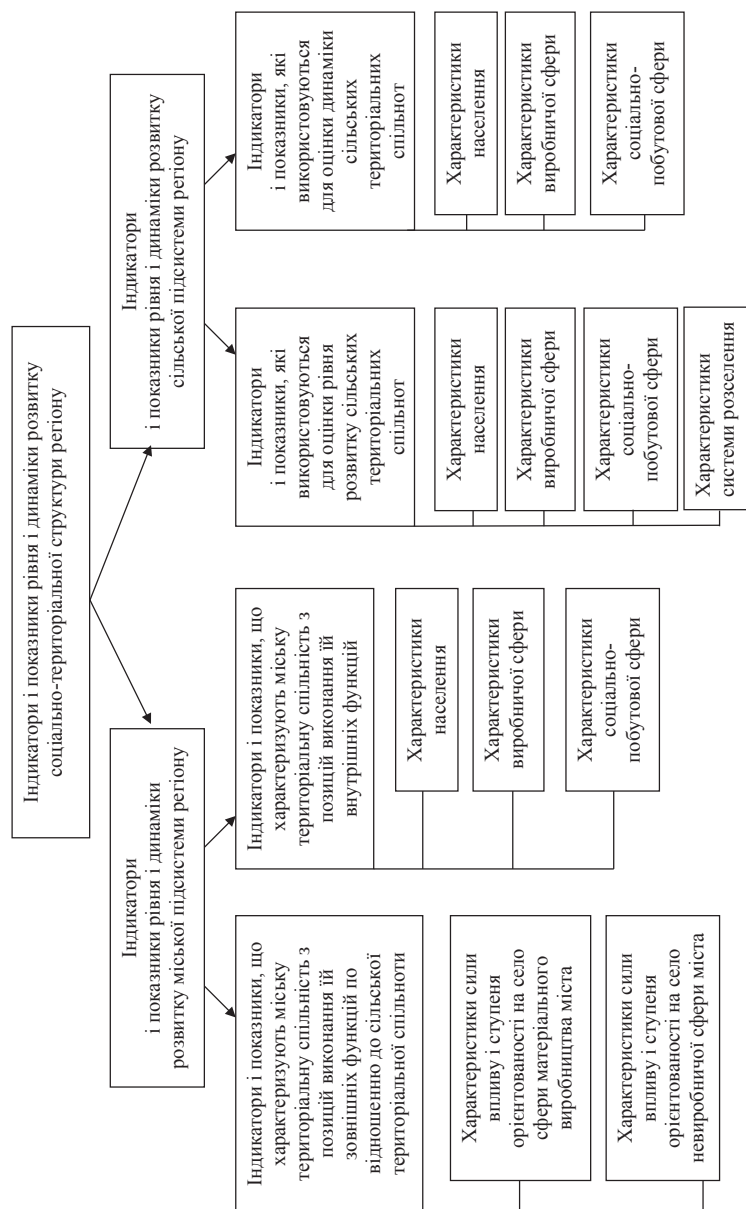

Рис. 2. Схематичне уявлення про систему індикаторів і показників соціально-територіальної структури регіону

територіальні спільності, систему індикаторів і показників (рис. 2). В основі системи лежать п'ять великих груп показників, що утворюють інформаційні підсистеми. Перша з них характеризує міську територіальну спільність з позицій виконання нею зовнішніх по відношенню до сільської територіальної спільноти функцій. Друга сукупність показників характеризує міську територіальну спільність з іншого боку, з точки зору забезпечення умов життєдіяльності її груп населення.

Третя і четверта підсистеми розкривають характеристики сільських територіальних спільнот: сільського населення і використаного ним частини життєвого простору – виробничої та соціально-побутової сфер сільського адміністративного району (стосовно оцінки рівня розвитку сільської територіальної спільноти і її динаміки).

Нарешті, п'ята підсистема характеризує взаємозв'язки міста і села як вихідних елементів соціально-територіальної структури регіону.

Зауважимо, що індикатори та показники, що характеризують розвиток сільської територіальної спільноти, досить повно представлені в роботах, які комплексно описують особливості розвитку села різних регіонів і районів країни. Інформаційна підсистема «Соціально-демографічний розвиток села» дозволяє виділити «подібні» територіальні спільноти за: 1) соціально-демографічними характеристиками населення; 2) характером розселення сільського населення (заселеність території, концентрація сільського населення, віддаленість району від міських опорних центрів регіону і залізниць); 3) рівнем розвитку соціально-побутової сфери (забезпеченість сільського населення послугами, територіальна щільність соціальної інфраструктури, забезпеченість поселень установами інфраструктури, потужність установ обслуговування); 4) рівнем розвитку і спеціалізації виробничої сфери (розвиненість громадського сільськогосподарського виробництва району, розвиток особистого підсобного господарства населення, сільськогосподарське освоєння території, концентрація виробництва сільськогосподарських підприємств, ефективність сільськогосподарського виробництва).

Інформаційне забезпечення оцінки рівня розвитку територіальної спільноти

Всього інформаційна система, яка використовується нами для оцінки рівня розвитку територіальної спільноти включає в себе 108 показників та індикаторів. Крім того, для характеристики особливостей соціально-економічного та демографічного розвитку сільських територіальних спільнот різного типу в роботі використані поряд зі статистичними даними про сільські адміністративні райони Причорномор'я, результати вибіркового соціолого-статистичного дослідження сільського населення Одеської області і аналізу проблем забезпеченості працею села.

Для вивчення динамічних схем розвитку сільських територіальних спільнот була сформована інша система показників [7, с. 77]. В силу того, що основна увага при вивченні динаміки територіальних спільнот приділено змінам умов життєдіяльності різних територіальних груп, найбільш докладно представлена соціально-побутова та виробнича сфера. Розширена система показників, що характеризують територіальну групу, за рахунок включення показників статеві-віковою і освітньою структури населення (ці показники єдині як для міської, так і для сільської територіальних спільнот).

Слід розглянути названі інформаційні підсистеми докладніше.

А. Система індикаторів і показників соціально-економічних зв'язків міст з сільським оточенням. Як видно з визначення основних понять дослідження, дві головні характеристики міста по відношенню до села – сила впливу і ступінь орієнтованості на обслуговування села – являють собою характеристики різних видів діяльності міської територіальної спільноти, які можна виміряти по-різному: за допомогою оцінки ресурсів (матеріальних, людських, тимчасових), що витрачаються на обслуговування села, через отриманий результат (кількість обслужених сільських жителів і показники обслуговування сільського господарства) і, нарешті, за допомогою показників поведінки населення (міграційного, поїздок в місто з трудовими і культурно-побутовими цілями). Всі названі показники прямо відображають силу впливу міста на село. Мабуть, в цих цілях можливо також використання

непрямих показників, які застосовуються для виявлення зони тяжіння міських поселень, наприклад показників доступності міського поселення (наявність мережі автомобільних і залізниць приміського пасажирського сполучення), близькості до інших міст, особливо великим, даних про кількість підприємств роздрібно́ї та оптової торгівлі, обсязі роздрібного товарообігу.

На нашу думку, пріоритет при виборі показників для побудови класифікації міст за силою впливу на село має бути відданий прямим показникам і індикаторам, а серед них – показникам результату впливу міста на село і поведінки населення. Однак через порівняно невеликі можливості статистики, діяльність міського населення вимірюється по-різному. Наприклад, зв'язок сфери матеріального виробництва міста з селом оцінюється переважно за допомогою ресурсних показників (чисельність і фонд заробітної плати, зайнятих виробничим обслуговуванням села), а сфери матеріального споживання – через результати діяльності (чисельність сільських жителів, які отримали медичну допомогу в містах, обсяг наданих їм побутових послуг і т.п.). Внаслідок цього виникає різноманітність показників, які на жаль, не дозволяють порівняти масштаб окремих видів діяльності населення міста.

Аналогічна картина спостерігається і при формуванні системи індикаторів і показників тісноти зв'язку міста з селом, що характеризує його аграрність. Вимірювання ступеня аграрності міста, по суті, являє собою визначення функціонального типу поселення. Для об'єктивного виділення функціональних типів міст і їх класифікації за складом функцій, як правило, користуються, в першу чергу, даними про розподіл зайнятого населення по різних галузях національної економіки (розділяючи при цьому, наскільки можливо, зайнятих в містоутворюючій і містообслуговуючій сфері діяльності і аналізуючи структуру перших).

Однак найбільш точне уявлення про ступінь орієнтованості міста на обслуговування села дають показники, що відображають ту частину всієї сукупної діяльності: городян, яка спрямована на управління, виробниче і соціальне обслуговування села. Основою порівняння при цьому виступають взяті в цілому ресурси (або результати) відповідного виду діяльності. Так, наприклад, ступінь орієнтованості промисловості на село оцінюється за допомогою показника питомої ваги

працівників промисловості, які зайняті обслуговуванням села, ступінь орієнтованості сфери медичного обслуговування населення – часткою сільських жителів, які отримали медичну допомогу в місті, в загальній чисельності обслужених в міських медичних установах.

Система індикаторів і показників соціально-економічних зв'язків територіальних спільнот розроблялася відповідно до певних вимог. Головною вимогою до системи показників в цілому є повнота і відносна пропорційність відображення різних сторін досліджуваного об'єкта [5, с. 151]. На жаль, нам не вдалося виконати дану вимогу повністю через обмежені можливості загальнодержавної та відомчої статистики. Так, наприклад, виявилися невиміряні зв'язки сфери духовного споживання, слабо представлені зв'язки міст з надання торговельних послуг сільському населенню, не знайшли повного відображення міграційні процеси між територіальними спільнотами.

Основні вимоги, що пред'являються до наборів показників, що формує кожен з індикаторів, такі. По-перше, кожен набір показників повинен відображати зміст досліджуваного явища багатосторонньо, з різних точок зору, за допомогою різних способів вимірювання; по-друге, для відображення кожного боку явища бажано враховувати не один, а хоча б два-три показники; по-третє, має сенс поєднувати в одному наборі, на базі якого буде будуватися індикатор, показники, більшість з яких подібним чином диференціюють досліджувані об'єкти.

Перераховані вимоги до наборів показників в нашому дослідженні в цілому витримані для відображення кожної зі сторін зв'язків міської та сільської територіальних спільнот враховувалися кілька показників (наприклад, переробка промисловими підприємствами міста молока, м'яса, зерна, овочів). Однак ряд зв'язків міста з селом (наприклад, виробниче обслуговування сільського оточення, виробництво містом сільськогосподарської продукції) охарактеризовані лише двома показниками. Разом з тим деякі показники зв'язку між територіальними спільнотами часто дублювалися контрольними, що підвищило загальну надійність інформації. Такі, наприклад, показники розподілу фонду заробітної плати працівників міста по відношенню до показників структури зайнятості.

Певні вимоги пред'являються і до кожного показнику, що включається в проект інформаційної бази. По-перше, всі проектовані показ-

ники повинні бути практично доступними і певною мірою надійними. По-друге, обрані показники повинні якомога конкретніше відображати досліджуване явище, так як непрямі показники найчастіше бувають багатозначними і можуть інтерпретуватися по-різному. По-третє, важливо, щоб соціально-економічний сенс кожного показника для всіх об'єктів був стабільним і однозначним. Нарешті, бажано, щоб використовувані для побудови типології показники ставилися якщо не прямо до досліджуваного об'єкта (в нашому дослідженні – до системи «місто – сільське оточення»), то хоча б до об'єктів, межі яких до нього близькі.

На наш погляд, названі вимоги при формуванні конкретних показників зв'язків міста з селом в роботі в основному реалізовані. Використовувані показники безпосередньо відображають як ступінь розвиненості функцій міста з обслуговування села, так і роль міста в соціальному розвитку села і тому інтерпретуються однозначно. (Слід зазначити, що тут можливе незначне спотворення показників структури зайнятості населення, оскільки працівники, які зайняті у допоміжних виробництвах, враховуються статистикою по основній діяльності підприємств, установ і організацій.) Показники, які отримані в основному з відомчої статистики, практично доступні і надійні. Соціально-економічний зміст кожного використовуваного показника для всіх міст стабільний і однозначний. Витримана, в основному, вимога суворої відповідності об'єкту: використовувані для побудови типології показники відносяться безпосередньо до міст і сільського оточення.

Основними показниками зв'язків сфери матеріального виробництва міста з селом є чисельність і фонд заробітної плати працівників промислових підприємств, які обслуговують село. Виділення цих підприємств проводилося в два етапи. На першому етапі з усієї сукупності підприємств, установ та організацій міста, які перебувають на самостійному балансі в залежності від характеру основного виду їх діяльності були виділені ті, які відносяться до досліджуваних галузей виробничої сфери міста. Потім всередині цих галузей були виділені підприємства, установи та організації, що обслуговують сільське господарство (в межах сільського оточення міста). Окремо були згруповані підприємства підгалузей промисловості, які особливо важливі для

розвитку і функціонування сільського оточення (підприємства по первинній обробці м'яса, молока і т.п.). Що ж стосується шефських зв'язків міських промислових підприємств з селом, то в повному обсязі їх облік відомчою і державною статистикою не проводиться. У нашій роботі шефська допомога міста селу відображена показником участі городян у проведенні сезонних сільськогосподарських робіт.

Показники соціальних зв'язків міста з селом згруповані за видами послуг. Перша група показників характеризує побутове обслуговування містом сільського оточення. Воно проводиться не тільки розташованим в місті міжрайонним комбінатом побутового обслуговування, а й частково іншими підприємствами і організаціями. Міжрайонний комбінат, за нашими оцінками, надавав селянам в кінці 1970-х рр. в середньому приблизно 90 –95% всієї сукупності «організованих» послуг, що надаються містом селу. Слід мати на увазі, що не всі послуги, що надаються комбінатом, зараховуються до розряду сільських. До останніх відносяться, по-перше, послуги, прийняті до виконання в сільських приймальних пунктах, але виконувані в місті (хімічстка та фарбування, ремонт побутових машин і приладів, меблів і т.п.), і, по-друге, послуги, що виконуються за допомогою пересувних форм обслуговування сільського населення. На жаль, врахований таким чином обсяг побутових послуг, які надані містом селу, свідомо занижений, оскільки послуги, які надані сільським жителям під час їх поїздок до міст, згідно з існуючою інструкцією, враховуються як побутові послуги жителям міста.

Друга група – це показники торговельного обслуговування сільського населення. Основним каналом отримання торгових послуг є поїздки сільських жителів в міста з метою придбання промислових та продовольчих товарів. Отримати інформацію про частоту цих поїздок і обсязі покупок можна в даний час тільки з вибіркового соціально-економічних досліджень.

Є й інший канал торгового обслуговування містом села – організація кооперативної торгівлі, яка обслуговує переважно сільське населення.

Оскільки працівники, які зайняті управлінням кооперативною торгівлею і організацією доставки товарів на село, – жителі міста, то їх

діяльність можна з певною часткою умовності розглядати в якості непрямих показників впливу міста на село.

Третя група – це показники медичного обслуговування сільських жителів. Воно проводиться в лікувальних закладах трьох типів: районних поліклініках і стаціонарах, розташованих в містах, в міських поліклініках та стаціонарах, які проводять лікування сільських жителів, і, нарешті, в медичних установах відомчого підпорядкування (поліклініки і лікарні залізниці, МВС).

Четверта група показників відображає зв'язки професійно-кваліфікаційної сфери міста з селом. Розглянуті зв'язки представлені показниками двох видів. По-перше, це показники підготовки фахівців для сільського господарства в професійно-технічних училищах, технікумах, середніх і вищих спеціальних навчальних закладах міста. По-друге, це показники охоплення сільських жителів навчанням безпосередньо на виробництві з метою підготовки для роботи на підприємствах і в організаціях міста.

При вивченні зв'язків міста з селом до числа найбільш важливих відносяться показники транспортних послуг, наданих містом жителям сільської оточення. Місто пов'язане з сільським оточенням в основному за допомогою двох основних маршрутів: сільських автобусних – протяжністю до 50 км і приміських залізничних – протяжністю до 150 км. Слід зазначити, що показники транспортних зв'язків міста з селом відображають, перш за все, доступність міста для жителів приміських районів, включаючи приміські сільські поселення, а значить можуть розглядатися як показники обсягу маятникової міграції сільських жителів у міста.

Участь міста в політичному, адміністративному і господарському управлінні селом оцінюється також за допомогою показників двох видів. Політичне і адміністративне управління селом безпосередньо пов'язано з адміністративним статусом міста. У нашому дослідженні застосовується індексний показник адміністративного статусу міста, що приймає значення від I до IV в міру зменшення статусу: I – місто – регіональний центр; II – місто – крайовий (обласний) або прирівняний до нього центр; III – місто – районний центр; IV – місто, що не приймає участі в управлінні селом.

*Особливості оцінки рівня розвитку
сільських територіальних спільнот*

Поряд з адміністративним статусом міста в роботі використані прямі показники участі міста в господарському управлінні селом – чисельність і фонд заробітної плати працівників, зайнятих відповідною діяльністю.

Джерелом інформації про соціально-економічні зв'язки міста і села стали різні форми загальнодержавної та відомчої статистичної звітності.

А. Система індикаторів і показників рівня динаміки і розвитку сільських територіальних спільнот. Теоретична концепція дослідження передбачає отримання найбільш повного уявлення про територіальну спільність. Отже, система індикаторів і показників повинна описувати всі структурні елементи спільності: територіальну групу, виробничу і соціально-побутове середовище його життєдіяльності. З урахуванням цього були розроблені три блоки показників та індикаторів, які розкривають характеристики населення, виробничої і соціально-побутової сфер сільського адміністративного району.

Б. Система показників та індикаторів, що характеризують населення сільського адміністративного району. Ця інформаційна система в порівнянні з системою показників умов життєдіяльності територіальної групи (див.нижче) найбільш проста. Вона включає в себе загальноприйняті індикатори та показники, що відображають, з одного боку, чисельність, склад і деякі структурні характеристики населення, а з іншого – показники його природного і механічного руху в 1995–2005 рр.

В. Система показників і індикаторів рівня розвитку виробничої сфери. В основу оцінки виробничої сфери сільського адміністративного району покладено критерій її ефективності. Вибір цього критерію, як зазначалося раніше, обумовлений тією обставиною, що саме від ефективного виробництва багато в чому залежать умови життя населення – облаштованість соціальної сфери, доходи населення і т.п.

Для комплексної оцінки ефективності виробництва необхідно мати уявлення про наявні в районі сільськогосподарські ресурси, ефективність їх використання, виробничі фінансово-економічні результати

діяльності господарств. Крім того, для оцінки впливу різних чинників (спеціалізація виробництва, форми господарювання та ін.) на ефективність виробництва необхідна інформація про умови господарювання.

Відповідно до цього сформовані чотири блоки індикаторів і показників розвитку сільгоспвиробництва в районі.

Перший блок дозволяє оцінити наявність у районів ресурсів для сільськогосподарського виробництва. Це показники, що характеризують наявність в районі різних сільгоспугідь, поголів'я худоби, забезпеченість сільського господарства трудовими ресурсами, основними виробничими фондами та капітальними вкладеннями.

Другий блок містить інформацію про підсумкові результати сільськогосподарського виробництва в районах. Це такі показники як валова і реалізована продукція, прибуток; сюди ж відносяться розрахункові показники рентабельності і окупності витрат сільськогосподарського виробництва.

Третій блок становлять показники, що характеризують використання різних видів ресурсів сільськогосподарського виробництва, а саме: землі, трудових, фінансових та матеріальних ресурсів. Були розраховані також показники продуктивності праці, фондовіддачі, виходу валової продукції в розрахунку на різні види земельних угідь, капіталовіддачі.

Нарешті, останній, четвертий блок – це показники, що дозволяють оцінити організаційно-виробничі умови господарювання – дана система показників побудована на основі 134 вихідних параметрів, за допомогою яких були розраховані середні значення різних показників за 1995–2005 рр. В якості основних джерел інформації використовувалися матеріали загальнодержавної та відомчої статистики, зокрема, паспорти районів, річні звіти колгоспів і радгоспів, а також інші статистичні матеріали.

Г. Індикатори і показники рівня розвитку соціально-побутової сфери сільського адміністративного району. Для формування уявлення про соціально-побутову сферу сільського району, яка зумовлює багато в чому рівень життя його населення, розробляється система індикаторів і показників яка повинна відображати різні види діяльності працівників сфери обслуговування, а саме: торгівлі та громадського

харчування, транспорту (пасажирського) зв'язку (з обслуговування селища), житлово-комунального господарства і побутового обслуговування, охорони здоров'я, фізичної культури і соціального забезпечення, народної освіти, включаючи дошкільне виховання, культури і мистецтва, кредитування та страхування.

Сформована система індикаторів досить повно характеризує середовище проживання сільського населення. Зокрема, в системі індикаторів знайшли відображення такі основоположні з точки зору життєдіяльності населення сфери як охорона здоров'я, побутове обслуговування, освіта, культура. Разом з тим, відсутня інформація, яка розкриває стан на селі фізичної культури і соціального забезпечення, кредитування. Проте, на наш погляд, система індикаторів порівняно пропорційно відображає розвиток найважливіших сторін соціального обслуговування населення.

Особливості сучасного використання статистичної звітності у регіональних дослідженнях

При формуванні системи індикаторів, що характеризують окрему галузь, автори прагнули до комплексної оцінки її розвитку, зокрема, оцінки матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення та обсягів наданих галуззю послуг. Однак, обмежені можливості державної та відомчої статистичної звітності не дозволили повною мірою виконати вимоги комплексності.

Сформована система індикаторів дозволяє в цілому охарактеризувати кожен з галузей сфери обслуговування населення з різних сторін. Так, рівень забезпеченості сільських жителів загальною житловою площею розкривався за допомогою використання індикаторів забезпеченості жителів райцентру, в сільській місцевості в цілому, оцінка матеріально-технічної бази сфери охорони здоров'я включала в себе оцінку основних її установ – лікарень, поліклінік, включаючи дитячі, фельдшерсько-акушерських пунктів, жіночих консультацій та амбулаторій.

З іншого боку, кожен з аспектів розвитку галузей оцінювався за допомогою декількох параметрів. В найбільшій мірі це зауваження стосується оцінки матеріально-технічної бази галузей сфери обслу-

говування, коли поряд з кількістю підприємств, установ тієї чи іншої галузі використовувалася інформація про їх місткості, пропускній спроможності і т.п. Відзначимо також, що виходячи з можливостей відомчої статистики автори намагалися дати не тільки кількісну, але і якісну оцінку матеріально-технічної бази галузі. На жаль, відповідні індикатори – частку типових установ, підприємств галузі та місць в них, рівень благоустрою житла сільських жителів – можна було розрахувати тільки для 1985 р.

Як відомо, соціально-економічна статистика, що характеризує розвиток сфери обслуговування, досить мізерна. Бідність її ще більше загострюється. У зв'язку з завданням вивчення динамічних зрушень у розвитку сфери обслуговування населення, тобто формуванням ідентичних або хоча б адекватних індикаторів розвитку галузі в 2000-х рр. Повною мірою досягти цього не вдалося через відсутність, як зазначалося раніше, інформації про якісні сторони розвитку матеріально-технічної бази галузей в 1995 р., деяких показників обсягів послуг та ряду інших параметрів.

Використання статистичної звітності при побудові типології сільських територіальних спільнот забезпечує порівняльну надійність системи індикаторів. Істотно збільшує надійність інформації багатостороннє відображення різних аспектів розвитку галузі, застосування для характеристики кожного з аспектів декількох показників, використання для перевірки вибудованої типології «незалежних» параметрів. В якості останніх в дослідженні застосовуються показники обсягів капітальних вкладень (за рахунок держави, колгоспів і кооперації), введення основних фондів невиробничого призначення за X і XI п'ятирічки, а також введення в дію об'єктів соціально побутового та культурного призначення.

У науковій літературі вже є прецеденти розробки подібних систем показників для диференціації районів за рівнем розвитку сфери обслуговування запропонована відповідна система показників, зокрема, в роботах У. Ізарда [9]. Автор вважав за можливе обмежитися тільки показниками забезпеченості населення послугами, залишивши без уваги територіальну щільність соціальної інфраструктури поселень. Справа в тому, що при розподілі капітальних вкладень враховується

саме показник забезпеченості населення послугами. Проте, відмова від настільки важливих характеристик сфери обслуговування збіднив систему показників.

Разом з тим, розвиток кожної з галузей сфери обслуговування розкривають не один-два показники, а в середньому 10–12 показників, що характеризують розвиток матеріально-технічної бази галузі, як з кількісної, так і з якісної сторони, (капітальні вкладення і введення об'єктів за 10 років (1976–1985 рр.) чисельність працівників галузі і обсяг наданих нею послуг населенню. Відзначимо також, що з метою побудови динаміки розвитку даної сфери в розрізі сільських адміністративних районів необхідно було сформувати «наскрізну», яку можна порівняти для 1976 р. і наступних років систему індикаторів. Ця обставина також спричинило за собою необхідність розробки власної системи показників.

Висновок. Розглянута система індикаторів і показників розвитку сфери обслуговування районів, незважаючи на ряд зазначених переваг, далека від досконалості. Основним її недоліком є та обставина, що використані показники не дають вичерпного уявлення про рівень соціально-побутового обслуговування населення. Зокрема, в роботі дана оцінка забезпеченості населення послугами, але, як зазначалося раніше, відсутні відповідні показники забезпеченості поселень установами соціальної інфраструктури та щільності установ обслуговування; не враховано роль міст в обслуговуванні населення приміських районів; показники соціального розвитку району не диференційовані щодо районних центрів і сільської периферії. Однак з урахуванням кінцевих цілей дослідження сформована система індикаторів і показників в цілому задовольняє пропонованим до неї вимогам.

Дане дослідження приведено у межах виконання НДР «Вплив інвестиційно-інноваційної складової на забезпечення соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я» (№0114U004455).

Список літератури:

1. Аханов С.А. Эффективность общественного производства. Три уровня анализа: Народнохозяйственный, региональный, хозрасчетный : [Текст] / С.А. Аханов. – М.: Мысль, 1987. – 165 с.
2. Данилишин Б.М. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія, практика : [Текст] / Б.М. Данилишин, Л.Г. Чернюк, М.І. Фащневський / За ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – 315 с.
3. Захарченко В.І. Наукові основи управління ринковою системою регіону : монографія / В.І. Захарченко, Т.К. Метіль, І.А. Топалова. – Одеса: Атлант, 2016. – 316 с.
4. Керецман В.Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти : [Текст] / В.Ю. Керецман / Українська академія державного управління при Президентові України. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 188 с.
5. Новоселов А.С. Рыночная система региона: проблемы теории и практики: монография / Отв. ред. В.В. Кулешов / А.С. Новоселов. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2007. – 568 с.
6. Орлов Б.П. Экономическая реформа и территориальное планирование / Орлов Б.П., Шнипер Р.И. – М.: Экономика, 1968. – 328 с.
7. Пчелинцев О.С. Региональная экономика в системе устойчивого развития / О.С. Пчелинцев. – М.: Наука, 2004. – 258 с.
8. Развитие сельских поселений / Под ред. Т.И. Заславской и И.Б. Мучника. – М.: Статистика, 1977. – 295 с.
9. Isard W., Azis I., Drennan M., Miller R., Saltzman S., Thorbecke E. Methods of Interregional and Regional Analysis. – Ashgate. – 2004. – 490 p.

SECTION 2. INSTITUTIONAL SUPPORT OF REGIONAL DEVELOPMENT

2.1. МИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

***Анотація.** Україна активно залучена до процесів глобалізації та міжнародної економічної інтеграції, ефективність яких багато в чому залежить від державного регулювання міжнародної торгівлі. Головним чинником забезпечення успішного розвитку міжнародної торгівлі українських підприємств є митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності (далі ЗЕД) як провідний метод державного регулювання національної економіки. В роботі було проаналізовано існуючі концептуальні підходи щодо визначення сутності таких понять як «митно-тарифне регулювання», «митне регулювання», «тарифне регулювання». За результатами проведеного дослідження визначені особливості розвитку митного регулювання як засобу захисту національного ринку. На основі виокремлення етапів розвитку митного регулювання ЗЕД за часів незалежності України авторами визначені перспективи подальшого розвитку митного регулювання ЗЕД України. З метою оцінки ефективності міжнародного співробітництва України проаналізовано сучасний стан її відносин з міжнародними інститутами регулювання торгівлі.*

Вступ. Процеси глобалізації та міжнародної економічної інтеграції країн світу в єдиний економічний простір є ключовим фактором динамічного розвитку кожної країни незалежно від масштабів її внутрішнього потенціалу. Україна активно залучена до цих процесів, ефективність яких багато в чому залежить від державного регулювання міжнародної торгівлі, так як саме міжнародна торгівля створює практично необмежені можливості як для задоволення внутріш-

нього попиту за рахунок товарів та послуг іноземного походження, так і реалізації товарів та послуг національного виробництва на світових ринках, що в кінцевому підсумку веде до зростання добробуту кожної країни [1]. Враховуючи вище вказане, головним чинником забезпечення успішного розвитку міжнародної торгівлі українських підприємств є митне регулювання ЗЕД з боку держави, що посідає провідне місце серед інших методів державного регулювання національної економіки.

Так, за даними Державної служби статистики України [2] зовнішня торгівля товарами за 2016 рік мала від'ємне сальдо, яке становило – 2888086,0 тис. дол. США. Так, експорт українських товарів скоротився на 4,6% (або на 1765438,5 тис. дол. США) у порівнянні з 2015 роком, імпорт, навпаки, збільшився на 4,6 % (або на 1733354,2 тис. дол. США). Зовнішня торгівля у 2015 році мала позитивне сальдо, яке складало 610706,7 тис. дол. США. Експорт товарів у 2015 р. становив 38127149,7 тис. дол. США, імпорт – 37516443,0 тис. дол. США. З огляду на вищевказане, дана тема є актуальною та потребує подальшого розвитку як в науковому напрямку так і в практичному.

Особливості митно-тарифного регулювання досліджували такі українські та іноземні науковці та практики, як Г. Башнянин, І. Бережнюк, О. Борисенко, В. Ващенко, О. Гребельник, А. Дубініна, В. Демченко, О. Єгоров, В. Заяц, М. Каленський, А. Мазур, В. Науменко, О. Нікіпчук, Ю. Петруня, Л. Пісьмаченко, В. Прокопенко, С. Станіславська, С. Терещенко, О. Шейко та багато інших.

У роботах представлених авторів вивчаються інструменти і механізми регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємства, специфіка і форми прояву цих механізмів, фактори, що впливають на ефективність застосування окремих митно-тарифних інструментів. Однак, незважаючи на значну увагу з боку багатьох науковців та практиків до даної проблеми багато актуальних питань щодо митно-тарифного регулювання ЗЕД з боку держави досі залишаються не вирішеними і потребують подальшого наукового удосконалення. Так, не знайшли достатнього висвітлення питання, присвячені розвитку митно-тарифних відносин в сучасних інтеграційних спрямуваннях економіки України як засобу захисту національного ринку.

Враховуючи вищезазначене, метою даного дослідження є визначення особливостей розвитку митного регулювання в системі державного регулювання ЗЕД як засобу захисту національного ринку в рамках інтеграційних спрямувань. Для досягнення поставленої мети в роботі були вирішені наступні завдання: проведений теоретичний аналіз понять «митно-тарифне регулювання», «митне регулювання», «тарифне регулювання»; виявлені особливості митного регулювання ЗЕД за часів незалежності України; визначені перспективи розвитку митного регулювання ЗЕД України; проведений аналіз сучасного стану співробітництва України з міжнародними інститутами регулювання торгівлі.

Теоретичні засади визначення сутності та особливостей розвитку митного регулювання в Україні

Генезис наукової думки дозволив авторам цього дослідження з'ясувати, що в наукових роботах та нормативно-законодавчих актах [3-17] зустрічаються терміни «тарифне регулювання», «митно-тарифне регулювання» та «митне регулювання». Більшість науковців в процесі дослідження зазначеної проблеми використовують термін «митно-тарифне регулювання ЗЕД». Однак, Гребельник О. П. [3], критикує такий підхід до розуміння даної категорії та наголошує, що митно-тарифні відносини мають вивчатися і досліджуватись як цілісна система і розглядатися одночасно в обох площинах – як митні відносини і як тарифні відносини. Для наукового обґрунтування та визначення особливостей розвитку митно-тарифного регулювання в рамках інтеграційних спрямувань, необхідно провести діалектичний аналіз підходів різних науковців до розуміння цього поняття.

У своїй роботі Гребельник О.П. [3, с. 12] під митно-тарифними відносинами розуміє сукупність економічних, організаційно-правових та психоетичних взаємовідносин у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності, які базуються на законодавчо закріплених принципах і напрямках митної політики країн-учасниць міжнародних економічних відносин. При цьому основою функціонування тарифних відносин є митний тариф, а митних відносин – взаємодія та взаємоо-

бумовленість митних методів регулювання ЗЕД різних держав. Тобто такий підхід до визначення економічної категорії «митно-тарифні відносини» дозволяє ототожнити його з поняттям митно-тарифним регулювання.

Так, в роботі Суворова В. В. [4], митне регулювання розглядається як митно-тарифне регулювання, здійснення митної справи та організація діяльності митних органів України. Тобто у представленому визначенні митне регулювання розглядається через призму митно-тарифного регулювання, тим самим ототожнюючи ці економічні категорії. Такий підхід на думку авторів не конкретизує заходи митно-тарифного регулювання (далі МТР), а лише дає загальне уявлення про регулювання ЗЕД з боку митних органів. Рассолов М. М., Еріашвілі Н. Д. [5], під митно-тарифним регулюванням розуміють сукупність організаційних, економічних та адміністративних заходів державного регулювання ЗЕД, які захищають національних товаровиробників на внутрішньому ринку, регулюють структуру експорту та імпорту товарів, а також забезпечують поповнення державного бюджету країни. Такої думки дотримується Свинухов В. Г. [6]. Але автори даного дослідження згодні з позицією Прокопенко В. В., який зазначив, що такий підхід до розуміння економічної категорії «митно-тарифне регулювання ЗЕД» враховує нетарифні методи, такі як адміністративні що не є об'єктом митно-тарифного регулювання, тому таке твердження є неприпустимим [7]. В своїй роботі Прокопенко В. В. [7] митно-тарифне регулювання визначає як сукупність організаційних, економічних, правових заходів спрямованих на регулювання зовнішньоекономічної діяльності шляхом застосування мита до товарів, які імпортуються в Україну та експортуються з України. Такий підхід є більш конкретним, але обґрунтовує митно-тарифне регулювання тільки в двох митних режимах шляхом використання одного інструменту – мита.

Сгоров О. Б. митне регулювання наводить як сукупність митно-тарифних заходів, що використовуються як національний торговельно-економічний інструментарій регулювання зовнішньої торгівлі [8]. Під митно-тарифним регулюванням зовнішньоекономічної діяльності Тимошенко І. В., розуміє сферу діяльності державних органів, що здій-

снюють митну політику країни і регулювання суспільних відносин, пов'язаних з порядком переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон, стягненням митних платежів і проведенням митного контролю [9]. Войцещук А. Д. [15] розглядає митне регулювання з огляду на застосування митною службою митних процедур із застосуванням системи управління ризиками. Дубініна А. А. [16] розглядає тарифне регулювання як основний інструмент впливу на торгівельні відносини з боку держави.

Найбільш економічно обґрунтованим, на думку авторів, є підхід до визначення цього поняття, запропонований Бережнюком І. Г. [10], який під митним регулюванням розуміє вплив держави в особі державних органів (насамперед – митних) на інших суб'єктів митних відносин з метою підпорядкування їхніх дій своїм економічним інтересам, тобто митне регулювання – це управління митними відносинами в рамках заданих параметрів.

У енциклопедичному словнику з державного управління митне регулювання розуміється як регулювання питань, пов'язаних із встановленням мит та митних зборів, процедури митного контролю, організацією діяльності органів митного контролю України [11]. Митно-тарифне регулювання, у енциклопедичному словнику економіки і права, зазначається як сукупність митних та тарифних заходів, які використовуються в якості національного торгово-політичного інструментарію для регулювання зовнішньої торгівлі [12]. Такі визначення є досить широкими та не конкретизують процес регулювання ЗЕД.

Стрімкий розвиток інтеграційних процесів, які суттєво впливають на стан національної економіки та визначають стратегічні напрями ЗЕД України вимагають вивчення іноземного законодавства щодо митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Так як воно розглядається Світовою організацією торгівлі як основний механізм регламентування зовнішньоторгових операцій країн-членів.

Аналіз Митного кодексу митного союзу [13] дозволив виявити, що митне регулювання, в рамках цього документу, розглядається як правове регулювання відносин, пов'язаних з переміщенням товарів через митний кордон митного союзу, їх перевезенням по єдиній митній тери-

торії митного союзу під митним контролем, тимчасовим зберіганням, митним декларуванням, випуском і використанням відповідно до митних процедур, проведенням митного контролю, сплатою митних платежів, а також власних відносин між митними органами та особами, що реалізують права володіння, користування і розпорядження зазначеними товарами. Дане визначення має ряд переваг: по-перше, встановлює суб'єктів правовідносин у процесі митно-тарифного регулювання ЗЕД; по-друге, розглядає МТР з позиції різних митних режимів, по-третє, в якості інструментарію МТР ЗЕД, передбачає використання митних платежів, нарахування та сплата яких пов'язаних зі здійсненням ЗЕД, а не тільки мита.

Вивчення статей митного кодексу Європейського Співтовариства дозволило встановити, що цей документ не наводить теоретичного визначення поняття митно-тарифне регулювання, але розглядає його інструменти, до яких відноситься загальний митний тариф та тарифну класифікацію товарів [14].

Аналіз положень Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [15] дозволило виявити, що митне регулювання – це регулювання питань, пов'язаних із встановленням мит та інших податків, що справляються при переміщенні товарів через митний кордон України, процедурами митного контролю, організацією діяльності органів митного контролю України. Митний кодекс України [16] окремо не дає визначення даного поняття, але в ст. 5 та 7 цього документу державну політику та митну справу розглядає через призму тарифного і нетарифного регулювання ЗЕД.

Таким чином, результати аналізу наукових підходів та вітчизняного і іноземного законодавств свідчать про відсутність єдиного твердження даних категорій. При цьому ці поняття в одних джерелах отождоюються в інших – піддається критиці такий підхід. Враховуючи проблему відсутності універсального теоретичного підходу до визначення таких понять та спираючись на доробки різних науковців в даному дослідженні автори пропонують визначати, як найбільш широке поняття, митне регулювання з урахування функцій та завдання покладених на державні органи (насамперед органи доходів та зборів), які здійснюють державну митну справу (ст. 544, МКУ).

З урахуванням вище викладеного автори даного дослідження пропонують під митним регулюванням розглядати комплекс організаційних, адміністративних, економічних та правових заходів тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, які передбачені національним законодавством та положеннями Міжнародних договорів країн-учасниць щодо захисту прав та інтересів суб'єктів ЗЕД і держави в цілому як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках з боку державних органів (органи доходів та зборів), які здійснюють державну митну справу.

Перевагою запропонованого підходу є перш за все його універсальність відповідно до видів здійснення ЗЕД та митних режимів в яких здійснюється дана діяльність. Такий підхід базується на законодавчо визначених завданнях органів доходів та зборів, що дозволяє розглядати та передбачати в якості інструментарію регулювання не тільки митний тариф та митні платежі, а й інструменти, які відносяться до нетарифного регулювання: квоти, тарифні квоти, ліцензії, сертифікати і таке інше. Визначає місце митного регулювання та регулюючий суб'єкт.

Враховуючи запропонований підхід до визначення поняття «митне регулювання» в роботі представлені інструменти такого процесу (рис. 1).

Для забезпечення ефективного зростання ринкової економіки України в сучасних умовах активного розвитку інтеграційних угруповань, одним із основних завдань держави є формування та вдосконалення системи митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Так як за твердженням Дяченко Т. О. [17, с. 129] саме ця система має забезпечити сприятливі умови для адаптації національної економіки до більш гострої міжнародної конкуренції внаслідок приєднання до системи глобального регулювання і вільного переміщення ресурсів та поступове включення її економіки до глобальних та європейських економічних процесів. Однак, успішно здійснити такий прорив неможливо без вивчення напрацьованого вітчизняного досвіду щодо особливостей розвитку митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України. Огляд наукових джерел [16; 18; 19] дозволив виявити декілька етапів розвитку

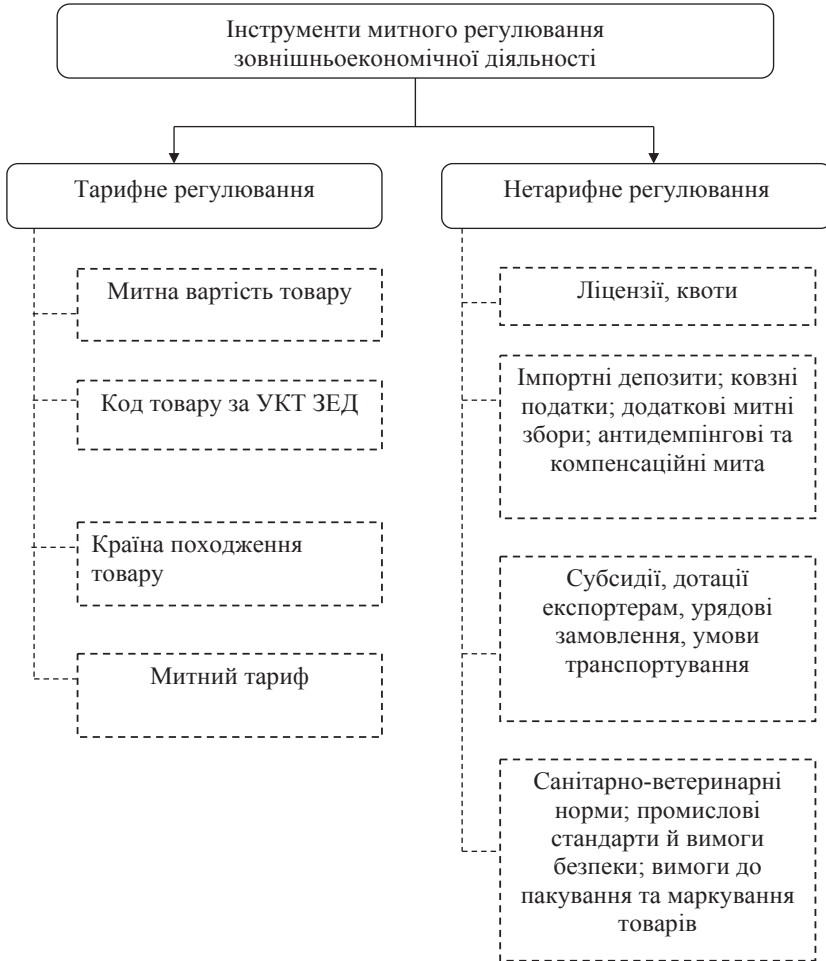

Рис. 1. Інструменти митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України за часів незалежності. Основна характеристика таких етапів наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Характеристика етапів розвитку митного регулювання України
за період незалежності [16; 18; 19]**

Період	Характеристика
1	2
I етап (1991 – 1993 рр.) Орієнтація на регулювання експорту	25 червня 1991 р. приймається Закон України «Про митну справу в Україні», а вже 01.01.1992 р. вводиться в дію Митний кодекс України. Згідно ст. 2 цього Кодексу Україна самостійно визначає митну політику, створює власну митну систему та здійснює митне регулювання на своїй території. 19.06.1992 р. прийнято Постанову ВРУ «Про приєднання України до Конвенції про створення Ради Митного Співробітництва». В цей період справляння мита має суто фіскальні функції, перевага надається експортному миту. Імпортне мито до початку 1993 р. справляється згідно з Митним тарифом СРСР. Єдиний митний тариф, прийнятий на початку 1993 р., містив середньоарифметичну ставку увізного мита – 15 %, рівень ставок увізного мита визначався залежно від ступеня обробки й економічної доцільності ввезення того чи іншого виду товару.
II етап (1994 – 1995 рр.) Орієнтація на податкові надхо- дження від ЗЕД	У зв'язку з лібералізацією ЗЕД митне регулювання виконує суто фіскальну функцію та захист товаровиробника. З метою наповнення Держбюджету України за рахунок оподаткування імпорту Митно-тарифною радою в 1994 р. прийнято перше рішення щодо підвищення ставок увізного мита
III етап (1996 — 1998 рр.) Орієнтація на товаровиробника	Посилення протекціонізму та приведення системи митного регулювання у відповідність до вимог ГАТТ/СОТ у зв'язку з переговорним процесом щодо приєднання України до неї. Внаслідок прийняття низки законів щодо регулювання зовнішньої торгівлі, середньозважена ставка мита зросла з 4,67% (у 1997 р.) до 5-6% у (1999 р.) Указом Президента України №255 «Про Концепцію трансформації митного тарифу України на 1996-2005 роки відповідно до системи ГАТТ/СОТ». За період

Продовження таблиці 1

1	2
III етап (1996 — 1998 рр.) Орієнтація на товаровиробника	1993-1999 рр. до діючого митного тарифу було внесено зміни близько 60 постановами Кабінету Міністрів України і 5 Законами України (які стосуються підакцизованої і сільськогосподарської продукції 1-24 груп ТН ЗЕД). Таким чином, прийнятий у 1993 р. Митний тариф практично змінений на 95 %, фактично з 1998 р. діє новий Митний тариф. У 1997 році Кабінетом Міністрів України прийнято постанову №244 «Про заходи щодо поетапного впровадження в Україні вимог директив ЄС, санітарних, екологічних, ветеринарних, фітосанітарних норм міжнародних і європейських стандартів»
IV етап (1998-2001 рр.) Удосконалення митного регулювання відповідно до норм ГАТТ/СОТ	Протягом цього періоду рівень середньозважених ставок зберігаються на рівні 5-6%. У 1998 р. Верховна рада приймає низку законів «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україні». Рішення, прийняті Митно-тарифною радою протягом поточного року, спрямовані на стимулювання внутрішнього виробництва, тобто ставки імпортного мита знижено на сировину і підвищено на готову продукцію, аналоги якої випускаються в Україні. Невідповідність діючого Митного кодексу міжнародним стандартам спонукало до розробки й прийняття проекту нового Митного кодексу України
V етап (2001-2002 рр.) Прийняття законодавчих актів відповідно міжнародним митним стандартам	У 2002 р. було прийнято новий МКУ, в якому передбачалися сучасні підходи в тарифному регулюванні, митній оцінці товарів, впорядкування тарифних преференцій до окремих країн та визначення країни походження товарів. Протягом 2002–2004 року було суттєво зменшено рівень оподаткування ввізним митом товарів (середньоарифметична ставка ввізного мита сягала близько 10 %). Указом Президента від 17.05.2002 р. №466/2002 встановлено

Закінчення таблиці 1

1	2
V етап (2001-2002 рр.) Прийняття законодавчих актів відповідно міжнародним митним стандартам	приєднатися до Міжнародної конвенції про Гармонізовану систему опису та кодування товарів від 14 червня 1983 року. УКТЗЕД складається на основі Гармонізованої системи опису та кодування товарів Всесвітньої митної організації з урахуванням Комбінованої номенклатури Європейського Союзу.
VI етап (2003-2012 рр.) Прийняття нового МКУ	Законодавче закріплення в новому Митному кодексі України системи методів визначення митної вартості, які застосовуються у світовій практиці. У 2008 році значне реформування структури митної системи
Сучасний етап	Прийняття нового Закону України «Про митний тариф», введення електронного декларування товарів. Митне регулювання переважно має фіскальний характер. Об'єднання податкової інспекції та митниці в Фіскальну службу України.

Підводячи підсумки особливостям еволюції розвитку митного регулювання в Україні за часів її незалежності, можна з упевненістю сказати, що результатом цього кропіткого процесу є поступове наближення до міжнародних стандартів та вимог законодавчого підґрунтя України для ефективного функціонування зовнішньоекономічної діяльності як на рівні держави, так і на рівні підприємства. Національне законодавство в сфері митного регулювання ЗЕД орієнтоване на загальноприйняті міжнародні норми, стандарти і практику.

Методичне забезпечення аналізу та оцінки економічного розвитку України у сфері митного регулювання

Аналіз статистичних даних [2] та наукових досліджень [22] у сфері зовнішньоекономічної діяльності дозволили авторам виділити основні проблеми, з якими стикаються вітчизняні підприємства під час здійснення ЗЕД:

обмеженість підприємства у фінансових ресурсах;
несприятливий економічний та політичний клімат в країні;
несприятливе валютне регулювання;
складність митного оформлення товарів та митні бар'єри;
корупція у державних органах;
високий рівень бюрократії у отриманні дозвільних документів;
інформаційна обмеженість фахівців щодо використання преференційних торгових режимів наданих українським підприємствам іншими країнами світу;

невідповідність вітчизняної продукції стандартам та вимогам зовнішнього ринку;

відсутність сертифікації на підприємствах системи якості управління безпечністю харчових продуктів (ХАССП).

Однак, для визначення перспектив подальшого удосконалення митного регулювання ЗЕД України з урахуванням його інструментарію, в роботі було сформовано систему статистичних показників, за допомогою яких можна проаналізувати та оцінити стан економічного розвитку України у сфері митного регулювання. Дана система формувалась на основі проведених досліджень українського вченого-економіста Мартинюка В. П. [20; 21] та авторських наукових напрацювань. Дана система наведена в таблиці 2.

При цьому слід зазначити, що такі показники як, митне навантаження на імпорт та експорт, а також митне навантаження на зовнішньоторговельний оборот доречно розраховувати як в цілому по країні так і за географічним спрямуванням. Саме такі розрахунки дозволять зробити більш глибокий економічний аналіз та дати обґрунтовану оцінку ефективності здійснення зовнішньоекономічної діяльності з окремими країнами світу з урахуванням особливостей митного регулювання.

Статистичні дані, які використовувалися для розрахунків зазначених показників та результати таких розрахунків представлено в таблиці 3 та на рис. 2 та 3.

Як показують результати розрахунків показників митного навантаження, то за аналізований період їх динаміка характеризується хвилюючими змінами. Тобто не спостерігається суттєвих коливань

Таблиця 2

Система статистичних показників економічного розвитку України у сфері митного регулювання

Статистичний показник	Формула розрахунку	Характеристика
1	2	3
Номінальний рівень митного навантаження на економіку, % (M_N) [20, 21]	$M_N = \frac{M_n}{ВВП} \times 100\%$	де M_n – надходження до державного бюджету від митних платежів; ВВП – валовий внутрішній продукт
Реальний рівень митного навантаження на економіку, % (M_R) [20, 21]	$M_R = \frac{M_n}{ВВП - P - D} \times 100\%$	де P – продукція підприємств, що мають пільги; D – продукція домогосподарств
Митне навантаження на імпорт, % (M_I) [20, 21]	$M_I = \frac{M_n}{I} \times 100\%$	де I – обсяг імпорту у грошовому еквіваленті
Митне навантаження на експорт, % (M_E)	$M_E = \frac{M_n}{E} \times 100\%$	E – обсяг експорту у грошовому еквіваленті
Митне навантаження на зовнішньоторговельний оборот у ЗЕД ($3O_{\text{мт}}$)	$3O_{\text{мт}} = \frac{M_n}{I + E} \times 100\%$	-
Митне навантаження на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (M_{ZED}), [20, 21]	$M_{ZED} = \frac{M_n}{K_{ZED}}$	де K_{ZED} – кількість суб'єктів ЗЕД
Частка митних доходів у зведеному (державному) бюджеті країни, % K_b , [20, 21]	$K_b = \frac{M_n}{\sum D} \times 100\%$ Індикатор показує залежність бюджету країни від ефективності роботи митних органів	де $\sum D$ – загальні доходи зведеного (державного) бюджету країни;

Закінчення таблиці 2

1	2	3
Митне навантаження на одного громадянина України, дол./особу (G)	$G = \frac{M_n}{X}$	X – населення України, осіб.
Рівень збираності митних платежів R , [20, 21]	$R = \frac{M_{факт}}{M_{план}} \times 100\%$ що ближче значення коефіцієнта збираності митних платежів до одиниці (100 %), то ефективнішою є робота митних органів щодо планування надходжень митних платежів та виконання планових завдань. Індикатор можна розраховувати і у розрізі окремих митних платежів	де $M_{факт}$ – фактичні надходження митних платежів; $M_{план}$ – планові надходження митних платежів
Коефіцієнт справляння мита, (K_m), [20, 21]	$K_m = \frac{M_i}{I_T}$ показує порівняння коефіцієнта із середньозваженою ставкою митного тарифу країни дає уявлення про те, чи повною мірою надходять кошти від обкладання ввізним митом до бюджету відповідно до структури митного тарифу й товарної структури імпорту країни	де M_i – надходження до державного бюджету від імпортного мита; I_T – вартість імпортованих товарів.

Таблиця 3

**Статистичні показники економічного розвитку України
у сфері митного регулювання**

Роки	Номіналь- ний ВВП ¹ , млрд. дол.	Населення України ² , млн. чол.	Експорт ³ , млрд. дол.	Імпорт ⁴ , млрд. дол.	Митні платежі ⁵ , млрд. дол.	Імпортне мито ⁶ , млрд. дол.
2007	142,7	46,3	49,8	60,4	10,7167	1,956
2008	180,1	46	67,7	84,7	18,235	2,302
2009	117,2	45,7	40,4	45,1	10,668	0,861
2010	137,9	45,4	52,2	60,9	10,826	1,115
2011	162,9	45,1	69,4	85,7	14,410	1,477
2012	180,2	44,9	70,2	89,7	15,659	1,650
2013	134,9	44,6	59,1	80,9	15,094	1,669
2014	134,9	44,3	53,9	54,4	11,522	1,061
2015	90,1	44,4	35,5	38,9	10,870	1,845
2016	87,2	44,2	34	38,3	9,293	0,797

Статистичні показники сформовано авторами на основі даних наступних джерел:

¹, ², ³, ⁴ – дані використані автором з сайту <http://www.ereport.ru> [23]

⁵, ⁶ – дані використані автором з сайту <http://www.treasury.gov.ua> [24]

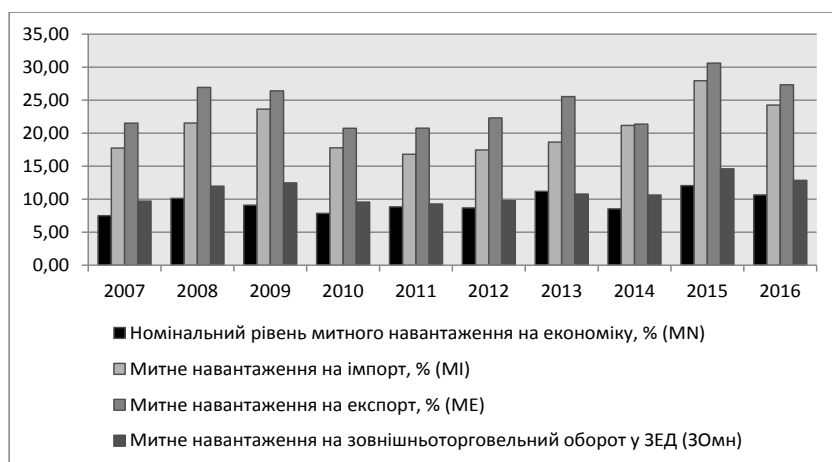

Рис. 2. Динаміка митного навантаження за період з 2007 по 2016 рр.

Побудований авторами на основі статистичних даних наступних джерел:
<http://www.ereport.ru> [23]; <http://www.treasury.gov.ua> [24]

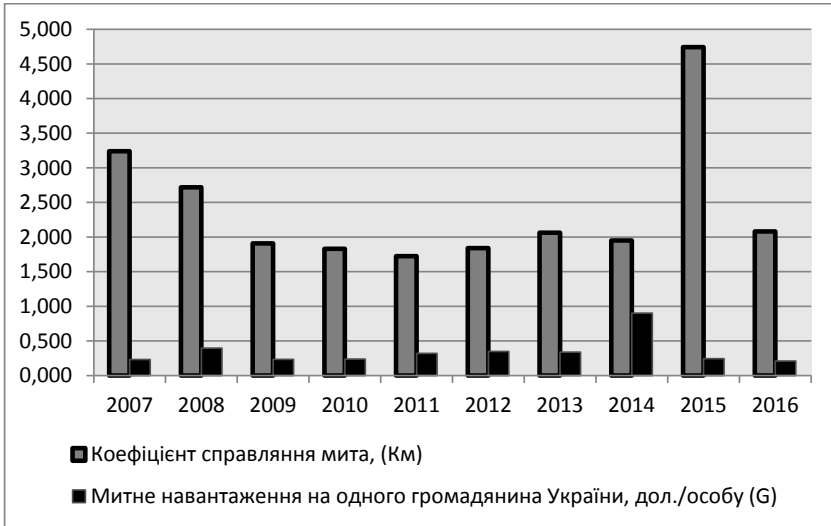

Рис. 3. Динаміка коефіцієнта справляння мита та митного навантаження на одного громадянина України за період з 2007 по 2016 рр.

Побудований авторами на основі статистичних даних наступних джерел: <http://www.ereport.ru> [23]; <http://www.treasury.gov.ua> [24]

протягом 10 років. Але у 2015 році дані показники зросли відносно інших періодів, це пояснюється перш за все, введенням додаткового імпортного збору в обсязі 5% для непродовольчих товарів і 10% – для продуктів. Такий збір був уведений на початку 2015 року на 12 місяців через погіршення платіжного балансу країни. Він стягувався з усіх імпортних товарів, крім критичних, які зазначені в Законі України «Про стабілізацію платіжного балансу України».

Саме додатковий імпортний збір суттєво збільшив митні надходження до Державного бюджету України, тим самим підвищив рівень митного навантаження, про що і свідчать результати розрахунків на рис. 2 та 3. Але Законом України №912-VIII від 24.12.2015 «Про заходи щодо стимулювання зовнішньоекономічної діяльності», було скасовано додатковий імпортний збір.

Аналіз таблиці 3 показує, що у 2008 році порівняно з 2007 роком суттєво виріс відсоток надходжень митних платежів до Державного бюджету України майже на 71% (або 7,5183 млрд. дол.). Позитивна динаміка митних надходжень, на думку авторів, обумовлена декількома чинниками – високий рівень інфляції, удосконаленням діяльності органів доходів та зборів України, покращення адміністрування сплати митних платежів, боротьба із контрабандою. Але, у 2009 році відбулося різке зниження відрахування митних платежів до Державного бюджету, що пояснюється впливом фінансово-економічної кризи у світі, яка не оминула і Україну, у порівнянні з 2008 роком митні платежі знизилися на 7,567 млрд. дол. (або на 71%).

Незважаючи на лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності, яка покладена в основу створення СОТ та вступу України до неї у 2008 році, стягнення митних платежів починаючи з 2010 року поступово зростає, аж до 2013 року. Але в 2014 році із-зі нестабільної економічної ситуації та політичної кризи надходження від сплати митних платежів суттєво скоротилися та в 2016 році мали рекордно малий рівень у порівнянні з аналізованими роками.

Таким чином, якщо порівнювати митне регулювання ЗЕД на початку становлення України як самостійної держави з сучасним, то можна з упевненістю сказати, що на сьогодні Україна має розвинуту систему митного регулювання, але воно потребує подальшого удосконалення, адже результати розрахунків представлених показників за останні роки підтверджують погіршення економічного стану держави.

Особливості співробітництва України з міжнародними інститутами регулювання торгівлі

Важливу роль у регулюванні зовнішньоторговельних відносин країни відіграють міжнародні економічні організації – Світова організація торгівлі (СОТ), Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) тощо. Світова організація торгівлі є однією з провідних міжнародних організацій з регулювання міжнародної торгівельної сфери, основною метою якої є лібералізація міжнародної торгівлі, недопущення дискримінації

в міжнародному економічному співробітництві країн, забезпечення вільного доступу до національних ринків і джерел сировини. Процес приєднання України до системи ГАТТ/COT розпочався 17 грудня 1993 року, коли було прийнято рішення про створення Робочої групи (РГ) з розгляду заявки України щодо приєднання до ГАТТ/COT. В середньому тривалість процесу вступу будь-якої країни до COT становить 4 – 6 років, процес вступу України склав 15 років.

Після вступу в COT Україна приєдналась до секторальних угод по зниженню імпорتنих мит на такі групи товарів як сталь, іграшки, деревина, кольорові метали, фармацевтичні препарати, папір, сільськогосподарська техніка, меблі, інформаційні технології, наукове, медичне обладнання, будівельна техніка, дистильовані спирти – до 2011 року, продукція цивільної авіації – до 2010 року. Також Україна взяла на себе зобов'язання по зниженню імпорتنих мит на хімічні товари до 5,5-6,5 %, а також одягу та текстилю – 0-17,5%. Слід зазначити, що переважна більшість цих угод стосуються сировини та комплектуючих, а не кінцевої продукції, що доводить вигідність лібералізації тарифного регулювання для національного виробництва у цілому та окремих галузей, підприємства яких працюють на імпортній сировині та комплектуючих.

На теперішній час середньоарифметична ставка кінцевого зв'язаного рівня складає 11,16% для сільськогосподарських продуктів та 4,85% для промислових товарів.

Сільськогосподарська сфера є однією з найбільш проблемних та спірних галузей стосовно зовнішньоторговельного регулювання. Не зважаючи на заборону COT використання експортних субсидій, практично всі розвинені країни використовують приховане внутрішнє субсидування виробництва сільськогосподарських товарів (яєць, молока, яловичини, м'яса птиці, пшениці, цукру, рису, сої, бобів). Розмір субсидії коливається в широких межах – від 35% від ринкової вартості в США, до 49% – в країнах Європейського Союзу та 64% в Японії. Тому країни-члени відповідно до Угоди COT про сільське господарство беруть на себе зобов'язання щодо державної підтримки сільського господарства; доступу на ринок сільськогосподарських і продовольчих товарів; санітарних і фітосанітарних заходів, експортної конкуренції в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі. Україна як член COT має можливість

на державному рівні підтримувати сільськогосподарських виробників, але в межах визначеного обсягу державної підтримки. Сукупний розмір державної підтримки сільського господарства України не повинен перевищувати 3 млрд. 43 млн грн. Крім того, додатково Україна може кожен рік витратити до 5 % від річної вартості виробництва валової продукції сільського господарства. Україна може витратити непродуктову підтримку у розмірі 3 млрд. 51 млн грн., яка менша, ніж 5 % від вартості валової продукції сільського господарства та 2 млрд. 424 млн грн. у вигляді «зелених програм» підтримки сільськогосподарських виробників.

Як і всі країни-члени СОТ, Україна не матиме обмежень на «зелені» програми внутрішньої підтримки сільського господарства, вплив яких на торгівлю відсутній або мінімальний, за умови, що ці програми відповідають умовам, визначеним в Угоді СОТ про сільське господарство. Бюджетне фінансування програм «зеленої скриньки» може бути збільшено Україною, тому що воно не обмежується з боку СОТ, – на видатки на створення інфраструктури, консалтинг, маркетингові послуги, охорону навколишнього середовища, навчання, інспектування продукції, розбудову сучасної системи технічних стандартів, прискорення роботи по їх гармонізації з міжнародними та європейськими [25].

Відповідно до правил Генеральної угоди про торгівлю послугами (ГАТС) Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення національного режиму та доступу на ринок в 11-ти основних секторах послуг, в тому числі, секторах професійних, комунікаційних послуг, будівництва та супутнього технічного обслуговування, дистрибуції, освіти та послуг, пов'язаних із довіллям, фінансових послуг (страхування та банківської справи), охорони здоров'я та соціальних послуг, туризму та подорожей, відпочинку і розваг, послуг у галузях культури і занять спортом та транспортних послуг, а також в інших галузях, в тому числі послуг індустрії краси, перукарських, spa- та масажних послуг.

У зазначених секторах повинен забезпечуватися вільний доступ на ринок для послуг та їх постачальників, за винятком, коли у зобов'язаннях Україною зазначені певні умови, обмеження чи вимоги щодо доступу в конкретному секторі послуг.

У таблиці 4 наведені узагальнені авторами зобов'язання України як члена СОТ.

Таблиця 4

Зобов'язання з дотримання положень угод СОТ

Критерії	Зобов'язання з дотримання положень угод СОТ	Пояснення
1	2	3
Приватизація	Україна регулярно інформуватиме країни-члени СОТ про розвиток її програми приватизації та інші питання, що стосуються її економічних реформ	Країни-члени СОТ періодично повідомляють про свою торговельну політику та досягнення економічних цілей в рамках механізму огляду торговельної політики СОТ
Державна торгівля	З дати вступу до СОТ законодавство України щодо регулювання торговельної діяльності підприємств, які мають преференції з експорту чи імпорту, повністю відповідатиме положенням СОТ	Країни СОТ повинні забезпечувати відповідність діяльності державних та недержавних підприємств, які мають преференції у сфері імпорту чи експорту, принципам недискримінації
Цінова політика	З дати вступу до СОТ Україна не застосуватиме обов'язкових мінімальних цін на імпортовані товари	Країни СОТ повинні дотримуватися правил СОТ стосовно цінової політики, зокрема, брати до уваги інтереси країн-експортерів та не застосовувати обов'язкові мінімальні ціни
Торговельні права	Україна справлятиме ці збори згідно з принципами СОТ; інформація про вказані збори надаватиметься країнам-членам СОТ за запитом. Не існує жодних обмежень права фізичних і юридичних осіб займатися імпортом та експортом товарів, окрім вимоги провести реєстрацію та додаткових вимог, що застосовуються до товарів, які підлягають ліцензуванню	Правилами СОТ вимагається, щоб збори і платежі будь-якого характеру, пов'язані з імпортом чи експортом (крім мит та внутрішніх податків), були обмежені у сумі, яка приблизно дорівнює вартості наданих послуг, і не повинні використовуватися для захисту вітчизняних товарів чи у фіскальних цілях

Продовження таблиці 4

1	2	3
Тарифні квоти	З дати вступу до СОТ Україна буде застосовувати тарифні квоти на недискримінаційній основі	Нормами СОТ вимагається недискримінаційне застосування кількісних обмежень
Внутрішні податки (ПДВ, акциз)	Податки, в тому числі ПДВ та акциз, застосовуватимуться на недискримінаційній основі до імпорту з країн-членів СОТ і товарів вітчизняного виробництва	Це є одним з базових принципів СОТ – забезпечення національного режиму щодо внутрішнього оподаткування та регулювання, тобто імпортом товарам надається режим не гірший ніж товарам вітчизняного виробництва
Правила визначення походження	Повне виконання Угоди про правила визначення походження з дати вступу України до СОТ	Непреференційні правила походження визначаються статтями 276-285 чинного Митного кодексу України № 92-IV від 11 липня 2002 року та відповідають правилам СОТ
Митна оцінка	Повне виконання Угоди про митну оцінку з дати вступу України до СОТ.	Правила митної оцінки, які передбачаються статтями 259-273 чинного Митного кодексу України № 92-IV від 11 липня 2002 року [56], вимагають застосування як основного методу оцінки за ціною договору та дотримуватися послідовності методів оцінки відповідно до норм Угоди про митну оцінку СОТ

Закінчення таблиці 4

1	2	3
Кількісні обмеження на імпорт, ліцензування імпорту	З дати вступу до СОТ Україна скасує і не буде впроваджувати, повторно впроваджувати або застосовувати кількісні обмеження на імпорт або інші нетарифні заходи, такі як ліцензування, квотування, заборони, дозволи, вимоги попереднього санкціонування, вимоги ліцензування та інші обмеження з подібним ефектом, які не можуть бути обґрунтовано згідно з положеннями відповідної Угоди СОТ	Країни СОТ повинні застосовувати ліцензування імпорту відповідно до правил Угоди про ліцензування імпорту СОТ, які передбачають прозорість, спрощення і прискорення процедур, та не мають сприяти надто обмежувальний та порушувачий вплив на торгівлю. Країни СОТ повинні застосовувати технічні регламенти і стандарти для цілей національної безпеки, запобігання шахрайським діям, захисту життя або здоров'я людини, тварин чи рослин, захисту навколишнього середовища, на основі наукового обґрунтування та без створення невідправданих перепон для торгівлі.
Промислова політика, субсидії	З вступом до СОТ Україна скасувала всі експортні субсидії та субсидії на заміщення імпорту.	Нормами угод СОТ визначаються як заборонені адресні субсидії, обумовлені показниками експорту чи використанням вітчизняних товарів на перевагу від імпортованих

Членство у СОТ дає можливість Україні не тільки розширювати зовнішньоторговельні зв'язки, адаптувати національне зовнішньоторговельне законодавство до міжнародних норм та стандартів, підвищувати якість вітчизняної продукції і її конкурентоспроможність на світових ринках, але й брати участь у багатосторонніх торговельних переговорах раунду «Доха-Розвиток» та переговорах з питань приєднання до СОТ нових країн-членів для реалізації інтересів держави у торговельно-економічній сфері.

Участь в інформаційній системі СОТ та використання переваг від участі у системі завчасного обміну інформацією надало можливість доступу українських підприємств до інформації та джерел отримання інформації щодо змін у торговельних режимах країн-членів СОТ, ініціювання діалогу та обговорень з метою покращення умов торгівлі. 7 грудня 2013 року члени Світової організації торгівлі завершили переговори щодо Угоди про спрощення процедур торгівлі. 27 листопада 2014 року Генеральна рада СОТ офіційно прийняла Протокол про доповнення Угоди про заснування СОТ Угодою про спрощення процедур торгівлі. Переважна частка положень цієї Угоди узгоджується з положеннями Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур (переглянута Кіотська конвенції Всесвітньої митної організації). Проте УСПТ як і всі угоди СОТ стосується всього комплексу питань торгівлі, а не лише митних процедур.

До основних цілей Угоди про спрощення процедур торгівлі слід віднести: здійснення заходів щодо оптимізації часу та вартості митного контролю; підвищення прозорості та ефективності операцій державних митних органів; збільшення обсягів торговельних потоків, державних доходів і прямих іноземних інвестицій; зниження рівня корупції у зовнішньоторговельній сфері; розширення співпраці між учасниками приватного та державного секторів; поліпшення розвитку малого та середнього бізнесу.

Країни-члени СОТ відповідно до даної Угоди приймають на себе наступні ключові зобов'язання: забезпечення вільного доступу, в тому числі в Інтернеті, до всіх чинних нормативно-правових актів; впровадження попередніх рішень митних органів; використання електронних платежів при митному оформленні; використання

гарантій для прискороного випуску товарів у вільний обіг; запровадження системи «авторизованих економічних операторів»; розробка впровадження процедури прискороної відправки товарів; розробка заходів із забезпечення прискороного митного очищення товарів, що швидко псуються; оптимізація документообігу при митному оформленні – скорочення кількості документів і формальностей на основі вироблення спільних митних стандартів; розробка правового забезпечення митного оформлення товарів за принципом «єдиного вікна»; використання режиму тимчасового ввезення товарів; запровадження процедури прискороної відправки товарів кур'єрськими службами; уніфікація прикордонних та спрощення транзитних процедур; скорочення кількості документів і формальностей на основі вироблення спільних митних стандартів та співробітництво митних служб різних країн [25].

У 2015 році Україною була ратифікована дана Угоди, а виконання зобов'язань, передбачених нею, за ініціативи Міністерства економічного розвитку і торгівлі України було віднесено до пріоритетних завдань Кабінету Міністрів України.

Отже, на теперішній час система митно-тарифного регулювання в Україні потребує реформування відповідно до сучасних тенденцій розвитку світової торгівлі, зміні національних зовнішньоторговельних пріоритетів як у галузевому, так і у географічному аспекті та спрямовуватись на стимулювання розвитку експортної сфери, розширенню експортної експансії національних виробників створення умов для розробки та реалізації стратегії імпортозаміщення, активізації діяльності в СОТ та адаптації національного законодавства до міжнародних та європейських норм та стандартів.

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження та даних, які отримані фахівцями Інституту економічних досліджень та політичних консультацій в ході опитування робітників підприємств-суб'єктів ЗЕД України, для удосконалення митного регулювання ЗЕД необхідно вирішити наступні проблеми, з якими стикаються вітчизняні експортери під час здійснення зовнішньоекономічних операцій [22]:

а) на етапі попереднього митного оформлення:

розбіжності у підходах до класифікації товарів ЗЕД України з іншими країнами. Більшість країн світу вже впровадили в свою практику нову редакцію Гармонізованої системи опису та кодування товарів версії 2017 (ГС-2017), яка містить 223 поправки стосовно насамперед продукції сільськогосподарської, хімічної та машинобудівної галузі тощо. Однак, на сьогодні в Україні діє Митний тариф, в основу якого закладені положення ГС-2012, але застосування заходів тарифного та нетарифного регулювання в більшості країн світу (країни Європейського Союзу та країни Співдружності незалежних держав) з 1 січня 2017 року здійснюється на основі ГС-2017, що призводить до розбіжностей у версіях УКТЗЕД України та країн-торговельних партнерів;

значні часові витрати на проходження попереднього митного оформлення, які пов'язані з технічними проблемами.

б) на етапі митного оформлення:

необґрунтована зміна коду товару, навіть у випадках попереднього кодування його на митниці;

необґрунтоване збільшення митної вартості товару;

складність митного декларування, яке проявляється через ручне управління з боку митних органів щодо надання додаткового (необґрунтованого пакету документів), зміна митної вартості та ін.;

складність та значна тривалість процедури оформлення сертифікатів походження товару, які дають право преференційної торгівлі;

в) корупція у митних органах на всіх етапах митного декларування товару.

Таким чином, саме вирішення зазначених проблем дозволить удосконалити організаційно-правові аспекти митного оформлення та митного контролю, суттєво знизити часові та фінансові витрати, що забезпечить спрощення процедур міжнародної торгівлі між резидентами України та їх контрагентами, підвищити її ефективність та наблизити Україну до міжнародної спільноти.

Список літератури:

1. Бураковський І. Аналіз економічних наслідків вступу України до СОТ / І. Бураковський, В. Мовчан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/Books/17_Analiz_naslidkiv/17_book_2008_wto_ukr.pdf

2. Офіційний сайт Державної статистичної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Гребельник О. П. Митно-тарифна політика за умов трансформації економічної системи : монографія / О. П. Гребельник. – К.: Знання, 2001. – С. 26-27.
4. Суворов В. В. Методологічне забезпечення митного регулювання ЗЕД: аналіз категорій та дефініцій / В. В. Суворов // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка. – 2009. – № 1. – С. 106-112.
5. Таможенное право: учебник для вузов / М. М. Рассолов, Н. Д. Еришвили, В.Н. Галузо и др. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДИАНА, 2006. – 384 с.
6. Свиных В. Г. Таможенно-тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности: учеб. пособ. / В. Г. Свиных. – М.: Экономистъ, 2004. – 155 с.
7. Прокопенко В. В. О применении комбинированной ставки ввозной таможенной пошлины / В. В. Прокопенко // Митна справа. – №3 (87). – 2013. – С. 36-40.
8. Єгоров О. Б. Митна економіка (Україна – СОТ – ЄС) : посібник / О. Б.Єгоров. – Одеса, 2005. – С. 214.
9. Тимошенко И. В. Таможенное регулирование ВЭД / И. В. Тимошенко. – М., 2003. – С. 25–26, 237.
10. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти [Текст] : монографія / І. Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. – 543 с.
11. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
12. Энциклопедический словарь экономики и права. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dic.academic.ru/dic_economic_law/1579/
13. Таможенный кодекс таможенного Союза [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://www.consultant.ru/popular/custom_eaes/112_10.html#p815
14. Таможенный кодекс Европейского Сообщества Регламент Совета № 450\2008 [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://pravo.ua/article.php?id=100095781>.
15. Войцешук А. Д. Митне регулювання в умовах глобалізації/ А. Д. Войцешук, Д. Л. Фесько // Вісник Академії митної служби України. – Серія: Державне управління. – 2010. – №2. – С. 57–61.

16. Дубініна А. А. Митна справа: Підручник / А. А. Дубініна, С. В. Сорокіна, О. І. Зільченко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.

17. Дяченко Т. О. Особливості митно-тарифного регулювання України / Т. О. Дяченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2666/2370>.

18. Комарницька О. П. Історико-науковий аналіз митно-тарифного регулювання у контексті еволюції наукової думки/ О. П. Комарницька [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://inb.dnsgb.com.ua/2009-1/09_komarnytska.pdf

19. Ченцов В.В. Еволюція управління митною системою України в 1990–2000-х рр / В.В. Ченцов. – Матеріали п'ятої міжнародної наукової школи-семинар «Історія торгівлі, податків та мита», 27-28 жовтня 2011 р., Академія митної служби України. – Дніпропетровськ. – С. 8–10.

20. Мартинюк В. П. Фінансові аспекти розбудови митної системи в інтересах економічної безпеки України : [монографія] / Мартинюк В. П. – К. : Кондор, 2011. – 326 с.

21. Мартинюк В. П. Митна система та економічна безпека держави : теорія і методологія : [монографія] / Мартинюк В. П. – Тернопіль : Астон, 2010. – 256 с.

22. Спрощення процедур торгівлі в Україні: оцінки та очікування бізнесу, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ier.com.ua>.

23. Официальный сайт Статистики: экономические показатели стран мира. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.ereport.ru>.

24. Офіційний сайт Державної казначейської служби [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua>.

25. Офіційний сайт Світової організації торгівлі. – Режим доступу: <http://wto.org>

2.2. PERSPECTIVES OF TRANSPORT SYSTEMS IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION THE WORLD ECONOMY

Summary. *The article considers and analyzes the problems of development of the world transport system and the perspectives of Ukraine in it. It was determined that economic growth means more and more consumed, globalization means that resources and products are being spent further. It is noted that globalization through transportation can also be viewed through an intercultural perspective. It will promote the global economic market and help create a global community with intertwined ethnicity. Directions of development of the transport system of Ukraine are presented and described. It's also important, that due to the general decrease of Ukraine's foreign trade (export and import), the level of occupancy of Ukrainian transport infrastructure may decrease. In this regard, it becomes wise to reorient the Ukrainian transport network to the needs of domestic and transit transport. Delivering a conclusion, as a result of globalization, the acceleration of the transport process at each stage has taken place, technical progress has been achieved in the development of vehicles, which increases their carrying capacity and reduces transport costs, and therefore it should facilitate the transportation of raw materials over long distances. Transport has become a factor contributing to the globalization process, mainly due to the introduction of modern transportation technologies.*

Problem statement. The development of the transport system and the introduction of new solutions is an important factor contributing to the globalization of business relations. Today, the world community intensively forms a single transport complex, using the spatial location and resource potential of the states. Transport, forwarding and logistics enterprises must adapt to the requirements set by the globalized economy for them, as well as the process of internationalization. Technical progress that accelerates the processes of globalization also covers all transport modes. The effect of this progress was the development of a so-called integrated system that allows the transport of cargo units by various inter-connected modes of transport [2, 5-8].

The transport systems around which the modern world is built are at the verge of significant transformations. ITS (Intelligent Transport Systems) is a transformational change in the most advanced information and electronic technologies in the transport sector in order to increase the efficiency, productivity and mobility of the transport system and the quality of its services, as well as reducing energy consumption and negative impact on the environment.

The transport complex is an important component in the structure of the Ukrainian economy, as well as a factor in the implementation of the geostrategic potential of the country, a factor in the growth of its role in the international division of labor and trade and economic integration [1, 9, 15-17].

Transport systems in the conditions of globalization the world economy

Now global freight traffic exceeds 122 trillion ton-kilometers a year. This huge figure more than tripled exceeds the index since the beginning of the era of "free trade" in the 1980s [12-14, 21-26]. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) predicts that global turnover will triple in the future generation – by 2050, to 330 trillion tons per year (fig. 1).

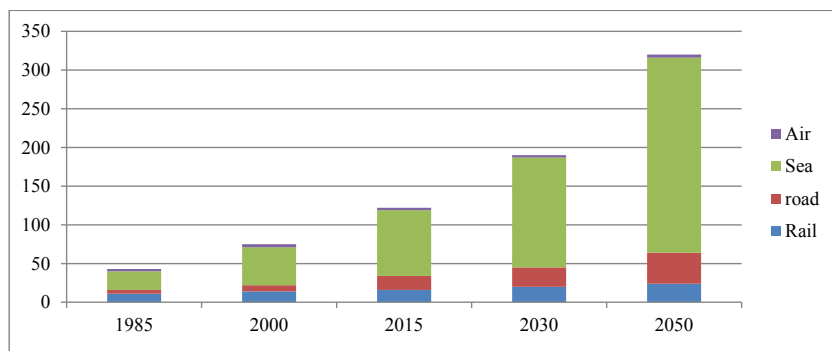

Fig. 1. Global freight transport of all types of transport, trln tons per year (by perspective to 2050)

Much of this increase is due to trade agreements and globalization. Economic growth means more and more consumed, globalization means that resources and products are being spent further. These two trends, together, help to explain the tenfold growth of global freight transport depicted in the chart. However, there are negative consequences of the globalization process. Moving this huge tonnage requires ships, trains, trucks and airplanes – all of them burn fossil fuels and emit greenhouse gases (GHG). Emissions from the freight sector account for about 10% of all man-made CO₂ emissions. OECD predicts that if current trends and policies are taken into account, emissions by 2050 will almost double to 5.7 billion tonnes of CO₂ per year. In the era of globalization, there are two major problems encountered by firms in the field of transport, shipping and logistics – reducing costs and providing an appropriate level of service. At present, the regulation of national transport systems and the formation of international transport systems solves controversial tasks (fig. 2).

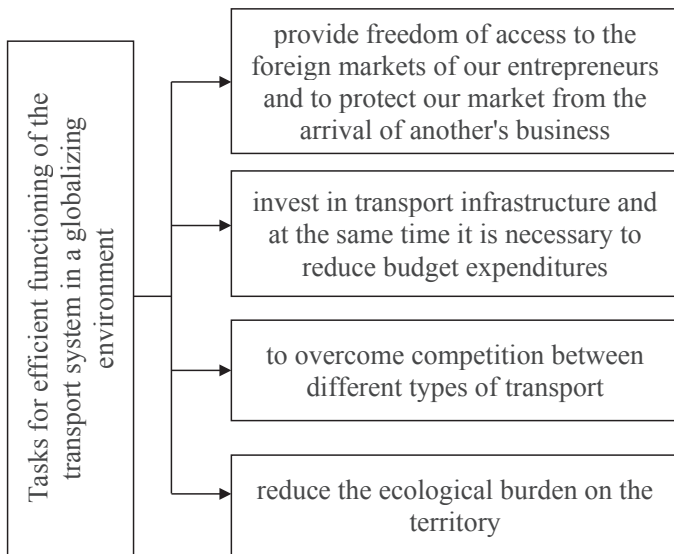

Fig. 2. Tasks for efficient functioning of the transport system in a globalizing environment

Business globalization has an active impact on the transport sector, and this may be due to the fact that such an effect causes changes in the transport needs and leads to changes in the strategies of the entities providing transport services.

However, despite this, globalization through transportation can also be viewed through an intercultural perspective. It will promote the global economic market and help create a global community with intertwined ethnicity (fig. 3) [17, 29].

Also, different experts assess the impact of various technologies on vehicles (motor vehicles, high-speed trains, compressed air vehicles), engines

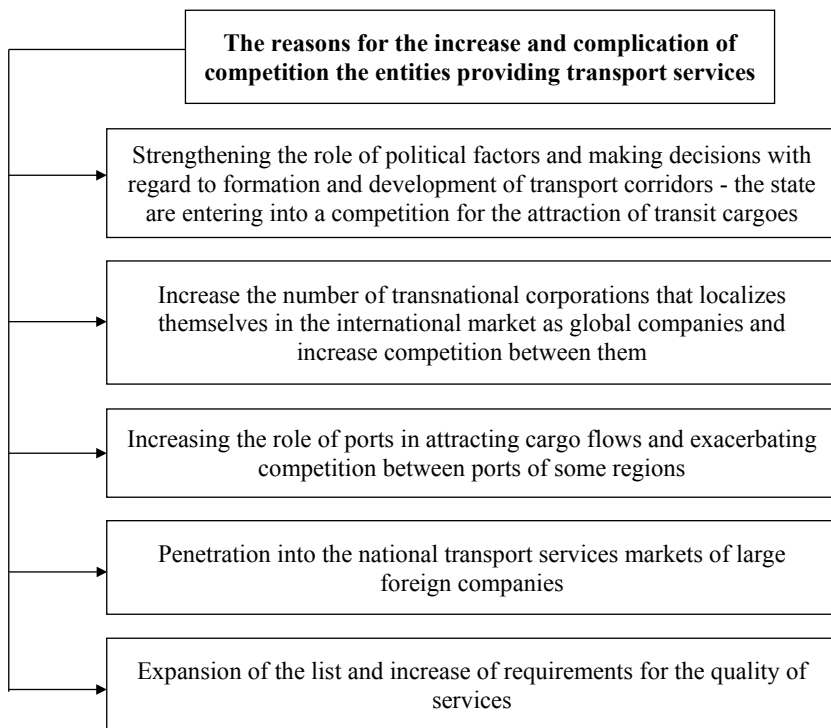

Fig. 3. The reasons for the increase and complication of competition the entities providing transport services

(electric, efficient fossils, fuel cells, hybrid), material and infrastructure technologies (communication between vehicle and infrastructure, intelligent roads, traffic control systems) by 2050.

According to the data presented in the chart, high-speed trains and automobile technologies play the largest role, their potential can be explained, as they provide alternative variants for flights.

As a conclusion, it can be said that, despite some of the problems that globalization could cause, thanks to its accelerated transport process at every stage, technological progress has been made in the development of vehicles, which allows them to increase their carrying capacity and reduce transport costs, and this should contribute transportation of raw materials for long distances.

Transport has become a factor contributing to the globalization process, mainly due to the introduction of modern transportation technologies.

*Intelligent transport systems are a promising direction
for the development of the global transport system*

The transport systems around which the modern world is built are at the verge of significant transformations. ITS (Intelligent Transport Systems) is a transformational change in the most advanced information and electronic technologies in the transport sector in order to increase the efficiency, productivity and mobility of the transport system and the quality of its services, as well as reducing energy consumption and negative impact on the environment [2, 11].

Increasing flows of passenger and freight transport, as well as the growth of the needs of people in mobility, urgently seek new tools that would satisfy the demand for mobility, reduce traffic jams and pollution, enhance safety and traffic control and improve the quality of public transport services without resorting to physical expansion of the existing communication infrastructure. Streams on city streets, accidents, growing environmental pollution, inefficient public transport, inefficient traffic control, and timely assistance to the roadside victims are all part of the top-notch problems of the transport sector, for which more and more people are turning their attention to ITS.

ITCs are defined as systems that use a combination of computer technology, communication technologies, positioning and automation to improve the safety, management and efficiency of terrestrial transport systems.

There are new transport technologies for solving these problems, including autonomous vehicles, alternative fuels, fleet management without keys, and so on. New technologies for road communications will dramatically change the work of vehicles, provide information and opportunities for better traffic management in real time – if there is a necessary network infrastructure (fig. 4).

ITS are ready to transform transport into a connected, dynamic component of the city as a system. Perhaps more importantly, greater ease of movement will have a positive impact on quality of life and trade for residents, visitors and local businesses. According to the US Department of Transportation, ITS improves the safety and mobility of vehicles by integrating advanced wireless technologies into transport infrastructure and vehicles.

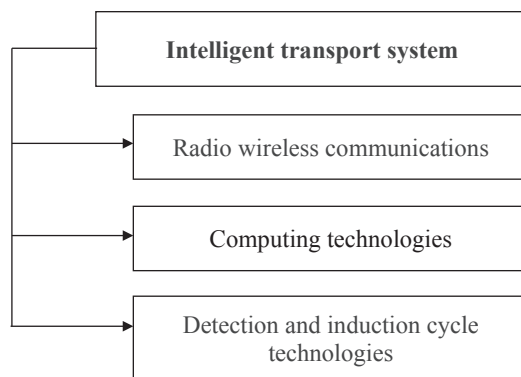

Fig. 4. Application of ITS

The aim of ITS is to process and share information that can prevent vehicle collisions, keep traffic and reduce environmental impact [10].

Coordinating traffic signals, giving priority to signals to transit strips, electronic information signs and limiting speed signs are all part of the growing ITS industry. Also, part of ITS is the ability to automatically dis-

tribute real-time traffic data to websites, social networking channels, mobile applications and local TV and radio stations.

Perspective applications

ITS devices installed in vehicles, on roads, on bridges and in terminals, collect information on road and weather conditions, speed, volume and delays. The tasks that ITS solves in the field of transport infrastructure are:

- a) Traffic management solution;
- b) system of information support of road users;
- c) system for measuring speed;
- d) systems of automatic fixing of road transport accidents;
- e) system of weighing vehicles in movement;
- f) decision in the area of collecting fees for the use of roads and designated areas;
- g) parking systems;
- h) electronic ticketing system;
- i) information system for passengers and drivers.

It is very important that the tremendous potential of the new technology has been used to increase the reliability, safety, efficiency and accessibility of transport and environmental protection. The operational task of ITS is the implementation and provision of automated and automatic interactions for all transport subjects in real time on adaptive principles.

World practice shows that the introduction of ITS can reduce the number of road accidents by 50%, increase the capacity of roads by 25-30%, reduce fuel consumption by 20%, travel time by 30%, and increase employment by 5%. Over the next 20 years, it is expected to generate \$ 20 billion in industrial capacities and to reduce economic losses due to traffic congestion of \$ 26 billion

As a conclusion we can say that intelligent transport systems, using advanced and new technologies (computers, sensors, controls, electronic devices) in transport save lives, time, money, energy and the environment. Integrating these technologies with wireless systems will greatly improve the quality and reliability of vehicle information, location and road conditions. It will bring significant social and economic benefits and lead to increased transport efficiency and increased security. The creation of a single ITC architecture allows you to control three main areas: security (the

main objective – reducing accident rates, monitoring natural and man-made disasters); mobility (collecting information about traffic jams from traffic in vehicles, informing traffic participants, etc.) and protecting the environment (reducing environmental damage from transport by monitoring the situation in real time and timely decision-making).. That is, setting up and solving problems for creating a mobile high-tech environment based on environmental safety is the next stage in the development of global technologies for the future.

Perspective of Ukraine's integration in world transport flows

The transport complex is an important component in the structure of the Ukrainian economy, as well as a factor in the implementation of the geostrategic potential of the country, a factor in the growth of its role in the international division of labor and trade and economic integration. At the current stage, it is necessary to increase the investment attractiveness and attract investment funds not only to international but also to domestic regional transport projects that require urgent construction in the context of the development of the competitiveness of Ukraine's and its regions' transport infrastructure on the external market (fig. 5).

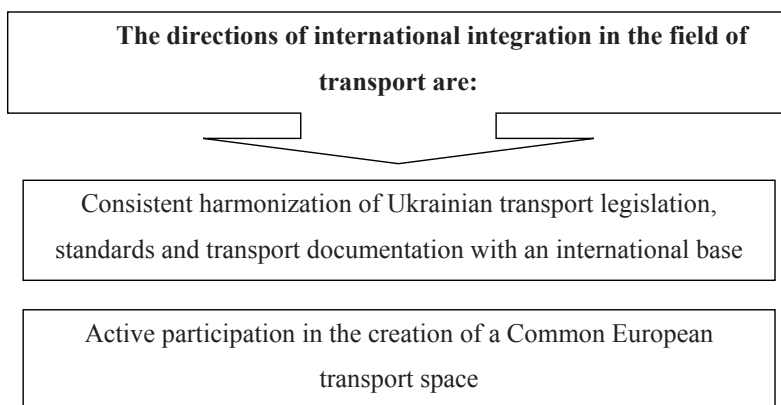

Fig. 5. The directions of international integration in the field of transport

Ukraine is included in the indicative maps of the European transport network TEN-T. This is a great success and a big challenge. This means that the transport infrastructure of Ukraine should become as soon as possible a single entity with the EU infrastructure and develop in a harmonious combination. Speed, quality, safety of multimodal transportation should be carried out according to European standards. For investors and international partners, it is a powerful signal that the infrastructure of Ukraine is developing, has a European future and it is possible and necessary to invest in it, "said Minister of Infrastructure Vladimir Omelyan, commenting on the results of the Brussels Eastern Partnership Summit [2, 10, 13].

Directions of development of the transport system of Ukraine

1. Consistent harmonization of Ukrainian transport legislation, standards and transport documentation with international ones

Volodymyr Omelyan also emphasized that the Ministry of Infrastructure of Ukraine will move towards the development of strong ties with the leading countries of the region and the effective work of the project of the New Silk Road. The priority of the Ministry of Infrastructure in 2017 is to develop the National Transport Strategy by 2030 and integrate the transport network into the pan-European TEN-T.

2. Active participation in creation of pan-European transport space

The intensification of trade with the EU after the signing of the Treaty on European Integration significantly contributes to the integration of Ukraine into world transport flows.

3. Development of cooperation with the EU in order to ensure the effective development of transport systems of Ukraine and the European Union

This allows Ukraine to adapt to the transport needs of these countries. There is also a prospect of development of green transport modes.

4. Participation of Ukrainian companies and entrepreneurs in the creation of joint transport enterprises and participation in tenders for the privatization of transport enterprises.

In Ukraine is beginning to form a transport and logistics infrastructure, the constituent parts of which is the national network of international trans-

port corridors on the basis of existing and new communication routes and a network of transport and logistics centers based on transport nodes within free economic zones. Creation of transport corridors and their inclusion in international transport and logistics systems are recognized as a strategic priority of the state direction of development of the transport and road complex of Ukraine, which is an important component in the structure of the Ukrainian economy.

5. Expansion and deepening of Ukraine's cooperation with international organizations and implementation of intergovernmental agreements in the field of transport, adopted on a multilateral and bilateral basis.

Ukraine is a convenient transport hub (node) between Europe and Asia. Throughout its history, Ukraine was at the crossroads of world trade routes and was a pivotal center and an important reference point on the slopes from Europe to Asia. The Ukrainian side initiated the elaboration of the draft Multilateral Intergovernmental Agreement, the provisions of which will allow the formation of a mutually beneficial multilateral transport policy for the organization of transport between the regions of the Baltic, Black and Caspian Seas. Realization of the project will allow obtaining synergistic effect from the combination of potential opportunities for all types of transport: rail, road, river, sea, ferry.

6. Realization on beneficial terms for Ukraine transport projects with foreign technical or financial participation.

The Minister of Infrastructure of Ukraine stressed that the development of new transit connections and corridors from the EU to Asia is a priority for Ukraine. Creation of a new international transport corridor The Baltic Sea – Black Sea – Caspian Sea will contribute to the creation of an integrated strategy for all types of transportation development and loading of existing infrastructure along the route [2, 10].

7. The development of the action in the framework of regional cooperation, in order to realize the transit potential of Ukraine.

The use of transit potential of Ukraine should be not only a priority of the development of the transport system, but also become an independent point of economic growth. The following tasks are needed to increase the level of implementation of the transport potential of Ukraine.

For Ukraine, the development of transit transport means a significant increase in revenues to the budget, is one of the real sources of transport financing.

8. Participation in international transport projects and programs, support of regional initiatives that meet the national interests of Ukraine.

Due to the general decrease of Ukraine's foreign trade (export and import), the level of occupancy of Ukrainian transport infrastructure may decrease. In this regard, it becomes wise to reorient the Ukrainian transport network to the needs of domestic and transit transport (fig.6). This may help support transport operations in the medium term. The formation of a cargo and passenger service system that provides full satisfaction of transportation needs and meets the needs of society in terms of safety and environmental friendliness is a strategic goal of transport development at the present stage. To accomplish this goal, the following tasks must be implemented:

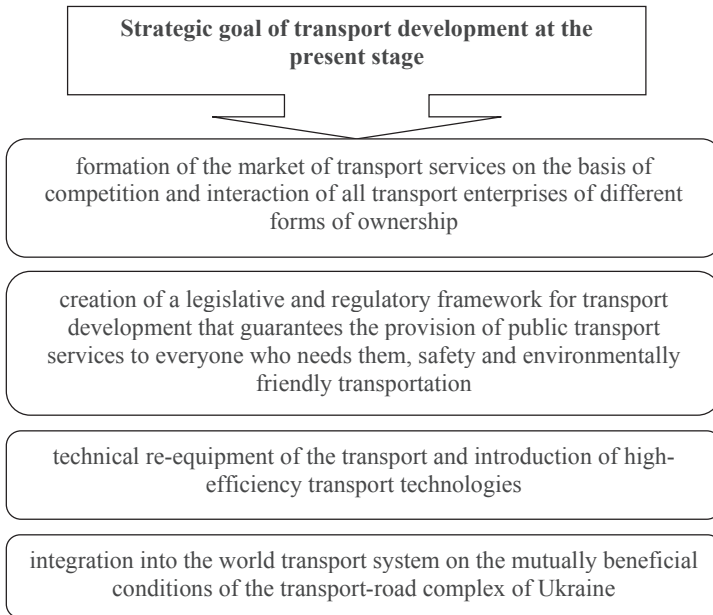

Fig. 6. Strategic goal of transport development at the present stage

The transport strategy of Ukraine for the period up to 2020 determines that, when implementing all strategic aspects, the following results are expected. Consequently, stable and efficient functioning of transport is a prerequisite for ensuring the defense capability, national security and integrity of the state, and raising the standard of living of the population. With positive trends in the growth of carriage rates, the restoration of fixed assets of the transport sector can be achieved by investing part of the profits of transportation companies in the modernization and technical equipment of fixed assets. Thus, the strategy of development of the transport complex should be focused on the use of geopolitical advantages of Ukraine in the European and world transport space, the development of a network of international transport corridors, transport and logistics terminals, intermodal connections and high-speed transport. An important strategic direction is the renovation of the main facilities of the domestic transport complex, which is necessary to strengthen the position of the transport complex in the world market.

Conclusions. The modern world can not be imagined without transport, namely – without the prompt and reliable delivery of passengers, goods or information. The world transport system was completely formed in the 20th century. It includes all existing infrastructure of means of transport, vehicles, transport enterprises and transport management. The infrastructure consists of transport networks (railways, highways, all waterways, air corridors, canals, pipelines, tunnels and bridges) and transport hubs (ports, airports, railway stations, train stations, and stops). Due to the intensification of trade, cargo and passenger transportation in the countries has increased significantly.

As a result of globalization, the acceleration of the transport process at each stage has taken place, technical progress has been achieved in the development of vehicles, which increases their carrying capacity and reduces transport costs, and therefore it should facilitate the transportation of raw materials over long distances. Transport has become a factor contributing to the globalization process, mainly due to the introduction of modern transportation technologies. The world transport system is in constant development. Information and innovative development technologies are of great importance today. The main directions now are to increase the speed

of travel, improve traffic safety, increase both the throughput of transport routes, as well as the development and implementation of new modes of transport. All this can be provided by ITS (Intelligent Transport Systems, for which there are transformational changes in the most advanced information and electronic technologies in the field of transport in order to increase the efficiency, productivity and mobility of the transport system and the quality of its services, as well as the reduction of energy consumption and negative impact on the environment.

It will bring significant social and economic benefits and lead to increased transport efficiency and increased security. Stable and efficient functioning of transport is a prerequisite for ensuring the defense capability, national security and integrity of the state, and raising the standard of living of the population. After the above-mentioned analysis it can be concluded that the transport sector of Ukraine already has the necessary potential.

Thus, the transport systems of the national, regional, intra-continental and intercontinental levels serve as elements, objects of global industrial infrastructure and, thus, ensure further deepening of integration between national economic complexes, create conditions for effective functioning of the supranational reproduction process. At the same time, in the development of transport systems of the world there are problems related to the domination of modern objects of transport infrastructure and the need for modernization of traditional modes of transport in accordance with the requirements of modern globalization processes.

References:

1. Державна служба статистики України [Electronic resource] – Resource access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Транспортна стратегія України на період до 2020 року [Electronic resource] – Resource access mode: https://mtu.gov.ua/files/transport_strategy_ua.pdf
3. Функції транспорту в системі держави [Electronic resource] – Resource access mode: http://om.net.ua/2/2_1/2_15191_osnovnie-zadachi-printsipi-organizatsiya-upravleniya-transportnoy-sistemoy-v-usloviyah-ranka.html
4. Интеллектуальные транспортные системы [Electronic resource]. – 2013. – Resource access mode: http://www.fima.lt/uploads/newslettersarchive/docs/Era_Resenij_25.pdf

5. Интеллектуальные транспортные системы. Выводы и рекомендации конференции системы [Electronic resource] – Resource access mode: <https://www.itf-e.cd.org/sites/default/files/docs/cm199826ru.pdf>
6. Интеллектуальные транспортные системы. Том 4 [Electronic resource]. – 2006. – Resource access mode: <https://extranet.itu.int/brdocsearch/R-HDB/R-HDB-49/R-HDB-49-2006/R-HDB-49-2006-OAS-PDF-R.pdf>
7. Кабашкин И.В. Интеллектуальные транспортные системы: интеграция глобальных технологий будущего [Electronic resource]. – 2010. – Resource access mode: <http://rostransport.com/transportrf/pdf/27/34-38.pdf>
8. Мировой Атлас Данных [Electronic resource] – Resource access mode: <https://knoema.ru/atlas/topics/>
9. Скалзуб В.В. Интеллектуальные транспортные системы железнодорожного транспорта [Electronic resource]. – 2013. – Resource access mode: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2264/1/ITS.pdf>
10. Транзитный потенциал Украины [Electronic resource] – Resource access mode: https://studopedia.su/7_10165_tranzitniy-potentsial-ukraini.html
11. Транспортный рынок [Electronic resource] – Resource access mode: http://oplib.ru/sport/view/950492_transportnyy_rynok
12. Эмирова А.Е. Трансформация транспортных систем в условиях глобализации мировой экономики [Electronic resource]. – 2014. – Resource access mode: <https://cyberleninka.ru/article/v/transformatiya-transportnyh-sistem-v-usloviyah-globalizatsii-mirovoy-ekonomiki>
13. Air transportation – Statistics & Facts [Electronic resource] – Resource access mode: <https://www.statista.com/topics/1707/air-transportation/>.
14. Aleksandra Koźlak. Transport as a factor and subject of globalization [Electronic resource]. – 2014. – Resource access mode: <http://www.logistickymonitor.sk/en/images/prispevky/kozlak-aleksandra.pdf>
15. Darrin Qualman. Freight freight: trade agreements, globalization, and rising global freight transport [Electronic resource]. – 2017. – Resource access mode: <http://www.darrinqualman.com/global-freight-transport/>
16. Definition of 'Rail Transport' [Электронный ресурс] – Resource access mode: <https://economictimes.indiatimes.com/definition/rail-transport>.
17. Four advantages of sea transport and its importance for world trade [Electronic resource] // 2016 – Resource access mode: <https://www.veconinter.com/four-advantages-of-sea-transport-and-its-importance-for-world-trade/>
18. Globalization through the eyes of transportation and food culture! [Electronic resource]. – 2013. – Resource access mode: <http://chitraliranade.blogspot.com/>

19. Intelligent Transportation Systems [Electronic resource] – Resource access mode: <https://www.transportation.alberta.ca/606.htm>

20. Janice King. How Transportation Technologies Will Change Everything [Electronic resource]. – 2014. – Resource access mode: <http://www.govtech.com/transportation/How-Transportation-Technologies-Will-Change-Everything-.html>

21. Juliet Van Wagenen. On the Rise: The 2015 Air Traffic Breakdown [Electronic resource]. – 2015. – Resource access mode: <http://www.aviationtoday.com/2015/12/28/on-the-rise-the-2015-air-traffic-breakdown/>

22. Merja Hoppe. Transformation in transportation? [Electronic resource]. – 2014. – Resource access mode: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40309-014-0045-6>

23. Sarah Blackman. The world's longest oil and gas pipelines [Electronic resource]. – 2012. – Resource access mode: <http://www.hydrocarbons-technology.com/features/featureworlds-longest-oil-gas-pipelines-imports/>.

24. The Impacts of Globalisation on International Air Transport Activity [Electronic resource]. – 2008. – Resource access mode: <http://www.oecd.org/greengrowth/greening-transport/41373470.pdf>.

25. The UNCTAD. Review of Maritime Transport [Electronic resource]. – 2016. – Resource access mode: http://unctad.org/en/Publication-sLibrary/rmt2016_en.pdf.

26. The World Bank. Air Transport [Electronic resource] – Resource access mode: <http://www.worldbank.org/en/topic/transport/brief/airtransport>.

27. Top 20 Countries By Length Of Pipeline [Electronic resource] – Resource access mode: <http://www.worldatlas.com/articles/top-20-countries-by-length-of-pipeline.html>

28. Updated national transport strategy of ukraine part 2: transport sector analysis [Electronic resource]. – 2016. – Resource access mode: <https://mtu.gov.ua/files/Zakypivli/Ukraine%20Transport%20Strategy%20Part%202%20-%20Sector%20Analysis%20-%20Draft.pdf>

29. World trade Organization. Statistical tables [Electronic resource] – Resource access mode: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2016_e/WTO_Chapter_09_tables_e.pdf

2.3. LOGISTICS ENGINEERING ENTERPRISES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: PRECONDITIONS AND EXPECTED EFFECTS

***Summary.** The essence of logistics of sustainable development is disclosed in the article and indicators of sustainable development are presented. The main problems of creating a stable logistics chain have been identified. The symptoms and factors of influence on the enterprise are analyzed and the features of the crisis of logistics and the crisis of logistics of sustainable development are determined. The calculation of the logistics effect of sustainable development on the basis of social, economic and environmental effects is proposed. The comparative characteristic of the practice of introduction of sustainable development logistics at the domestic and foreign enterprises is carried out.*

Introduction. The phenomenon of targeting foreign partners or competitors, in particular in the field of logistics is popular now. This also applies to domestic machine-building enterprises (MBEs). The Government-created program "Sustainable Logistics Strategy and Action Plan for Ukraine" [1] is also a trend formed on the basis of foreign business practices. Logistics processes in the domestic economy are only gaining momentum, and in the world they are already considered in terms of profitability, environmental friendliness, security, etc. – the so-called logistics of sustainable development.

The argument that the polluter is responsible and pays for waste is somewhat over-curbed, especially if it concerns the carrier, since the MBE, production of which is not a significant contaminant, is also used for transportation. MBP, as the recipient of the service, should be interested in all the standards declared by the carrier, incl. the presence of electric motors Euro-5 or Euro-6. If there is a demand for such information from customers, the carrier himself will be forced to match their services to the relevant standards.

The popularization of multimodal (intermodal) transport in Ukraine will improve the state of the environment and service conditions also for the MBE, but this is a long-term plan and the result will not be immediate. And cooperation with socially responsible service providers (carriers) will force unscrupulous similar entities to change their service standards.

Enterprises, which for some reason or another, are still "afloat", have an unknown logistical aspect in management. According to the author, they are in a crisis logistics – the lack and inability of using logistics solutions that optimize production and commercial activity – the way out of which is through diversification or restructuring of the enterprise or management can change their position on the market in the best way. Enterprises that have not developed a long-term logistics process that provides sustainable development in the long run are in crisis logistics of sustainable development.

The resulting effect of the logistics of sustainable development can be clearly seen and calculated on a long-term basis provided the consolidated participation of all relevant departments or managers of the MBE, as well as public authorities and local self-governmental bodies.

Theoretical aspects of sustainable development of logistics enterprises: a way out of crisis

Each company builds its activity on specific principles: completeness of quality service, maximization of consumer needs, production of environmentally friendly product, maintenance of comfortable working conditions of workers, strengthening of influence on the development of the region, etc. Regarding the logistical aspect in management, any enterprise relies on the following classical principles, which somewhat vary by scientists:

- systemicity, optimality, flexibility, reliability of deliveries, computerization, feedback (Dudar T.G. [2]);
- systematicity, complexity, scientificity, concreteness, constructiveness, reliability, versatility (Sumets O.M., Bilotserkivskyy O.B., Hadzynskyy A.M. [3]);
- systeminess of general logistics costs, global optimization, logistic coordination and integration, modeling and information and computer support, allocation of a subsystem complex, integrated quality management, humanization of all functions and technological solutions, sustainability and adaptability (Sergeev V.I. [4, p. 32]).

However, in the current conditions of business development, with an infinitely wide range of goods and services, more and more managers are paying attention to such a factor as the impact of the business entity on a

person and his environment. That is, sustainable development is defined as a development that ensures equity between generations, and allows us to meet current needs in such a way that we do not endanger the needs of future generations [5].

Such a condition is fundamental for the implementation of the strategy of sustainable development, and the logistics policy of the enterprise directly affects its implementation. Since the efficiency of the implementation and use of energy-saving technologies, the use of secondary raw materials, reduction of the quantity of defective products and its re-refinement, optimization of transportation depends on the logistics, not only on the speed of delivery, but also on its economy and ecological compatibility, safety of the performance of logistic functions for a person (on internal production sites, warehousing, packaging, loading and unloading works), etc.

The essence of sustainable logistics is reflected in stable logistics chains, that are built on the basis of the logistic concept of the ecological imperative. The main principles of these chains are: subordination to the principles of sustainable development, strategic partnership between the members of the chain and their broad shared responsibility, the establishment of appropriate standards across the chain, flexibility, etc. [5]. Consequently, the classical principles of logistics with sustainable development receive correction from the influence on the natural environment (the so-called "green logistics") and certification and standardization, as well as strategic partnership should be not only economically beneficial but also complementary in order to save natural resources and to create favorable conditions for the management and safety of the work of the workers themselves.

In practice, among the indicators of sustainable development they distinguish [6, p. 411]:

- Benchmarking indicators, which are a peculiar reference point for assessing the effectiveness of organizations;
- efficiency indicators – indicators that measure costs, cost per unit of output or performance associated with a particular product;
- input indicators – those that inform about the number of resources, in particular financial or other resources, used for a particular agency, enterprise or program;

- output indicators – those that report on the volume of work performed, or the service provided to perform a specific function or implementation of the program. They are also known as performance indicators;
- outcome indicators – indicators of the quality of the environment and the quality of work performed or services, assessment of the actual impact of the activities of institutions;
- productivity indicators – indicators that combine performance and efficiency in a single indicator.

The scientist, Professor Dr. Hans-Christian Pfohl, noted that the logistics sector is responsible for the impact on the environment [7]. Currently, society and government agencies are increasingly turning to companies to take business decisions into account the environmental aspect. Environmental solutions have become a new challenge for logistics companies. In response to increased pro-ecological skills, managers must create a logistics strategy for sustainable development of companies with an environmental focus. Environmental and resource protection is an integral part of logistics strategies.

An ecological product or environmental requirements for partners, the security of logistics functions is the basis of a sustainable logistics chain, and hence sustainable development of the enterprise. This so-called "snow-ball effect" – with increasing requirements for partners, there is a growth in the ultimate benefit (value, added value) for the company and consumers of its products.

Polish scholars, in particular A. Leshchinska, conducted a survey of enterprises with different types of activities regarding the importance of their approved documents and programs of sustainable business development. Respondents identified the main problems associated with the creation of a stable supply chain [8, p.86]: the lack of understanding of the relationship between sustainable development and the functioning of the supply chain; required capital commitment; low level of risk management; insufficient transparency of information; inappropriate organizational culture; lack of communication between the company's strategy and the supply chain.

Thus, the integration of the concept of sustainable development in the supply chain is limited to its narrowing to the internal part of the enterprise, low level of risk management, the absence of a broad monitoring system.

The lack of logistics in the management of the enterprise, as one of the main driving forces of creating value added, can be considered a crisis phenomenon, as the lack of knowledge of the enterprise in this area leads to a lot of negative consequences in the future, and the market environment dictates the conditions for logistics processes and the construction of strategic plans in the field of logistics.

It is logical to assume that the crisis of enterprise logistics represents the first level of the logistic crisis, the reasons of which are: lack, not proper, not timely use of logistics potential of the enterprise, that is, insufficient level of formation, implementation and development of logistics potential of the enterprise. The logistics crisis of sustainable development is understood as a crisis that is caused by a crisis of logistics, or the lack or ineffective management of the logistics process.

It is known that the factors that led to the crisis state are divided into two groups: internal-endogenous (depending on the organization of the enterprise itself) and external-exogenous (which the company cannot influence at all or has little influence).

In addition, you can identify the symptoms by which you can determine the presence of crisis phenomena in the enterprise: the general symptoms – those that are typical for any type of crisis; specific symptoms – those that are signals of the development of a particular type of crisis.

Systematization and analysis of specific and common symptoms, endogenous and exogenous factors of the impact of the logistical crisis and the crisis of logistics of sustainable development of the enterprise will allow to study these types of crises in more detail, to create the appropriate tools of influence on the causes of their formation, to develop mechanisms of risk monitoring, to study the stages and tools of crisis management, to prevent, overcome and exit from it. Only under constant monitoring of causes, symptoms, consequences of emergence and factors of influence of the crisis, there can be an opportunity for the company to operate effectively at all stages of crisis management (Fig. 1). A clear understanding of the market and logistics situation will allow timely response and accept the necessary management (crisis management) decisions.

Summing up the above discussion of the theoretical aspects of the logistical crisis, we can conclude that the concept of "crisis of logistics" and

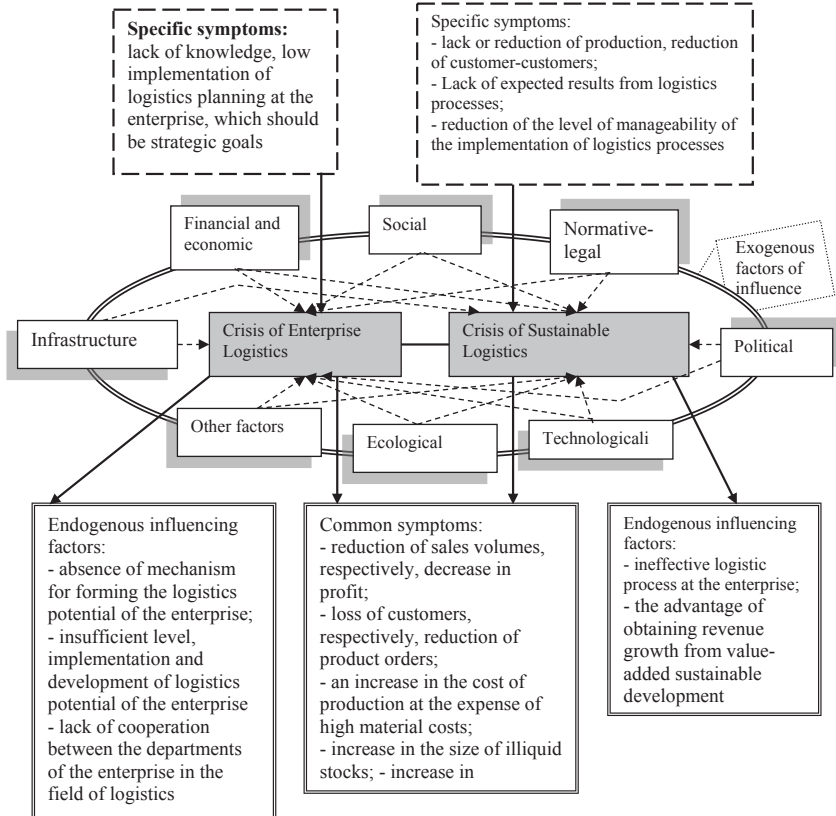

Fig. 1. Structural reflection of the factors and symptoms of the logistical crisis and the crisis of logistics sustainable development

Source: is refined by the author on the basis of [9, p. 32]

"crisis of logistics sustainable development of the enterprise" are quite complex, many-sided and new in the economic literature.

Hence, the crisis of logistics is the aggravation of clashes in the enterprise management system, that arose as a result of the failure in use, improper or untimely implementation of the logistics potential of the enterprise, threatening its full functioning and inducing it to qualitatively new transformations in the management system to ensure its further development and exit from crisis state.

The crisis of logistics of sustainable development of the enterprise is the aggravation of clashes in the enterprise management system, that arose as a result of the non-usage, inappropriate or untimely implementation of a particular logistic process, which is strategically important and is developed for the long-term perspective.

Therefore, in order to develop an anti-crisis strategy for the logistical activity of the enterprise, that is, preventing the logistical crisis as one of the key mechanisms of crisis management, it is necessary first of all to establish the symptoms of crises; to identify the impact of internal and external environment factors to anticipate crises and to develop prevention and warning measures.

Such information will be found in the monitoring of logistic properties of the MBE, which will allow to select the factors of influence on the change or implementation of logistics activities MBE (Fig. 2).

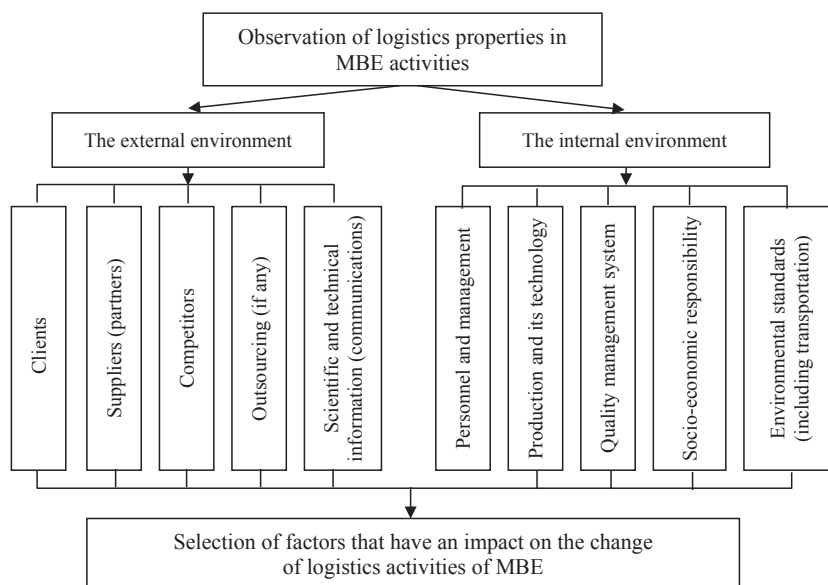

Fig. 2. Creation of a database of information on the logistic activities of the MBE to overcome the crisis situation

Source: refined by the author on the basis of [9, p. 36]

In the author's view, in determining the future cash flows and investments in the development of sustainable logistics at the MBE, it is necessary to take into account the so-called "lost opportunity" in obtaining income in the future (R_f), when the choice of one option for the development of an industrial enterprise requires the abandonment of another (diversification). It is important to use the well-known formula for financial management:

$$R_f = \frac{R_1}{((1+i)^1)} + \frac{R_2}{((1+i)^2)} + \dots + \frac{R_n}{((1+i)^n)} - \frac{Y}{((1+i)^n)} \quad (1)$$

Source: [9, p. 49]

where R_f – revenues in future;

$R_1, R_2, \dots, R_n$ – future income of the first, second and n years;

Y – lost opportunity to generate income when there is a new logistic project that requires the abandonment of the previous type of production or logistics solution. For example, lost chances can be due to:

- logistical unwillingness to maintain the rhythm of production, delays with deliveries;
- late supply of kits through the state's customs policy or the choice of an unscrupulous carrier;
- increase in transportation costs due to the wrong choice of transport mode;
- growth of material costs due to the conversion of currency in case of impossibility of import substitution of raw materials and components;
- timely switch to energy-saving technologies, etc.

Consideration of the components of the effect of the implementation of logistics policy (logistics sustainable development of the enterprise) allows to form a set of resource managers who are required to participate in its consolidated receipt. This approach provides opportunities for expanding the sources of information and financing this project.

Thus, "constancy of logistics" is considered in three dimensions, and therefore it is a set of such components of the effectiveness of their implementation: economic, environmental and social component.

The consolidated introduction of logistics policy should be based on the principle of the correspondence of the participation of one or another

resource manager in the economic effect he receives. That is, the amount of financing or provision of information and resources between managers of the economic effect in the consolidated implementation should be distributed in equal proportion to the share of the expected economic effect in the overall economic effect of the implementation of the strategy of sustainable development:

$$Y_{ij} = \frac{E_{ij}}{\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n E_{ij}} \quad (2)$$

Source: [9, p. 53]

where Y_{ij} – is the share of i-effect received by the j-administrator of certain resources in the overall effect of logistics policy;

E_{ij} – is the expected i-effect of logistics policy, which is received by j-administrator of certain resources in the implementation of logistics policy;

m – the number of components of the economic effect of the introduction of logistics policy;

n – the number of managers of certain resources, which receive the economic effect of the implementation of logistics policy.

Although formula (2) is known in the economic literature, however, we have specified the components of the economic effect that are obtained in the process of implementation of the strategy of sustainable development of logistics at different stages of creating added value:

- logistics of supply: the rhythm of supplies of materials and components; close cooperation with "supplier-manufacturer" communications, outsourcing / insourcing of individual functions;

- production logistics: lower cost of production; the rhythm of production; lean management, quality control, outsourcing / insourcing of certain functions;

- marketing logistics: increased demand for products, close cooperation with producer-client relationships, reduction of claims, improvement of the quality of guarantee and after-sales service (for manufacturers of machinery), outsourcing / insourcing of individual functions.

Such actions lead to the acquisition of value added in the current or prospective periods. To some extent, the implementation of a sustainable

logistics strategy at the enterprise can be called an innovative management solution in which the company invests costs (own or borrowed) and directs such a decision to obtain a commercial effect at the expense of the above consequences.

Logistic effects are essentially related to the effectiveness of marketing relationships. Thus, according to Paul R. Hamble, etc. about $\frac{3}{4}$ of companies in the United States and Europe are not able to fully utilize the potential of the CRM system. The main reason for this situation is the loss of time for rethinking new features, the role of the system, and the need for adjusting business goals (in particular, providing multiple points of access to clients while maintaining a unified image of the company in the eyes of consumers) [10, p.224].

To the social effects, derived from the implementation of the strategy of sustainable development of logistics the following can be attributed:

- safety during unloading and loading works;
- wage growth, as a result of timely and qualitatively fulfilled conditions for the supply of products; safety at the loading areas of finished products and warehouses;
- increasing labor productivity by improving the quality of regional logistics or transport infrastructure, safety at workplaces, employee involvement in optimization processes, training of personnel, etc.

If the social effect of a logistic policy of sustainable development at the regional level leads to an increase in citizens' solvency by increasing wages, this stimulates the development of production. In determining the value assessment of the social effect, it is also advisable to take into account the fact that salaries increase in enterprises of the region, which will eventually lead to an increase in revenues to local budgets at the expense of personal income tax and will allow to determine the share of the investigated enterprise in comparison with others.

That is, the social effect of an innovation project can be calculated using the following formula:

$$E_s = \Delta R_{It} + \Delta R_{exb} - \Delta P_{EAF} - \Delta P_{Id} - \Delta P_{others} \quad (3)$$

Source: refined by the author [9, p. 54]

where E_s – is a social effect of an innovative project, currency units,
 ΔR_{it} – increase in revenues to local budgets from the income tax, currency units,

ΔR_{exb} – increase of extrabudgetary funds, currency units,

ΔP_{caf} – reduction of payments from the Employment Assistance Fund, currency units,

ΔP_{id} – reduction of payments for temporary disability, currency units,

ΔP_{others} – reduction of other payments for project participants, incl. participants of combat operations (ATO participants).

The ecological effect of logistics of sustainable development is manifested in the following changes in the enterprise:

- logistics of supply: use of combined transport (multi / intermodal) and certified carriers (partnership in ecology);
- production logistics: reducing payments for environmental pollution, reducing the amount of waste and waste, energy efficiency of production;
- marketing logistics: introduction of ecological innovations, planting of green areas, combined transport (partnership in ecology), etc.

These changes also have a costly dimension, as they not only reduce the environmental payments of the company, but also reduces the loss of environmental funds, budget expenditures associated with the effects of environmental pollution, affecting the working ability of the citizens. Thus, the ecological effect of sustainable development logistics is expedient to calculate according to the following formula:

$$E_{eko} = \Delta C_{em} - \Delta T_{et} - \Delta P_{es} + \Delta E_s \quad (4)$$

Source: refined by the author [9, p. 55]

where E_{eco} – ecology effect of innovative project (ecology), currency units;

ΔC_{em} – reduction of costs of environmental measures from the budget, currency units;

ΔT_{et} – reduction of environmental tax, currency units;

ΔP_{es} – reduction of penalties for violation of environmental standards, currency units;

ΔE_s – an additional social effect, currency units

As with the assessment of the social effect, the content of the formula of the ecology effect determines the consolidated participants in the implementation of logistics policy. In particular, it is an enterprise, environmental, social and extrabudgetary funds, local and central budget, public organizations and other interested parties or persons (stakeholders).

For example, we can outsource external stakeholders such as the media, environmental non-governmental organizations or universities. Media can influence the company positively and put pressure on its management policy, in particular on logistics, through the coverage and disclosure of information about the activities of the company, its emissions to the environment, social responsibility and environmental partnership. Similarly, environmental non-governmental organisations influence the company by collecting relevant information. As for universities and other research institutes, their influence is manifested in the research of enterprises and the implementation of their development in their activities, in particular: energy-saving production technologies, environmental measures, to some extent, and individual staffing by their graduates, etc. Taking into account wishes and joint implementation of specific plans with stakeholders will bring value added to the company and will increase consolidated effect.

Thus, the process of determining the sources of logistics resources of sustainable development, based on the determination of the share of each of the participants in the consolidated participation in obtaining an economic effect, should be carried out at the following stages:

1. – development of logistics policy with all production, operational, technological and financial calculations, which as a result determine the necessary and sufficient amount of S financing of the project, taking into account the inflation, duration and risk of the project.

2. – calculation of the effect of the E project and its types, namely its economic, social and environmental Eeco:

$$E = \sum E_i = E_e + E_{eco} + E_s \quad (5)$$

Source: refined by the author [9, p. 56]

where E – the general effect of logistics of sustainable development, currency units

- E_i – i-effect of logistics policy, currency units,
 - E_e – an economic effect from the implementation of logistics policy, currency units,
 - E_s – social effect of logistics policy, currency units,
 - E_{eco} – ecological effect of logistics policy, currency units
3. – determination of the effect's share of each of its recipients (by types of effect) – Y_{ij} .

Therefore, the effect of the implementation of logistics policy is not only obtained by the enterprise, but also by participants of the macro level – local authorities. Since the implementation of the sustainable development of the company's logistics due to the effectiveness of the above-mentioned actions of all the effects leads to the creation of new jobs, increasing wages on the basis of productivity growth – this is reflected on the level of unemployment benefits; change in the volume of the social insurance fund and the pension fund; reduction of benefits for temporary disability, etc.

The use of the proposed approach to determine the sources of logistics policy resources will increase the possibilities for its financing; assess its impact on the social development of the region and its environmental situation. The substantiation of the consolidated participants based on the distribution of the economic effect on the factors of its receipt and on resource managers will allow to improve the quality of management of logistic projects.

Strategy of sustainable development of logistics: foreign and domestic experience

Constancy is a guiding principle in Siemens's operations, and is closely linked to three values: distinction, innovation, and accountability. Supply chain resilience is based on a holistic approach that includes the "prevention-detection-response" steps and focuses on minimizing risks. Chief Procurement Specialist at Siemens argues that as soon as the company transforms its reputation risk, corporate social responsibility and environmental impact elsewhere, it must address supply chain management as one of the main issues regarding stability. The corporation has the declared requirements, the so-called Code of Conduct, for suppliers and intermediaries

[11]: legal liability; prohibition of corruption and bribery; fair competition, antimonopoly laws and intellectual property rights; conflict of interest; to respect the basic human rights of workers; prohibition of child labor; health and safety of workers; environmental protection; transparency in the supply chain; mineral conflict. Thus, an integrated approach to managing the provider creates conditions for the overall optimization of the value chain.

Another VITRONIC company supports energy-efficient and resource-saving production and automation processes as a partner company under "Blue Competence Sustainability" Initiative of the German Engineering Federation (VDMA). The products and solutions of the VITRONIC Corporation for the MBE raise the problem of stability in industry automation, logistics and traffic technologies to the greater attention of users and operators. For example, in the logistics of sustainable development, they [12]:

- guarantee that defective items will be thrown away from an early stage production process that minimizes scrap and resource costs in the production and processing process;
- help: to identify clearly and measure the goods; to optimize transport capacities and routes, and to reduce energy consumption; to reduce the average speed of vehicles and thus to reduce fuel consumption.

Hewlett-Packard Australia has changed the environmental aspects of the route and replaced the land transport by sea. As a result, the reduction of carbon dioxide emissions compared to the previous year was 2600 tons.

Fujitsu Company has created a special unit that brings together all the logistics functions, and one of the tasks is to achieve the goals of protecting the natural environment. The company's efforts to reduce CO₂ emissions consisted of rationalizing distribution centers, reorganizing routes and reducing the number of vehicles. These measures also include the use of modal transport, the transition, if possible, from land and air transport to rail transport. Trying to meet the various expectations of individual customers, adapting to each of them the volume of deliveries and setting individual delivery times for each of them was replaced by a new standardized distribution system, resulting in a decrease in the number of vehicles. These actions led to further reductions in CO₂ emissions [13].

It would be advisable to consider the activities of domestic MBEs in the context of sustainable development logistics and to align them with foreign

practices. This tendency is relevant, because even the fact that within the framework of the WTO Ukrainian business entered the international market of public procurements in 2016 means that domestic MBEs have a chance to stabilize their activities through participation in international tender projects, thereby promoting their own and to become one of the links in the global supply chain.

Getting to such a level of relationship entails a certain level of responsibility to the client, supplier, personnel and environment. MBPs do not belong to large-scale environmental pollutants, since their share in the total emissions of harmful substances into the atmosphere does not exceed 3% [14]. However, this does not mean that sustainable development of the enterprise, in particular logistics, will not take into account social and environmental aspects. First of all, the idea of sustainable development should be included in the logistics of the enterprise "top-down", it means that the state should impose such responsibilities on business entities, and then it will already be an additional requirement of the customer of the service. For MBE, the issue of environmental friendliness of the transport chain "supply of raw materials – production of MBE – delivery of finished products to the customer", which falls within the competence of the carrier itself, should be important.

In the opinion of the author, implementation of the strategy of sustainable development of MBE logistics is not only in creating social and environmental standards in management policy, but also monitoring and, accordingly, cooperation with partners (suppliers, customers) of the appropriate level. Not on the last place in the rating of important issues regarding sustainable development should be the information about the social and environmental standards of the supplier and carrier of raw materials or finished products and the features of the use of multimodal transport, not only as economically profitable, but also as environmentally friendly one.

The strategy of sustainable development of logistics can be attributed to one of the alternatives of the ecological development of the innovative economy, the main components of which are the high concentration of intellectual resources, the attraction of high-level professionals from various scientific fields to develop solutions that are valuable for the society in the system of "supplier-producer-consumer", the expansion of knowledge

in the field of logistics and its transformation into strategic resources of commodity producers and organizations serving them [15].

Adopted by the Ministry of Infrastructure of Ukraine Strategy of Sustainable Logistics [1] focuses on the development of multimodal (inter-modal) transportation in order to reduce emissions through infrastructure development, the implementation of proper standardized freight transport by different modes of transport, complete rail services reform and port activity, investment attraction and private sector personnel support. "Constancy" of logistics is considered in three dimensions: economic, social and environmental sustainability. Using multimodal transport, the logistics sustainability will be implemented in stages, with the mutual cooperation of all participants on the basis of interest, loyalty and assistance from government agencies. Implementation of this program is important because the quantity of multimodal transport in Ukraine is only 0.5% of the transport market, while in the EU countries such quantity ranges from 15-20%, and only 80th place out of 160 countries in the index of logistics efficiency according to World Bank research in 2016.

In particular, according to the plan, the main objectives for the railway system were developed, which several years ago could be called utopia, if not the European course of the state. They include:

- strengthening of the railway network (including the expansion of intermodal transportation and the creation of a logistics center in the west of Ukraine);
- construction of specialized terminals (for example, for servicing heavy and oversized cargo, mineral and building materials and dangerous goods);
- creation of client-oriented trading and operating units for the provision of services, accelerating delivery of goods, increasing security and cargo insurance;
- establishment of competitive and transparent tariffs;
- increasing a private sector participation in the rail network (transferring the logistic services to consignors in suborder, giving access rights to railway to encourage new private freight train operators and the involvement of the private sector in repairing rolling stock and terminal equipment) [1, p. 10].

As for the private sector, in developed Germany, the logistics environment ranks third in importance for the economy, as a separate global driving industry with a wide range of services that can consistently complement the customer's requirements. There is a clear demarcation of the logistics sector participants, who in varying degrees cooperate in order to deliver the customer the maximized benefit and comfort from profitable cooperation: developers of logistics real estate; seaports; storage and delivery technology; identification; gates and ramps; IT for warehouse management; contractual logistics services (outsourcing); transport enterprises (trucks); rail transport services; vehicles and vans; trailers and semitrailers [16].

The fact that most of the domestic MBEs were created long ago, in the Soviet Union, and had a direct rail link between the plant and the main highway can be important and cost-effective in supplying products at long distances (including exports), taking into account the priorities of the Strategic Program for Stable Logistics. For example, a modern Eurocar enterprise has a direct rail connection with a plant that helps it in the delivery of ready-made cars to Europe, and in the opposite direction, components and ties.

The well-known phenomenon under the name "Euroblocks" ("Euroblyahy") in Ukraine is a complete denial of the "Strategy of Sustainable Logistics", since all imported cars on the territory of the state do not meet any environmental norms regarding environmental pollution, and in Europe they are considered scrap and serious pollutant.

The situation was resolved only from January 2016, when Ukraine introduced the Euro-5 environmental safety standard, which stipulates that the minimum age of imported cars in Ukraine must be no more than 7 years (2010 of production) [17]. The timing of such a decision was reflected not only in the clean air, but also in the domestic manufacturer. ZAZ Company refused to produce a Lanos car, because it did not withstand competition from the "Euroblocks" ("Euroblyahy"), and somewhat suspended its activities in order to produce buses in the long run.

Solving such problems affects the interests and goals of different actors at different levels of the economy: macro, meso and micro levels, and other members of society, that are forced to consolidate in order to obtain the effect (economic, environmental, social, cumulative).

Such domestic enterprises as AvtoKrAZ, Bogdan-Motors, Eurocar, Electron are of assembly type or full production of motor vehicles, in particular cars, trucks, municipal transport, or electric vehicles. The key aspect of the sustainable logistics of such enterprises is the energy efficiency and environmental friendliness of the engines used. And the production of electric transport can be attributed to the long-term trend, which is relevant and correct from the point of view of environmental requirements.

For example, the "Electron" buses are a new technology, which is the result of the introduction of innovations – from economical engines of the environmental class Euro 5 and Euro 6 to complex computer control systems [18]. "Cherkasy bus" was the first in Ukraine to introduce its own new model Ataman, which meets the latest environmental requirements of Euro-5. Enterprise management and strategic cooperation with the Japanese corporation Isuzu rebuilt all ties, built a dealer network and urged carriers that buses under the name Ataman are better than Bogdan [19]. During 2016 "Etalon" Corporation worked on the implementation of the EURO 5 environmental standard bus with the possibility of further transition to the EURO 6 standard. In close cooperation with DAF company, two models of 10-meter long intercity buses were created [20].

Eurocar is a clear example of intermodal transportation, as the rail link leads directly to the plant and connects it to similar factories and component suppliers in Europe. AvtoKrAZ also refers to such enterprises as it is a manufacturer of heavy machinery, in particular, it executes the orders of the Ministry of Defense for the supply of military equipment by rail.

Light company Iskra has its own separate car fleet and packing department. The enterprise independently packs products in corrugated cardboard of its own production, which is additionally sold separately. Own fleet of vehicles provides the movement of raw materials, component parts, finished products between the plant in Ukraine and factories in Poland and the Czech Republic. In parallel, it provides transportation services to other business entities. Focusing on the logistics of sustainable development, Iskra draws attention to the following processes:

- environmental friendliness, energy efficiency of production;
- safety in production and warehouse areas;
- non-waste prevention of defect;

- disposal of used bulbs and waste paper from the packaging department;
- environmentally friendly and safe transportation.

Regarding foreign practice, seven European truck and truck manufacturers – DAF, Iveco, Mercedes-Benz, MAN, Renault, Volvo, Scania – have invested heavily in the preparation of new series of tractors and other machinery, in order to meet Euro-6 standards, which are already successfully operating on the roads of the EU. It is known that for the German concern Daimler AG entering the fourth-generation market of Mercedes-Benz Actros cost a billion euros, the Italian company Iveco spent on its offspring Stralis Hi-Way 300 million euros, and the French Renault Group to create cars of the standard Euro-6, including trunk tractor Renault Trucks T-series, invested 2 billion euros [21].

It can be said that logistics of sustainable development works effectively at the enterprises that partially or completely produce energy-efficient transport (Electron, Bogdan-Motors), or implemented together with the requirements of foreign partners – assembly companies (Bogdan-Motors, Eurocar). Moreover, the partners of such enterprises dictate the conditions for the quality of motor vehicles, safety in production areas, compliance with environmental and social standards, etc. and accordingly due to participation in the capital, have a direct influence on making managerial decisions on the logistics of sustainable development.

Conclusion. Using foreign experience and practice, domestic enterprises have a chance to get out of crisis situations and to fill in a part of the niche of machine-building products with their proposals. The basis of the logistics of sustainable development is a close cooperation of enterprises (industrial and non-productive) in order to create a common effect in logistics through combined transport, focusing on the environmental aspect of doing business.

In European countries and in general, in the civilized world, the focus is on the greening of services, goods, production technologies, processes, innovations, etc. The domestic environment is more oriented towards maximizing profits rather than greening, in particular logistics. For example, manifestations of the use of multimodal transport of MBE

can be seen in the transport of ready civil or military equipment, buses, cars. Preferably manufacturers of this type of product have several foreign partners – suppliers of components, which are the main control point for creating the conditions for the provision of logistics for sustainable development.

It is inappropriate to discuss sustainability logistics for companies that perform individual orders to stay in the market. According to the author, such enterprises are in a state of crisis logistics, since their logistics policy manifests itself only in the lonely processes of transportation and storage, and responsibility for such decisions are on individual managers. If an enterprise is in a logistical crisis, sustainable development logistics is an impracticable project. Separating the crisis of sustainable development logistics means that the company failed some of the logistic long-term goals that would create a regular added value in the long run – a kind of step back in the logistics policy of the enterprise. This situation can be regulated as follows: by a change of organizational structure of the enterprise (redistribution of responsibilities of responsible persons), a diversification of activities of the logistics unit, an attraction of own funds for consulting the current problem, an outsourcing of certain logistical functions, a review of the list of activity partners, a search of partners in solving the crisis of sustainable logistics development, a greening of separate logistic processes.

Logistics of sustainable development brings a consolidated effect to the enterprise, which includes economic, environmental and social effects and has a direct impact on supply logistics, production logistics and marketing. This overall effect is reflected not only in the activities of the MBE, but also in local governments and funds, where the company pays certain contributions.

Consequently, logistics of sustainable development is one of the main conditions for a successful enterprise, aimed not only at maximizing profits, but also taking into account the interests of workers and the impact on the environment of the region. It is possible to summarize that the logistics of sustainable development of the enterprise is a multi-vector policy for the further development of business relations with partners and clients in the direction of increasing the social value of their joint work.

References:

1. The strategy of sustainable logistics and the Action Plan for Ukraine. Draft for review, 2017. – P. 88.
2. Dudar T.G. Basics of logistics [Electronic resource] – Access mode: <http://westudents.com.ua/glavy/34873-3-zavdannya-funkts-ta-printsipi-logs-tiki.html>
3. Sumets O. M., Bilotserkivsky O. B., Hajinsky A. M. Logistics [Electronic resource] – Access mode: <https://www.mwsl.com.ua/>
4. Sergeev V. I. Corporate logistics. 300 answers to professional's questions. / general and scientific ed. by prof. V. I. Sergeeva // Moscow, INFRA-M, 2005. – P. 976.
5. Bak-Sokolowska M. The importance of sustainable logistics in the reduction of costs and improvement of service quality on the example of selected companies // M. Bak-Sokolowska // SCIENTIFIC WORKS OF THE UNIVERSITY OF ECONOMICS IN WROCIAW, No 383, 2015 – P. 217-234.
6. Mel'nykovych M.P., Solovyi I.P. Indicators of sustainability of development: from ecological-economic theory to improvement of decision-making mechanism at different levels of management // Monograph // Sustainable development and ecological safety of society: theory, methodology, practice // scientific ed. by doctor of econ. sciences, prof. Khlobystova Ye.V., Simferopol, TI, 2011. – P. 464, p. 405-427.
7. Pfohl H-Ch. Logistics and sustainable development [Electronic resource] – Mode of access: <http://eurologistics.pl/komentarze/logistyka-a-zrownowazony-rozwoj/>
8. Leszczynska A. Application of sustainability indicators in the supply chain // A. Leszczynska // Optimum. Economic studies, No 4 (70) 2014, p. 77-89.
9. Galushko O. S. and others. Providing Competitiveness of Industrial Enterprises on the Basis of Innovative Development // Monograph for ed. prof. O.S. Galushko // Dnipro, 2012 – P. 216.
10. Gamble Paul R., Tapp A., Marcella E., Stone M. Marketing Revolution: A Radical New Approach to Business Transformation, Trademark and Practical Results / Transl. from English by scientific ed. I.V. Taranenko. – Dnipropetrovsk: BalanceBusinessBooks, 2007. – P. 448.
11. Sustainability in the Supply Chain Siemens [Electronic resource] – Access mode: <https://www.siemens.com/global/en/home/company/sustainability/sustainablesupplychain.html>
12. Vitronic – the machine vision people [Electronic resource] – Access mode: <https://www.vitronic.com/company/management-system/sustainability-environment.html#>

13. Krzywda J., Krzywda D. The concept of sustainable development and the possibility of its implementation on the basis of logistics // J. Krzywda, D. Krzywda // Modeling of logistic processes and systems // ed. M. Chaberka, L. Reszki // Vol. 8, No 51, Gdansk 2014 – P. 376. – P. 111-121.

14. Ecology: Machine building [Electronic resource] – Access mode: http://childflora.org.ua/?page_id=27

15. Mnyh O.B. Strategic role of ecologistics in the development of the company in the context of deepening the economic crisis in Ukraine /O.B. Mnyh, B.D. Grechyn // Economic Analysis. – Vol. 23, No. 2 (2016). – P. 108-118.

16. The best logistics brands in Germany [Electronic resource] – Access mode: http://logistyka.wnp.pl/najlepsze-marki-logistyczne-w-niemczech.297234_1_0_0.html

17. Euroblyahy” has flooded Ukraine. 7 reasons for a crazy boom in cars with European license plates [Electronic resource] – Access mode: https://espreso.tv/article/2017/12/20/fenomen_yevroblyakh_chomu_skhema_zavezennya_avto_na_yevronomerakh_stala_nastilky_populyarnoyu

18. Concern "Electron": Sustainable Development Strategy [Electronic resource] – Access mode: <http://wz.lviv.ua/economics/193196-kontsern-elektron-stratehiia-stiikoho-rozvytku>

19. A new city bus complying with Euro-5 was created in Ukraine [Electronic resource] – Access mode: <http://patrioty.org.ua/other/v-ukraini-stvoryly-novyi-miskyi-avtobus-shcho-vidpovidaie-normam-ievro-5-110456.html>

20. The Ukrainian bus manufacturer summed up the results of 2016 [Electronic resource] – Access mode: <http://ukrautoprom.com.ua/uk/ukra%D1%97n-skij-virobnik-avtobusiv-pidbiv-pidsumki-2016-roku>

21. Death of a diesel engine: what else will lead to the introduction of the Euro-6 ecological standard [Electronic resource] – Access mode: <http://www.zr.ru/content/articles/808680-smert-dizelya-k-chemu-eshhe-privedet-vvedenie-ekologicheskogo-standarta-evro-6/>

2.4. THE IMF LOANS: FINANCIAL ASSISTANCE OR DEBT BURDEN

***Summary.** The article analyzes the essence of external public debt, assesses the complication of the economic situation due to external public borrowing, examines the basic transfer in the external borrowing area. The negative impact of the IMF (after its stabilization policy) on the economy of the borrowing countries: their dependence on exports, foreign aid and loans; dependence on developed countries, and, in some cases, subordinate position in the world economy. Excessive external borrowing poses a threat to the macroeconomic stability of debtor countries, as it increases the vulnerability of the national financial system to external shocks. The emergence of relations between our state and the IMF has been analyzed and the range of issues of the national economy due to the loan debt is outlined. The necessity of control over the process of efficient use of borrowed resources and their focus on the development of production is determined. The ways of reduction of the state debt of Ukraine, which will promote improvement of financial state of our country, have been offered.*

Introduction. In the era of globalization and development of international monetary and financial relations, state external savings have acquired a number of new qualities that make it possible to significantly increase their relative manageability and predictability. It gives the developed countries effective tools for solving actual issues of both their foreign and domestic policies. Moreover, the countries that first mastered the technology of regulation of external financial assets, receive a tangible benefit in their use.

The development of any country objectively requires internal and external borrowings, which are fixed in the form of a public debt. All the world's countries, going through economic transformation, use external sources of financing. The rational use of international loans, credits and assistance contributes to accelerating economic development, solving social and economic problems. When the state's debt meets certain quantitative criteria, it is serviced by the state in ways the acceptable to creditors, the situation is deemed normal. The tendency towards increasing public debt with unobvious prospects for its servicing proves the emergence of a debt problem.

The state of external debt, its structure and dynamics is one of the most important criteria for assessing the level of security of the country. That is why this problem and search for ways to solve it are one of the most acute issues of many modern countries, including Ukraine.

The main function of the IMF is to provide financial assistance to the participating countries of this institution, but further globalization of the world's economy is accompanied by related changes in the goals and functions of the organization. In addition to financial assistance to eliminate temporary deficits in the balance of payments, the IMF also uses financial instruments for the restructuring of world's economies. It, in turn, creates the preconditions for the development (or, conversely, decelerated development) of the national industrial infrastructure and its inclusion in the global servicing system.

In the conditions of the formation and functioning of the modern economy, public debt becomes an important component of public finances. The deficit of the state budget, raising and use of loans for its elimination led to the formation and significant growth of Ukraine's public debt. Large amounts of internal and external debt as well as an increase in the cost of its servicing necessitate to find a solution to the issue of public debt.

Solving the issue of public debt servicing is one of the key factors of economic stability in the country. The nature of resolution of a debt problem largely depends on the budget capability of the state, the stability of its national currency and, hence, the financial support of international financial organizations. The need for solving these issues requires finding ways to reduce the public debt in Ukraine.

The external debt crisis of countries with underdeveloped economies

There has never existed a single scientific point of view on the nature of the mutual influence of debt and economy. The views of all authors on this matter are balanced from the idea of absolute market liberalism, when debt as a tool of state action on the economy is deemed a negative factor, to the ideas of a planned economy, when external borrowing is an instrument of state regulation of the economy with the aim of stabilizing it. So, at the beginning of the seventeenth century, mercantilists regarded money as

an absolute form of wealth; therefore, they approved the inflow of money into the national economy. The mercantilists were supportive of state interference into the economy through the exercise of the right of the state to finance its costs by borrowings on the market. The physiocrats, on the other hand, switched their study from the sphere of rotation to the sphere of production. In their opinion, it is in the production process where new wealth is created. Therefore, they believed that, by making loans, the state distracted the resources from the productive sectors of the economy [1].

An example of the assessment of the role of public debt by representatives of classical political economy is «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations» by Adam Smith (1778). In this work, the author criticized the practice of lending for public spending, since, in his opinion, it reduces the wealth of nations, while at the same time increasing the tax burden, and significantly impeding the accumulation of capital. "The policy of public indebtedness gradually weakened each state, which, in its turn, enjoyed it. Where the state debt somehow exceeded a certain limit, almost never managed to repay it fairly. "

Carl F. Nebenius (Germany) was one of the founders of the Credit and State Theory of Money, who believed that government loans negatively reflected in the functioning of capital, did not contribute to keeping up progress in production, improving the well-being of the nation, causing inequality in the distribution of social wealth [2]. T. R. Malthus spoke categorically on state borrowing. He noted that public debt was a cancerous tumor that broke the welfare of the people. This same view was supported by J. B. Say, who compared the public debt with new weapons, which the state should use only in extreme cases [3].

D. Ricardo also spoke against the financing of public spending at the expense of debt. According to his theory, taxpayers in this case do not consider the actual amount of future payments to pay interest through taxes to be a burden that leads to a reduction in capital and consider themselves richer than in the case of tax funding. But taxes and public debt, according to D. Ricardo, differ only in their form, and their substance is one and the same. The practice of public debt, in his opinion, provokes improper behavior that "makes us less economical and misleads about our actual situation" [4].

Strengthening of the interdependence of national economies leads to an increase in the dependence of poor countries on the most powerful economies and geopolitical relations. As a result of competitive pressure, national governments are increasingly losing the opportunity to pursue their own economic and social policies, losing control over the state of their social and economic systems [5].

The deficit of the state budget, raising and use of loans for its elimination lead to the formation and significant increase of public debt, including in Ukraine. Large amounts of internal and external debt as well as an increase in the cost of its servicing necessitate to find a solution to the issue of public debt.

Growth of external debt is a typical phenomenon for developing countries at the stage of economic development, when domestic savings are small, the balance of current operations is accompanied by a large negative balance and the required capital import to cover the shortage of resources. Borrowings are made on preferential terms with a low interest rate and are used for the implementation of specific development projects and payments for import of investment goods and are represented by loans from foreign countries and international financial institutions such as the IMF, the World Bank and regional development banks.

Though raising of foreign capital increases the resources of economic development, the loans received have to be repaid. In recent years, their price has so grown that the spending in many cases exceeds the expected effect. In the first place, with the accumulation of large external debt, there emerges a problem with its servicing. Servicing of external debt, including its depreciation (payment of principal) and payment of interest, is stipulated by the agreements and is a fixed deduction from the income and savings of the borrowing country. If the amount of debt increases and/or interest rates increase, the costs of its servicing, which need to be paid in foreign currency, are growing. In other words, external debt servicing obligations are fulfilled either at the expense of export earnings and reduction of imports, or through new foreign borrowings. Of course, the most external debt servicing obligations are covered by export earnings. But, with the change in the structure and volume of imports, the growth of interest rates and the reduction of exports, the repayment of external debt poses a problem. Most

of the high-debt third-world countries, as well as some advanced economies, have faced similar problems.

Greece, Spain, Italy, Sweden, Australia, New Zealand is experiencing the constant deficit of the current balance of payments. The largest debtors in Latin America include Brazil, Argentina and Mexico: more than 70% of the region's external debt accounts for these countries, and their combined debt has tripled over the last decade. Arabic oil exporters, such as Egypt, Jordan, Lebanon and some others, have a large external debt [6, 7].

The concept of "the balance of loan operations" (basic transfer) reflects the ratio of net inflow (outflow) of capital and the amount of external borrowings. Quantitatively, it is measured as the ratio of the net inflow of capital into the country and the payment of interest on the accumulated amount of external debt. Net inflow of capital is the difference between gross inflow and depreciation of the principal amount of accumulated debt. The balance of loan operations is an important concept, since it shows the amount of annual purchase (or loss) of currency as a result of interaction with the international financial system. Developing countries is featured by the balance with a large deficit, while exhausting foreign exchange provisions as a result of capital outflow [8].

The whole process can be reduced to the following formulas. We denote the net inflow of capital F_n as the growth rate of the total debt, D is the accumulated debt, and d is the growth of the total debt in percent. Then,

$$F_n = dD. \quad (1)$$

Debt interest is paid annually from the sum of the entire debt, and if the average interest rate is equal to r , then rD represents the amount of annual interest payments. The balance of loan operations (basic transfer) is determined by deducting interest payments from net inflow:

$$BT = (dD - rD) = (d - r) D. \quad (2)$$

The balance will be positive for $d > r$ (the country will purchase foreign currency) and negative (it loses currency) at $r > d$. Any analysis of the debt crisis of countries should include the study of the causes of changes in the values of r and d .

In the early stages of accruing debt, when the debt amount D is relatively small, its growth rate d will be high. Most of the capital is provided in the form of bilateral assistance by the states and loans of the World Bank on preferential terms, with a lower interest rate compared to the prevailing rates in financial markets and with longer maturities. Therefore, the value r will be small and in any case less than d . As long as the growing debt is used to implement development projects, and the profitability of the latter exceeds the r value, the additional inflow of foreign capital and increase in the amount of debt does not cause problems for the receiving countries. Moreover, the use of ever-increasing borrowings for productive investments in urban and rural economies is an important element of the long-term development strategy.

Serious complications arise when:

1) the accumulated debt becomes very large and the pace of the d growth begins to slow down as the ratio "amortization/gross inflow of new capital" increases;

2) the inflow of long-term capital through state channels is reduced, which is granted on preferential terms, and short-term loans on market conditions with floating interest rates of commercial banks are increasing, as a result of which r increases;

3) the country begins to experience the most acute problems in the settlement of its balance of payments due to the surge in commodity prices and rapid deterioration of trade conditions;

4) there is a global downturn in production or any other external shock (such as jump in oil prices); the USD exchange rate suddenly changes, in which most loans and debts are valued;

5) the credibility of the debtor country's solvency for reasons mentioned in Sections 2, 3 and 4 is lost, which prompts foreign banks to scale down lending;

6) there is an "outflow" of capital from the country due to the economic and political situation (for example, the expectation of local currency devaluation) for the acquisition of securities and real estate in developed countries as well as the opening of accounts in banks.

The combination of six factors mentioned above tends to reduce d and increase r , as a result of which the negative balance of loan operations

excessively increases, contributing to the "outflow" of capital from those developing countries into developed countries. The debt crisis is becoming a self-replicating process and high-debt countries are falling into the downward spiral of an increase in the negative base transfer, which depletes their foreign exchange provisions, preventing further development.

The sharp imbalance in the economic and political power of the rich and poor countries has a significant impact on maintaining a low standard of living, unemployment and growing property inequity in the Third World. It manifests itself not only in the dominance of wealthy countries in world trade, but also in their ability to dictate the conditions for the transfer of technologies, foreign aid and private capital to developing countries.

Dependence on exports, foreign assistance and loans is another reason for the overall problem for the Third World countries, i.e. dependence on developed countries and in some cases subordinate position in the world's economy.

The transfer of values, attitudes, and institutions of the First World to the Third World is another apparently imperceptible, but sufficiently significant factor in the preservation of underdevelopment. One can cite as an example the instilment of systems and programs of education in the past in the colonies from the metropolises on their respective terms, the formation of medical systems with a focus on prevention, the organization of trade unions and administrative systems according to Western models, etc. Perhaps, today, social and economic standards of developed countries are even more influential: the structure of wages, elite lifestyle, strive for wealth. Similar borrowings can contribute to corruption, theft of national wealth by a privileged minority. Finally, the orientation towards the values of the standards of rich countries caused a phenomenon known as the "outflow of brains", i.e. the migration of trained and skilled labor from those developing countries in developed countries (this phenomenon is still being observed in our country today; the strongest outflow of skilled labor forces was observed in the early 1990's after the collapse of the USSR). Migration flows have included a lot of doctors, nurses, engineers, economists, scientists. Developing countries bear significant costs for training of these professionals.

The combined effect of all these factors causes the vulnerability of the Third World countries: the external factors beyond their control can

greatly affect the internal economic and social situation. Many developing countries, including most of the least developed ones, are small states that are heavily dependent on the outside world and have no real chances for self-sufficiency. They can not be isolated from the world's economy. The opportunity to join the policy of collective self-sufficiency gives certain hope. Cooperation within it will help strengthen the negotiating positions of small countries, help them better orient themselves in international affairs, effectively use foreign investments and technical assistance.

The tendency of further enrichment of the rich, often at the expense of the poor, is increasingly evident in the more developed Third World countries, capable of defending their positions on the international stage. As already emphasized, the problem is not only that the pace of economic growth in developed countries is higher than that of the developing ones. In the developing countries themselves, the rich and empowering groups of the population and sectors of the economy (for example, modern production in industry and agriculture, large landowners, trade union leaders, industrialists, politicians, senior government officials) have been enriched to a large extent by more massive, but less influential groups of the poor, which is observed in Ukraine during the years of its independence. Enrichment of developed countries and rich groups within developing countries is not an isolated phenomenon. A similar tendency is typical for the whole system of international economic relations.

The phenomenon of underdevelopment should be investigated in two aspects: within individual countries and in the international stage. The issues of poverty, low productivity, population growth (reduction), dependence on exports of primary products and vulnerability to external actions are generated both by internal and global causes. Therefore, the elimination of poverty, inequality and increase in productivity can only be possibly taking into account the dual nature of these phenomena. Successful advancement towards social and economic development is related not only to the need for the economically low-performing countries to develop the strategy responsive to the reality, but also to the change in the current international economic order, so that it is more oriented towards the needs of poor countries.

*Impact of the IMF stabilization policy
on the economy of the debtor countries*

Ukraine, as a subject of international relations and its resource-intensive and low-performing economies as compared to developed economies, can not again remain on the brink of world reorganization and should naturally ensure the formation of its own new sustainable development policy focused on technological restoration of production, change of the structure of the economy and raising the level of material and social standards of its own population, but, unfortunately, not without the help of the IMF.

The purpose of the debt management policy is to obtain the highest effect from financing by borrowed funds and avoid macroeconomic difficulties and balance-of-payments issues in the future [9, 10]. The greatest difficulty for the state, both in terms of external debt growth and in terms of using loans, are borrowings received from foreign commercial structures under the government guarantee. These loans, as evidenced by the experience of many countries, have the lowest performance indicators [11]. The experience of the world economy development has confirmed that public debt is a complex phenomenon due to a number of factors, which may have its own specifics in the conditions of a specific state. State borrowing does not always lead to bankruptcy of the state or its impoverishment, but the availability of public debt itself does not give an idea of the real state of public finances [12]. In addition, there is a need for further analysis of the problem of a significant increase in public debt, including in Ukraine, raising and use of loans to cover the deficit of the state budget.

The reluctant, but increasingly frequent resort of the countries prone to high inflation, deficit in the state budget and lack of foreign currencies, along with large liabilities to foreign creditors to private international banks to negotiate the repayment of foreign arrears, is one of the attempts to overcome the crisis of macroeconomic instability. The basis for negotiations is the idea of extending the maturity of principal and interest as well as accessing new sources of funding on more favorable terms. However, preliminary negotiations of the debtor countries with the IMF became a usual procedure, and only then consortia of international banks agreed on a new financing or deferral. Debtors were forced to agree on a long-term procedure («condi-

tionality», i.e. the IMF requirements to the borrower country to reform the tax, financial and foreign trade sectors as a condition for obtaining a loan to overcome the difficulties in the balance of payments) and to implement the IMF's tight «stabilization policy» in order to get access to the fund's money over the country's quota. Private banks saw the success of negotiations with the IMF as evidence of the resumption of creditworthiness and the serious intent of the debtor countries to pay off debts and earn currency to repay previously accumulated debts. The IMF Stabilization Program is represented by four main components [13]:

1. Abolition or liberalization of currency and import control.
2. Reduced exchange rate of local currency.
3. Rigid internal anti-inflation program, which includes:
 - a) control over bank loans in order to increase their interest rates and increase the size of provisions;
 - b) government control over the deficit of the state budget by reducing expenditures, especially in the social sphere for the poorest part of the population and for food subsidies, together with the increase of taxes and prices of state-owned enterprises;
 - c) control over wages so that its growth lags behind the inflation rate (i.e., waiver of wage indexation);
 - d) lift of various forms of price control and promotion of market liberalization.
4. Encouragement of foreign investments and opening of the country's economy to the world's economy.

Today, the most famous seven major schemes for the restructuring of external public debt are as follows: external debt – bonds; external debt-stocks; external debt export; external debt-internal debt; external debt-ecology; redemption of external debt; write off of external debt. The application of these methods has allowed a number of countries to solve the issue of excessive servicing of public debt, to win investor confidence, and to achieve financial stabilization [14].

All debtors must agree to some stabilization procedures to get loans and, more importantly, to start negotiations with private banks on new borrowings. Despite the fact that these procedures can help lower inflation and improve the balance of payments of the developing countries participating

in similar programs [15], in political terms they are extremely unpopular, since they undermine development efforts and impose an unreasonable burden on low and middle income populations. Moreover, the attitude to them is quite ambiguous: often, the leaders of the developing countries see double standards in them, when they are demanding tough measures to restore order in the state budgets, while not responding to the huge trade deficit of the USA, the world's largest debtor. Finally, dependency economists see the IMF policy as a conductor of the interests of industrialized countries who are primarily interested in preserving the Third World's poverty and dependence in order to ensure the smooth functioning of the global market structure. For example, Cheryl Peyer, a follower of the theory of dependence, claims when criticizing the IMF and its stabilization programs that the IMF functions within the framework of the First World, its dominant trading system, "as a tool to impose imperialist financial discipline in relation to poor countries", thus creating a system of "international feudal dependence", or debt bondage, within which the problem of the balance of payments of developing countries is more likely to perpetuate rather than find a resolution. Further, Peyer argues that the IMF encourages developing countries to take extra borrowings, threatening them with their exclusion from sources of funding that may adversely affect the development process and undermine development programs. Excessive borrowing becomes a source of new challenges in the future balance of payments, so there is a vicious cycle in which debtor countries have to accelerate running in order to stay in the same place [16].

Less radical observers treat the IMF neutrally, without blaming it for any passion: they believe that it carries out the entrusted, but outdated, mandate of keeping of the global capitalist market in the working condition through the use of orthodox short-term measures of financial policy. Its main goal is to provide support for a "well-organized international system" of exchange rates of national currencies capable of providing monetary cooperation, broadening international trade, controlling inflation, promoting exchange rate stability and, most importantly, helping countries overcome short-term disruptions in their balance of payments by providing deficit foreign currency resources. Unfortunately, in the trading world of severe inequality, the problems of the payment balances of many developing countries have

acquired a structural and long-term nature, and the imposition of short-term stabilization programs thereon can give rise to protracted development crises (economic stagnation, growing unemployment, per capita income reduction and other negative consequences) [17].

The system that the IMF is trying to maintain can be jeopardized without radical restructuring of the domestic economy of developing countries and countries with economies in transition, and establishment of a new world order for the adoption of an orthodox economic course to regulate the balance of payments. The IMF may not come from sinister intentions, the criticism of Peyer and other supporters of the theory of the dependence of the IMF's tight restrictive financial policy has its rationale: the similar course was a very difficult and not always justifiable, i.e. a burden on countries with which they were unable to cope. Fortunately, by the end of the decade, the IMF has become more flexible in the "drugs" kit for treating its patients. This new approach is more logical, humane and, finally, is more oriented towards development as compared to the previous stabilization programs (possibly with the help of the World Bank adaptive structural loans).

Unlike the IMF stabilization policy, which is short-term in its nature, the World Bank provides long-term loans for the structural adjustment (adaptation) of the economy. The purpose of this approach is to improve the environment for the effective macroeconomic policy aimed at: mobilizing domestic savings through tax and financial policies; increasing the efficiency of the public sector through the rational allocation of public investments and improving the performance of state-owned enterprises; increasing the productivity of investment in the public sector by liberalizing trade and domestic economic policy; implementing institutional reforms to support the restructuring process.

Despite the fact that countries with underdeveloped economies bear some share of responsibility for the accumulation of large external debt, it can be compelled, as the economic situation is often not subject to their control. In fact, such situation is exacerbated by the economic stabilization policy carried out by developed countries at the domestic level, which makes interest rates to rise, causes the global downturn in the economy and decline in demand for export products from developing countries and countries with economies in transition.

The Third World's external debt is often seen as the most difficult international financial problem. But for the poor and middle-income people of the developing world, whose economic well-being has been and is still being sacrificed in order to rectify the shaky situation of their ousted rulers, and to save them from bankruptcy, "treatment" has turned out to be so bitter that patients have no chance to recover. The residents of the Third World are not the only victims of the debt problem. Taxpayers in developed countries are forced to allocate more and more money to repay past debts to commercial banks, where the state acts as the guarantor [18].

John Cavanagh, an expert on developing countries, estimated the situation as follows: in many respects the IMF is reminiscent of a medieval doctor who cures all diseases with leeches that deactivate the patient. I have the impression that the fund very successfully mobilizes the resources of countries to pay debts to commercial banks, but such actions are devastating from the standpoint of long-term health of these countries [19, p. 150].

Many countries with underdeveloped economies burdened with heavy debts have found themselves in a vicious circle: debt payment distracts resources from economic development, while its acceleration is the only reliable way to avoid a debt trap. There exists great danger that a long economic downturn will not allow them to recover even the low standard of living they have achieved at least during the life of one generation.

Despite the diversity and differences of qualifications systems, most countries with underdeveloped economies face a number of similar issues. They include the need to reduce poverty, inequality and unemployment, to ensure a minimum level of education, health care, housing and food, to expend economic and social opportunities for all members of their society and to strengthen national statehood. Similarity of tasks is caused by the presence of common problems in most countries, such as the mass scale and chronic nature of absolute poverty, high unemployment and underemployment, inequality in the distribution of income, low productivity in the agricultural sector and its stagnation, gap between the living standard and the economic opportunities of urban and rural population, threatening scale of the environmental destruction, archaic systems of education and health, precarious balance of payments and external debt, prolonged dependence on foreign, not always appropriate technologies, institutions and value systems.

Therefore, the consequences of the global crisis should be the responsibility of all its members [19]. Many borrowing countries will have to undergo a difficult period of adaptation. Developed countries need to weaken tight monetary policy and encourage imports from countries with underdeveloped economies. Some additional measures will also be needed (for example, interest payments in local currencies or setting of an upper limit of interest rates. The practice when commercial banks reimburse their losses at the expense of taxpayers in developed countries cannot be continued. The IMF, the World Bank and other international financial institutions must provide countries with underdeveloped economies with sufficient liquid funds and pursue a flexible policy that promotes the necessary adaptation without further harm to growth and equity. But, from a long-standing position, the gradual restructuring of the entire international trading and financial system is of key importance.

Credit dependence of the Ukrainian economy on the IMF

The leading role in shaping the economic policy of the borrowing countries is currently allocated to the International Monetary Fund. By setting a tight plan for money supply growth, price liberalization and foreign trade, the IMF simultaneously blocks the freedom of action in all other economic policy issues of borrowing countries, which puts their governments under control [20]. The fact that Ukraine allocates funds received on credit to pay wages, repay debts, etc., undermines the economic stability of our state. Public spending exceeds budget revenues, and the largest part of the public debt goes to cover the state deficit [21]. Two hundred years ago, M. M. Speranskiy, the great Russian reformer, wrote: "The high cost of things should grow at all speeds and through people's burdens, since every loan without a correct prepayment is nothing more than an increase in the prices of things" [22, p. 35].

The total public debt of Ukraine consists of direct state debt (all issued and outstanding obligations of the Ministry of Finance of Ukraine) and debt guaranteed by the state. As at year-end 2017, according to the Ministry of Finance, the total public debt amounts to USS 77 billion (or two trillion forty-three billion hryvnias), of which USD 65 billion is the direct government debt, and for

another USD 12 billion the government has been granted for state guarantees for repayment of debt [23]. The peak of large payments will fall for the next three years. This year, UAH 130 billion will be used to service the debt rather than to repay it. Therefore, there is a need for further search for a solution to the problem of reducing the external debt of our state.

Ukraine, as a subject of international relations and its resource-intensive and low-performing economies as compared to developed economies, can not again remain on the brink of world reorganization and should naturally ensure the formation of its own new sustainable development policy focused on technological restoration of production, change of the structure of the economy and raising the level of material and social standards of its own population, but, unfortunately, not without the help of the IMF.

Ukraine became a member of the IMF on September 3, 1992. Its quota (membership fees) is SDR 997.3 million (Special Drawing Rights), i.e. an artificial reserve and payment instrument issued by the International Monetary Fund; it has only a non-cash form in the form of records on bank accounts, banknotes are not issued), or 1 328 million US dollars, i.e. 0.69% of the total quota volume.

At the first stage, the cooperation took place within the framework of the IMF program called "The Systemic Transformation Facility" (1994-1995). It was a tool to support countries that were transitioning from a planned economy to a free market. Ukraine used a credit facility of 760 million US dollars.

During the second phase (1995-1998), Ukraine had already raised 1.9 billion US dollars to stabilize the economic situation. The terms of financing in this period were revised several times, but in March 1998 the IMF stopped the program because the government did not comply with the Fund's conditions regarding the budget deficit and the maximum rate of growth of the monetary base.

In the third stage (1998-2002), Ukraine attracted 1.6 billion US dollars. The Government failed to cope with the VAT refund arrears and eliminate tax privileges for large taxpayers, as requested by the IMF. There were other unresolved issues. But Ukraine achieved the initial goals of the program. In 2001, GDP grew by 9.1%, inflation was at 6.1%, and gold and foreign exchange reserves were already enough for almost 8 weeks of imports.

In the fourth stage of cooperation (2002-2008), the Cabinet of Ministers chose the IMF Stand-By Arrangement among acceptable forms of further cooperation between Ukraine and the IMF. However, within this program, cooperation was reduced to the level of "technical assistance" and real money was not received by Ukraine which was greatly caused by the economic recovery that our country experienced in the middle of 2000s.

In 2008-2013, 16 billion US dollars were provided within the extended financing program. Ukraine had to address the budget deficit, the issues of energy prices and devaluation of the hryvnia. The government of Mykola Azarov did not want to resort to unpopular measures and Ukraine began to increase state debt at a rapid pace and to spend the gold and foreign currency reserves. In general, within this program, Ukraine received three tranches totaling about 10.6 billion US dollars.

The loan provided by the IMF in 2008 exceeded by 8 times the Ukrainian quota in terms of the loan program with this financial institution. The risk of such tool for repayment of the balance of payments deficit, as foreign loans, is an increase in public debt, since the borrowing countries acquire the obligation to pay both the principal amount of the loan and interest thereon. It should also be noted that the loan requirements of the IMF have a significant effect on the overall macroeconomic situation in the country (first of all, it is about balancing the budget and leveraging the balance of payments, etc.). Ukraine needed annually 2.5 billion US dollars only to service this debt. Experts have estimated that every fifth dollar of the total debt of all countries in the world before the IMF is a debt of Ukraine.

The IMF recommended that the Government of Ukraine implement structural reforms in order to accelerate the growth of the economy, as well as improve the investment climate. Representatives of the Fund believed that the economic situation in Ukraine was favorable for the development of industry and agriculture. Reduction of tax privileges, fight against inflation, strengthening of payment discipline in the energy sector, transparent sale of large state-owned enterprises, reduction of interference in the economy and reform of the civil service, fight against corruption were proposed as the first priority measures.

At the current stage of cooperation with the IMF, the expanded financing program provides about 17 billion US dollars. As of today, the country

has received three tranches: 5 billion US dollars, 1.7 billion US dollars and 1 billion US dollars, respectively.

Implementation of the International Monetary Fund's programs by Ukraine is one of the important factors in the formation of the investment climate in our country, increasing confidence in the macroeconomic stability of the economy, and the government is determined to continue to cooperate with the International Monetary Fund. However, the IMF has a rather strict list of requirements that the borrowing country must fulfill in order to receive funds. Moreover, its main goal is not to improve the economy of the state, which has fallen into a difficult financial situation. First, the fund wants to provide guarantees for repayment of borrowed money and, second, to create comfortable conditions for the work of transnational companies.

In recent years, Ukraine has already met a number of creditor claims. The refusal from compulsory sale of foreign exchange earnings by exporters provoked a substantial increase in funds on accounts of enterprises located outside the country. Currency liberalization of the NBU has opened an opportunity for large-scale currency speculations, which further shake the course and provoke panic in the currency market. But the desire of the fund to cushion inflation (including through tight monetary policy) resulted in a catastrophic rise in the resource (the average weighted value of overnight loans is more often than 30%), and as a result, insufficient lending to the economy; raising gas prices (that is, in essence, utility tariffs) for the population and shrinking social programs.

The topic of the expediency of selling agricultural land, which the IMF recommends to start, is socially acute. However, if the government intends to form a capitalist economy, it is desirable to overcome the inhibition of the introduction of land into the civilian turnover.

The issue of pension reform, which the IMF pays serious attention to, is even more difficult than the issue of land reform. There is a need for further intensification of the fight against corruption; in this respect, the IMF requires to make a move towards even more decisive and effective action. Immediate and unconditional fulfillment of all requirements of the Fund, especially in the face of bringing of energy tariffs to the market level, will aggravate the already difficult social situation in our country.

Both dependence on external creditors and irrational use of funds received loans undermines the economic stability of the Ukrainian economy. At a time when developed countries invest in high-tech industries such as pharmacology, machine and instrument making, Ukraine employs the loans raised in the support of the national currency, financing of the balance of payments deficits, debt repayment, and so on. Public expenditures exceed budget revenues and most of the state debt is used to cover the state deficit; otherwise there would not be any increase in wages, pensions, and funds for servicing the government in the conditions of the crisis stagnation of industrial production.

Excessive borrowings can create threats to macroeconomic stability, as it increases the vulnerability of the national financial system to external shocks. Indeed, an increase in external debt is accompanied by an increase in currency risks and debt refinancing risks.

The devastating consequences of state borrowing are first and foremost manifested in pushing out private investment and reducing on this basis the country's major productive assets. If public debt is growing at a fast pace, interest payments on public debt are rapidly increasing. Then, the state is forced to raise the level of taxation or reduce public expenditures. Public debt worsens the distribution of income. The restriction of the state's ability to finance social and economic programs as a result of interest payments is another negative consequence of public debt. Problems of external debt cover not only the economic sphere, but they also have political consequences.

Conclusions. One of the priority tasks of Ukraine's foreign debt management is to change its structure with the use of active management tools and a rigorous system for monitoring the use of borrowed resources. Funds from state borrowings should be directed towards the development of the economy (mainly, the development of production), rather than towards the current consumption and repayment of previously received loans. Moreover, considerable attention should be paid to the development of market institutions, the improvement of the regulatory system and the formation of a healthy macroeconomic environment.

In many countries, a high level of external debt is a major factor in financial destabilization and slowdown of economic development. External debt

at the stage of its repayment causes the outflow of income from the national economy. In addition, external debt in many cases creates complications in the balance of payments. Excessive reliance on external loans increases the vulnerability of the country's financial system to abrupt devaluation of the exchange rate and termination of foreign capital inflows.

In order to achieve the positive impact of public debt on economic development, it is necessary to keep a balanced management of its volume, structure and dynamics. In order to optimize the costs associated with financing of the state budget deficit, the state must manage public debt to solve the following tasks:

- 1) search for effective borrowing conditions in terms of minimizing the cost of debt;
- 2) prevention of inefficient and inappropriate use of borrowed funds;
- 3) ensuring timely and full payment of principal and accrued interest;
- 4) determination of the optimal ratio of internal and external borrowing, provided that the financial equilibrium is maintained in the country;
- 5) ensuring the stability of the exchange rate and the stock market of the country.

Therefore, to solve the problem of external indebtedness in the long-term perspective, the "recovery" of the economy itself is required, since without ensuring the dynamism of its development and real, tangible efficiency, financial stability in the country will be short-term and relative, regardless of what progressive financial measures are used to support it. Moreover, the rapid liquidation of external debt, not supported by real steps towards stabilizing the economy itself, its comprehensive structural adjustment, will only complicate the situation and problems that need to be resolved.

In addition, the size of government loans should not exceed the amount of public investment in order not to put the burden of public debt on the next generation. The resolution of the problem of debt requires a legislative reflection of such measures: justification of new government debt, development of transparent and convincing criteria for the provision of state guarantees, establishment of optimal amounts of internal and external public debt, improvement of the public debt management and servicing system.

External financial sources need to be considered from the point of view of their volume and from the point of view of efficiency of their use. With

the inefficient use of resources, the need for them becomes unlimited. This determines the need to establish a limit on the attraction of loans. The issue of further involvement of external financial resources must be addressed, above all, from the point of view of their effective use for the country's economic development.

In our opinion, for Ukraine, financial support from the IMF is a debt burden on the shoulders of ordinary citizens, given that the borrowed funds, unfortunately, are used not for the purpose of development of the economy of our state. According to the National Bank of Ukraine, in terms of the existing population, the volume of debt is 2.8 thousand US dollars per one resident of the country.

The growth of public debt leads to an increase in the cost of its servicing. Public debt management should be aimed at increasing the maturity of debt and reducing debt service costs, so long-term commitments should occupy a central place in the total amount of government liabilities.

A comprehensive solution to the issue of internal and external public debt taking into account the proposed measures will contribute to the development of public finances and the improvement of the financial situation in Ukraine.

References:

1. Аткинсон Э.Б. Лекции по экономической теории государственного сектора: учебник [Текст] / Э.Б. Аткинсон, Дж.Э. Стиглиц; пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 832 с.
2. Сакс Дж. Макроэкономика. Глобальный поход [Текст] / Дж. Сакс, Ф.Б. Ларрен. – М.: Дело, 1996. – 848 с.
3. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: пер. с англ., 4-е изд. [Текст]. – М.: Дело Лтд, 1994. – 720 с.
4. Самуэльсон П.А. Экономика: пер. с англ. [Текст] / П.А. Самуэльсон, В.Д. Нордхаус. – М.: Изд-во БИНОМ, 1997. – 800 с.
5. Пікалов В.Л. Проблеми феномену стійкого розвитку соціально-економічних систем в умовах глобалізації / В.Л. Пікалов // Європейський вектор економічного розвитку: зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 2(8). – С. 192-202.
6. Офіційний сайт МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>.

7. Офіційний сайт світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>.
8. Тодаро Микаэль П. Экономическое развитие: учебник [Текст] / Микаэль П. Тодаро; пер. с англ. под. ред. С.М. Яковлева, Л.З. Зевина. – М.: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 671 с.
9. Вахненко Т.П. Концептуальні засади управління національним боргом України [Текст] / Т.П. Вахненко // Політико-економічний журнал «Економіка України». – К., 2007 р. – № 1. – С. 14-24.
10. Вахненко Т.П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи [Текст] / Т.П. Вахненко // Фінанси України. – К., 2010. – №6. – С. 14-28.
11. Буковинський С.А. Зростання ролі міжнародного кредитування [Текст] / С.А. Буковинський, Т.Є. Унковська // Фінанси України. – К., 2007. – № 10. – С. 3-18.
12. Галан Н.І. Трансформація державного боргу у світовому господарстві [Текст] / Н.І. Галан // Фінанси України. – К., 2008. – № 5. – С. 68-73.
13. Ярошевич Н.Б. Управління державним боргом: зарубіжний досвід та українська реальність [Текст] / Н.Б. Ярошевич, А.В. Мазур // Науковий вісник НЛТУ. – 2007. – №. 17. – С. 266-271.
14. Зражевська Н.В. «Механізм реструктуризації зовнішнього державного боргу [Текст] / Н.В. Зражевська // Фінанси України. – К., 2005. – № 9. – С. 46-55.
15. Типичная манера навязывания МВФ должникам Третьего мира стабилизационных программ и насколько они могут быть контрпродуктивными для принимающей страны в обстановке макроэкономической нестабильности – эти вопросы рассматриваются в работе Dani Rodrik, «The limits of trade policy reform in developing countries» [Text] / Journal of Economic Perspectives 6, 1992. – P. 87-105.
16. Cheryl Payer The Debt Trap: The IMF and the Third World [Text] / New York: Monthly Review, 1974. – Pp. 1-49.
17. Рожко О.В. Економічна природа та значення державного кредиту в економіці України [Текст] / О.В. Рожко // Банківська справа. – 2008. – № 4. – С. 81-89.
18. Benjamin J. Cohen, What ever happed to the LDC debt crisis? [Text] / Challenge, May-June 1991. – Pp. 47-51.
19. Тодаро Микаэль П. Экономическое развитие: учебник [Текст] / Микаэль П. Тодаро; пер. с англ. под. ред. С.М. Яковлева, Л.З. Зевина. – М.: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 671 с.

20. Пікалов В.Л. Світова економіка в умовах прискорення глобалізації крізь призму геополітики [Текст] / В.Л. Пікалов // Журнал Академічний огляд: Економіка та підприємництво. – 2012. – Вип. 2(37). – С. 182-189.

21. Чайка Ю.М., Дяченко А.С. Державний борг України та його вплив на економіку [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.economy-confer.com.ua/full_article/784/.

22. У истоков финансового права [Текст]. – М.: Статут (в серии «Золотые станицы российского финансового права»), 1998. – С. 432.

23. Дані офіційного сайту Міністерства Фінансів України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://minfin.kmu.gov.ua/>. <https://zt.20minut.ua/Groshi/derzhbyudzheth-2018-borg-ukrayini-na-kinets-nastupnogo-roku-mozhe-stano-10651108.html>

24. Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.bank.gov.ua/Balance/Debt/ExtDebt_report_2009.pdf

2.5. MONITORING OF INTERNATIONAL DONOR SUPPORT IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES

***Summary.** The research was conducted within the framework of the joint project of the F. Ebert Foundation (Germany) and the Institute of Economic and Legal Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine) 'The Experience of the Association of Territorial Communities in Eastern Ukraine: Economic and Legal Aspects'. The article suggests using monitoring as the most effective tool for controlling economic and social phenomena and processes. An authorial scheme for constructing a procedure for monitoring of the functioning and development of the united territorial communities has been developed. The monitoring of international donor support of the Bilokurakine and Novopskov settlement united territorial communities (SUTC) was conducted. It is proved that the essence of the monitoring organization is reduced to the formation of a standard model of the system of observation, collection, processing and presentation of scientifically substantiated information characterizing the development of the socio-economic area of the territory. In general, under the super-*

vision (from the Latin “Monitors” — the supervisor reminds) in modern science is understood the complex of observation, collection, processing and provision of information on quantitative and qualitative changes in the development of natural, technical and social processes or phenomena, which allows carrying out continuous monitoring of the state of the object of the study, the result of which is to obtain an assessment of the state and identify the negative trends in the development of the investigated process or phenomenon. It is worthwhile to note that monitoring is intended to fulfill the function of controlling economic and social phenomena and processes associated with changing conditions of the development of united territorial communities. On the basis of the findings of monitoring indicators, forecasting possible changes made in the development of integrated local communities and developed scientifically grounded recommendations or corrected already taken measures for socio-economic development of the territory, which is the basis to justify appropriate management decisions at an early stage occurrence of problematic processes or phenomena, with a view to preventing, overcoming or neutralizing effect. From the point of view of determining the essence of monitoring, it is important that its conduct is not directly management activity, but it is an integral part of it. Consequently, by monitoring the monitoring function, it provides the opportunity to obtain the necessary information, which is important for the adoption of appropriate management decisions to improve the conditions for the development of united territorial communities.

Scientific and methodological support of the monitoring system for the development of the united territorial communities

The organization of monitoring is appropriate to consider as the construction of a structurally functional, organized system, the main elements of which are communication and information-analytical structures. The communication structure is designed to ensure regular collection, accumulation and storage of information concerning the state and development of the research object. Building information-analytical systems caused by the collection and accumulation of statistical data and information obtained from reports based on observations, sociological research by peer review,

implicit sets of model forecasts and more. The functioning of these systems are directed to file constantly updated, comparable information over time, which can detect the use of existing negative phenomena and processes incorporated in the processes of local communities, identify them and offer recreational activities.

Organizing joint monitoring of local communities (UTC) is to create constantly updated information base, which should provide the necessary information research process and its preservation. Having complete and accurate information provides a reasonable reflection of the object of research and its trends. Information obtained in the course of joint monitoring of local communities, allows for rapid adjustment measures. The monitoring of the development of UTC may be carried out in the following areas (Table 1).

Table 1

**Areas of monitoring of development
of united territorial communities**

No.	Name of the monitoring area	Characteristics
1	Regulatory and legal support	Intended for regulatory review and enforcement of law as a means of UTC.
2	Infrastructure availability	It is a decisive factor in the development of UTC through the provision of the functioning of all sectors of the economy, which determines its impact on the competitiveness of the territory as a whole. Monitoring provides for the assessment and forecasting of infrastructure capacity for interregional cooperation.
3	Resource providing	It is necessary to have the necessary and accessible material and human resources.
4	Information support	It consists in collecting, recording, processing, accumulation, storage and use, messages and any other information necessary for full and effective functioning of these entities to implement the development strategy of integrated local communities

For each of these objects, observation, data collection, analysis is conducted, the direction of development of the process or phenomenon is determined, the symptoms of changes are determined and the diagnosis is established, monitoring of changes in development is carried out. Monitoring conditions of UTC carried out at specific intervals, it can be made monthly, quarterly or annually. Monitoring should be done by the developed monitoring program of UTC, consisting of a set of interrelated elements that are aimed at creating an effective system of long-term, continuous, systematic observation of the dynamics of indicators of living conditions of the territory and its population.

From the point of view of the necessity of developing a program for monitoring the development of UTC, it is important that in the current legal and regulatory framework there are no relevant regulations, methodological recommendations, regulations, orders relating specifically to monitoring the living conditions of the UTC population. The existence of a significant number of legal documents that are designed to monitor the environment, allows on the basis of their study to develop appropriate provisions relating to monitoring of UTC.

Development of UTC monitoring program carried out on the basis of methodological guidelines for the preparation of regional and national environmental monitoring programs that are developed and approved by the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine number 487 of 24.12.2001. The draft "Program monitoring conditions of regional society" agrees with government and local authorities in accordance with the competence attributed their implementation [1-2]. The main components of the monitoring program for the development of UTC are as follows: 1) general provisions; 2) objects monitoring the development of UTC; justification of the need for the program; 3) the basis for the development of the program; 4) the purpose and main objectives of the program; 5) the conceptual framework of the monitoring system conditions of vital activity of the population of UTC, 6) subjects of systems monitoring the conditions of development of UTC, 7) stages of the program implementation, 8) mechanism for ensuring implementation of the program, criteria for evaluating the implementation of the program [1-2].

1. In developing the program, it is important to determine the nature of certain terms contained in the general provisions of the monitoring pro-

gram. Conditions of development of UTC — a set of rules, laws, rules, natural and geographical features of the territory, the way of existence, historically formed in a certain territory; the degree of socialization of society, which refers to the process of becoming an individual, the acquisition of socially significant characteristics of consciousness and behavior that govern its relationship with society; a set of activities in all spheres of life: economic, social, political and spiritual.

Monitoring of the development of UTC is a complex system of methods of long-term, systematic monitoring of quantitative and qualitative changes in community life processes, which results in the collection and registration of indicators, obtaining an assessment that characterizes the state of the object of the study, its comparison with the values defined according to the standard and establishing an appropriate diagnosis. The monitoring program for the development of UTC is a set of consecutive tasks designed to monitor the changes that occur in the processes of life of the population of the community.

2. The objects of monitoring of the development of UTC are the processes of vital activity of the population of these territories and the socio-economic conditions that create the basis for their development. In addition to those listed in Table. 1. Areas for monitoring the development of UTC monitoring include an overview of economic and social development of UTC, income level and quality of life of the population of UTC, environmentally safe development of the territory, monitoring of man-caused load. According to the monitoring results, the results of diagnostic quantification for each monitoring object are provided.

Accumulation of a large amount of information, in the majority, allows you to determine the changes that occur in the development of UTC. However, it should be noted that the available information does not allow to fully assessing the quantitative and qualitative characteristics of the individual components of these processes, to fully investigate the processes and phenomena occurring, to establish and evaluate the relationship and interaction between its main components. In addition, this information makes it impossible to determine the strength and direction of the impact of existing risks evaluate them and make a prediction on the basis of negative trends. In most cases, the existing information concerns the so-called "overall" per-

formance conditions of UTC. In some cases, the information is duplicated and in some processes (for example, this applies to social and economic development of the territory, population and migration, the level of economic integration of the community, etc.) is fragmented, has a different quality and accuracy. The reasons for this are objective circumstances that may explain the difficulty in the official registration of these processes.

Thus, there is a need for coordination, collaboration and cooperation between actors monitoring to provide information to create a single database and network sharing information, developing common tools for monitoring, system planning studies, audits, forecasting changes in processes and improving the system of making impressive managerial decisions. Solving these problems is to develop a comprehensive program of monitoring conditions of UTC.

The prerequisites for establishing a program for monitoring the conditions for the development of UTC are the requirements that are necessary:

- the coordination of the actions between the subjects of observation, due to the lack of interaction, there is a duplication of observation, and in some cases, on the contrary, the necessary research is not carried out;
- improvement of the system of collection, systematization, accumulation of information and observation network, which concerns the conditions of development of the united territorial communities;
- substantiation of the quantitative and qualitative composition of the indicators on the basis of which the observation of changes in the conditions of the development of the united territorial communities is monitored, the coordination of the period and frequency of observations, elimination of duplication of observation;
- creation of territorial information centers for monitoring the conditions of functioning of the united territorial communities in the regions of Ukraine, which would combine officially documented state information, results of sociological research, observations and results of fundamental and applied researches of scientific institutions;
- software process management decisions timely, reasonable and uniform documents relating to the results of research;
- determining the efficiency and effectiveness of the strategies, programs and activities that are approved and designed to promote the devel-

opment of interregional cooperation; use of programmatic target management method as the most effective means of making managerial decisions;

- publicizing performance reports and evaluating existing strategies, programs, development activities;

- elaboration of options management decisions and their ambush develop situational management models that aim to overcome the negative trends in terms of regional cooperation;

- creation of "feedback" of governmental structures of different levels with public organizations, entrepreneurs, population, etc.

Implementation Monitoring Program creation and operation of UTC in the regions of Ukraine is to develop scientific and methodological principles, defining goals and objectives of monitoring the consistency of the study, the frequency of monitoring, the formation of monitoring and data collection, data processing, selection and justification of indicators and reference values, control measures and predicting changes in terms of regional cooperation.

3. The basis for the development of the Program for monitoring the conditions of operation of the UTC is the legislative and regulatory acts of Ukraine that guarantee the appropriate conditions for its existence, and regulate the methodical principles for the establishment and operation of the monitoring system.

The method of monitoring is based on requirements defined in certain legal documents: the main Constitution of Ukraine; Laws of Ukraine "On Local State Administrations", "On Information", "On Amendments to the Law of Ukraine" On Information Protection in Automated Systems", "On Protection of Personal Data", "On Access to Public Information", "On the Uniform State Demographic registry and documents confirming the citizenship of Ukraine, certify the person or his special status"; The Declaration on Environmental and Economic Development, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; Ukrainian Family Program, Order of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine on Methodical recommendations for the preparation of national and regional environmental monitoring programs, etc. The development of a program for monitoring the conditions for the functioning of the UTC begins with providing the general characteristics of the united territorial community for which it is created.

4. The main goal of monitoring operating conditions UTC is to assess the effectiveness, efficiency and completeness of the proposed policies and programs aimed at overcoming, elimination of negative tendencies in the functioning of UTC, and the development of appropriate health-improving measures during the definition of negative processes and phenomena aimed at its development.

On the basis of establishing the main goal of monitoring and procedures for its implementation, we can determine the main objectives of the monitoring program UTC operating conditions that are designed to change its position in the future, which include the following (Figure 1).

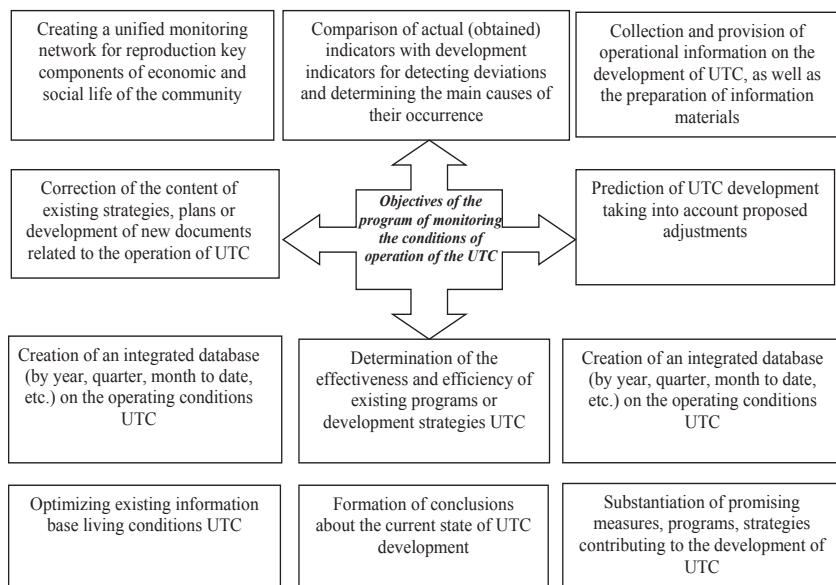

Fig. 1. Objectives of the program of monitoring the conditions of operation of the UTC

The main objectives of the program monitoring living conditions UTC shown in Table 2.

5. Conceptual forming position monitoring system UTC living conditions. Monitoring living conditions UTC is based on the relevant prin-

Table 2

**Objectives of the program of monitoring
the living conditions of the population of UTC**

No.	Tasks
1	Organization of supervision under the terms of operation of UTC.
2	Collection, compilation and accumulation of data included in the proposed list of indicators that allow us to investigate the conditions of vital activity of UTC.
3	Obtaining at a given time quantitative and qualitative assessment of the state of the object of research.
4	Determining the strength and direction of impact risks that affect the functioning of UTC.
5	Construction of a typological profile of the conditions of vital activity of UTC.
6	Detection of deviations (absolute or relative) between actual and projected indicators.
7	Implementation and use of world experience in monitoring the conditions of operation of the UTC, as well as its use in improving the legal and regulatory framework for this process.
8	Construction of automated information database based on observations, data collection, scientific and reasonable process information that describes the state of socio-economic development UTC.
9	Development of the relevant regulatory acts on the regulation of the monitoring of the conditions for the operation of the UTC.
10	Implementation of information and analytical support for future decision-making in the field of life UTC.
11	Creating a monitoring center UTC operating conditions.
12	Development based on the results of monitoring recommendations for state and local authorities to make informed management decisions.

ciples under which common rules should understand this process, taking into account the features of the object of research and the needs of its subject. Therefore, monitoring should take place on the following principles (Table 3).

Methodical monitoring instruments based on appropriate tools. You can select the following approaches to the concept of monitoring tools living conditions of the region:

Table 3

Principles of monitoring the living conditions of UTC

No.	Name of principle	Characteristics
1	Preventive	The most important principle of monitoring is the timely, forward-looking character of the detection and response to negative trends of development that arise in the functioning of UTC.
2	Scientism	It consists of scientifically grounded principles of monitoring that allows to carry out research using the modern methodological tools and technical equipment.
3	Complexity	The essence of the principle is the coherence of the program in space and time.
4	Continuity observation	The essence of this principle is to determine the moment of transition of the research object from one state to another, enabling timely detect changes in the flow process or phenomenon that is studied.
5	Periodicity	Getting information about the changes and trends that occur in the functioning of the UTC at specified time intervals, which enables us to construct a trend model of the process or phenomenon being investigated.
6	Optimization	The principle consists in choosing the most effective indicators that characterize the object of study. Using these indicators can help you optimize information support decision-making.
7	Predictability	The principle consists in designing living conditions UTC software based on the ratio of the empirical sample and their correlation with the values defined by reference.

1) carrying out of monitoring using standard (criterion-estimating, normative or forecast) indicators acceptable for the given territory;

2) develop a system of evaluation indicators, allowing to provide quantitative and qualitative assessment of processes and phenomena that occur;

3) application of complex and integral indicators in order to determine trends in the development of vital activity of UTC;

4) substantiation of monitoring methods (analysis, synthesis and evaluation, induction and deduction, analogy and modeling) of the main components of the life of the UTC.

During the monitoring there is a comparison of calculated parameters with standard values.

6. Subjects monitoring system operating conditions UTC and their basic functions. The monitoring of the living conditions of the functioning of the UTC is carried out by the competent authorities, which may be represented by the state authorities; local self-government bodies (territorial communities); expert community (associations and scientific institutions, as well as advisory bodies established by state authorities and local self-government bodies representing the interests of citizens and business entities), legal entities and individuals whose monitoring activities are based on normative- legal basis. Interaction and relationships between these bodies on observation, data collection, storage and storage, processing and systematization, implementation of integrated (synthetic) and other parameters held on the basis of the mutually agreed activities in accordance with our program of monitoring operating conditions combined local communities.

Typical subjects monitoring system operating conditions may UTC regional administrations, district administrations in the regions, the administration of local communities, the activities of Information and Communication, finance, economic development, capital construction, planning and architecture, Housing, Infrastructure and tourism, labor and social Welfare; Department of Emergencies and Affairs of Population Protection from the Consequences of the Chernobyl Accident, Education and Science, Culture, Physical Culture and Sports, Health, Defense and Mobilization, State Migration Service, Pension Fund, Regional Centers employment, statistics; Department of Religious Affairs, Nationalities and Migration, families and youth; Services for minors; environmental inspection and so on.

Subjects of monitoring the conditions of operation of UTC carry out:

- long-term, systematic and one-time monitoring of the parameters characterizing the main components of the life of the united territorial communities;
- analysis, synthesis and evaluation of processes and phenomena occurring in the life of the united territorial communities;
- provide state authorities and local self-government with systematic and operative information on the living conditions of the united territorial communities;

– conduct basic and applied research, the results of which are published analytical reports, reports, monographs, dissertations, scientific guidance, etc. and provide for their introduction and practical implementation to state and local governments, academic institutions, legal persons.

The main five functions assigned to subjects monitoring the conditions of operation of UTC are given in Table 4.

Table 4

Functions of the monitoring subjects

No.	name of the function	Characteristics
1	Scientific and Methodological	Lies in the scientific study and the methodological procedures provided for monitoring key components of life UTC.
2	Informational	It turns out in the timely provision of monitoring of qualitative, relevant, reliable information about the object of research, economic and social phenomena and processes, to the extent necessary for the performance of monitoring tasks.
3	Corrective	It is aimed at organizing activities aimed at eliminating the identified negative trends and processes in the functioning of the UTC.
4	Prognostic	It consists in forecasting trends in the development of all components of life UTC considering proposed measures designed to ensure the development prospects of certain socio-economic process or phenomenon and possible ways and means to achieve these goals, based on plans that are based on the results of the monitoring operation UTC.
5	Checking	It consists in fixing of deviations in the operation of a given UTC management program.

Responsibility for the fulfilment of tasks and functions of monitoring is entrusted to actors performing this procedure. In addition, it must be foretold that the relationships of the monitoring subjects are based on such principles as coordination of actions at the stages of implementation of the program for monitoring the conditions of operation of the UTC; the effectiveness of the use of organizational structures, means of observation;

information interaction; assistance in the effective resolution of common monitoring tasks; responsibility for the completeness, timeliness and reliability of observation data and information used [1].

If monitoring is organized by several entities, a monitoring focal point is created. It is represented by an expert group composed of experts for each of which is assigned a separate direction of monitoring. By the decision of the created group, the plan for conducting the research is being developed, as well as the organizational issues of preparation, financing, timing and other. Also consist methodological principles of monitoring are defined and agreed objectives monitoring, methodological tools, the procedure for providing expert advice [1].

7. Stages of implementation of the program for monitoring the conditions of operation of the UTC. The program of monitoring the conditions of operation of the UTC is carried out in accordance with certain stages of its implementation.

The first stage — is an organizational one. Its essence is to determine the goals and objectives of the monitoring, the coordination of the period and the frequency of research. At the same stage, the formation of a surveillance system takes place, needs, volumes, sources of information are determined, and the primary information concerning the research object is taken into account, taking into account quantitative and qualitative indicators (demographic, social, statistical: labor resources, education, standard of living population, social and individual health, activities of educational and cultural institutions, the environment, etc.). In addition, this phase involves the development of forms for collecting and storing data; determination of costs associated with the introduction of monitoring and obtaining the necessary information; drafting job descriptions that include characterization activities, tasks, responsibilities of employees, qualifications and responsibilities. Contents of briefings, training of personnel in accordance with the objectives of the monitoring program. The second phase – the executive. It provides direct monitoring. Research conducted on the basis of the proposed instrument by which established causal relationships and trends of the components of the research object. Synthesis, which allows you to combine the results obtained in the process of analysis and justify the forces (measure of intensity) and trends (trends) of the impact of some

components of the research object on others. Assessment, which allows describing and characterizing the state of the research object as a unique combination of attributes. A comparison of the obtained results with normative (reference) indicators are carried out, which allows determining the state of the object of the study and on its basis to establish the diagnosis. At this stage, the reasons for the changes that are occurring and established the problems that cause them are substantiated.

The third phase of monitoring – controlling, is in control of processes and phenomena in the reproduction of social living UTC. Comparison of the results with the planned indicators are carried out. Possible options are being developed to help overcome the negative trends of development.

The fourth stage – management. Its essence is to make sound management decisions for the executive authorities, and to implement the planned activities (programs, development strategies). An assessment of the effectiveness of management decisions is obtained, based on the monitoring of the implementation of management decisions.

The frequency of monitoring once a year. However, a significant increase in the impact of socio-economic risks leads to an acceleration of changes in the living conditions of the regional society. Therefore, in this case, the frequency of monitoring may be monthly, quarterly or half-year.

8. The mechanism of implementation of the program for monitoring the conditions of operation of the UTC. Program monitoring operating conditions of UTC consists of parts such as organizational, executive, management.

The organizational part of the monitoring solves the problem of selecting the object of monitoring (a component of the reproduction of the life of the UTC), the formation of data arrays for monitoring and the choice of monitoring methods.

The tasks of the executive part of the monitoring system are to conduct an analysis of the monitoring object, obtain a general assessment of the status and assessment of changes, identify negative changes (deviations) from the reference indicators, and identify the symptoms of changes and admissible deviations.

Management performs certain tasks of monitoring: to develop health measures, their implementation, monitoring changes in the object of

research, development and implementation of the program of stabilization and institutional support.

Sequence monitoring living conditions UTC shown in (Figure 2). Organizational support UTC monitoring of living conditions given by (Figure 3).

The implementation of the monitoring of the conditions of vital functions of UTC functions should be carried out according to the structural-functional scheme (Figure 4), which provides functional interaction between

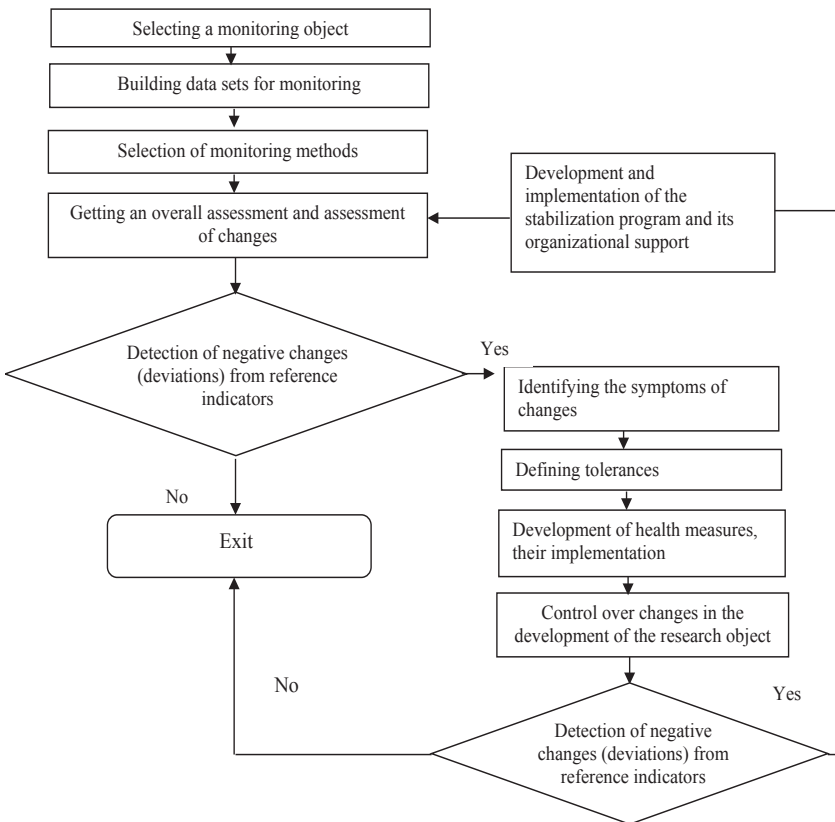

Fig. 2. Algorithm for constructing a procedure for monitoring the conditions of vital activity of UTC

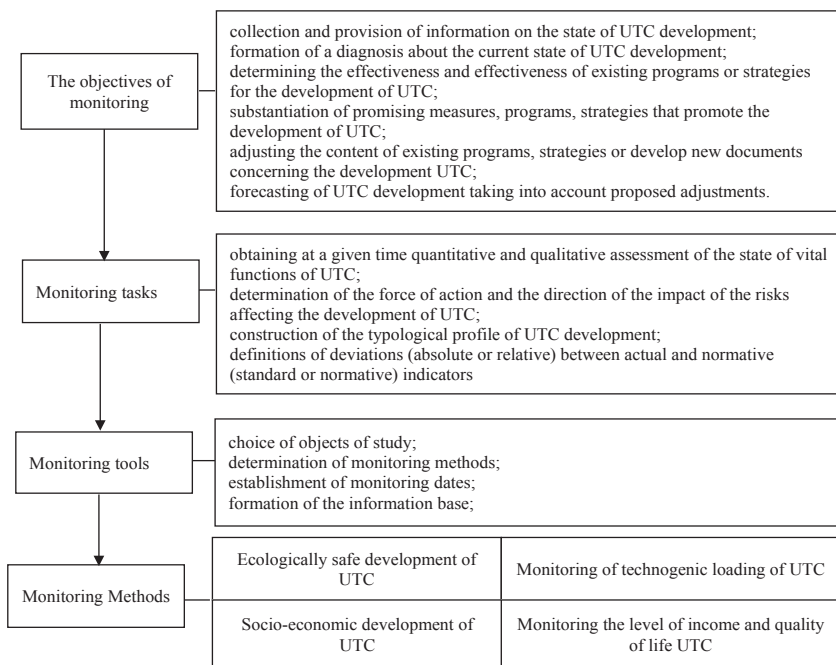

Fig. 3. Organizational support for monitoring the living conditions of the population of UTC

the subjects of monitoring in the collection and processing of information, diagnostics and control.

Monitoring living conditions UTC carried out by the method and parameters, which are elements of the mechanism diagnostics, which is a set of organizational, informational, methodological and management of interrelated sequential actions intended to identify trends in the development of life united local communities to develop effective strategies for stabilization economic and social development of the territory

The volume of funding and operation of monitoring are determined by local authorities under the Program Monitoring living conditions UTC. Funds from national and international donor organizations, for conducting research, sponsorship of legal entities and individuals may also be attracted.

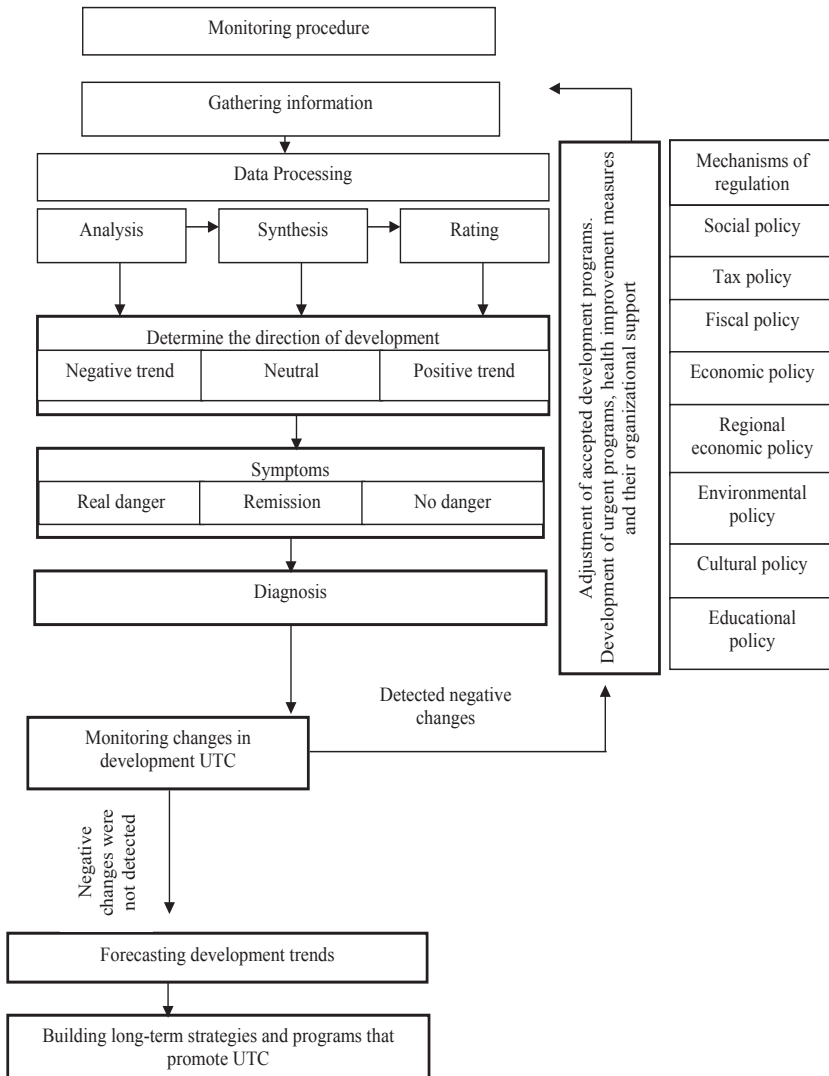

Fig. 4. Structural-functional scheme of monitoring of the development of UTC

9. The evaluation criteria of the program monitoring living conditions UTC. The effectiveness of the program for monitoring the conditions of vital activity of the UTC is to perform the management functions of the subjects of monitoring, namely the achievement of the stated goals and the implementation of certain tasks, which provides a basis for the rapid response to changes in the conditions of life of UTC.

The effectiveness of the program monitoring the living conditions of UTC are evaluated according to the criteria presented in Table 5.

Table 5

**Criteria of the effectiveness of implementation of the program
monitoring the conditions of life of UTC**

№	Name criteria
1	Compliance with the requirements and deadlines for the implementation of the specified tasks of the monitoring program in accordance with the developed plan (development of documents (reports, analytical reports, reports, methodological recommendations, etc.) related to the monitoring procedure, content, level of preparation and proper execution of documents being developed).
2	Efficiency, completeness and quality of providing the necessary information by monitoring entities.
3	Completeness and reliability of received diagnostic cards and data bank.
4	Reduce the timing of developing and making managerial decisions.
5	The effectiveness of the use of existing organizational structures and means of monitoring the conditions of life of UTC.
6	Compliance monitoring schedules.
7	Optimization of financial resources to ensure the implementation of the monitoring program

Practical use of the results of monitoring living conditions UTC is information support of analytical and scientific-methodological study strategies, programs related to development of socio-economic sphere territory, namely social reforms aimed at raising the level and quality of life; issues to ensure constant in the labor market; overcoming the crisis demographic and ecological situation; preservation of health, accessibility and quality of health care; development of housing and communal services and consumer services, etc.

*Monitoring the development of united territorial communities
(demographic aspect)*

Development UTC possible living conditions for the specific environment, both external and internal, which consists of many components. So the environment formed by the presence of natural and geographical, political, legal, economic, social, informational, educational, cultural, religious, ethnic and other space. The components of the internal environment should be considered reproduction of the population, the state of public health, the level and quality of his life, education, culture, marital status, type of professional activity, etc.

It is worth noting that presented in the findings built on the basis of preliminary results of field studies authors of articles that were obtained as part of a joint project of the Friedrich Ebert Foundation (Germany) and the Institute of Economic and Legal Research of the NAS of Ukraine (Ukraine) "Territorial Experience communities in eastern Ukraine: economic and legal aspects ", with the participation of the Public Union" The Program for the Promotion of the Revival and Integration of the East of Ukraine "and representatives of the Belokurakina, Chmyrivska and Lyman United Territorial Communities (UTC). Analytical results of the article are based on the use of official statistical information of the State Statistics Service of Ukraine and the Main Department of Statistics in Donetsk Region.

The said procedure began in 2014, against the backdrop of decentralization reform. The transition from centralized to decentralized management involves first and foremost the reform of the administrative-territorial system (ATS), that is, the division of the state's territory into certain parts of it for the purpose of organizing local management, which in turn is carried out by created newly formed administrative-territorial units of all levels – villages and settlements, districts, cities, and regions by public authorities [3].

Thus, in this study, the administrative-territorial system means a system of internal territorial structure of the state, whose mission is to develop, organize and ensure the territorial basis of local public authorities, according to which there is an organization functioning of local government and local government and ensured development regions, which contributes to the balanced development of the state as a whole.

Statistic data are also evidenced by changes in the administrative territorial structure of the country, and, according to official data published on the site, decentralization in Ukraine as of December 08, 2017 in Ukraine created 697 UTC. According to the forecast calculations at the beginning of 2018 as a result of administrative-territorial reform expected formation of about 1,500 wealthy communities. The structure of the newly formed UTC will include about 15% of local governments and local level will be living about 3.1 million people. The territory of the now-established UTC's in the oblasts of Ukraine is about 600 thousand hectares, which is about 9.5% of the country's total area of 60 million 362 thousand 800 hectares [4].

However, contrary to changes in the territorial structure of the country, the existing form of submission of statistical information remains unchanged, which in turn does not allow us to trace all social and economic changes. To date, statistics are provided in the traditional way, namely in the cities and districts of the region. Taking into account the fact that the process of creating UTC in Ukraine contributed to changing the ATS, there is a need for new forms of statistical information provision. This need is not caused by systematic and incomplete disclosure of statistical information on the official websites UTC and decentralization in Ukraine. Untimely response, including the State Statistics Service, the changes occurring in the territorial structure of the country, can't fully trace the dynamics of development processes UTC, which complicates not only the formation of scientifically grounded conclusions, but impossible prediction performance of UTC.

Proceeding from the foregoing, the coverage of socio-demographic problems in the development of UTC was carried out on the example of the Liman city UTC, since this very community completely united the existing Krasnoliman district, that is, became the successor of this territory. The existence of the published statistical comparative information (before and after the merger) provides an opportunity to analyze the trends of changes that have taken place since the beginning of the decentralization of power in this territory.

In addition, it should be noted that for today the community chosen as an example is the largest in Ukraine. In the future, with proper allocation of resources and a clear definition of the vectors of economic development, it

can reach the heights and become a model of successful implementation of decentralization.

The Kamyansky UTC was donated on November 17, 2015. The reason was the decision of the Krasnoliman City Council "On the Suspension of the Activities of Village and Village Councils", which was eliminated by joining the Krasnoliman City Council. Subsequently, 12 village councils joined the Krasnolymanska UTC. Thus, in the territory of Krasnolimansky district in November 2015 the UTC with the center in the city of regional subordination – Krasny Lyman – appeared. Subsequently, according to the Decision of the Supreme Council of Ukraine on February 4, 2016 m. Krasny Liman Donetsk region was renamed in. Lyman and UTC to Limanskaya integrated territorial urban community, composed as follows 40 settlements [5].

The major problem of almost all UTC East Ukraine is the rapid population decline. It should be noted that under the reproduction of the population of UTC, the authors understand the totality of three types of population movement: natural (continuous restoration during the change of generations), spatial (migration) and social (social mobility), which express the decisive line of the entire population movement, its inextricable connection with the process of reproduction and development of society as a whole. Each component Reproduction (number, distribution, age-sex, national, religious, marital and family structure) characterizes demographic processes in the community.

So long-term changes in the age structure of the population could become irreversible and significantly change the structure of its reproduction. In this case, research of the problems of reproduction of the population of the united territorial communities becomes of special importance. This problem is not an exception for the Liman City Integrated Territorial Community (Figure 5 and Figure 6).

The dynamics of the change in the size of the existing population of the Liman city UTC suggests that there is a long-term trend of its natural decline. So since 1991 until the formation of UTC and after unification, the trend remains variable. In early 2016, the population declined by almost a quarter, from 27.7 thousand people to 21.38 thousand people. ie by 23%. According to the results of the obtained trend model, it can be concluded

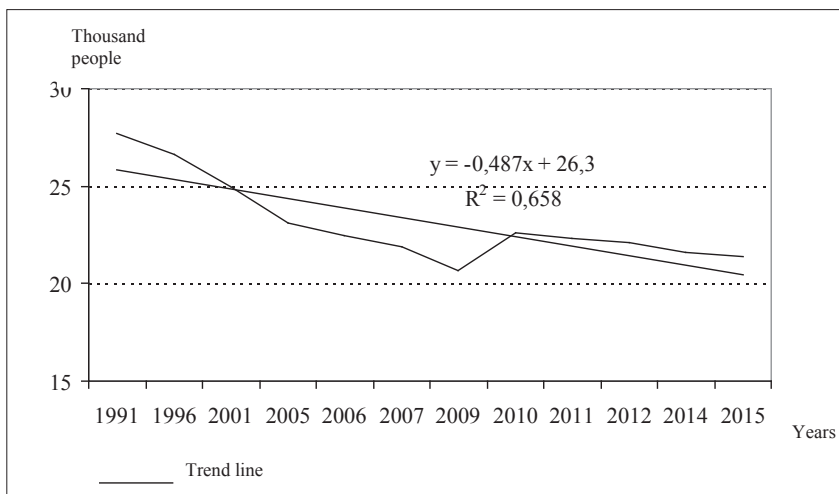

Fig. 5. Dynamics of available population Limanskaya urban local community before and after unification

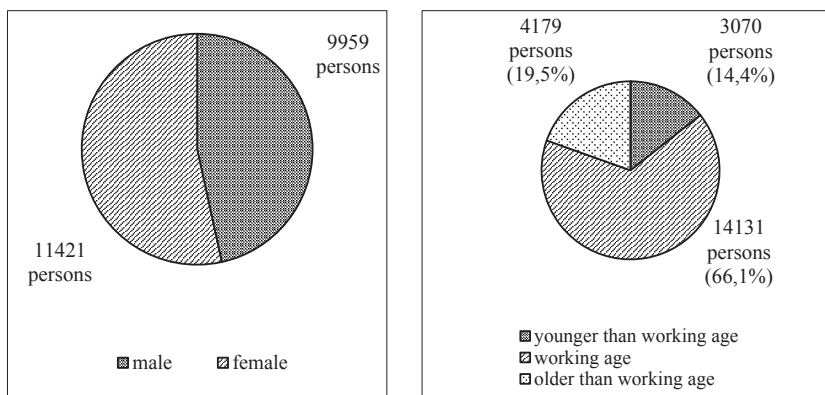

Fig. 6. Structure of the population of the Liman City Integrated Territorial Community in 2015

that on average, the population of the community annually decreased by almost 500 people. As noted, the negative social and demographic processes by the way, causing changes in the age structure of the population (Fig. 6).

It should be noted that the demographic aging of the UTC population of the East of Ukraine is conditioned by an increase in the proportion of older people in the total population ("aging from above"), the reasons for which are the changes in the nature of its reproduction. Recall that the "bottom-aging" occurs by gradually reducing the number of children due to fertility decline, it is not a characteristic of the eastern territories.

Changes in the age structure of the population of the Liman city UTC are marked by a steady increase in the proportion of older people in the context of a significant reduction in the proportion of children in total. So in 2015, the demographic burden on the able-bodied population (aged 15-64) by older people was 295 ‰ and that of the working age – 218 ‰ [6].

The transformation of the sex-age structure of the population and the narrowed type of its reproduction cause an increase in the proportion of people over the able-bodied age in the structure of the population of the community, which, in turn, increases the burden on the able-bodied population.

Therefore, given the current dynamics is likely that in the future the community will be narrowed characteristic type of population reproduction over a long period will increase the negative effects such as depopulation and aging population.

Furthermore, it should be noted that the aging population deepens gender asymmetry, which appears to increase the proportion of women in both working and non working age. The current situation exacerbates the reduction in men's life expectancy compared to women. High mortality and low life expectancy of men. This led to the fact that Ukraine men (male life expectancy 66.3 years) living almost ten years less than women (76.2 years) [7].

The increase in the mortality rate of men of working age in the Eastern regions is the result of the complex action of many processes. In particular, it may be due to the fact that men are engaged in activities that are characterized by a high risk of injury and mortality. So, for the community rapidly aging population dynamics characterized by a continued increase in women, especially retirement and retirement age, which makes special needs to ensure women's life. Special needs are manifested in the impossi-

bility of fulfilling a certain household work by women. In turn, this requires additional attention and assistance to the population side of the city government united communities.

Detected negative phenomena cause a chain effect and affect almost all spheres of life of the united territorial community. For example, in the social life of the community, aging affects the composition of the family, the epidemiological situation, needs and types of medical care. In economic life UTC population aging affects primarily on community budgeting and identifying areas of social policy. In addition, these processes are reflected in the structure of consumption of tangible and intangible goods, services and community savings. In the political life of the aging population, communities can influence the results of elections not only of city authorities, but also of presidential and parliamentary ones, due to the historical, educational, cultural and mental environment in which a generation of older age groups was raised.

There is no doubt that the more the age structure of the population of able-bodied youth; the easier it is to fulfill the task of providing the elderly. Thus, a special concern is reducing the number of young people, through which, above all, is to replenish the workforce. The low fertility rate and its long-term preservation significantly affect the natural reproduction of the population of the Liman Municipal Unified Territorial Community (Table 6).

Table 6

Dynamics of the natural movement of the Lyman CUTC population

Indexes	2009	2015
The number of births, people	233	172
The number of dead people	479	435
Natural increase (decrease) of population, persons	-246	-263
The birth rate (per 1,000 population)	11,3	8,0
Mortality rate (per 1,000 population)	23,2	20,35
Natural increase (reduction) of population (per 1000 population)	-11,9	-12,4

Compiled by the authors according to sources [8, 9]

It is proved that the birth rate as any other demographic process reflects the laws of reproduction of social life. The structure and the natural movement of the population depends primarily on decisions made by households. So, for a decision to have one child, or several children, and vice versa, the "childfree family" is influenced by household incomes, their material and living conditions, and the development of the social infrastructure of the territory. In addition, this level is conditioned by the current social policy of the state, which concerns the support of families with children, the level of health care, the existing system of education and culture, etc.

Statistical observation suggests that in recent years, there has been a significant decline in the number of births in the Limansky CUTC, from 233 in 2009 to 172 in 2015, which is almost 26.2% (61 persons); the total fertility rate decreased accordingly from 11.3 ‰ to 8.0 ‰ [8, 9]. While the mortality rate becomes speakers to increase. Another negative processes that affect the population structure Limanskaya CUTC is a high mortality rate, especially of working age, which instead tends to increase [9].

A comparative analysis of the sex-age structure of mortality suggests that high rates are recorded among the working population (mortality in the age group from 20 to 59 years is 35%, at the age of 19 years – 6.8%) [9], while in European countries – this older age group. You should also pay attention to the fact that in this age range of male mortality significantly higher than in women (78.4: 21.6%, respectively), which causes the development disparities between the number of men and women in the older age groups.

Exploring the social and demographic problems UTC east of Ukraine should pay attention to the phenomenon of migration. The impact of migration on the demographic situation is ambiguous. Migration processes of the population of the community can actively and quickly influence the reduction or increase of the population, changing its sex and age structure. It is established that the migration activity of the population is formed according to certain laws. The first one that generates positive net migration, which demonstrates the attractiveness of the local community united for life. The second one, which characterizes the negative balance, shows that there are both social and economic problems in the area.

The analysis of migration Limanskaya CUTC indicates that in recent years significant changes in migration flows of population did not occur (Fig. 6).

Thus, according to the data released by the State Statistics Service of Ukraine, it appears that the loss of population due to migration of community does not happen. However, it should be noted that State statistics captures only a tiny fraction of migrants, which data is received from the internal affairs bodies.

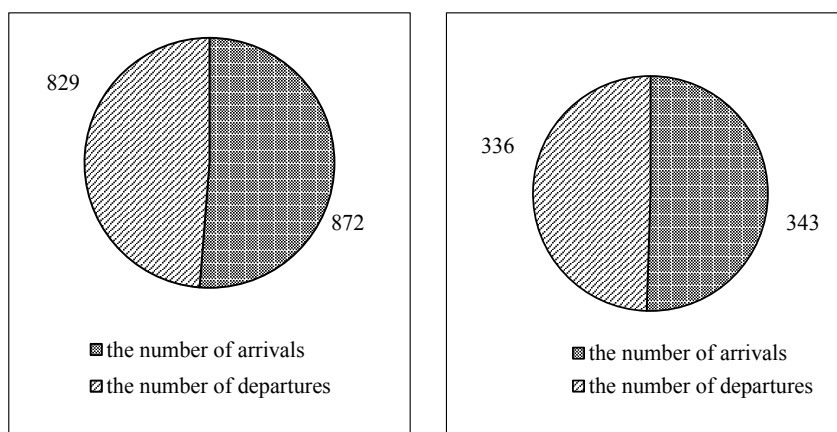

Fig. 7. Dynamics of migration flows Limanskaya urban population united local community in 2010 and 2015

Compiled by the authors according to sources [6, 8]

Given the fact that the institution of "residence" in Ukraine abolished and replaced by registration place of residence or stay, it appears that the availability of registration at employment is not mandatory. These events have created conditions for the intensification of labor displacement of the population, especially it has captured young people. Note that these flows of labor migration are within Ukraine, and the overall change in the population of the country is not affected. Vector those flows aimed at cities where there is a demand for labor. Also, the priority for internal migrants are those settlements where the average salary of workers is higher than the average in Ukraine.

Thus, according to the data released by the State Statistics Service of Ukraine, it appears that the loss of population due to migration of community doesn't happen. However, it should be noted that State statistics captures only a tiny fraction of migrants, which data is received from the internal affairs bodies.

The analysis of the dynamics of the migration processes of Donetsk region according to the age structure of the population shows that the bulk of the participants in these processes falls on the able-bodied part of the population. The intensity of migration processes of people of different ages is not the same. The most moving was a group of mostly young people aged 15 to 24 years (48.48% of the total number of migrants [6, 8]), at a time when school ends and in terms of getting a professional education or employment. However, one should also take into account the fact that migration processes are reflected not only in the size of the population, but also in its sex-age structure. In this way, it can be argued that the young and competitive population of Liman's CUTC participates in these flows of labor migration, being registered in the community.

Interstate migration also influences changes in the population of both Ukraine and Lyman CUTC. The problems of population accounting participating in interstate labor migration do not allow to create a reliable model of these displacements, as well as to determine the consequences of the impact of these flows on the reproduction of the social life of the community.

In the context of the study of UTC of the Eastern regions, it should be noted that the high migration activity of the population is due to the consequences of the ATO. So the aggravation of the situation in the East of the country can lead to a new wave of forced migration of the population. In connection with the relocation of the residents of the affected areas the average population density decreased by 20% [6, 8, 10], which is critical given the prospects of recovery potential settlement of Donbass. Some self-governing cities are on the verge of irreversible degradation due to the closure of core enterprises. The high proportion of settlements in the settlement structure of these regions, with the loss of a large part of the population as a result of internal displacement, complicates their future recovery [11, p. 174, 177]. So the proximity of ATO from the city of Limansky to the ITOT increases the risk of activating the labor movements of its inhabitants, which can be estimated as very high.

*Monitoring of local communities combined
(combined support local communities by international donors)*

Given the fact that the implementation of an integrated and comprehensive local government reform and territorial organization of power on the principles of decentralization has joined the international community that actively supports and allocates significant resources for successful implementation of the reform, it is appropriate to monitor donor UTC East region. The resulting generalization of information on the support of UTC by international donors allows us to make sound conclusions about the nature of the dynamics (successes or failures) of reform, as well as to build on their basis the forecasts for the further development of UTC.

In (Table 7) data on current international donor projects in Ukraine as of October 2017 are presented, from which the funds are then transferred to the UTC.

The data presented in the table shows that in the whole of Ukraine, almost 285 million dollars are involved in UTC. USA. (USD $65910000 + 13910279,19 + 161242899,51 + 13235360,90 + 30629529,45 = 284928069,10$ million USA) CHF 13,550.470 = \$ 13,910,279,19 million. USA. EUR 136.300.000 = \$161.242.899.51 million USA. SEK 106,635,844 = \$ 13,235,360.90 million. USA. CAD 38,314.098 = \$ 30,629,529,45 million. USA

Taking into account the fact that the TC unification started in 2014, the redistribution of funding that took place in 2007, 2011 and 2013 took place. Activation of donor development assistance UTC dated 2014 year. Dynamics revenue development aid donor UTC consistent with general trends in the regions of Ukraine. The largest and most active donor countries are USA, Canada, EU countries.

The monitoring of the support of international donors of the UTC of the Luhansk oblast allowed the results presented below. In Luhansk region on 10.18.2017, there were four UTC, namely Novopskov, Bilokurakynska and township merged municipalities (TUTC), which started operation in October 2015. In the following year 2016, the Chmyriv SUTC was created in December, and the youngest is Troitsk SUTC, which was formed in April 2017. Since the period of existence of the last two TUTC an average year,

Table 7
List of existing donor projects UTC as of October 2017

The name of the program / project	Amount of assistance	Start date	End date
DESPRO project	9,3 million CHF	24.12.2007	24.12.2017
Municipal Finance Strengthening Initiative in Ukraine (MFSI II) Implementation	4,7 million USD	01.10.2011	31.12.2017
Gender budgeting in Ukraine	46,6 million SEK	12.11.2013	31.12.2018
UNDP / EU project "Community Based Approach to Local Development"	23,8 million EUR	01.01.2014	30.12.2017
Swedish-Ukrainian project "Supporting decentralization in Ukraine"	31,8 million SEK	08.09.2014	31.12.2018
Local government and rule of law in Ukraine	28,3 million SEK	01.10.2014	31.12.2017
Expert Support for Governance and Economic Development (EDGE)	18,8 million CAD	10.11.2014	31.07.2019
Restoration of governance and reconciliation on the territories of Ukraine affected by the crisis	3 million USD	01.01.2015	31.12.2017
Partnership for Urban Development (PROMIS / PLEDDG)	19,5 million CAD	27.03.2015	30.06.2021
E-Governance for Accountability of Government and Community Participation (EGAP)	4,3 million CHF	01.05.2015	31.03.2019
Development of a course for strengthening local self-government in Ukraine (PULSE)	8,2 million USD	14.12.2015	13.12.2020
U-LEAD program	102 million EUR	01.01.2016	30.06.2020
Joint UNDP / UN Women Program	10 million EUR	01.05.2016	30.11.2017
DOBRE program	50 million USD	08.06.2016	07.06.2021
Sustainable local development in rural areas, Chernivtsi and Odessa regions	500 thousand EUR	01.12.2016	31.05.2018

Compiled by the authors from data sources [12]

talk about the results in Figures not appropriate, because then presented in the analysis of international donors only support communities that formed in 2015.

According to the Law of Ukraine "On a voluntary association of local communities" in the Luhansk region near Novopiskov Novopiskov Osynivska town and village councils united in Novopiskov village territorial community administrative center in the urban settlement Novopiskov. The total area of SUTC – 226 square meters. km, population – 12,316 thousand. people (01/01/2015); urban population – 9868 persons, rural population – 2,448 people [13, p. 13].

According to the operational data, the volume of capital investment in the district enterprises in 2015 amounted to 13 million UAH. During this period there is no information regarding the number of implemented projects. However, in the report on completed projects, which on the official site Novopiskov TUTC noted that the volume of construction works by MTD is 900 thousand. UAH. During 2015, 21 residential buildings with a total area of 2.2 thousand square meters were put into operation. meters. On energy saving measures in the maternity home of Novopiskovsky RTMO from the regional budget received a subvention in the amount of 999.3 thousand UAH. Within the framework of the EU / UNDP "Local Development CBA" 4 NGOs implement micro projects. The total amount under the micro-projects is 1.2 million UAH, of which the project funds are 870 thousand UAH, 13 thousand UAH were allocated from the rayon budget, community contributions – 61 thousand UAH, funds of rural and settlement budgets – 237 thousand UAH [13 p. 14].

In 2016, Novopiskovskaya SOTH, with the support of international donors, implemented 19 projects, totaling 9.5 million UAH. The budget of Novopiskovskaya SOTG for 2016 was approved without a basic and reverse grant, in addition in 2016 Novopiskovskaya UTC received 1507 thousand UAH. subvention for maintenance of secondary education per 1 inhabitant, which indicates its ability [13 p. 13].

The main volume of the ITD was aimed at the introduction of street lighting in the village of Osinove for innovative technologies. As part of this project, support and photomodels were installed on the main street of the village of Slobozhansky. The project was carried out with the par-

ticipation of the NGO "Osynivska" Novopskov village council and the EU / UNDP "Local Development [13 p. 15].

At the expense of the state subvention for the overhaul of the building of the preschool educational institutional "Teremok" of Novopiskovskaya village council with the use of energy saving technologies, 1.4 million UAH was spent. Street lighting has been reconstructed using innovative technologies in the village of Makartetine. Modern lamps with LED lamps installed on existing supports with the cost of 83 750 thousand UAH. The capital repair of the communal institution "Preschool educational institution" Kindergarten "Novopskovskaya village council for the amount of 826 580 thousand UAH was carried out. Thus, the total amount of state subsidy for 2016 was – 2,274,059 million. UAH. [14].

From the development budget in 2016, assistance was received in the total amount of almost UAH 2,974,231 million. Which went to the reconstruction of the roof of the "Novopskov settlement house of culture of the village Novopskov" cost 877 251 thousand UAH. Major repairs of sidewalks in the village of Novopskov, st. School in the amount of 91 657 UAH. Pavement tracks in Novopskov village on the street were repaired. The main cost was 461300 UAH. and carried out major repairs of asphalt road surface street. Gas pipeline in the village of Novopskov in the amount of 560 432 UAH. and on the street. Vishneva in the village of Osinove for the sum – 923 591 UAH. [8].

Overhaul roof two-storey building Municipal institution "Preschool nursery school-kindergarten" Firefly "Novopskov village council made to the amount of 355,562 UAH. Cost saving technologies have been used in the roof overhaul "pre-schools nursery-kindergarten "Firefly-"was – 518 171 UAH. Overhaul Regulations "Bell" Novopskov CP (insulation facade) spent 177,733 UAH. Major repairs and roof insulation 'pre-schools nursery-kindergarten "Bell" of Novopskov village council cost of 372,695 UAH. Total spent 1,424,161 million. UAH. [14].

At the expense of the settlement budget, in 2016, children's and sports equipment was purchased; a playground in the "Aidar" square of the village Novopskov for a total of UAH 129,077 thousand was arranged. The arrangement of the site near Novopskovsky DCHC (Ukrainian street) cost 65,528 thousand UAH. Purchase of children's and sports equipment,

arrangement of a playground in the village. Osynove 1 Street. Backbone at the House of Culture Hazivnykiv – 91 590 thousand. UAH. On the laying of paving slabs on the street. Ukrainian DCMA spent at Novopskov – 43 466 thousand. UAH. So the total was 329 661 thousand. UAH.

At the expense of co-funded subvention from the state budget to the local budgets for the formation of the infrastructure of the UTC (1 million 200 thousand UAH) and the settlement council (198 thousand UAH) in 2016 a new garbage truck for the community utilities was purchased. Since 2017 is not yet complete, definitive data to support UTC international donors have not yet.

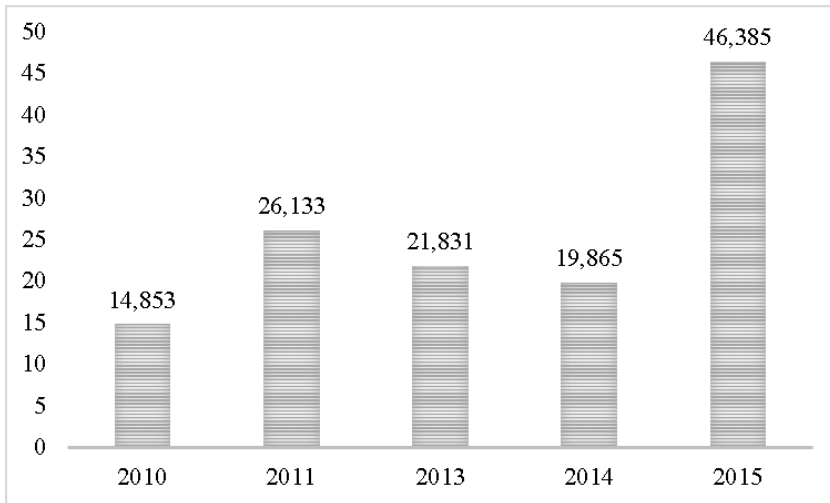
In the same way, the monitoring of the MIF of the Bilokurakina SUTC is to be presented. This community was formed as one of the first in Lugansk region in August 2015 by bringing together 7 village and 1-village councils. According to the information provided on the official site of the community, the area of the Belokurakinska SUTC is 789.50 square meters. The total number of settlements included in the UTC is – 24. The population of SUTC as of January 1, 2017 was equal to – 13 700 thousand persons. SUTC Administrative Center – Belokurakine village.

Similarly, Novopiskovskaya SUTC in Bilokurakina SUTC in 2015 does not contain information regarding the number of implemented projects. However, in order to draw conclusions, it can be reflected in the dynamics of the ITD through capital investments in actual prices (ths. UAH per person) for the period 2010-2015, which is presented in Fig. 8

From the figure, we can conclude that the dynamics of capital investments for the 2010-2015 year is not stable trends. There are constant fluctuations, but in 2015 the observed increase in investment, which may indicate an increase in donor communities.

During 2016 a total of 28 projects were implemented in the amount of 14.25 million UAH, of which 6 work out for a total of 903 thousand UAH. continue and now in 2017, the Belokurakinska SOTG In 2016, applied for and became the winner in the competition for investment programs and regional development projects, which are realized at the expense of the state fund of regional development under the project for the total amount of UAH 2.4 million. "Major repair of the highway on the street. Podgornaya, smt. Bilokurakine ", according to the project" Overhaul of the building of the Central ambu-

Capital investments of Bilokurakine SUTC for 2010–2015

**Fig. 8. Dynamics of capital investments (th. UAH)
for the period of 2010-2015**

Compiled by the authors from data source [15]

latory of general practice of family medicine, the village Bilokurakino "in the amount of 4.1 million UAH. In 2016, the implementation of the project "Capital repairs of the House of Children and Youth Creation" was completed with the support of the IOM Mission in Ukraine. Through international technical assistance for the project to receive 1.0 mln. UAH. in addition, at the expense of the United Nations Children's Fund (UNICEF), repair work was carried out on the premises of the pre-school educational institutions "Sonechko" and "Berezka" in the village of Bilokurakine and the kindergarten "Zyrochka" with. Nescheretove totaling 1.0 mln. UAH.

The total amount of subventions from the state budget to local budgets for the formation of joint infrastructure TG 2016 was 12,421,717 million. UAH. At the expense of subventions from the state budget received from international donors purchased a vacuum machine for cleaning cesspools and transportation of waste to disposal sites for the amount of 794 280 thou-

sand. UAH. excavator construction, loading, maintenance and other work which cost 839,000 thousand. UAH, garbage truck worth 896,000 thousand. UAH. a tractor with a trailer and a mower for the amount of 277 700 thousand UAH, a dump truck with a value of 737 000 thousand UAH, a motor grader for the construction of road infrastructure, costing 2 348 000 million UAH. The dump truck was purchased at a cost of 750 750 thousand UAH, an auto hydrodynamic with a value of 1 517 700. Thus, the attracted sum amounted to 8 160 500 million UAH.

Due to the MTD in Bilokurakina SUTC, the capital repair of the water supply system in the village was made. Kuryachivka, worth 592 093 thousand UAH, as well as water supply systems with. Bunchukivka – the cost of 639 745 thousand UAH. Total – 1 231 838 million UAH. Reconstructed administrative building under the village club in the village. Oleksandropil, the cost was 370 804 thousand UAH. Reconstructed administrative building with auxiliary buildings and structures under the utility "Belokurakino-komunservis" price – 813 517 thousand. UAH. The total amount of aid was – 1,184,321 mln. UAH.

Capital repairs of sidewalks with the total value of 621 739 thousand UAH were made. Repaired parts of roads with a total value amounted to – 482 749 thousand. UAH. Major repairs of roads costing 740 570 thousand UAH were made.

At the expense of the State Fund for Regional Development, the water supply system was restored, village. Oleksandropil in the amount of 305 200 thousand UAH. Additionally allocated 896 400 thousand. UAH. to purchase machines for vacuum cleaning cesspools and transportation of waste to disposal sites, and the excavator – 997 900 thousand. UAH. Total 2 199 500 million UAH.

According to the local budget in 2016 was reconstructed street lighting in villages: Nescheretove; Pankivka; Tsilyukove; Shaparivka; Aleksandropil; Kuryachivka; Popovka; Homenkove first. The recreation area and the stadium on the square. Mira village Belokurakine; Recreation area in Kuryachivka; Purchased and installed 10 playgrounds in rural communities. The cost amounted to 448.083 thousand. UAH.

By 2017, the strategy provided for the implementation of 64 regional development projects for a total amount of UAH 50.7 million. For the 1st half of

2017 the total volume of investments in the economy Bilokurakyne Raion was – 36.6 million. UAH., Which is 3.7 times more in investments over the same period last year (H1 2016 – 9.9 million. UAH) or 1911.1 UAH. per person

The volume of capital investments for the 1st half of 2017 in agriculture is 13.3 million. UAH., In education – 4.8 mln. UAH., In the field of culture – 1,5 mln., In the field of medicine – 1,4 milliard UAH, infrastructure – 15.6 million UAH.

According to sources of financing 1,0 mln. UAH. or 2.7% – funds UNDP Children's Fund (UNICEF), 1.0 mln. or 2.7% – funds IOM 5.9 mln. or 16.1% – state budget, 2.2 mln. UAH. or 6.0% – means the regional budget, 13.2 mln. or 36.1% – local budgets, 13.3 mln. UAH., or 36.4% – own funds of enterprises and organizations.

During 2017, at the expense of the local budget, capital repairs of the city transition were carried out in the villages of Neskertovo, Kuryachivka, Tsilyukovo. Reconstructed street lighting in villages: Oleksiivka, Zayikivka, Lubyanka, Lyzine. The total cost amounted to – 182 244 thousand. UAH. Also made major repairs of roads in the village. Bilokurakina for the amount of 2 302 820 million UAH. Total spent 2 485 064 million UAH. [15].

Conclusions. Thus, summing up the results of the monitoring of the functioning of UTC in Ukraine by the example of the Eastern regions (Donetsk, Luhansk) concluded that the vital activity of UTC occurs in the specific historical conditions that have developed in a certain territory. It is determined by various system activities in all spheres of society: economic, social, political and spiritual. The most important problem of the development of almost all UTC's of the East of Ukraine is the rapid reduction of the population. Changes in the number of actual population Limanskaya MOTH suggests that there is a long-term tendency of its natural decline, and that the negative social and demographic processes affecting the change in the age structure of the population.

It was proved that the transformation of the sex-age structure of the Lyman CUTC population and the narrowed type of its reproduction leads to an increase in the proportion of people over the working age in the structure of the population of the community, which, in turn, increases the burden on the able-bodied population.

Considering the dynamics and structure of migration flows, set the probability narrowed type reproduction of the population over a long period in the future of the community. The consequences of such a situation among which are depopulation and aging of the population are outlined.

Taking into account the aforementioned, it was stated that special attention and analysis is required for the issues of socio-economic consequences of aging of the population, in particular, the impact of these processes on production, consumption, health care, social assistance, investment, and, in turn, on the general contemporary socio-economic conditions characterized by increasing the burden on the working population.

In addition, the need to focus on the study of the peculiarities of demographic processes has proved necessary, since the latter are characterized by persistence and inertia, which leads to irreversible changes in the economy and politics.

It is proved that the development of UTC in Ukraine significantly affects assistance from international donors through grants to create jobs (IOM), infrastructure (UNDP), the development of strategies for the development UTC (International Renaissance UNDP) empowerment at the local level (U-LEAD), assistance in the process of transition to democracy (USAID), community building and community-based partnerships (Eastern Europe Foundation), etc.

The monitoring of international donor support of UTC has allowed to establish that today in Ukraine there are about 40 international donor organizations and foundations. Among the largest donors in terms of funding and number of projects in Ukraine for the period 1996-2016 are: USA, Canada, Germany, Japan, Netherlands, Sweden, Switzerland, Denmark and UN organizations, World Bank, EBRD, OECD. According to the areas of intended use of the ITD, the following are considered as priority: national security and defense; nuclear safety, without taking into account the Chernobyl fund; governance and civil society; regional development; renewal of Donbass and support refugees; health care; energy and energy efficiency. Therefore, for example, monitoring of the Eastern regions (for example, Lugansk region) was conducted as an example.

It is established that during the period of 2014-2017 in total in Ukraine to UTC involved almost 285 million dollars. USA. The dynamics of donor

aid for UTC development coincides with the general trends in the regions of Ukraine. The largest and most active donor countries are USA, Canada, EU countries.

On the basis of monitoring of the MoD of Novopiskovskaya SUTC it was determined that the total amount of international assistance for 2015-2016 year amounted to UAH 22.5 million. By 2015 13 million. UAH., In 2016 – 9.5 mln. USD. with a population of 12,316 thousand people in the community. In the Belokurakina SUTC, the population was 13,226 thousand. (Now 13,700 people), which is 910 more than in Novopiskovskaya. Donor assistance to community Bilokurakynskiy for 2016 was – 14.25 million. UAH. That at 4.75 mln. UAH. more than in the same period in the neighboring community. This situation shows the one hand the absolute consistency in the distribution of aid between communities in terms of conceptual decentralization reform in Ukraine, on the other such trends need to establish the main causes no equality donor.

It was found that in Novopiskovskaya and Bilokurakina SUTC the majority of donor funds went to infrastructure development, namely repair of roads, sidewalks, social facilities (clubs, schools, kindergartens, hospitals, etc.), lighting.

Most active assistance received from donors such as the UN Children's Fund (UNICEF) – in Bilokurakynskiy DUTC in Novopiskov DUTC – EU / UNDP.

References:

1. Methodical recommendations on the establishment of environmental monitoring systems at the regional level. Order of the Ministry of Environmental Protection of Ukraine dated December 16, 2005 No. 467. [ElectronicResource] -Access mode: <http://www.ecobank.org.ua/NB/DocLib/1.5.23.pdf>.
2. Development of environmental monitoring programs businesses and local authorities. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine. Eastern State Enterprise Environmental Institute. [ElectronicResource] – Access mode: <http://euaeco.com/?Environmental-monitoring-program/ua>.
3. Koliushko I. Adminterreform [Electronic resource] / I. Koliushko, V. Tymoshchuk // Partners. – No. 11. – 2005. – Access mode: <http://www.cpp.org.ua/partners>.

4. Current state and use of land resources of Ukraine. [Electronic resource]. Structure of land resources of Ukraine. Access mode: URL http://geoknigi.com/book_view.php?id=1109 (27.12.2017).

5. Monitoring the Decentralization Process as of December 2017 [Electronic Resource]. Official site of Decentralization in Ukraine. Mode of access: URL of the year http://decentralization.gov.ua/monitoring2017_12_en#main-info (27.12.2017).

6. The demographic yearbook "Population of Ukraine for 2015" / [op. for the issue of M. B. Timonin]. – K.: State Statistics Committee of Ukraine, 2016. – 120 p.

7. Statistical bulletin "Birth rate tables of life expectancy" / [op. for the issue of M. B. Timonin]. – K: State Statistics Committee of Ukraine, 2017. – 167 p.

8. Population (1990-2014). [Electronic resource]. State Statistics Service of Ukraine. Access mode: URL http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html (17.12.2017).

9. Statistical Bulletin "Natural Movement of Population for 2016" / [op. for the issue of M. B. Timonin]. – K: State Statistics Committee of Ukraine, 2017. – 57 p.

10. Statistical collection "The number of available population of Ukraine as of January 1, 2017" / [op. for the issue of M. B. Timonin]. – K: State Statistics Committee of Ukraine, 2017. – 83 p.

11. Donbass and Crimea: the price of return: [monograph] / [ed. V. P. Gorbulina, A. S. Vlasyuk, E. M. Libanova, A. M. Lyashenko]. – K., NISS, 2015. – 474 p.

12. Official site of decentralization of power in Ukraine electronic resource. Donor Map URL: <http://decentralization.gov.ua/finance#analitika-ta-monitoring> (11.03.2018)

13. Official site of Novopiskovskaya VUTC. Electronic resource. Development strategy Novopiskov UTC settlement for the period to 2025. URL: https://rada.info/upload/users_files/04335594/118d038ffd6c25d1f1ae547cbb-792cba.pdf (11.03.2018)

14. Official site of Novopiskovskaya VUTC. Electronic resource. Profile of Novopiskovskoy settlement integrated territorial community 2016. URL: <http://novopiskovrada.gov.ua/profil-otg-09-54-30-10-11-2016/> (11.03.2018)

15. Official site of the Belokurakinsky VUTC. Electronic resource. Profile of the Belokurakinsky Settlement United Territorial Community URL: https://rada.info/upload/users_files/04335447/582a004f7fa0f4745a-6d598a73de7b92.docx (11.03.2018)

2.6. МОДЕЛЮВАННЯ ОПЕРАЦІЙ З НАДАННЯ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ПОВЕДІНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Страховий ринок України сьогодні стрімко розвивається, не дивлячись на нестабільну ринкову ситуацію в країні, масовим відтоком робочої сили та війною на сході країни. Населення прагне убезпечити своє майбутнє та майбутнє своїх дітей тому дуже часто звертається за послугами не лише до банківської системи депозитів, а й до послуг страхових компаній. Кількість страхових компаній в країні збільшується. Великою популярністю користується накопичувальне пенсійне страхування, тому представникам страхових компаній важливо не втратити своїх потенційних клієнтів в наростаючій конкуренції. Для ефективнішої роботи даних компаній доцільно було б використовувати методи та прийоми поведінкової економіки, яка дає можливість прогнозувати та моделювати ситуації та поведінку клієнтів в необхідній для страхового агента ситуації (підписання договору, збільшення суми страхових внесків і т.д.).

Р. Тайлер пропонує при вирішенні задач поведінкової економіки використовувати системний підхід, який дає можливість вирішити її в чотири етапи: перших два етапи це фактично і є об'єкт конкретного дослідження (задачна система), а другий – технологія його проведення (вирішальна система). Тобто перша складова задачі це дійсно є економіка, а друга – це поведінка та професійна підготовка фахівця.

Також варто зазначити, що кожна страхова послуга має свою споживну та мінову вартість, тому ціну страхової послуги визначає ймовірність настання страхових ризиків і розмір можливого збитку. Моделювання динамічної поведінки страхової компанії дає можливість прогнозувати її стратегію на певному проміжку часу.

Процедуру підписання страхового договору можна розглядати як процес Маркова, що дає нам можливість отримати не лише якісну, а й кількісну оцінку даного процесу, і чим довше триватиме процес переговорів, тим менша різниця між значенням вектора ефективного часу роботи агента страхової компанії та збільшується надія на підписання страхового полісу.

Вступ. Політична та економічна нестабільність в Україні, як і в будь якій країні, призводить до зростання кількості установ, які б давали впевненість і надійність для кожного її громадянина. Підтвердженням цього є наявність в Україні значної кількості страхових компаній та агентств, основною діяльністю яких є робота з людьми [8]. Це свідчить про те, що лєвова доля часу професійної діяльності працівників цих установ є спілкування з клієнтами, яке визначає головну складову для поведінкової економіки та поведінкових фінансів.

Поведінкова економіка перед усім передбачає реалістичне відтворення того, як себе веде особистість тоді, коли це відтворення повинно знадобитися їй для досягнення конкретної практичної мети [4]. Для працівників страхових установ основною метою є підписання якомога більшої кількості страхових полісів, тобто відбувається взаємодія двох акторів-осіб: агент страхової установи і контрагент – особа, яка страхує певний вид своєї діяльності: рухоме і нерухоме майно, чи самого себе від хвороб, стихійного лиха тощо.

Вирішенню проблем ринку страхових послуг приділяють належну увагу як працівники самої галузі так і науковці про що свідчать їх окремі публікації Городніченко Ю.В. [8], Бакурова А.В., Діденко А.В. [4], Клепікова О.А. [9] та інші, але питання оцінки ефективної поведінки акторів залишилось поза увагою., що власне і є предметом нашого дослідження.

Мета дослідження зорєнтована на наукове обґрунтування оцінки поведінки акторів при підписанні страхової угоди, використавши математичні методи моделювання і зокрема методи теорії ймовірностей.

Вплив певних чинників як внутрішнього так і зовнішнього типу на ринок страхових послуг в Україні набуває все більшого значення для забезпечення стабільності та надійності в усіх спрямуваннях виробничого і соціального буття в державі що й визначає актуальність наукових досліджень з забезпечення ефективної діяльності страхових компаній при виконанні своїх обов'язків.

Модельовання задач в умовах поведінкової економіки

Нобелівський лауреат в галузі економіки за 2017 рік Р. Тайлер пропонує наступне визначення поведінкової економіки: «Поведінкова економіка – це усе та ж економіка, але значно збагачена знаннями з галузі психології та інших соціальних наук», а також стверджує, що «час і розумові можливості людини обмежені. В результаті науковець використовує простий спосіб рішення задачі - евристичний, – щоб зробити певне судження» і при цьому вказує на «організуючий принцип, який полягає в існуванні двох різних видів теорій: нормативної та описової» [1]. Нормативні теорії пропонують певний спосіб роздумів над деякою проблемою, яка визначається переважно як питання, що не має однозначного рішення з деякою мірою невизначеності, чим і відрізняється від визначення поняття «задача», яке дає Вікіпедія [2].

Рішення задачі це, передусім, процес виконання деяких дій або розумових операцій, спрямований на досягнення мети, що є складовою частиною мислення. З когнітивної точки зору процес рішення завдань є найбільш складним з усіх функцій інтелекту, що вимагає узгодження і управління професійними навичками [3]. При теоретичному аналізі задач і процесів їх рішення вони зазвичай обмежуються у рамках якої-небудь науки, що склалася. Проте, певний методологічний інтерес представляє знаходження того загального, що є в підходах різних наук і опису задач, і визначення на цій основі загального наукового поняття, а потім, виходячи з цього, слід розглядати рішення задач конкретної науки. Це особливо важливо при наявності сучасних інформаційних технологій створених на основі науки кібернетики. Зважаючи на суть дії, як психологічне, поняття завдання зводиться до ситуації, що визначає деяку кібернетичну систему, що складається з двох частин: «задачної системи» і «вирішальної системи» [4].

Системний підхід, обґрунтований на знаннях з психології та кібернетики, і який застосовано до визначення поняття «задача» дає можливість представити «задачну систему» як функціонування конкретної (соціально-економічної або іншої) системи у вигляді сукупності певних об'єктів, що змінюються у просторі та часі, для досягнення деякої об'єктивно існуючої чітко певної та однозначно сприйманої мети,

або як виконання наперед заданої конкретної вимоги, а «вирішальну систему» як набір методів і моделей, що математично описують «задачну систему», а також комплекс сучасних інформаційних технологій, що здійснюють проведення з ними імітацію у вигляді комп'ютерних експериментів.

Таке системне представлення поняття «задача» дозволяє процес її рішення здійснити у вигляді наступних чотирьох етапів.

Перший етап. Побудова формалізованої схеми (структури) задачної системи, яке включає збір даних про елементи і зв'язки між ними, облік і аналіз внутрішніх і зовнішніх обмежень, створення конкретної нормативної та довідкової бази, систематизація і компактне їх представлення, виявлення предметної її сутності (фінансовою, страховою, банківською, економічною, технологічною, фізичною і тому подібне) суті задачної системи, введення символічних позначень як відомих так і невідомих величин, а також чітке формулювання мети (як це представляється притому, що склалась думка про те, що таке «задача» у вигляді основного питання в її умові). Узгоджують терміни рішення задачі і у результаті складається договірна угода, оскільки у разі виникнення яких не будь додаткових змін в задачній системі з боку замовника або виконавця, а також можливих форс-мажорних ситуацій, виникає необхідність проведення корекції договору.

Метою першого етапу рішення задачі є формування умов укладення про формальну можливість отримання результату як позитивного так і можливого негативного.

Другий етап – це процес моделювання задачної системи. Передусім виконується наступна пробна процедура: якщо вдається «підігнати» формалізовану схему задачної системи під одну з можливих моделей із заданого їх набору, то залишається лише «стилістично» обробити модель відповідно до предметної сфери її використання, а інакше, проводять безпосередню побудову нової математичної моделі. Цей процес математично представляється таким чином.

Компоненти задачної системи позначимо як скінчену множину A , а через a_i ($i = 1, \dots, n$) її елементи, кількість яких дорівнює n . Комплекс моделей p ($p = 1, \dots, l$), як скінчену множину позначимо через B_p з відповідними її елементами b_{ip} ($j = 1, \dots, m_p$)

Об'єднання множин A та B_p лають такі можливі наступні відношення:

$$A \cap B_p = \emptyset \quad (1)$$

$$A \cap B_p \neq \emptyset \quad (2)$$

$$A \cap B_p = \{x / x \in A, x \in B_p\}, \text{ где } x \in \{0, 1\}, \quad (3)$$

$$A \subseteq B_p. \quad (4)$$

Співвідношення (1) свідчить про те, що задачна система не може бути описана за допомогою p -го виду моделей, а співвідношення (4) підтверджує про адекватність опису задачної системи за допомогою p -го виду моделі. У випадку (2), який має місце на практиці найчастіше, окремі a_i -і компоненти задачної системи відповідають певним компонентам p -ої моделі. Що стосується співвідношення (3), то воно описує наступне:

$x=1$, якщо i -й елемент множини A та j_p -й елемент множини B_p ідентичні, інакше, $x=0$.

Число збігів елементів q_p у множинах A та B_p , дозволяє дати оцінку адекватності задачної системи та p -ої моделі з їх комплексу у вигляді числового коефіцієнта адекватності k_p :

$$k_p = \frac{q_p}{n} = \frac{M(A \cap B_p)}{M(A)} \quad (5)$$

де в термінах теорії множин $M(A \cap B_p)$ означає потужність множини A та B_p , а $M(A)$ потужність множини A .

Цей показник говорить про те, що кращий вибір моделі p буде той, який відповідає умові (6):

$$k_{\bar{p}} = \max \{k_p\} \forall p, (p = 1, \dots, l), \quad (6)$$

Різниця $n - q_p$ показує число компонент задачної системи, які не відповідають p -ій моделі, і в цьому випадку створюються передумови для пошуку компромісу чи то задачну систему «підганяють» під p -у модель, чи то корисніше модель «підлаштувати» під задачну систему, або взагалі необхідно шукати інший варіант, який би дозволив завершити цей етап, – етап моделювання і перейти до наступного.

Третій етап. Цей етап і є власне рішення самої задачі у відомому сенсі слова. Для його здійснення перед усім потрібні алгоритми реалізації математичних моделей за допомогою сучасних інформаційних технологій. Це в свій час були давно відомі бібліотеки алгоритмів і пакети прикладних програм для ЕОМ, а сучасні засоби роботи з моделями на персональних комп'ютерах це, перелусім, наявність актуальних мов програмування високого рівня та безумовно ще більш високого рівня – інтелектуальні хмарні технології.

На цьому етапі дуже відповідальною є якісна підготовка самої інформації про параметри задачної системи та її мети. Кожен показник має бути заданий в однозначно погоджених одиницях виміру, а також сприйматися без будь-якого подвійного значення, що особливо важливо при перекладах з однієї мови спілкування в іншу, або при перекладі числа з однієї системи числення в іншу, що власне і дозволяє отримати той конкретний результат, який дає попередній результат рішення самої задачі. Щоб завершити повністю процес рішення задачі необхідно ще виконати його останній етап.

Четвертий етап – це етап ухвалення рішення. На даний момент часу цей етап сформувався як самостійна теорія ухвалення рішень[5]. Проте в сучасних умовах існування інформаційних технологій особлива роль в ухваленні рішень відведена ігровим методам побудованим на методології імітаційного моделювання, яка передбачає виконання наступних процедур :

1. Формалізоване(схематичне) відображення зв'язків між елементами об'єкту(системи) дослідження, отриманими на першому етапі рішення задачі.
2. Визначення векторів можливих значень станів кожного з елементів досліджуваного об'єкту(системи).
3. Визначення вектору можливих цілей функціонування реального об'єкту.
4. Вибір методу математичного опису формалізованої схеми зв'язків між елементами об'єкту(системи) дослідження .
5. Створення набору алгоритмів управління процесом вибору мети із заданого їх вектору, або використання хмарних ІТ-продуктів.

6. Визначення міри адекватності між формалізованим і реальним станом досліджуваного об'єкту(системи).

Виконання цих процедур при проведенні досліджень підводить до підготовки процесу проведення ігрового експерименту як колективної ділової гри так і геймінга – індивідуального комп'ютерного експерименту з математичною моделлю з метою самостійного вдосконалення професійних знань.

Підводячи підсумок заданої методики моделювання задач в умовах поведінкової економіки і поведінкових фінансів [6], зауважимо що вона складається з двох частин. Перших два етапи це фактично і є об'єкт конкретного дослідження (задачна система), а другий – технологія його проведення (вирішальна система). Таким чином, в визначених умовах перша складова задачі це дійсно є економіка, а друга – це поведінка та професійна підготовка фахівця.

Моделювання гармонійного розвитку страхової компанії

Кожна страхова послуга має свою споживну та мінову вартість.

Споживною вартістю страхової послуги є забезпечення страхового захисту, яка при настанні страхового випадку набуває форми страхового покриття.

Мінова вартість – це ціна страхової послуги, виражена в страховій премії (внеску, тариф), яку страхувальник сплачує страховику.

Ціну страхової послуги визначає ймовірність настання страхових ризиків і розмір можливого збитку.

В основі розрахунку вартості страхової послуги лежить «ідеальне» страхова рівність, що встановлює загальне правило формування страхових фондів:

$$\sum_{j=1}^n C\Pi_j = \sum_{i=1}^m C\mathcal{B}_i, \quad (1)$$

де $C\Pi$ – страхова премія; $C\mathcal{B}$ – страхова виплата.

Стан страхової компанії кожного моменту часу t на проміжку $0, [T]$ відтворює тенденція її розвитку $x(t)$ з можливим показником p , який відповідає сутності мінової вартості, а функція $y(t)$ в цей самий час

моделює процес її гальмування з показником q , який відповідає сутності споживної вартості, що свідчить про те, що має місце лінійне диференційне рівняння

$$\frac{dx}{dt} = q \cdot y, \quad (2)$$

але швидкість гальмування розвитку страхової компанії в свою чергу це є лінійне диференційне рівняння

$$\frac{dy}{dt} = x - p \cdot y. \quad (3)$$

Рівняння (2) і (3) разом визначають систему, яка може бути представлена як однорідне диференційне рівняння другого порядку з сталими коефіцієнтами [2]

$$x'' + p \cdot x' - q \cdot x = 0. \quad (4)$$

для якого квадратне рівняння

$$k^2 + p \cdot k - q = 0 \quad (5)$$

є характеристичним рівнянням з коренями $k_1 = \frac{-p + \sqrt{p^2 + 4q}}{2}$, $k_2 = \frac{-p - \sqrt{p^2 + 4q}}{2}$, де має місце $k_1 \cdot k_2 = -q$.

Таким чином, загальним розв'язком лінійного диференціального рівняння (2) є функція розвитку страхової компанії

$$x(t) = \alpha e^{tk_1} + \beta e^{tk_2}, \quad (6)$$

де α і β довільні сталі.

Якщо $\alpha = \beta = 1$, тоді розв'язком (2) є функція

$$x(t) = e^{tk_1} + e^{tk_2}, \quad (7)$$

аби отримати вид функції зі стримування $y(t)$ знайдемо першу похідну $x(t)$

$$x'(t) = k_1 e^{tk_1} + k_2 e^{tk_2}, \quad (8)$$

та підставивши її в (2): $k_1 e^{tk_1} + k_2 e^{tk_2} = qy(t)$, отримаємо

$$y(t) = (k_1 e^{tk_1} + k_2 e^{tk_2}) / q. \quad (9)$$

Якщо дотримувати при розрахунку вартості страхової послуги «ідеальну» страхову рівність(1), що встановлює загальне правило формування страхових фондів тобто $p = q = 1$, отримаємо що корні рівняння (5) відповідають значенню золотого перетину:

$$k_1 = \frac{-p + \sqrt{p^2 + 4q}}{2} = \phi = 0,6180339... \quad (10)$$

та числу Фідія зі знаком мінус

$$k_2 = \frac{-p - \sqrt{p^2 + 4q}}{2} = -\Phi = -1,6180339... \quad (11)$$

а це свідчить про те, що отримано розв'язок, який відповідає динамічному гармонійному розвитку страхової компанії, й відповідає синергетичному стану.

$$x(t) = e^{\phi t} + e^{-\Phi t}, \quad (12)$$

$$y(t) = \phi e^{\phi t} - \Phi e^{-\Phi t}. \quad (13)$$

Для побудови графіків цих функцій, що представлені на рис.1а, використаємо електронний ресурс[3].

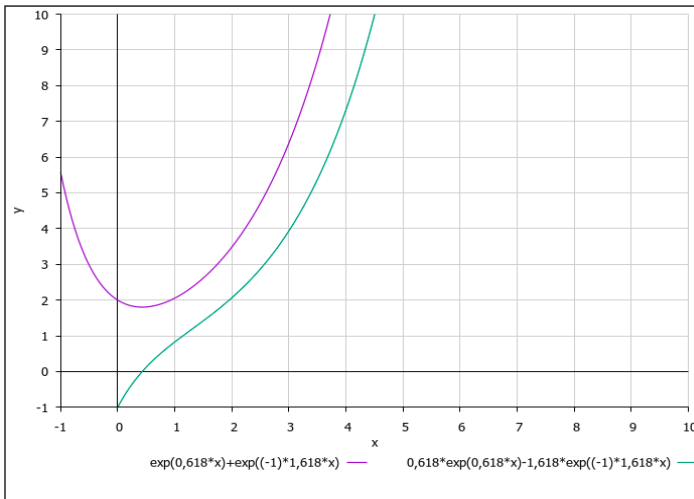

Рис. 1а. Графіки функцій (12) и (13)

При $p = \ln \Phi = 0,481211825\dots$, $q = 2(\ln \Phi)^2 = 0,468189642\dots$, тобто при значенні відношення показника розвитку страхової компанії до показника стримування його розвитку $a = p / q = 1,027813907\dots$, корені рівняння (5) матимуть вигляд:

$$k_1 = \frac{-\ln \Phi + \sqrt{(\ln \Phi)^2 + 4(\ln \Phi)^2}}{2} = \phi \ln \Phi \quad (14)$$

$$k_2 = \frac{-\ln \Phi - \sqrt{(\ln \Phi)^2 + 4q(\ln \Phi)^2}}{2} = -\Phi \ln \Phi, \quad (15)$$

а рівняння розвитку (12) та стримування (13) при умові що $e^{\ln \Phi} = \Phi$

$$x(t) = \Phi^{\Phi t} + \Phi^{-\Phi t}, \quad (16)$$

$$y(t) = (\phi \cdot \Phi^{\phi t} - \Phi \cdot \Phi^{-\Phi t}) / 2(\ln \Phi). \quad (17)$$

Для побудови графіків цих функцій, що представлені на рис. 16, знову використаємо електронний ресурс [3].

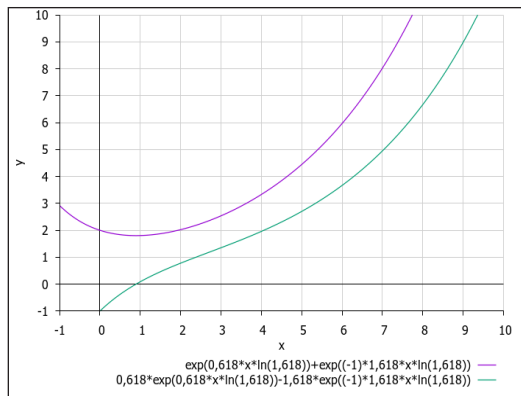

Рис. 16. Графіки функцій (15) и (16)

Графіки на рис. 1а та рис. 1б свідчать про те, що при фактичному не втручанні в роботу страхової компанії їх тенденції розвитку та стримування є нелінійними та відповідають динамічному гармонійному стану.

Отримані результати з моделювання динамічної поведінки страхової компанії з врахуванням параметрів що змінюються за показниками її розвитку p та стримування q , отриманих як за результатами її роботи так і інтуїтивно можливих, що дозволяє прогнозувати її стратегію на певному проміжку часу $[0, T]$.

Складання страхової угоди як процес Маркова

Визнання поведінкової економіки, як ефективної методології дослідження соціально-економічних процесів в сучасному суспільстві[1], стимулює пошук методів математичного моделювання, які б враховували особистісні якості учасників процесу прийняття якісних рішень в цілому, а особливо це стосується ринку страхових послуг, де однією з важливих складових є складання якісного страхового полісу. При цьому відпрацьовується варіанти можливої поведінки кожної з сторін. Процес складання страхового полісу – це фактично здійснення менеджменту за ради досягнення визначеної мети її учасниками. Процес складання страхового полісу фактично відбувається вже на стадії визначення попередньо обумовлених відносин, але деякі

Непорозуміння можуть бути перешкодою для подальшої взаємодії вже на перших кроках, тому треба наперед бачити будь-які можливі та неможливі ситуації у взаєминах агента та контрагента (контрагент – особа, яка має наміри здійснити певну страхову дію).

Враховуючи те, що на даний момент на ринку страхових послуг не достатньо приділяють уваги дослідженню особливостей поведінкових фінансів, результати здійсненого дослідження є авторськими.

Саме тому вирішення проблеми як математичними методами моделювання дослідити процес підписання страхового полісу між агентом страхової компанії та контрагентом та оцінити витрати корисного часу при цьому, що є в даному випадку оцінкою ефекту як поведінкової економіки в цілому так і поведінкових фінансів зокрема.

В загальному процес складання страхового полісу може бути представлений як такий що проходить такі три етапи:

- взаємне уточнення мети, точок зору та позицій стосовно конкретної страхової дії;
- їх обговорення (обґрунтування власних поглядів на формування аргументів своєї позиції тощо);
- узгодження позицій та відпрацювання компромісу в досягненні поставленої мети (підписання страхового полісу).

Процес підписання страхового полісу між агентом і контрагентом передбачає використання певних прийомів подачі власної позиції на кожному з цих етапів, а це призводить до того, що можуть бути здійснені наступні його стани.

1. Умови страхового полісу при його підписанні задовольнятимуть на очікуваному рівні.

2. Додаткові умови для страхового полісу з боку контрагента можуть бути для агента компромісними, але з певними преференціями на його користь.

3. Додаткові умови для страхового полісу з боку контрагента потребують певних поступок з боку агента, що призводить до небажаних для нього втрат (не підписання страхового полісу, а це неефективне використання робочого часу агента або власне це його непрофесіоналізм).

Під час проведення процесу підписання страхового полісу можливі переходи від одного стану в інший, які залежать від професійних здібностей та менеджерських методів учасників цього процесу, а також інших факторів. Це дає підстави вважати що процес узгодження умов страхового полісу з точки зору теорії ймовірностей є фактично випадковим процесом для якого майбутній розвиток подій залежить тільки від досягнутого на даний момент і не залежить від того як відбувся їх розвиток в минулому. Такий процес називається марківським (процесом Маркова), або ж процесом без післядії [2].

Таким чином, процес узгодження умов підписання страхового полісу між агентом і контрагентом відповідають ознакам процесу Маркова, а це означає, що він (процес) в певний момент часу t на пролязі інтервалу $[0, T]$ знаходиться в одному із щойно визначених трьох можливих станів.

Перехід з одного стану в інший, тобто оцінка розвитку підписання угоди здійснюється у відповідності до графу можливих станів (рис. 1).

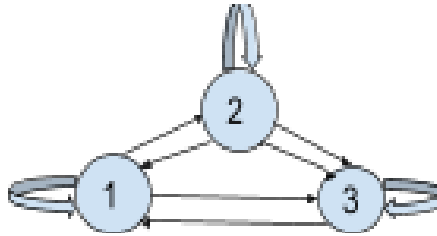

Рис. 1. Граф можливих станів процесу щодо підготовки і підписання страхового полісу

Цифри 1, 2, 3 в кружках означають відповідні стани процесу, а взаємні зв'язки між ними відповідають можливим переходам із одного стану в інший в момент часу t .

Оцінка кожного стану та переходу з одного в інший здійснюється на основі статистичних, або спостережень отриманих методом хроментажу, чи на підставі відповідних розрахунків, з визначенням конкретної ймовірності переходу, що задається матрицею переходів

$$\pi = P_{ij}, (i=1, \dots, n; j=1, \dots, n) \quad (1)$$

де

$$i=1nP_{ij}=1, (j=1, \dots, n), \quad (2)$$

тобто при $n=3$ це буде:

$$\begin{aligned} P_{11}+P_{12}+P_{13} &= 1, \\ P_{21}+P_{22}+P_{23} &= 1, \\ P_{31}+P_{32}+P_{33} &= 1. \end{aligned} \quad (3)$$

Разом з формуванням елементів матриці (1) формується також і елементи матриці вартостей станів, елементи якої визначаються на підставі або обґрунтованих розрахунків, або даних статистичних спостережень та визначається в грошових одиницях або одиницях витраченого часу (хвил.),

$$R=r_{ij}, (i=1, \dots, n; j=1, \dots, n), \quad (4)$$

де:

r_{11} – якщо страховий поліс приймається за умовами агента, то це забезпечує йому витрати часу r_{11} (хвин.) з ймовірністю P_{11} ;

r_{12} – якщо умови складання страхового полісу потребують певної поступки з боку агента, то витрати часу від такої угоди становитиме r_{12} (хвил.) з ймовірністю P_{12} ;

r_{13} – перехід зі стану 3 до стану 1, тобто, якщо умови складання страхового полісу стали такими, що вони агенту не приносять зменшення в часі, або призводить до можливого його нерационального зростання, які визначаються величиною r_{13} (хвил.) з ймовірністю P_{13} ;

r_{21} – якщо після вирішення питання, яке було агенту запропоновано контрагентом і що не задовільняло інтереси агента, вдалося все ж таки переконати контрагента на умови такі вигідні агенту (перехід до стану 1 зі стану 2), то це сприяє витратам часу агента в r_{21} (хвил.) з ймовірністю P_{21} ;

r_{22} – переходу зі стану 2 в інший стан не відбулося, тобто стан 2 залишився без змін та узгодження умов страхового полісу стоять без зрушень, то в такому разі витрати часу оцінюється в r_{22} (хвил.) з ймовірністю P_{22} ;

r_{23} – перехід зі стану 2 в стан 3 відбувся, тобто після раунду узгоджень не вдалося переконати контрагента діяти за умовами агента, а це в такому разі забезпечує виграш, або втрати часу в обсязі r_{23} (хвил.) з ймовірністю P_{23} ;

r_{31} – перехід зі стану 3 в стан 1 означає, що після кропіткої творчої роботи агенту вдалося переконати контрагента діяти за його умовами, а це в такому разі забезпечує виграш часу r_{31} (хвил.) з ймовірністю P_{31} ;

r_{32} – перехід зі стану 3 в стан 2 означає, що узгодження умов страхового полісу з важкого стану переходить до компромісного і це дає можливість забезпечити вигоду в часі r_{32} (хвил.) з ймовірністю P_{32} ;

r_{33} – перехід зі стану 3 в стан 3 означає, що після належних переконань агенту не вдалося умовити контрагента діяти за його умовами чи хоча б отримати які не будь поступки, а це в такому разі не забезпечує вигоду тільки в часі r_{33} (хвил.), або ця величина є величиною втрат з ймовірністю P_{33} .

Елементи матриці вартостей (4) можуть набувати як додатних так і від'ємних значень, або дорівнювати нулеві.

Перехід процесу з одного стану в інший називається кроком переходу, який призводить до зміни показників елементів матриці (4), що

оцінюються вектором $q=(q_1, q_2, \dots, q_n)$, де n - кількість станів ланцюга Маркова. В даному випадку це відповідає значенню $n=3$. Елементами вектора q є елементи головної діагоналі добутку матриць π та RT (RT є транспонована матриця R , тобто в останній матриці (R) рядки замінені на стовпці і навпаки стовпці на рядки), що для даного випадку є

$$\begin{aligned} \pi \cdot R &= (P_{11} P_{12} P_{13} P_{21} P_{22} P_{23} P_{31} P_{32} P_{33}) (r_{11} r_{12} r_{13} r_{21} r_{22} r_{23} r_{31} r_{32} r_{33}) = \\ &= (P_{11}r_{11} + P_{12}r_{21} + P_{13}r_{31} - P_{11}r_{11} + P_{12}r_{21} + P_{13}r_{31} - P_{11}r_{11} + P_{12}r_{21} + P_{13}r_{31}) \end{aligned}$$

Якщо позначимо вектор

$$v(N) = (v_1(N), v_2(N), \dots, v_n(N)) \quad (6)$$

як вектор винагороди, то через N кроків для кожного стану системи його компоненти визначаються з векторно – матричного рівняння[2]:

$$v(N) = (I + \pi + \pi^2 + \dots + \pi^{N-1}) \cdot q + \pi^N \cdot vT(0), \quad (7)$$

де I - одинична матриця, а $v(0)$ – вектор винагороди за нуль кроків, або початковий стан системи. Це може бути нульовий вектор, або ж він може мати елементи з конкретними вартісними значеннями (значення витрат часу на дії при підписанні страхової угоди).

Наприклад, якщо $v(0) = (0, 0, 0)$,

Тоді

$$vT(0) = (000)$$

або $v(0) = (3, 2, 1)$,

тоді

$$vT(0) = (321)$$

Покажемо на інтуїтивно визнаних практичних даних приклад здійснення алгоритму обчислення елементів вектору винагороди за $N=2$ кроки проведення процесу підписання страхової угоди. В цьому випадку рівняння (7) приймає вид

$$v(2) = (I + \pi) \cdot q + \pi^2 \cdot vT(0). \quad (8)$$

Необхідно також задати конкретні значення елементам матриць (3) та (4).

Отже, нехай матриця ймовірностей станів узгодження умов складання страхового полісу має вигляд:

$$\pi = (0,720, 20,080, 220,680, 10,150, 240,61)$$

а матриця вартостей оцінки ефекту цих станів є R

$$(96-157-243-4)$$

тоді маємо, що матриця RT є

$$(954673-1-2-4)$$

а тепер знайдемо елементи вектора q перемноживши матриці (9) і (11), тобто

визначимо елементи матриці (5)

$$\pi R = (0,720, 20,080, 220,680, 10,150, 240,61)(195416731-1-2-4)(7,65,66-1,12).$$

Отже, вектор q має такий вигляд

$$q = (7,65,66-1,12)$$

Поступово знайдемо розв'язок векторно – матричного рівняння (8):

$$I+\pi=(1\ 0\ 0\ 0\ 1\ 0\ 0\ 0\ 1)(0,72\ 0,2\ 0,08\ 0,22\ 0,68\ 0,1\ 0,15\ 0,24\ 0,61)$$

$$(1,72\ 0,2\ 0,08\ 0,22\ 1,68\ 0,1\ 0,15\ 0,24\ 1,61)$$

$$(I+\pi)q=(1,72\ 0,2\ 0,08\ 0,22\ 1,68\ 0,1\ 0,15\ 0,24\ 1,61)$$

$$(7,6\ 14,1144\ 5,66\ 11,0688\ -1,12\ 0,6952)$$

$$\pi 2=(0,72\ 0,2\ 0,08\ 0,22\ 0,68\ 0,1\ 0,15\ 0,24\ 0,61)$$

$$(0,72\ 0,2\ 0,08\ 0,22\ 0,68\ 0,1\ 0,15\ 0,24\ 0,61)$$

$$(0,5744\ 0,2992\ 0,1264\ 0,323\ 0,5304\ 0,1466\ 0,2523\ 0,3396\ 0,4081)$$

$$\pi 2vT(0)=(0,5744\ 0,2992\ 0,1264\ 0,323\ 0,5304\ 0,1466\ 0,2523\ 0,3396\ 0,4081)$$

$$(3\ 2\ 1)(2,448\ 2,1764\ 1,8442)$$

а тепер отримаємо, що рівняння (8), має розв'язок

$$v(2)=(I+\pi)\cdot q+\pi 2\cdot vT(0) = (14,1144\ 11,0688\ 0,6952) +$$

$$+ (2,448\ 2,1764\ 1,8442) = (16,5624\ 13,2452\ 2,5394)$$

Підсумуємо отриманий результат після двох раундів визначення сутності з підписання змісту страхового полісу. Якщо буде прийнято варіант угоди за пропозиціями агента, то витрачений час $v1(2)=16,562$ (хвил.) є ефективним, а у випадку компромісного варіанту, то на це буде витрачено часу $v2(2)=13,245$ (хвил.) і у випадку коли умови агента не будуть прийняті контрагентом, то ефективний

час агента становитиме тільки $v_3(2)=2,539$ (хвил.), тобто для агента це фактично втрачений час.

При виконанні $N=3$ кроків агентом переконань контрагента отримаємо такі результати: $v_1(3)=22,380$ (хвил.), $v_2(3)=16,391$ (хвил.) та $v_3(3)=5,896$ (хвил.), що свідчить про те, що з збільшенням спроб агента переконати контрагента, збільшується й час на узгодження умов підписання страхового полісу, а також збільшуються й витрати без ефективного часу.

Моделювання процесу проведення процедури підписання страхового полісу, як процес Маркова, дає нам підстави стверджувати, що в такому випадку отримуємо не тільки його якісну оцінку, але й кількісну що є особливо важливою складовою оцінки для поведінкових фінансів, в даному випадку в діяльності учасників з підписання страхового полісу. Числовий приклад засвідчив про те, що чим довше тривають переговори, тим менша різниця між значеннями вектора ефективного часу роботи агента страхової компанії та збільшується надія на підписання страхового полісу.

Ймовірнісна оцінка ефективної поведінки акторів при складанні страхової угоди

Процес взаємодії між акторами відбувається протягом T часу, а проміжки часу активної дії кожного з них підпадають для обох підозначки випадкових незалежних величин відповідно для агента це буде τ і для контрагента t , що відповідають нормальному закону їх розподілу.

За результатами спостережень за веденням процесу складання страхової угоди було встановлено що для агента страхової компанії цей закон є нормальним законом розподілу незалежних випадкових величин $F_1(\tau)$ з математичним сподіванням m_τ та середнім квадратичним відхиленням σ_τ , а для контрагента відповідно $F_2(t)$ з математичним сподіванням m_t та середнім квадратичним відхиленням σ_t .

Разом величини τ і t утворюють систему випадкових незалежних величин.

Необхідно визначити ефект такої взаємодії акторів.

З точки зору теорії ймовірностей це означає, що треба знайти ймовірність P_e попадання випадкової точки (τ, t) в заданий прямокутник $R(a \leq \tau \leq b; c \leq t \leq d)$.

Його границі визначають площину до якої можуть попасти значення випадкових величин τ і t .

Задамо значення величин a, b, c, d за допомогою таких співвідношень:

$$\begin{aligned} a &= m_\tau - k \cdot \sigma_\tau; \\ b &= m_\tau + k \cdot \sigma_\tau; \\ c &= m_t - l \cdot \sigma_t; \\ d &= m_t + l \cdot \sigma_t; \end{aligned}$$

де k та l визначають певну кратність відхилень середнього квадратичного від відповідних математичних сподівань випадкових величин τ і t та приймають значення що належать проміжку $[0; 3)$.

Враховуючи те, що ймовірність попадання випадкової точки (τ, t) в заданий прямокутник R обчислюємо за формулою

$$P_e = P((\tau, t) \in R)$$

тобто в даному випадку маємо

$$P_e = \left[\Phi * \left(\frac{b - m_\tau}{\sigma_\tau} \right) - \Phi * \left(\frac{a - m_\tau}{\sigma_\tau} \right) \right] \cdot \left[\Phi * \left(\frac{d - m_t}{\sigma_t} \right) - \Phi * \left(\frac{c - m_t}{\sigma_t} \right) \right], \quad ()$$

де

$$\Phi * (x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^x e^{-\frac{z^2}{2}} dz$$

є функція нормального закону розподілу випадкових незалежних величин,

а величини значень границь a, b, c, d підставимо в () і отримаємо такий вид

$$P_e = [\Phi * (k) - \Phi * (-k)] \cdot [\Phi * (l) - \Phi * (-l)],$$

а це свідчить про те, що ймовірність P_e потрапляння точки (τ, t) в прямокутник R залежить від k та l , тобто вона є функцією цих двох змінних $P_e = f(k, l)$.

Побудуємо таблицю значень ймовірностей P_e використовуючи зна-

чення нормальної функції розподілу $\Phi^*(l)$ (додаток1) [2] та при таких значеннях

$k_1 = l_1 = \pm 0,1$	$k_2 = l_2 = \pm 0,5$	$k_3 = l_3 = \pm 1,0$	$k_4 = l_4 = \pm 2,0$	$k_5 = l_5 = \pm 3,0$
-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------

Таблиця 1

Значення ймовірностей P_e в залежності від значень точок (k,l)

-1	$\Phi^*(-1)$	1	$\Phi^*(1)$	$\Phi^*(1)-\Phi^*(-1)$	$k_1=0,1$	$k_2=0,5$	$k_3=1,00$	$k_4=2,0$	$k_5=3,0$
-0,0	0,5000	0,0	0,5000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
-0,1	0,4602	0,1	0,5398	0,0798	0,0063	0,0305	0,0544	0,0762	0,0796
-0,5	0,3085	0,5	0,6915	0,3830	0,0366	0,1467	0,2614	0,3655	0,3819
-1,0	0,1587	1,0	0,8413	0,6826	0,0545	0,2614	0,4659	0,6515	0,6807
-2,0	0,0228	2,0	0,9772	0,9544	0,0762	0,3655	0,6515	0,9109	0,9517
-3,0	0,0014	3,0	0,9986	0,9972	0,0796	0,3819	0,6807	0,9517	0,9944

За даними таблиці 1 побудуємо графік функції $P_e = f(k,l)$ та представимо його на рис. 1 ($k_1=0,1$ -фіолетова; $k_2=0,5$ -червона; $k_3=1,0$ -синя; $k_4=2,0$ -зелена; $k_5=3,0$ -жовта; l- вісь абсцис)

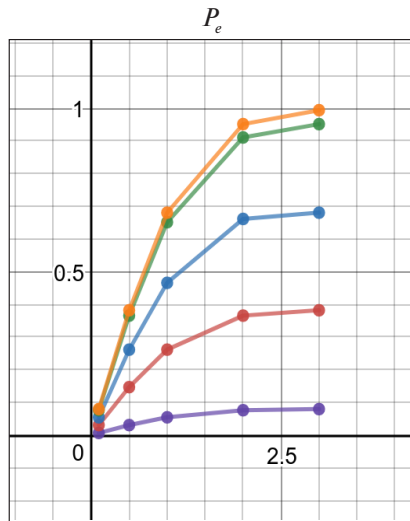

Рис. 1. Графіки функції $P_e = f(k,l)$ в залежності від значень точок (k,l)

Висновки. По-перше. Незалежно від значення математичного сподівання, а тільки від величини середнього квадратичного відхилення залежить надійність прийняття зваженого рішення. По-друге. Табличні значення та, як видно на рис. 1, свідчать про те, що при трьох кратному збільшенні середнього квадратичного відхилення від математичного сподівання часу ведення процесу підписання страхового полісу для обох акторів, тобто при $k = l = 3$, ймовірність його підписання дорівнює $P_e = 0,9944$, а при подвійному, коли $k = l = 2$, становитиме $P_e = 0,9109$, що є також достатньо прийнятним показником надійності для поведінкової ситуації; а що стосується «миттєвого» прийняття рішення, а це коли $k = l = 0,5$, або ще скоріше при $k = l = 0,1$, то ймовірність прийняти ефективне рішення фактично наближена до нуля; прийнятним також може буде і варіант, коли один з акторів має більше переконливих аргументів по відношенню до іншого, а це може бути тоді, коли $k = 3, al = 1$, або навпаки, і при цьому ефект прийняття рішення становитиме $P_e = 0,6807$, що фактично перевершує дві третини, які засвідчують його достатню якість.

Список літератури:

1. Талер Р. Новая поведенческая экономика. Почему люди нарушают правила традиционной экономики и как на этом заработать [Текст]: перев. А. Прохоров. – М.: Эксмо, 2017. – 368 с.
2. Амелькин В.В. Дифференциальные уравнения в приложениях. – М.: Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1987. – 160 с.
3. Балл Г.А. Теория учебных задач: Психолого-педагогический аспект. [Текст]. – М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
4. Бакурова А.В., Діденко А.В. Аналіз ефективності страхової діяльності після проведення заходів пруденційного регулювання // Причорноморські економічні студії, Випуск 17. 2017. – С. 254-258.
5. Вентцель Е.С., Овчаров Л.А. Теория случайных процессов и ее инженерное приложение. – М.: Наука, 1991.
6. Вентцель Е.С. Теория вероятностей. (Приложение1. Значения нормальной функции распределения). – М., 1969. – С. 549-552.
7. Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Задача>

8. Городніченко Ю.В. Тенденції та перспективи розвитку страхового ринку України // Економіка і суспільство, Випуск №10, 2017. С. 570.

9. Клепікова О.А. Розробка моделей оцінки економічної спроможності страхової компанії з використанням сучасних технологій імітаційного моделювання / О.А. Клепікова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – № 2(49). – С. 32–39.

10. Кізима Т.О. Поведінкові фінанси як новий напрям досліджень сучасної фінансової науки / Т.О. Кізима // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2013. – Вип. 9(2). – С. 175-179. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2013_9%282%29__3

11. Орлов А.И. Теория принятия решений. Учебное пособие [Текст]. – М.: Издательство «Март», 2004. – 656 с.

12. Ткаченко И.С., Динамическая гармония: определение и модели // Сучасні тенденції трансформації економіки та управління: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 20-21 жовтня 2017 р. – Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2017. – С. 170-175.

SECTION 3. SECTORAL ASPECTS OF REGIONS' FUNCTIONING

3.1. ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF IRON ORE MINING INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE

***Summary.** The methodological approach to assessing the economic security of an enterprise as the basis for its management has been improved. The scale for determining the economic security level of the enterprise by means of using linguistic value is substantiated. The estimation of economic safety of iron ore mining enterprises in the Kryvyi Rih area was conducted. The types of the integral index changes of economic security of the enterprise and the local components of the second and first levels are determined. The linguistic value of economic security level of the enterprise is assigned for each calculated position. The state of equilibrium of the enterprises being investigated according to the criterion of their economic security achievement has been determined. The obtained results allow establishing certain strategic and tactical management guidelines.*

Introduction. In modern conditions of functioning of the market as well as the integrating geopolitical processes over the dynamic conditions, the problem of effective business management is emerging. The globalization of the information society generates many opportunities for it and threats of life, the transfer between which is the economic security of the enterprise, as a system of creating unit of the socio-economic system. Thus, there is a need for continuous improvement of existing mechanisms for managing the economic security of the enterprise.

The economic security of the enterprise allows solving the problem of achieving the maximum possible efficiency in the concrete market conditions of the functioning of the economic entity. The basis for it is the assessment of the enterprise's economic security and the determination of its level. That, in its turn, is the starting point for economic security: the development of the

company's strategy and its implementation tactics. The instruments of management of economic security of the enterprise are mainly: application of the method of integral estimation (using different types of convolution), expert methods, hierarchical method, economic and statistical, etc.

The urgency of application in the management of business structures of mechanisms for managing their economic security is also that it acts as a source of increasing their competitiveness in the modern transformational market environment. The construction of these mechanisms is based on the achievement of the category «economic security of the enterprise» featuring all the signs of system-based approach, which allows solving the problem of the efficiency of its functioning comprehensively and universally.

The mention above issue is the sphere of interest for such domestic and foreign scientists as: T. Vasiltsiv [1], S. Dovbnya [2], S. Ilyashenko [3], S. Maruschak [4], S. Mishchenko [5], Ye. Minina [6], I. Sorokina [7], Halina [8] etc. They have offered a great deal of methods but the majority of methods steel needs further improvement to be able to achieve more accurate conclusions.

The question of development, efficient and safe operation of industrial enterprises has been investigated by many economists, namely: Kopytko M.I. [9] studied the sphere of formation the system of enterprise economic security taking into account the characteristics of the industry, with the initial categories for its construction being determined; Stalins'ka O.V. [10] considered the factors of institutional provision of economic security of industrial enterprises, regulated by legislative normative and legal acts and relevant industry regulations and directed on implementation of the production strategy, achievement of the appropriate level of economic security of the subject of economic activity; Kotovyi A.M. [11] defined the evaluation features of the economic security components of a joint-stock company; Illiashenko O.V. [12] developed the theoretical and instrumental foundations of the formation and functioning for the mechanisms of the system of an enterprise economic security and many others.

In the course of this research, the following tasks were set and solved: the methodological approach to assessing the economic security of the enterprise was improved, the level of economic security of the enterprise was determined by means of the linguistic variable, the concept of equilib-

rium of the enterprise was proposed on the basis of the criterion of its economic safety assessment, and its calculation was formalized, the economic safety of the iron ore mining enterprises in the Kryvvi Rih area, the state of their equilibrium is determined.

According to [13], the mining industry of Ukraine, at the present stage of development, is in the process of numerous changes. Therefore, the management of economic safety of iron ore mining enterprises of Ukraine, the Kryvvi Rih area in particular, is a way to increase the efficiency of their economic activity and the national socio-economic system.

The purpose of this research is to develop theoretical bases for assessing and analyzing the economic security of an enterprise, assessing and analyzing the economic safety of the iron ore mining enterprises in Ukraine, on the basis of which the state of their equilibrium is to be determined.

Theoretical grounds for evaluating economic security of an enterprise

Economic circumstances in Ukraine demand the implementation of a new appropriate approach to assess the level of business economic security. Methodological approach to assess the level of business economic security is shown in the logical schema (figure 1).

The schema [15, p. 142] shows its assessment components creating the assessment algorithm, pointing out the assessment steps.

In according with the offering method the first step forms the system of standard indexes for each and every component of the economic security. The indexes are shared into correspondent groups: the ones responsible for structure, correlation, effectiveness and dynamics.

Standardization was carried on through maxi-minimum method as the economic figures, according which the assessment is made, are of different targeting, e.g. figures-stimulators and figures-nominators, and the choice of standard business enterprise is impossible.

The second step for every component s out of the four k -index groups offers to define the L_{sk} index by additive coagulation [16] implementing following the formula:

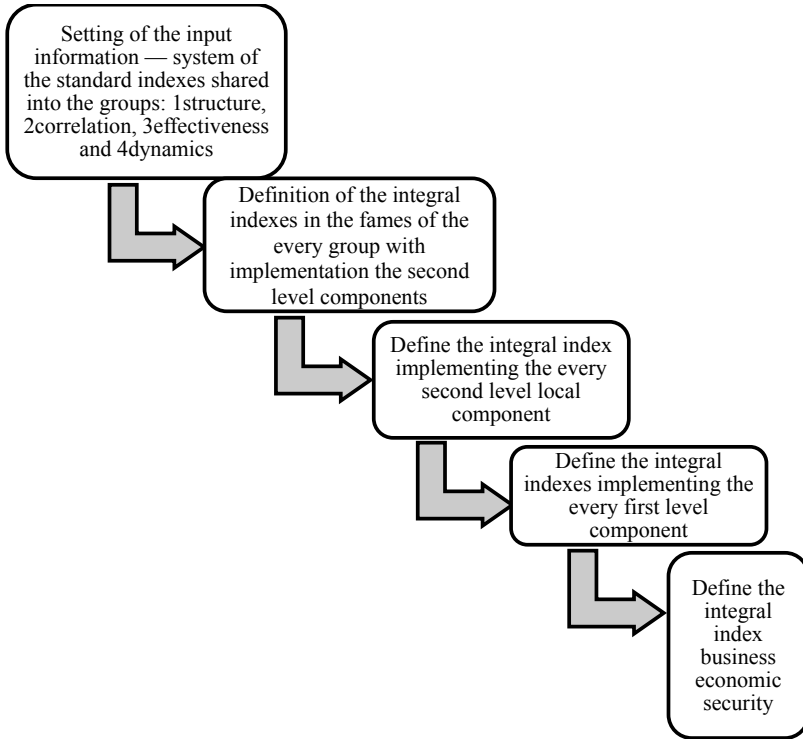

Figure 1. Methodological approach to the business economic security, developed by [14]

$$Lsk = \frac{\sum_{i=1}^n d_i * x_i}{n}, \quad (1)$$

where d_i – stands for i -index value;

x_i – stands for standard value of the i -index $i = 1, n$

Nowadays, the current stage of the research accepts the method of additive coagulation and it is considered the best one because there are standardized values equal to 0, making 0 in the result if calculating by the other methods.

It is offered to define the i-index value by two ways. The first way: the value of the i-index (d_i) is defined by the Fishbern's rule [17, p. 222], if there is opportunity to rank them from maximum to minimum. Another way is carried out when all the indexes are equal. The implementation of the either of way is defined by the expert methods.

The next steps suppose the implementation of the multiplicative integral index coagulation (as the most unbiased one) calculated at the previous steps.

The third step offers to define the value of the integral index by every second level local L_s component, integrating the indexes out of the groups implementing the formula 2:

$$L_s = (L_{s1} * L_{s2} * L_{s3} * L_{s4})^{1/4}, \quad (2)$$

The forth step defines the integral index by the first level components of business economic security: security of resources (S_{res}) and operational security (S_{op}), implementing the formulas:

$$S_{res} = (Swor * Sfin * St * Sint)^{1/4}, \quad (3)$$

$$S_{jo} = (Sman * Smark * Sbus)^{1/3}, \quad (4)$$

where: $Swor$, $Sfin$, St , $Sint$ – integral index of workforce security, security of finance resources, tangible and intangible assets;

$Sman$, $Smark$, $Sbus$ – integral index of the security of management, marketing and business.

The final step defines the identification of the integral (I_{ees}) index for enterprise economic security implementing the formula:

$$I_{ees} = (S_{res} * S_{op})^{1/2}, \quad (5)$$

For the practical application of the offered methodological tools there are 4 businesses from Dnipropetrovsk regions.

Within the framework of the study [18], four mining industrial enterprises of the Kryvyi Rih basin, estimated as those being on about the same stage of the life cycle, but with different volumes of activities and different financial results, are identified as the object of the research.

So business economic assessment demands advanced linguistic interpretation e.g. definition of the business economic level assessment.

There are a few approaches to achieve the objective. The first approach to define the level of business economic security is to use the all-purpose scale, especially the psychophysical one by Kharitonov [19, p. 157]. In the accordance with the scale the standard units such as 'very well' (1.00-0.80), 'good' (0.80-0.63), 'satisfactory' (0.63-0.37), 'bad' (0.37-0.20) and 'very bad' (0.20-0.00). Such intervals units are appropriate for the research but they demand other linguistic interpretation including the research field.

If to speak about a method of calculating the level of economic security of Ukraine [20] it includes five interval units as well, the authors offer the following assessment scale of the assessment level of the business economic security and launch linguistic unit S (table 1).

Table 1

The scale of economic security level assessment for the mining industrial enterprises, compiled by the author

Linguistic variable, S	Signs	Spreading Iees
High	H	$0,81 < Iees$
Appropriate	Ap	$0,61 < Iees < 0,80$
Average	Av	$0,41 < Iees < 0,60$
Low	L	$0,21 < Iees < 0,40$
Critical	C	$Iees < 0,20$

The economic security assessment results for business and the identification of the security level serve as a basis of development of strategic and operative measures to increase the level e.g. to provide the economic security.

*Evaluation of the economic security of the enterprise
on the example of iron ore mining industrial enterprises of Ukraine*

Calculation of the integral index of business economic security and identification of the economic security level of the mining industrial enterprises were executed with implementing the information for 2015-2016 presenting the results in table 2.

Table 2

Results of level assessment for mining industrial enterprises economic security *

Local components	Mining industrial enterprises	PJSC "Central Mining and Ore-dressing Plant"			PJSC "Southern Mining and Ore-dressing Plant"			PJSC "Northern Mining and Ore-dressing Plant"			PJSC "Inhulets Mining and Ore-dressing Plant"		
		3	4	5	6	7	8	9	10				
1	2	2015	2016	2015	2016	2015	2016	2015	2016	2015	2016	2015	2016
	Period												
	Integral index value	0,78	0,75	0,88	0,86	0,60	0,61	0,53	0,67				
	Economic security level	Ap	Ap	H	H	Av	Ap	Av	Ap				
Workforce security	Integral index value deflection	-0,03		-0,03			0,01						
	Type of changes												
	Integral index value	0,62	0,40	0,98	0,87	0,09	0,34	0,01	0,07				
	Economic security level	Ap	L	H	H	C	L	C	C				
Financial resources security	Integral index value deflection	-0,22		-0,11			0,25		0,06				
	Type of changes												
	Integral index value	0,79	0,86	0,38	0,52	0,07	0,45	0,00	0,24				
	Economic security level	Ap	H	L	Av	C	Av	C	L				
Tangible assets security	Integral index value deflection	0,07		0,14		0,38		0,24					
	Type of changes												
	Integral index value	0,32	0,79	0,76	0,36	0,08	0,62	0,00	0,13				
	Economic security level	L	Ap	Ap	L	C	Ap	C	C				
Intangible assets security	Integral index value deflection	0,47		-0,40		0,54		0,13					
	Type of changes												
	Integral index value	0,59	0,67	0,71	0,61	0,13	0,49	0,01	0,20				
	Economic security level	Av	Ap	Ap	Ap	C	Av	C	C				

Table 1 continued

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Integral index value deflection		0,08		-0,10		0,36		0,19
	Type of changes								
Management security	Integral index value	0,71	0,89	0,63	0,86	0,34	0,35	0,02	0,21
	Economic security level	Ap	H	Ap	H	L	L	C	L
	Integral index value deflection		0,17		0,23		0,00		0,19
	Type of changes								
marketing security	Integral index value	0,55	0,87	0,88	0,98	0,40	0,46	0,63	0,14
	Economic security level	Av	H	H	H	L	Av	Ap	C
	Integral index value deflection		0,32		0,10		0,06		-0,49
	Type of changes								
Production security	Integral index value	0,67	0,85	0,82	0,90	0,23	0,49	0,17	0,25
	Economic security level	Ap	H	H	H	L	Av	C	L
	Integral index value deflection		0,18		0,08		0,25		0,08
	Type of changes								
Operation security	Integral index value	0,64	0,87	0,77	0,91	0,32	0,43	0,12	0,19
	Economic security level	Ap	H	Ap	H	L	Av	C	C
	Integral index value deflection		0,23		0,15		0,11		0,08
	Type of changes								
Integral index for enterprise economic security	Integral index value	0,62	0,77	0,74	0,75	0,20	0,46	0,07	0,20
	Economic security level	Ap	Ap	Ap	Ap	C	Av	C	C
	Integral index value deflection		0,15		0,01		0,25		0,13
	Type of changes								
			increasing		relative stability		reduction		

* – calculated by the author on the basis of [21, 22, 23, 24]

The dynamics analysis of the integrated index for businesses allows coming to the following conclusions:

- during 2015-2016 3 out of 4 businesses relative stability the level of the economic security, they are: PJSC «Central Mining and Ore-dressing Plant» – level Average, PJSC «Southern Mining and Ore-dressing Plant» – level Average, PJSC «Inhulets Mining and Ore-dressing Plant» – level – Critical.

- one company (PJSC «Northern Mining and Ore-dressing Plant») managed to increase the security level;

- the levels of the company economic security in 2016 to compare with 2016 changed for a two intervals unit;

- the most dramatic deflection of the integral index of the company economic security was pointed out for company PJSC «Inhulets Mining and Ore-dressing Plant», for -0.2;

- the minimal deflection of the integral index of economic security is shown by PJSC «Southern Mining and Ore-dressing Plant», for -0.01.

The definition of the integral index of economic security of an enterprise and its linguistic value, according to [25], is shown in Figures 2, 3.

According to the results of estimating economic security level of mining industrial enterprises of the Kryvyi Rih basin, there is an ambiguous result.

The first place in the rating estimation in 2015 was taken by PJSC «Southern Mining and Ore-dressing Plant», being within the range of the normal level of economic security.

In the same interval, but the second place according to the rating of PJSCs was given to «Central Mining and Ore-dressing Plant».

This enterprise has given way to the leader in the following local factors: security of labor, financial, intangible resources, marketing and production security.

The third and fourth place in the rating assessment of competitors by the level of economic security of the enterprise was taken by the PJSC «Northern Mining and Ore-dressing Plant» and PJSC «Inhulets Mining and Ore-dressing Plant», respectively, being at the critical (lowest) level of economic security. But the first of these is the top position of the interval, and the second – virtually the bottom, lagging behind by all the local components, except the marketing security one.

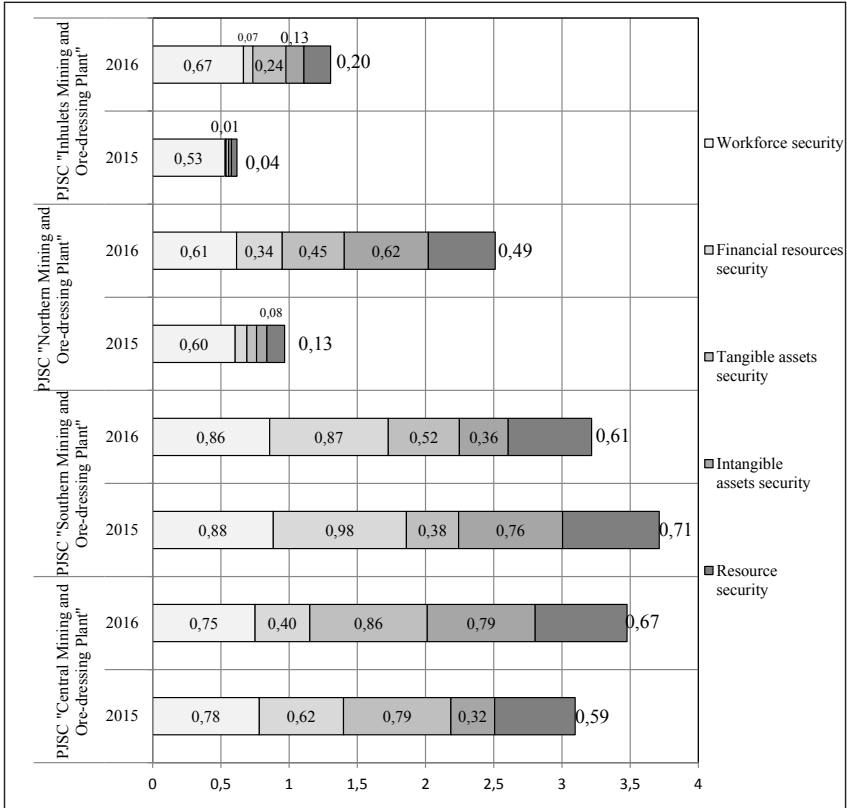

Figure 2. The level of resources security of Kryvy Rih mining enterprises in 2015-2016, compiled according to the author's own calculations

The results of the calculations show the change in the rating header which is PJSC «Central Mining and Ore-dressing Plant», remaining at the normal level of economic security, but moving from the lower boundary of the interval to the upper. PJSC «Southern Mining and Processing Plant» did not significantly change the integral index of economic security of the enterprise, taking second place in the rating.

PJSC «Northern Mining and Ore-dressing Plant» and PJSC «Inhulets Mining and Ore-dressing Plant» have not changed their positions in the

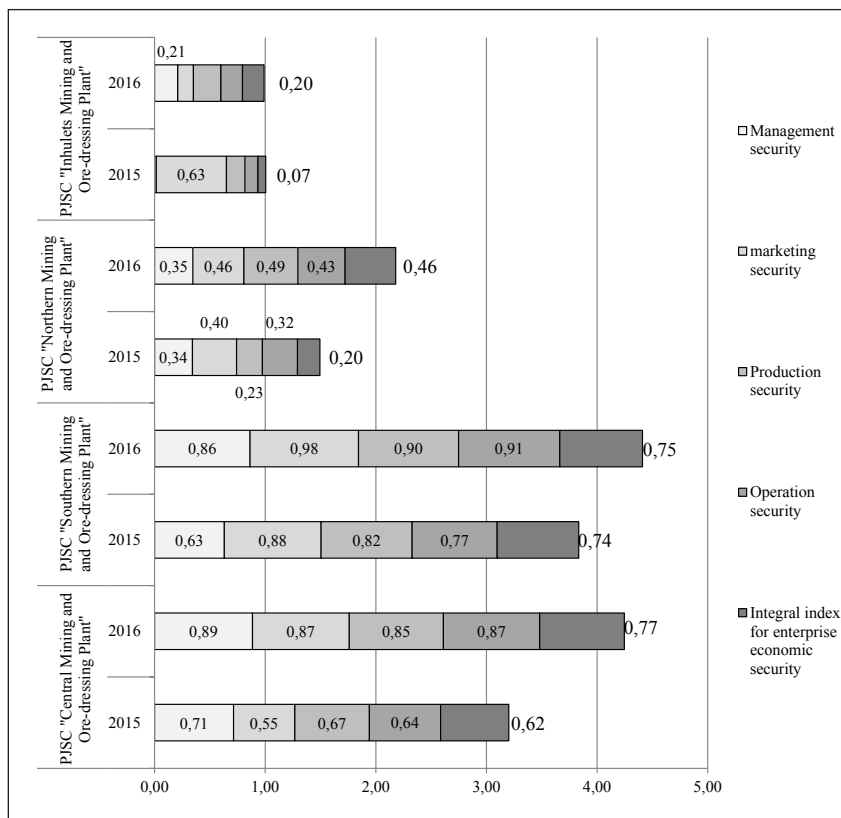

Figure 3. The level of operation security and economic security of Kryvy Rih mining enterprises in 2015-2016, compiled according to the author's own calculations

rating estimation in 2016 compared to 2015, but the former of the enterprises has significantly increased the integral index of economic security and changed the critical level on average.

The latter company lost its positions both on the rating and on the level of economic security, but having moved to the upper limit of the interval.

Thus, the analysis of the dynamics of the mining industrial enterprises' economic security integral index in the Kryvyi Rih basin allows us to

determine the nature of its changes and draw the following conclusions (Figure 4).

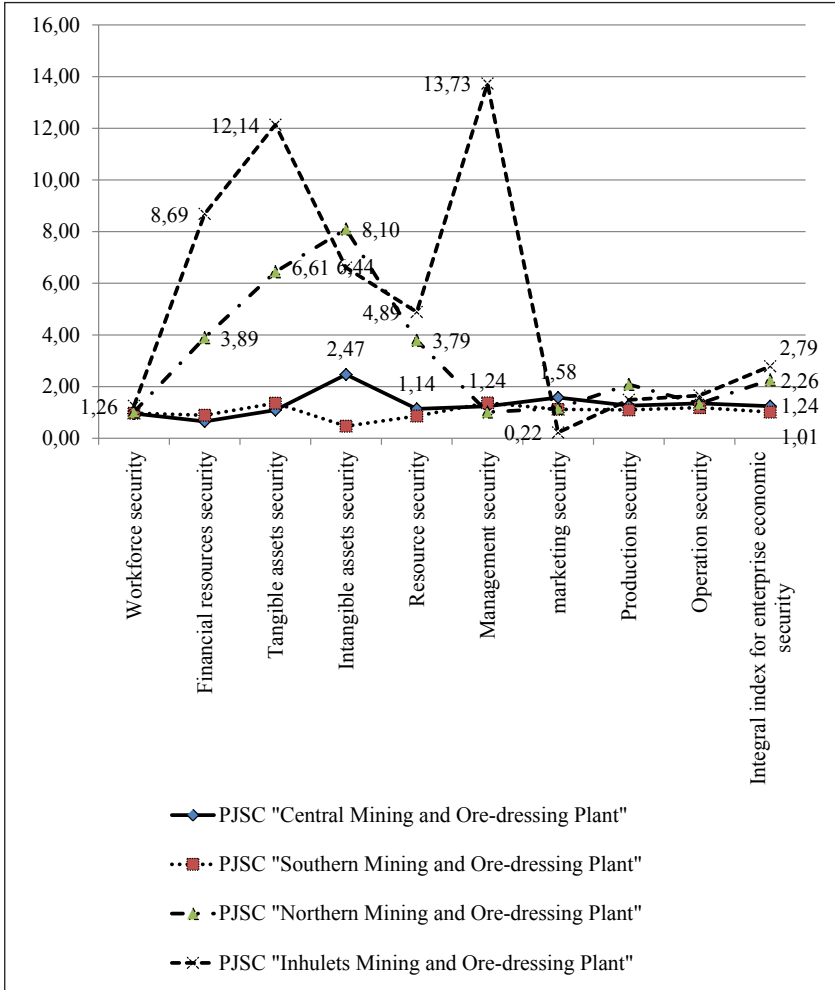

Figure 4. Analysis of the dynamics of the mining industrial enterprises' economic security integral index in the Kryvyi Rih basin in 2015-2016, compiled according to the author's own calculations

In general, as demonstrated by the performed calculations, the integral index of economic security of enterprises for the period under study reaches the middle level not at the enterprises of the formed aggregate, which confirms the relevance of the research, and emphasizes the need to improve the methodological tools of economic management of the enterprise on the basis of ensuring its economic security precisely.

In the period of 2015-2016, the integral index of economic security has increased in 4 out of 4 enterprises.

The growth of the level of economic security of the company in 2016, compared with 2015, took place at the PJSC «Northern Mining and Ore-dressing Plant» at 2 intervals.

At the enterprise PJSC «Inhulets Mining and Ore-dressing Plant» the largest deviation of the value of the integral index of economic security of the enterprise is 2,79.

The least deviation of the value of the integral index of economic security demonstrates PJSC «Southern Mining and Ore-dressing Plant» – 1.01.

The results of the assessment of economic security show its unevenness in most of the enterprises in 2015 and 2016 separately, which makes it possible to conclude that it is changing.

The results of assessing the economic security of mining enterprises of the Kryvyi Rih basin, determining its level, are the basis for developing a set of strategic and operational measures to raise the level, that is, to ensure their economic security.

The operation of modern enterprises requires the development of such mechanisms for managing their financial and business activities that would provide protection against threats and maximize the use of opportunities in the market, which in turn allows them to determine the prospects for their further development in a timely manner. That is, ensuring economic security of the enterprise acts as an effective mechanism for its management and satisfies the modern needs of management.

The conducted studies demonstrate the need to find reserves for raising the level of economic security of the mining enterprises of the Kryvyi Rih iron ore basin, since in most of them the actual state of economic security is average and even lower than the average and has no growth trend.

With the help of econometric methods for determining the level of local components of economic security of the enterprise and the system of indicators for them [26], the reserves of growth in the level of economic security are determined, which requires the further development of measures for the use of these reserves and the achievement of the maximum possible level of economic security by each enterprise.

In order to implement the developed strategies of economic security management [25] in the current period, it is necessary to use the growth reserves of the enterprise's level of economic security, according to the content of the definition of the essence of the economic security of the enterprise proposed in [27], namely that the economic security is «the state of sustainable equilibrium».

Under the state of equilibrium (V) is meant the steady achievement of the level of resource by the enterprise and its functional safety, which satisfies the conditions of formula 6:

$$V = \frac{S_{res}}{S_{op}} = 1, \quad (6)$$

In cases where $V > 1$, that is, $S_{res} > S_{op}$, such a position is considered resource-dependent security, when $V < 1$, that is, $S_{res} < S_{op}$, this state is a function-dependent security.

In the framework of this study, the state of equilibrium of the iron ore mining enterprises of the Kryvvi Rih area, according to their economic security criterion, is presented in Figure 5.

Thus, according to the conducted studies, the state of equilibrium of enterprises can be defined as enterprises with resource-dependent security and functionally dependent security. In particular, the following resources-dependent enterprise is: PJSC «Northern Mining and Ore-dressing Plant». The following ones can be attributed to the functional: PJSC «Central Mining and Ore-dressing Plant», Southern Mining and Ore-Dressing Plant. There is an enterprise, the state of which can be considered equilibrium in the current prospect – it is PJSC «Inhulets Mining and Ore-dressing Plant». These findings are the basis for further modeling the level of economic security of the investigated enterprises and the development of measures to ensure their economic security.

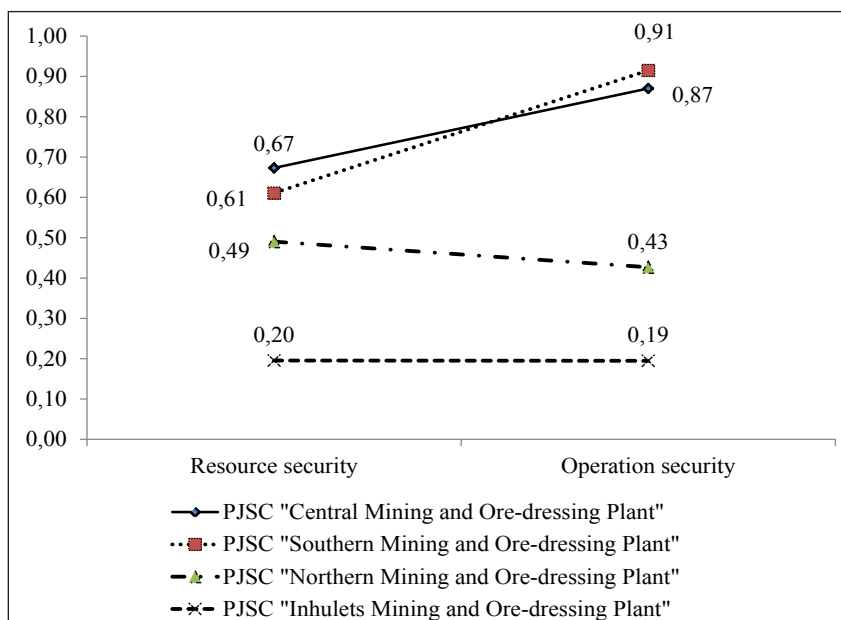

Figure 5. The state of equilibrium of the iron ore mining enterprises of the Kryvvi Rih area, according to the criterion of their economic safety, has been compiled by the author according to their own calculations

Conclusion. The proposed approach to assessing the economic security of an enterprise is based on the use of modern tools regarding the diagnosis of internal and external factors of effective management and systematizes hierarchical links between elements of the enterprise's economic security.

Using the mentioned above methodology in the process of managing the microeconomic system allows obtaining an objective and comprehensive assessment of the business's economic security, in the context of local components of its economic security, which serves as the basis for identifying the influence of factors and modeling its optimal level.

The obtained results demonstrate the following tendencies in the analysis of the dynamics of the integral indicator of economic safety of iron ore mining enterprises of the Kryvvi Rih area. Consequently, the aggregate of the enterprises investigated, during the years of 2015-2016, there is mostly

a tendency for stability. However, at two enterprises: PJSC Central Mining and Ore-dressing Plant and PJSC Southern Mining and Ore-Dressing Plant, the stability of economic security remains at the «Appropriate» level above the average, which is a relatively positive moment. At PJSC «Inhulets Mining and Ore-Dressing Plant», the stability of economic security remains at the «Critical» level, the lowest level that needs immediate correction. Only PJSC Northern Mining and Ore-Dressing Plant have demonstrated an increase in the level of economic security at two intervals, reaching the level of «Average» – remaining lower than the first two enterprises per interval.

The highest dynamics of the integral index of economic security of the enterprise and its local components is observed at PJSC «Inhulets Mining and Ore-dressing Plant», the highest – at PJSC «Southern Mining and Ore-dressing Plant».

The existing mechanisms for managing economic security of the investigated cluster of enterprises need to be improved, also, in the part of their strategic management, the starting point of which is proposed to determine the equilibrium of the enterprise on the criterion of its economic security. As a result, the equilibrium enterprises were found as follows – PJSC «Inhulets Mining and Ore-dressing Plant», resource-dependent enterprises – PJSC «Northern Mining and Ore-dressing Plant» and functionally dependent enterprises – PJSC «Central Mining and Ore-dressing Plant» and PJSC «Southern Mining and Ore-dressing Plant».

The set of data obtained in relation to the assessment of the enterprise's economic security, the determination of its level, trends of change and the state of equilibrium of the company provide a basis for modeling the integral index of economic security of the enterprise, the formation and use of the resources for its growth.

References:

1. Васильців Т.Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Васильців Т.Г., Волошин В.І., Бойкевич О.Р., Каркачук В.В., [за ред. Т.Г. Васильціва]. – Львів: ВИДАВНИЦТВО, 2012. – 386 с.
2. Довбня С.Б. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства / С.Б. Довбня, Н.Ю. Гічова // Фінанси України. – 2008. – №4. – С. 88-97.

3. Ільяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к ее оценке / С.Н. Ільяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – С. 12-19.
4. Марущак С.М. Методика оцінки рівня економічної безпеки підприємства на основі теорії нечітких множин [Електронний ресурс] / С.М. Марущак // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 5. – Т. 1 (180). – С. 17.
5. Мищенко С. Н. Система обеспечения экономической безопасности организации: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Сергей Николаевич Мищенко; [Донской гос.техн.ун-т]. – Ростов н/Д: [б.и.], 2004. – 197 с.
6. Мініна Є.О. Критерії і показники економічної безпеки підприємства / Є.О. Мініна // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 153-157.
7. Сорокіна І.В. Теоретико-методологічні аспекти формування системи економічної безпеки підприємства / І.В. Сорокіна // Актуальні проблеми економіки. – №12(102). – 2009. – С. 114-122.
8. Халина В.Ю. Методичний підхід щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємства / В.Ю. Халіна // Економічна безпека і підприємництво. – 2014. – № 1 (53). – С. 173-181.
9. Kopytko M.I. Research of the system of economic security of industrial enterprises / M.I.Kopytko // Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs. – 2013. – No. 2. – Pp. 260-266.
10. Stalinska O.V. Factors of Institutional Provision of Economic Security for Industrial Enterprises / O.V. Stalinskaya // Bulletin of the Berdyansk University of Management and Business. – 2015. – No. 2 (30). – Pp. 60-64.
11. Kotov A.M. Features of the assessment of the economic security of a joint-stock company / A.M. Kotov // Bulletin of the Economy of Transport and Industry. – 2013. – No. 42. – Pp. 312-315.
12. Illiashenko O.V. Mechanisms of the system of economic security of the enterprise [Text]: [monograph] / Illiashenko O.V. – Kharkiv: Machulin, 2016. – P. 503.
13. Роженко О.В. Діагностика конкурентного потенціалу підприємств добувної промисловості / О.В. Роженко // Ефективна економіка. – 2017. – №7. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=7&y=2017>
14. Фролова Л.В. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємства / Л.В. Фролова, О.В. Роженко // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – №3(177). – С. 199-210

15. Роженко О. В. Обґрунтування складових економічної безпеки торговельних підприємств / О.В. Роженко // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – Економічні науки. – 2014. – №10(218). – С. 134-148.

16. Доронин Б. А. Алгоритм расчета интегрального показателя инвестиционной привлекательности предприятия / Б.А. Доронин, С.Г. Шматко // Весник Северо-Кавказского государственного технического университета. – 2009. – №4(21). – С. 44-49.

17. Фишберн П. Теория полезности для принятия решений / П. Фишберн. – М.: Наука, 1978. – 352 с.

18. Роженко О.В. Діагностика конкурентного потенціалу підприємств добувної промисловості / О.В. Роженко // Ефективна економіка. – 2017. – №7. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=7&y=2017>

19. Дмитриев В.В. Определение интегрального показателя состояния природного объекта как сложной системы / В.В. Дмитриев // Общество. Среда. Развитие. – 2009. – №4. – С. 146-165.

20. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України / Наказ Міністерства економіки країни від 02.03.2007 N 60, режим доступу http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm

21. Річна інформація емітента цінних паперів [електронний ресурс], режим доступу: http://www.ugok.info/upload/iblock/_12_06_2017.pdf

22. Річна інформація емітента цінних паперів [електронний ресурс], режим доступу: <https://sevgok.metinvestholding.com/ua>

23. Річна інформація емітента цінних паперів [електронний ресурс], режим доступу <https://cgok.metinvestholding.com/ua>

24. Річна інформація емітента цінних паперів [електронний ресурс], режим доступу: <https://ingok.metinvestholding.com/ua>

25. Rozhenko O.V. Strategic management of the enterprise on the basis of ensuring its economic security / O.V. Rozhenko // Economics and Finance. – 2017 – №3. – Рр. 90-97.

26. Роженко О.В. Обґрунтування системи показників оцінки рівня економічної безпеки торговельного підприємства / О.В. Роженко // Ефективна економіка. – Дніпропетровськ, 2015. – №6, <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=6&y=2015>

27. Фролова Л.В. Підходи до визначення категорії «економічна безпека підприємства» / Л.В. Фролова, О.В. Роженко // Економіка і управління в умовах глобалізації: матеріали II Міжнар. інтернет-конф., Донецьк, 31 січня 2013 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Дон. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2013. – С. 3-6.

3.2. STATE REGULATION OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S FOOD INDUSTRY

***Summary.** The material is focused on the analysis of the challenges, that have arisen before the authorities of Ukraine due to the signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU, the necessity of implementing in the regulatory framework of the Sustainable Development Goals for 2016-2030, the Unified Integrated Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas for 2015-2020, and other derivatives of legal documents, forming the outlines of the new regulatory policy for realizing a number of social-economic, financial, institutional and food reforms. In this context, the most noteworthy is the agricultural reform of Ukraine in general and that of the processing unit, namely the food processing industry. With this goal in mind, the analysis of literary sources within the limits of the raised scientific problems has been carried out and the reasons for the necessity of government interference into the activities of the institutional units of the food processing industry have been examined. The principals of successful execution of the main functions and the achievement of the goals of the national economic policy have been named. Practical and science-motivated specialties of state regulation of the food industry with the help of its main components: functions, principals, forms and methods. Their impact on the subjects of economic relations in the system of government-regulated food industry has been studied. The objective necessity of state regulation of the food industry in Ukraine under the conditions of market economy has been examined, keeping in mind the unique specialties this industry possesses, its place and importance in guaranteeing food security for the country and the society.*

The scientific and methodical principles of the system components of "state regulation" and the related to it categorically-conceptual apparatus have been determined. Thus, the meaning of the concepts "state regulation mechanism", "forms" and "methods" has been studied and their specialties regarding national differences and historical experience of the Ukrainian economy. Key theoretic and methodical views on the role of the government in providing constant socio-economic development have been systemized and a retrospective analysis of the changes of forms and meth-

ods of state regulation of agricultural institutional units, namely the entrepreneurial structures of the food processing industry in normative, methodological, instructional and scientific paradigms.

The main classification traits, by which scientists divide methods of state regulation have been described, and special attention has been granted to the group of methods of state regulation which are used in the conditions of special legal regimes: state of emergency, martial law, emergency ecological situation zones and, furthermore, national economic regulation during or after economically critical phenomena.

Based on the studied essence of the main tasks of state regulation the search for the optimal number of state regulation methods for ensuring the execution of main functions has been undertaken. Based on which the author's classification of the forms and methods of food industry state regulation in Ukraine has been offered. These form the base of the achievement of the strategic-document programmed, high-level structural shifts in certain institutes of the country's food industry.

Introduction. In our modern conditions, a characteristic trait of Ukraine's development is the orientation toward European integration. After the ratification of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, we received a unique chance to build a new country, as a part of the European community. In order to overcome the euro integrational challenges, the system of the state regulation of Ukraine's economy is undergoing complex socio-economic processes of development and the improvement of market relations in all domestic economy units.

Even though the adaptation process of Ukraine's legislation to the European one did introduce adequate institutional changes, this does not guarantee our success in achieving economic growth. The presence of democratic legislation and the predominance of a liberal market is not enough for a country's economy to develop dynamically. An action strategy is necessary for that. With this goal in mind, Ukraine's government together with the experts from the European Union, Global Bank, EBRD, USAID, FAO and other donors have developed a collection of reforms "Ukraine 2020". The main goal of the reforms is to achieve European standards of living and a worthy place of Ukraine in the world.

According to the document, Ukraine must implement 62 reforms altogether by the year 2020. Special attention is granted to the agricultural sector, as one of the key points of the strategy is to raise agricultural competitiveness and to increase the development of rural areas on a sustainable basis in accordance with EU and global standards.

The reformation processes have a special effect on the food industry operators. As food industry businesses are the locomotives of the development of the Real Sector of the economy due to high natural and climatic potential and innovation-oriented development of the processing industry of our country.

It is expected that with the increase of incomes, urbanization, food habit changes and the development of biofuel production, global volumes of food trade will grow steadily. This applies both to raw materials and finished products with high added value. However, the reform of Ukraine's agrarian sector is necessary to successfully utilize the enormous predicted opportunities, as at this moment Ukraine's agriculture and food industry have still not reached the possible and desirable level of competitiveness.

The effectiveness of Ukraine's food processing enterprises is far behind the global average, thus reducing the prevailing factors determining the food sovereignty of the country. The reasons for this retardation are numerous, the main one being the fact, that during the years of Ukraine's independence the reforms of the agrarian sector in general, especially the food industry, have not been sufficiently motivated both scientifically and practically. Furthermore, they were based on radical reforming, which was not always undertaken in time and usually without a sufficient regulatory base. This situation has had a palpable effect on the essence, forms and methods of state regulation of the food industry, which has caused the spontaneity and as a result – the low level of effectiveness.

It is also important to mention another methodological basis: when we speak about the weighty role of the government in the carrying out of reforms, we do not have a goal to resurrect the radical methods of regulation from the Soviet Union. We simply determine the important, directory and organizational role of the government in the natural process of the resurrection of Ukraine's economy. Implementing an effective agrarian reform, the execution of the country's main tasks should be based on a sci-

entifically formed system of state regulation of the food industry, which is as expedient as possible.

The goal of this article is to study the specialties of the function of the state regulatory system of the food industry from the point of view of the influence mechanism on the socio-economic processes of a country's development, keeping in mind the principals, forms, and methods of its regulation.

In order to achieve the goal of this work, it is necessary to set and fulfill the following scientific task: to research the components of the state regulatory system and to determine the optimal set of state regulation methods in the food industry in terms of compliance the legislative requirement for the implementation of European standards.

Functions of state regulation of the food industry

Starting from the 1990s Ukraine's economy has been transforming in the direction of market economy. The transformational changes from directive to market economy, from absolute state monopoly on all means and tools of production to private one entail the coexistence of the methods of market and state regulation. In the conditions of market economy formation, the role of the government changes radically in both economic relations and the forming of its main functions.

There exists a perpetual argument over what functions ought the government to have. Over time political thinkers have spread around a number of theories in order to determine the exact domain of governmental activity. On the one hand, there are thinkers like anarchists, who doubt the very existence of a government as a ruling institute and are advocates for civil society. On the other hand, there are idealists, who believe the state to be omnipotent and entrust it with every field of human life. Between these two radically opposite ways of thinking there are the individualists, who maintain that the government is the best functional institute which rules the least. Thus, there is no common ground between the political thinkers regarding which functions ought the government to take upon itself [16]. We can emphasize that recently there has been a tendency towards the increasing of governmental functions. To date, there is practically no economic entity

that operates outside the power orbit. The barriers between economics and the government are disintegrating rapidly.

Scientists assign different functions to state regulation, but among them, it is possible to highlight 5 main ones: legislative, economic, planning and forecasting, social and controlling.

1. Legislative function. Institutes of government create the basis for the implementation of the conditions and rules of the realization of industrial relations on the market, that is, they carry out legal support for the functioning of the market mechanism. In order to achieve effective and coherent functioning of these relations, each market entity (both consumer and producer) has to be sure in the protection of their interests on the legislative level.

2. Economic function. Although in the conditions of market economy the state does not have a direct impact on market entities, it ought to ensure mediated economic stability, macrostructure formation and the support of economic balance. Governmental institutes make appropriate corrections while distributing budget resources and government order, by so doing impacting the structure of the national product.

3. The function of planning and forecasting. This function is characterized by the realization of the informative, predictive and analytical action of the state. The composition of macroeconomic plans (indicative planning) is an extremely important lever of a country's economic development, as the result depends on the quality of planning. With the help of planning the state determines the main reference points and directions of national economic development devises the methods and ways of influencing the future trajectory of economic growth.

4. The social function. The fourth state function is characterized by the programmed socio-economic development of a country. The state regulates the socio-economic conditions of the society's life, ensuring the citizens' general welfare improvement and the elimination of the negative results of the functioning of market processes, therefore the protection of competition, as the main regulative mechanism of the market. The presence of competition ensures quite high incomes of some producers, while quite low ones for others. This means inequality of consumption. The task of the state is to reduce the inequality and to ensure standard living conditions for those, who have a low income while ensuring the country's food security.

5. The controlling function. The fifth state function is the control over the following of the rules and norms of economic activity established by the law, protection of the relations that have arisen in connection with these rules and the rights of their participants [3, p. 42].

Paying special attention to the execution of functions of state regulation in relation to the food industry, the appropriate institutes of governmental power make prognoses of the food industry development with the assistance of planning mechanisms, in particular through the targeted programming of food production; offer targeted financial help to food producers; determine the priority directions of development of the food industry; carry out government procurement of agricultural products and foodstuffs; create social programs for ensuring the country's food security; contribute

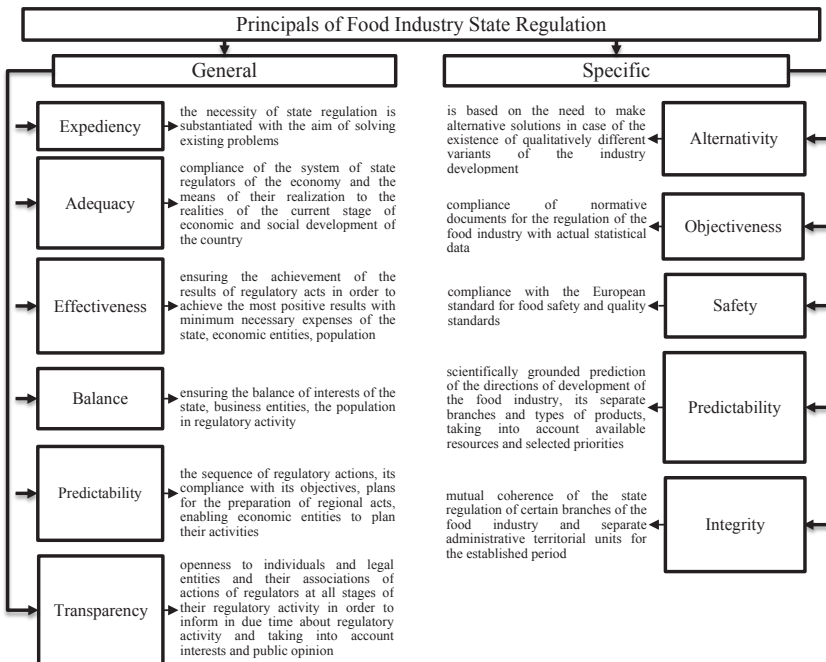

Fig. 1. The principles of state regulation of the food industry

Created by the authors based on the sources [21, p. 177; 2, p. 92-93; 26]

to foreign economic activity; control the abiding by the appropriate laws, standardization and food certification.

State regulation is based on certain principles as fundamental, outgoing principles that reflect the essence of law and outline the general orientation and the most significant features of the legal system. Both general and special principals are part of the food industry state regulation (fig. 1). Principles in state regulation provide a systematic sequence in making decisions aimed at fulfilling these functions of the state [21, p. 171].

Thus, the state's main task lies in finding the optimal methods of state regulation which would ensure the execution of the state's functions based on the principles which would ensure maximal socio-economic effectivity.

Subjects and objects of the food industry state regulation mechanism

In the process of regulating the economic relations of state regulation are closely connected. With the help of a number of state regulation methods, the subjects of state power can have an effect on the objects of the development of socio-economic processes, creating optimal conditions for their development, having the goal of achieving socially useful results.

In his scientific materials Y. Grigorenko [8, p. 103] notes that as a rule, only governmental authorities and the systems of regional, sectoral, local self-government bodies or subdivisions derived from them are considered as subjects of state regulation.

As far as the objects of state regulation of the food industry are concerned, in literature [4, p. 1912] they are defined as the conditions and processes which happen in separate industries, types of production, food industry enterprises and the relations between the subjects of economic activity that occur during the production of foodstuffs both on the market and in the social paradigm.

The effectiveness of the development of the food industry enterprises depends on the existence of a mutual connection between the subjects and the objects of state regulation of the food industry and the mechanism of "reversed action" of the objects with regard to the subjects while executing the regulation.

According to the statements of O. Komiakov [11, p. 8], state regulation ought to be looked at as a "mechanism of a set of organizational

and economic methods and tools through which interrelated functions are performed to ensure the continuous, effective operation of the said system (state) to improve the functioning of the economy". To the mind of M. Koretsky [12, p. 16], state regulation is formed by a system of means, forms, levers, methods and incentives, through which the state regulates economic processes, ensures the implementation of socio-economic functions. That is, in scientific literature the concept of "the mechanism of state regulation" is described through the definition of its main components, such as the object, subject, methods, means, principles, forms.

Based on a scientific study of the elements of the system of state regulation, we have formed our own vision of the mechanism for implementing state regulation in figure 2.

In modern conditions, it is necessary to include the paradigm of market economy, which in general allows the upsetting of the macroeconomic balance. Integration processes, Ukraine's movement into the global society, stipulate the need for a systematic approach to the analysis of modern processes of food industry development, with the aim of developing an appropriate mechanism of state regulation that is able to ensure the fastest and most effective adaptation of food industry subjects to new (global) business conditions.

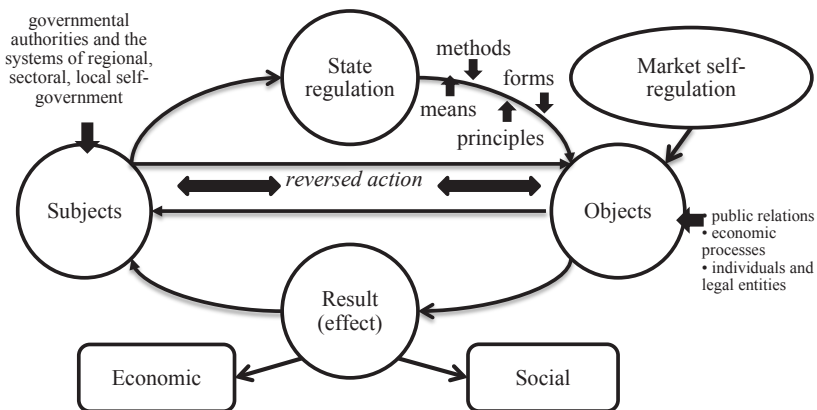

Fig. 2. Mechanism for the implementation of state regulation

Compiled by the authors on the basis [4; 8; 11; 12]

The ideological and scientific substantiation of the theory of state regulation confirms the need for a systematic approach to the choice of methods for the state to influence the subjects of economic relations. Since complex socio-economic processes are regulated, the impact on individual levers is not effective enough. The result of state regulation becomes more productive if these levers are used not accidentally while satisfying the interests of certain special market groups, but systematically, based on the current tasks of social and economic development and meeting long-term goals.

Forms of state regulation of the food industry

It ought to be noted, that the system of state regulation existing in Ukraine has formed sporadically, therefore is not systematic. Ukraine's state institutes use a tremendous arsenal of forms and methods of state regulation which has been accumulated during a century. Thus, with the preservation of the main state regulation principles, the forms and methods of the state's influence on the economic processes were greatly modified.

For the realization of the main functions in the paradigm of state regulation, the state authorities use different methods which are put into effect in some form or other. The forms and methods of state regulation are often identified as the same thing due to the similarity of their nomenclature and classification. However, it is important to divide the meaning of the term "form" and "method" of state regulation.

In scientific literature [1] under the term "form" (lat. forma – an external definition, expression of any matter) of state regulation is understood to be the concrete means of ordering the state's processes of economic development and the type of state influence on the activities of economic entities.

The general meaning of "method" [19, p. 48] (from the Greek word methods – way, way of learning, research) is a way of learning and achieving the hoped-for result with the help of certain rules and theoretical principles which are used in the process of regulation.

To each form, there can be applied several methods, depending on their accuracy, level of testing and other conditions. In the end result, the complex of their interactions is aimed at obtaining the desired development in the direction of the chosen mode of movement.

It is important to mention, that the research of the methods of state regulation of the food industry in the works of our native scholars, studying state regulation are shown in fragments. To date, alas, there is no single interpretation of the concept, nor is there the distinction of exact forms. However, practice shows, that the forms of state regulation are mainly administrative and economical.

In Ukraine, in the process of transforming the economic system, it is possible to highlight several forms of state regulation. Hoping for market self-regulation, at the beginning of the 1990-s Ukraine has virtually abandoned the levers of planned influence on the economy, and used indicative planning, strategic planning, programming, forecasting and government orders. However, the attempts in 1992-1993 to move on to indicative planning did not have positive results, due to the fact that appropriate conditions had not been arranged.

The classification of forms is based on content and takes into account the direction of state regulation. The forms of state regulation of the food industry include the formation of legislative decisions and state actions that directly affect and influence the structure of the food industry in Ukraine. Abstracting themselves from the present and on the basis of the investigated forms of state regulation, the authors have generalized and grouped together the forms of state regulation of the food industry (fig. 3).

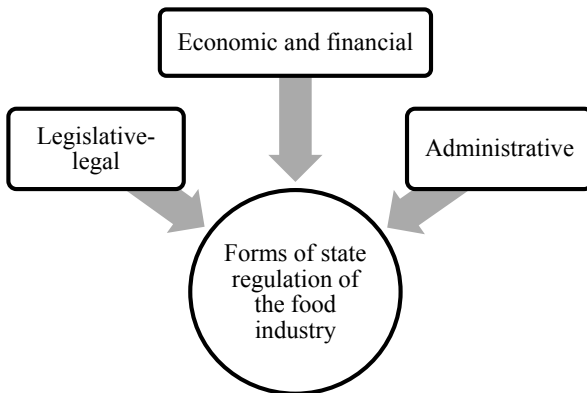

Fig. 3. Forms of state regulation of the food industry

Compiled by the authors on the basis of the conducted research

1. Legislative-legal. The first form of state regulation of the food industry is the creation of a set of regulatory acts which are used to regulate the relations between the consumers and the producers of foodstuffs, with the goal of achieving safe conditions for the development of the food industry. They are: ensuring the protection of the interests on the market; creating the conditions of healthy competition; registration of economic entities, which provides guarantees of ownership and ownership of the enterprise, and income received during the implementation of its activities; protection of consumers of food products, because of the possibility of returning a substandard product, and appealing to the relevant institutions in the form of a request, complaint or proposal.

2. Economic and financial. Creation and development of targeted programs in the food industry. This is primarily the distribution of targeted investment and other state resources, the implementation of state orders, the formation of state programs to reduce the inefficient sectors of the food industry, the creation of a favourable climate in certain regions to attract private investment, by investing public funds in the development of the infrastructure of the region. At the micro level – in the form of development of strategic plans for enterprise development. The system of regulators typical of the economic and financial form of government regulation consists of taxes, subsidies, pricing principles and methods, state aid, in the form of providing tax and credit privileges.

3. Administrative. Based on the administrative form of state regulation the state creates the appropriate limitations, standards, and rules of action on the market for the producers of foodstuffs. Namely, these are the limitations on the activity of economic entities in certain industries, such as the manufacturing of alcohol and alcoholic beverages, since the production of alcoholic beverages and tobacco products is possible only after obtaining state licenses. Creation of a system of food quality standards and safety equivalent to the European Union system for the purpose of ensuring food security of the country, as well as protecting the life, health, and interests of consumers, and of course, in order to expand the external market for Ukrainian producers.

To effectively ensure government regulation, each of the forms can be used both separately and in different ratios. Their choice depends not only on the economic component but also on the political mood in the country,

the traditions, the internal mentality, the goals and the way of solving the tasks at each particular historical stage.

Thus, the classification of the forms of state regulation of the food industry among scientists is little studied and does not provoke discussion, unlike the methods.

Classification of methods of state regulation

Under the term “methods of state regulation” O. Nikishin [18, p. 66] understands the ways, tactics, and methods of the authorities' influences on the objects and processes of social and state development in order to solve target tasks.

In scientific and legislative literature, there are many classifications that distinguish between methods of state regulation in the process of regulatory

Classification Trait	Methods of State Regulation	Authors, Source
By forms of influence	• direct • indirect (mediated)	V. Vorotin [27, p.67-68] S. Kotelban [13, p.116]
By ways of influence	• legal • administrative • economic • organizational • propaganda	N. Tiukhtenko [23, p. 48] V. Savchenko [22, p.29-30] M. Netiazhuk [17, p.50]
By nature of influence	• donor • protectionist	D. Mishchenko [15, p.111]
By time of action	• long-term • short-term	Y. Gudz [9, p.83]
By scale of application	• system-wide • partial (local)	Z. Burik [6, p.39] O. Borisenko [5, p.116]
		
Specific Methods of State Regulation		
Methods applied in special legal regimes	• restrictive • security • prohibitive • social-protective • health-protective • nature-protective	Ukrainian law "About the legal state of emergency" [24] Ukrainian law "About the zone of emergency ecological situation" [25] N. Klimenko [10, p.86]
Anti-crisis	• tactical • strategic	D. Krisanov [14, p.34] S. Petrukha [20, p.18]

Fig. 4. Methods of State Regulation

Formed by the authors

activity. On the basis of our research and our own generalization of the types of methods of state regulation, in our opinion, the classification of methods can be interpreted as follows (fig. 4):

All the named classifications are noteworthy, depending on what aspect of state regulation of the economy the attention of the researchers is turned.

Economists come to the conclusion that all methods of state regulation can be divided into methods of direct and indirect influence.

Methods of direct influence directly affect subjects of the market through instruments of direct influence, which include regulatory acts, macroeconomic plans, target integrated programs, government orders and contracts, centrally established quotas, norms, licenses, fixed prices and exchange rates, direct government expenditures, etc.

Indirect methods of state regulation are aimed at stimulating the development of entrepreneurship, creating a favourable external environment for the activities of this sector of the economy. These include the liberalization of fiscal legislation instruments of fiscal, budgetary, monetary, investment, amortization, innovation and other types of economic policies, as well as methods of moral persuasion, and so on.

The correlation between direct and indirect methods depends on the economic situation in the country and the concept of state regulation of support and development of entrepreneurship chosen in connection with this, that is, with an emphasis on market mechanisms or state regulation.

Economic and administrative methods of influence stay traditional. Economic methods of regulation are manifested in the material stimulation of the subjects of economic relations. Administrative methods can be defined as a way of realizing public economic interests based on the principles of power.

Economic methods of influence are one of the indirect methods, since with their help the state does not interfere in the making of decisions of economic entities, but rather creates the conditions for the economic entity to choose their own field and does not violate the market equilibrium and does not contradict the objectives of the state's economic policy.

Economic methods of state regulation include taxes, subsidies, incentives for specific producers, price regulation, investment, forecasting, planning, programming, material incentives and sanctions, financing and lending, use of economic categories such as wages, cost, profit, price etc.

In contrast to the economic, the administrative methods are used by the state with a direct effect on the activity of the managed object. Usually, administrative methods are used to regulate the national economy. Administrative influence is carried out in the form of various kinds of restrictions. These include different types of limits, licensing, quotas, government orders, centralized pricing of products, that is, the state sets specific requirements, volumes, conditions for choosing the desired activity. Also in the form of state investment, payment of subsidies, financing of targeted programs for individual economic entities or specific industries, the state stimulates the development of individual industries. Administrative regulation is based directly on the power of state power and includes measures of prohibition, permission and coercion.

It should be emphasized that economic and administrative methods of state influence are interconnected and closely intertwined. Thus, every economic regulator has administrative elements, as it is controlled by a public institution. In turn, each administrative regulator has somewhat economic elements, that is, it indirectly affects the economic actions of the industry. For example, state control over prices forces the latter to act in a certain way, to adapt to the state policy on prices and market conditions in general.

In order to ensure effective social and economic state regulation, it is necessary to maintain a balanced ratio of direct and indirect methods, economic and administrative methods in the regulatory mechanism. The main methods of influence are selected from the point of view of their cost, urgency and effectiveness.

Organizational methods allow the state to influence the industry by changing its structure and organization. By resolving issues of ownership of enterprises and their market share, society can achieve significant improvements in its own welfare.

Legal methods of state regulation are used by public authorities in establishing and monitoring compliance with mandatory legal rules of conduct of the subjects of law, have a direct impact on the development of economic processes, through legal and regulatory acts. The specialty of this method is that the accepted state acts are mandatory for execution.

The propaganda methods of state regulation are the state's appeal to the dignity, honor, and conscience of man. Through these methods, the state has

an indirect influence on the development of economic processes, through the creation of certain psychological conditions. They include measures for setting, clarifying and promoting the goals and content of regulation, means of moral encouragement, etc.

By duration, long-term and short-term methods of state regulation of the economy are determined. The main and most common form of long-term state regulation is economic programming. It is characterized by a marked reduction in spontaneity and the growth of a conscious, purposeful impact on economic processes.

By scale, the methods of government regulation are divided into system-wide, they include planning, organization, control, incentive, and partial, which have a limited range of actions, they are also known as local – psychological, questioning and interviewing.

In addition to the general methods of state regulation, in today's conditions of development of the country, in our opinion, it is necessary to pay attention to the specific methods used by the state in special conditions, in the performance of certain functions or at specific stages of state regulation.

Despite the achievements of scientific and technological progress, the global economy continues to be influenced by the consequences of natural and man-made disasters. Uncontrolled factors of influence have a tremendous impact on economic processes, which can lead to economic crises. Therefore, in this study, there is a place for a specific group of methods used by the state in extreme circumstances.

Such extraordinary circumstances include the need for the state to introduce special legal regimes, in the form of a state of emergency, a regime of a martial law, a regime of a zone of an emergency ecological situation; and regulation of the national economy during or after the period of economically-critical phenomena.

The issue of introducing special legal regimes is extremely urgent for Ukraine in modern reality. The events that are taking place in the East of Ukraine require increased attention from the state to the methods of state regulation in the field of national security. Since there is a real threat of transition to a special legal regime in Ukraine, there may be a risk that the public authorities of Ukraine will not be legally prepared for the implementation of state regulation using specific non-state institutions. This requires

the state to search for and implement effective methods of state regulation for adequate regulation, in order to neutralize possible threats.

In order to determine the methods of state regulation, it is necessary to group the measures that must be taken by the state in one or another emergency: the introduction of a state of emergency in the interests of national security and public order [24]; a state of emergency in connection with extraordinary situations of man-made or natural origin; emergency ecological situation [25], and divide them into:

- Restrictive (establishment of a special regime of entry and exit, restriction of the freedom of movement around the territory, where the state of emergency is imposed; restrictions on the movement of vehicles);
- Security (strengthening the protection of public order and objects providing vital functions for the population and the national economy);
- Prohibitive (prohibition of mass gatherings and strikes);
- Socially-protective (establishment for legal entities of housing obligations for the temporary accommodation of evacuated or temporarily relocated people, emergency rescue units and military units involved in overcoming dealing with situations; the introduction of a special order for the distribution of food and basic necessities among the people);
- Health-protective (changing the operating mode of enterprises, institutions, organizations of all forms of ownership, reorienting them to the production of the necessary in the state of emergency, quarantine and other mandatory sanitary and anti-epidemic measures);
- Nature-protective (implementation of a set of activities in order to achieve the normalization of the ecological state in the territory of the emergency ecological situation).

In the event of the introduction of a special legal regime, the territorial bodies of ministries and other central executive bodies are obliged to act in accordance with the decisions of the prefect, made according to the legislation of Ukraine. The speciality of state regulation is to restrict the rights and laws of legal entities and individuals, increase the competence of state authorities, military command and local self-government bodies, establish special bodies (if necessary), and take measures to regulate social relations under critical conditions in order to ensure the security of the individual, society and the state [10, p. 86].

Regulation of the national economy during or after economically critical phenomena. Under such conditions, the methods of state regulation are becoming more rigorous and are called anti-crisis. D. Krisanov and S. Petrukha [14, p. 34-35; 20, p. 18], draw attention to the scientific developments of Ukrainian scientists, which, based on a deep analysis of modern approaches to the formation and use of anti-crisis regulation, systematized, evaluated and proposed specific effective methods of regulation, dividing them into tactical and strategic ones.

The first group is tactical methods. These include monitoring, controlling, remediation, downsizing, and bankruptcy. The application of these methods is aimed at rapidly improving the company's financial performance, that is, overcoming the effects of the crisis. It should be noted that the choice and implementation of tactical methods depends precisely on the depth of the crisis.

The second group is strategic methods. These include elimination and creation of new enterprises, regularization, modernization, mergers, diversification, restructuring and re-engineering. As a rule, the company does not experience the results of applying these methods, but their use changes the nature of the business and its qualitative characteristics, such as competitiveness, investment attractiveness, innovation. The choice of a particular method depends on the causes of the crisis and the opportunities of the enterprises.

Methods of state regulation of the food industry

State regulation of food industry enterprises is an integral part of the national socio-economic policy of the state and is realized through the system of state regulation, which performs the basic functions of the state through its subjects, organizing the work of objects of the food industry using special forms and methods on the basis of generally formed principles.

In modern conditions, it is necessary to draw attention to the fact that the majority of food producers are based on private property, that is, the necessary system of state regulation of the food industry completely denies the existing system that Ukraine has inherited from the former Soviet Union.

State methods of influencing the development of the food industry can be varied and are formed depending on the set goals and objectives, the state of the economy, market conjuncture, export and import potential, and other factors. Taking into account the specifics of state regulation of the food market, the problem of an organic and balanced combination of administrative and economic methods of state regulation is extremely urgent.

Based on the results of studies on the classification of general methods of state regulation and taking into account the specialties of the food industry, we propose to classify the methods of state regulation of the food industry as follows (fig. 5):

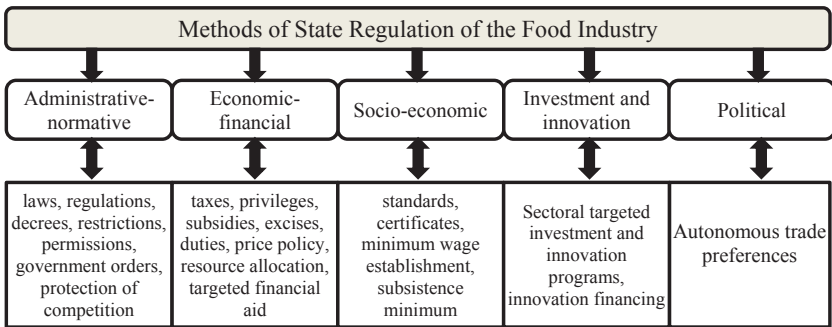

Fig. 5. Methods of state regulation of the food industry

Formed by the authors

The political methods of state regulation of Ukraine's food industry deserve special attention. This is because of the fact, that Ukraine receives autonomous trade preferences by being granted a special status. The introduction of the unilaterally autonomous preferential trade regime with the European Union from 23.04.2014, in which Ukrainian commodity producers have been facilitated by the conditions for the export of goods to the EU market. In particular, the preferential trade regime involves lowering the rates for the supply of Ukrainian goods, as well as setting quotas for such supplies, which will allow native exporters to increase supplies to EU markets, Ukrainian producers will be able to import certain amounts

of these goods without charging import duties. Reduced rates of duty, and in the future, the abolition of customs duties, with the aim of implementing a free trade area between Ukraine and the EU on the basis of the Association Agreement.

The need for the effective use of all these methods of state regulation of the food industry lies in its peculiarity. Since state regulation should combine, on the one hand, the measures, aimed at creating a competitive environment, the development of an enterprise with the ability to make decisions on financial and economic activity on its own, and, on the other hand, to ensure social protection of the population [7, p. 3].

Conclusions. The food industry has a number of features that affect the formation of a system of state regulation and its development. Globalization and integration processes taking place in the global economy, impose their adjustments to the state regulation of the food industry, which is the main component of the national economy. The future of Ukraine's food industry can be very promising due to the expected long-term growth of global trade in agricultural products.

The generalization of the achievements of leading scientists and the results of their own research makes it possible to state that state regulation of the food industry development involves the combined application of forms and methods, the choice of which is closely linked with the purpose, goals, and objectives of the state economic policy.

In conclusion, the need for state regulation of the food market and the ensuring of food security on this basis should be considered as an essential condition for a country's sovereignty, economic independence and social stability in market conditions. To this end, an effective system of state regulation ought to be developed, which should include administrative, normative, economic-financial, socio-economic, investment-innovative and political methods.

An efficiently organized system can and must ensure the successful development of the food industry, the conditions for increasing the competitiveness of products and the creation of a civilized food market in Ukraine.

References:

1. Academy of Sciences of Ukraine (2011) *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language], Kyiv: Academy of Sciences of Ukraine.
2. Aleinikova O. V. (2011) Osoblyvosti formuvannia mekhanizmu derzhavnogo rehuliuвання ahrarnoi haluzi na suchasnomu etapi [Features of the formation of the mechanism of state regulation of agrarian industry at the present stage]. *Investments: practice and experience*, no. 10, pp. 89-93.
3. Babenko A. H. (2009) Derzhavne rehuliuвання – priorytetnyi napriam rozvytku ekonomiky ahrarnoho sektoru [State regulation – a priority of economic development of the agricultural sector]. *Culture of the peoples of the Black Sea*, no. 164, pp. 41-44.
4. Borisova O. V. (2015) Gosudarstvennoe regulirovanie pishchevoy promyshlennosti kak faktor obespecheniya prodovol'stvennoy bezopasnosti [State regulation of the food industry as a factor of ensuring food security]. *Basic research*, no. 2-9, pp. 1911-1915.
5. Borysenko O. P. (2012) Kompleksnyi pidkhid do systematyzatsii metodiv derzhavnogo rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti [Comprehensive approach to the systematization of the methods of state regulation of foreign economic activity] *Economy and State*, no. 12, pp. 115-117.
6. Buryk Z. M. (2016) Systema metodiv derzhavnogo rehuliuвання staloho rozvytku v Ukraini [System of Methods of State Regulation of Sustainable Development in Ukraine]. *Actual problems of public administration*, no. 1, pp. 37-44.
7. Frolov A. Yu. (2010) Derzhavne rehuliuвання rynku kharchovykh produktiv ta napriamy yoho vdoskonalennia [State regulation of the food market and directions for its improvement]. *Public Administration: Theory and Practice* (electronic journal), no. 2, pp. 7. Retrieved from: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10faypnu.pdf>. (accessed 01 Mart 2018).
8. Hryhorenko Ya.O. (2016) Osoblyvosti derzhavnogo rehuliuвання ahrarnoho sektoru v konteksti zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Features of state regulation of the agricultural sector in the context of economic security]. *Ekonomy AIC*, no. 7, pp. 100-105.
9. Hudz, Yu. F. (2017) Mekhanizm derzhavnogo rehuliuвання rozvytku ekonomichnogo potentsialu pererobnykh pidpriemstv APK [Mechanism of state regulation of economic potential development of processing enterprises of AIC]. *Scientific herald of Uzhhorod National University: Series: International economic relations and world economy*, vol. 13, no. 1, pp. 79-86.
10. Klymenko N. H. (2017) Osoblyvosti derzhavnogo rehuliuвання diialnosti nederzhavnykh instytuttsii v umovakh osoblyvykh pravovykh

rezhymiv [Features of government control of non-governmental institutions under legal regimes]. *Investments: practice and experience*, no. 6, pp. 82-87.

11. Komiakov O. M. (2000) *Derzhavne rehuliuvannia perekhidnoi ekonomiky* [State control in a transition period economy]. (PhD Thesis), Kyiv: National Economic University.

12. Koretskyi M. Kh. (2002) *Derzhavne rehuliuvannia ahrarnoi sfery u rynkovii ekonomitsi* [State regulation of agrarian sector in a market economy] (monograph), Kyiv: UADU. (in Ukraine).

13. Kotelban S. V. (2017) Sutnist, metody ta instrumenty derzhavnoho rehuliuvannia innovatsiinoi diialnosti [The essence of the methods and tools of state regulation of innovation]. *Economy and State*, no. 4, pp. 115-118.

14. Krysanov D.F., Tur O. V. (2013) Antykryzove upravlinnia v APK v umovakh hlobalizatsii [Anti-crisis management of Agribusiness under conditions of globalization] *Economist*, no. 7, pp. 30-35.

15. Mishchenko D. A. (2010) Metody derzhavnoho rehuliuvannia silskoho hospodarstv [Methods of state regulation of agriculture]. *Economy and State*, no. 12, pp. 110-111.

16. Negi M. (2016) State: What are the main Functions of a State? Retrieved from: <http://www.yourarticlelibrary.com/essay/state-what-are-the-main-functions-of-a-state/24321> (accessed 25 February 2018).

17. Netiazhuk M. V. (2005) *Ekonomichniy mekhanizm rehuliuvannia rozvytku khlibopekarnoi promyslovosti* [Economic mechanism of development regulation of breadbaking industry] (PhD Thesis), Kyiv: Research economic institute of the Ministry of economics of Ukraine.

18. Nikishyna O. V. (2014) Kontseptualni zasady derzhavnoho rehuliuvannia integrovanoho zernovoho rynku Ukrainy [Conceptual principles of state regulation of the integrated grain market in Ukraine]. *Food Industry Economics*, no. 1, pp. 64-72.

19. Pavlova H. Ye. (2013) Metody derzhavnoho rehuliuvannia ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy [Methods of state regulation of the agricultural sector Ukraine]. *Investments: practice and experience*, no. 9, pp. 47-49.

20. Petrukha S.V. (2015) Antykryzove rehuliuvannia ahrarnoho sektoru ekonomiky v umovakh reformuvannia zony vilnoi torhivli z YeS [Antirecessionary regulation of Ukrainian economy Agrarian sector under conditions of formation the zone of free trade with European Union]. *Economist*, no. 3, pp. 17-20.

21. Rozdaibida O. V. (2011) Ekonomiko-pravovi zasady suchasnoho derzhavnoho rehuliuvannia ekonomiky APK Ukrainy [The economic and legal

principles of modern state regulation of the economy agroindustrial complex of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Ekonomichna teoriia ta pravo* [The Bulletin of NLU «Law Academy named Yaroslav the Wise» The series of Economic theory and law], vol. 2, no. 5, pp. 168-179

22. Savchenko V. F. (2015) Derzhavne rehuliuвання yak suchasna skladova ekonomichnoho rozvytku v Ukraini [State regulation as a modern component of the Economic development in Ukraine]. *Problems and prospects of economics and management*, no. 2, pp. 27-37.

23. Tiukhtenko N. A., Karunos S. A. (2011) Instrumenty ta metody rehuliuвання silskohospodarskoho vyrobnytstva [Tools and methods of agricultural production regulation]. *Bulletin of the Berdiansk University of Management and Business*, no. 1 (13), pp. 47-50.

24. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu [About the legal state of emergency] *Law of Ukraine* (electronic resources) Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1550-14> (accessed 20 February 2018).

25. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). Pro zonu nadzvychainoi ekolohichnoi sytuatsii [About the zone of emergency ecological situation] *Law of Ukraine* (electronic resources) Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1908-14> (accessed 20 February 2018).

26. Verkhovna Rada of Ukraine. (2016). Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoi polityky u sferi hospodarskoi diialnosti [On the Principles of State Regulatory Policy in the Field of Economic Activity] *Law of Ukraine* (electronic resources) Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1160-15> (accessed 10 February 2018).

27. Vorotin V. Ye. (2002) *Makroekonomichne rehuliuвання v umovakh hlobalnykh transformatsii* [Macroeconomic regulation in the conditions of global transformations] (monograph), Kyiv: UADU. (in Ukraine).

3.3. ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИТ-ТЕХНОЛОГИЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ УМЕНЬШЕНИЯ КОММЕРЧЕСКИХ ПОТЕРЬ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В РАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ СЕТЯХ

***Аннотация.** Нередки ситуации, когда огромные затраты на внедрение самых современных информационных технологий не приносят ожидаемого результата, а несут прямые убытки. В связи с этим весьма актуальным является принятие обоснованных решений в пользу выбора той или иной информационной технологии при создании компьютеризированной информационной системы. Целью исследования является выбор оптимального способа оценки экономической эффективности информационных технологий разрабатываемой компьютеризированной информационной системы для уменьшения коммерческих потерь электроэнергии в распределительных сетях. В статье представлен сравнительный анализ методов оценки эффективности информационных технологий. Предлагается математическая модель оценки эффективности на основе упрощенного подхода для разрабатываемой компьютеризированной информационной системы распределительной сети. Демонстрируется применение модели для расчета интегрального показателя на основе данных разрабатываемой системы при поэтапном внедрении информационной среды. Решена актуальная научно-техническая задача проведения оценки эффективности ИТ-технологии в разработанной КИС контроля и учета несанкционированного отбора электроэнергии в распределительных электрических сетях. Полученные оценки достаточно хорошо согласуются с общепринятыми показателями (от 20 % до 45 % в зависимости от набора решаемых задач автоматизации).*

Введение. Исследованиям в области оценки экономической эффективности информационных технологий компьютеризированных информационных систем посвящены работы таких ученых как Е. Коваленко, А. Марголина, Л. Трофимовой, П. Прокоповича, Р. Салоу, Т. Милованова.

В условиях рыночной экономики вопрос эффективности функционирования коммерческих структур приобретает первостепенное значение и в этом плане особую роль играют информационные технологии (ИТ), в создание и развитие которых вкладываются большие средства. Вместе с тем нередко ситуации, когда огромные затраты на внедрение, казалось бы, самых современных информационных технологий не приносят ожидаемого результата, а иногда даже наоборот несут прямые убытки. В связи с этим весьма актуальным является принятие обоснованных решений в пользу выбора той или иной информационной технологии при создании компьютеризированной информационной системы. Обычно процесс ее выбора подразумевает следующие два этапа:

- определение общей стратегической линии построения компьютеризированной информационной системы (КИС) и возможных вариантов ее реального воплощения;
- обоснованный выбор конкретного варианта реализации информационных технологий в рамках намеченной стратегической линии совершенствования системы управления.

Принимая концептуальное решение в отношении выбора возможных вариантов реализации информационных технологий, необходимо как руководствоваться общим сложившимся положением в области их применения, так и учитывать тенденции развития на ближайшую перспективу.

Кроме того, не имея реального представления об общей структуре затрат на создание и функционирование КИС, также невозможно принять правильного решения в отношении выбора концептуального направления развития информационных технологий в отрасли. Так, на обеспечение информационной безопасности может приходиться до 1/3 всех затрат на создание и обслуживание КИС. Что касается затрат на консалтинг, то по отношению к техническому и программному обеспечению они могут находиться в пропорции 8:1:1 (т.е. составлять 80% от всех затрат на разработку КИС). И хотя в украинских условиях доля консалтинга в общей структуре таких затрат, как правило, ниже, тем не менее она сопоставима с указанными цифрами. Так, согласно данным компании "Алеф Консалтинг & Софт", в нашей стране доля

затрат на услуги консалтинга в общем объеме расходов на разработку КИС доходит до 20% – для малых предприятий, 50% – для средних и до 70% – для крупных корпораций и групп компаний.

Таким образом, принимая решение еще на стадии выбора общей концепции построения КИС, руководитель должен быть морально готовым к значительным затратам, не всегда имеющим какое-либо конкретное материальное воплощение. Однако критерием окончательного выбора, влияющим на принятие решений в области информатизации, для любого руководителя может служить только оценка экономической эффективности от внедрения той или иной информационной технологии, т.е. данные о том, что, в конечном счете, приобретет его бизнес.

Исследованиям в области оценки экономической эффективности информационных технологий компьютеризированных информационных систем посвящены работы таких ученых как Е. Коваленко, А. Марголина, Л. Трофимовой, П. Прокоповича, Р. Салоу, Т. Милованова.

Существует целое множество показателей, определяющих различные аспекты экономической эффективности реализации проектов информационных технологий и методик их расчета. Выбор же конкретного показателя оценки экономической эффективности обуславливается, прежде всего, спецификой рассматриваемого проекта, а также возможностью получать достоверную исходную информацию для проведения расчетов этих показателей. При этом основным универсальным показателем экономической эффективности использования новых технологий, программного обеспечения и технологии является прирост прибыли в анализируемый период, которая сопоставляется с необходимыми затратами.

Методы оценки эффективности ИТ-проектов

В настоящее время для расчета показателей экономической эффективности разработано множество различных методик, отличающихся как по уровню своей сложности, так и по степени достоверности получаемых результатов. В основе обоснования выбора варианта КИС

должны лежать апробированные универсальные принципы оценки эффективности инвестиционных проектов, так как внедрение новых ИТ есть ни что иное как вложение средств в проект, позволяющий со временем получать определенную прибыль.

На рис. 1 представлена классификация методов оценки экономического эффекта инвестиций в ИТ [1].

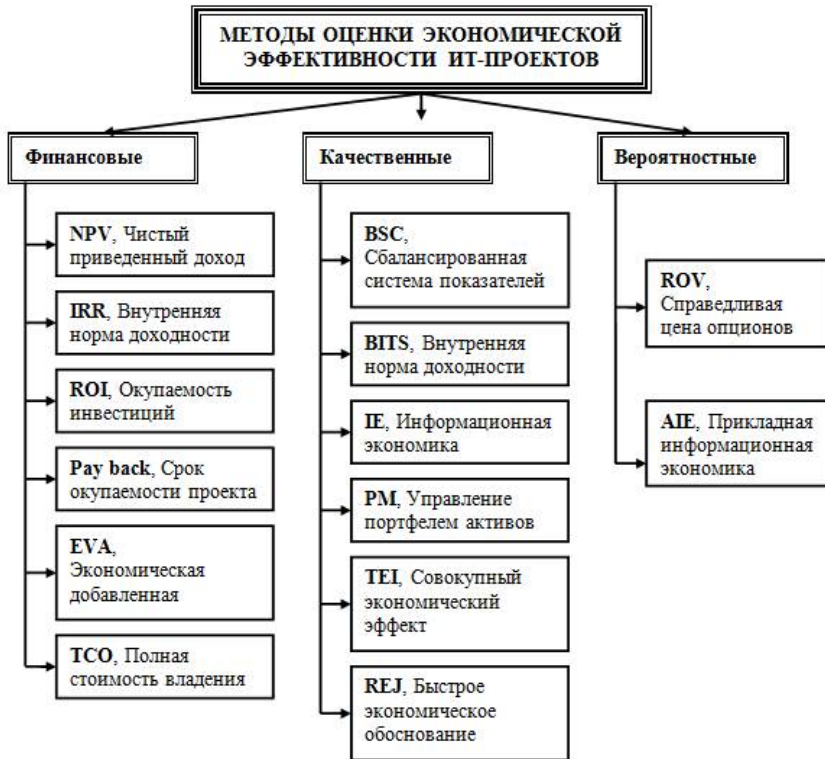

Рис. 1. Классификация методов экономической эффективности ИТ-проектов

В таблице 1 представлен сравнительный анализ методов оценки эффективности информационных технологий.

Рассмотрим основные методы оценки эффективности ИТ-проектов [2].

Финансовые методы оценки. Финансовые методы основаны на принципе дисконтирования, при этом ставка дисконтирования применяется как к потокам доходов, так и к потокам расходов. Инструменты анализа, которые используются при финансовых методах, – это чистый дисконтированный доход NPV (Net present value), внутренняя норма доходности IRR (Internal rate of return), величина срока окупаемости проекта.

Обычно применяют два основных подхода при использовании финансовых методов:

- оценка величины прироста выгоды (рассчитывается разница между увеличением доходов, планируемыми к получению в результате эксплуатации ИТ-системы на протяжении некоторого периода времени, и расходами на ее разработку, внедрение и эксплуатацию в течение этого же периода времени);
- оценка чистого сокращения издержек (рассчитывается разница между ожидаемым сокращением издержек в результате внедрения ИТ-системы за определенный период (период окупаемости), и расходами на ее разработку, внедрение и эксплуатацию в течение этого же периода времени).

Комплексное применение этих двух подходов дает более полное представление о перспективной эффективности внедрения ИТ-системы, однако отсутствие точной информации и приблизительность оценок может исказить расчет.

Чистая приведенная стоимость (NPV). Метод основан на сопоставлении величины исходных инвестиций (IC) с общей суммой дисконтированных чистых денежных поступлений, генерируемых в течение прогнозируемого срока. Поскольку приток денежных средств распределен во времени, он дисконтируется с помощью коэффициента r , устанавливаемого аналитиком (инвестором) самостоятельно исходя из ежегодного процента возврата, который он хочет или может иметь на инвестируемый им капитал. Делается прогноз, что инвестиции (IC) будут генерировать в течение n лет, годовые доходы в размере $P_1, P_2, \dots, P_n$. Общая накопленная величина дисконтированных доходов (PV) и чистый приведенный эффект (NPV) соответственно рассчитываются по формулам (1.1) и (1.2)

Таблица 1
Сравнительный анализ существующих методов оценки эффективности ИТ-проектов

Название метода	Особенности метода	Достоинства	Недостатки
1	2	3	4
Чистый приведенный доход, NPV	Эффект проекта – это разница между текущими расходами и доходами; показывает, будет у нас экономическая прибыль или нет	Отвечает на главный вопрос – насколько поступления будут оправдывать затраты на ИТ, которые мы несем сегодня	Нет анализа рисков
Индекс рентабельности инвестиций, ROI	Представляет собой общий анализ прибыли инвестиций в активы	Указывает относительное превышение выгоды, которую мы получим, над первоначальными вложениями капитала	Нет анализа рисков
Внутренняя норма доходности, IRR	Позволяет определять процентную ставку от выполнения проекта, а затем необходимо сравнить эту ставку со ставкой окупаемости, учитывая риски	Позволяет сравнивать проекты с абсолютно разным уровнем финансирования	Сложность в расчетах
Срок окупаемости проекта (payback)	Представляет собой период, в течение которого общий эффект возмещает капитал, вложенный на первом этапе	Явно виден, чем будет меньше срок окупаемости, тем проект будет более привлекательным	Не учитывает будущей стоимости денег
Экономическая добавленная стоимость, EVA	В основе его лежит вычисление разницы между чистой операционной прибылью фирмы и всеми затратами, которые может понести фирма на внедрение ИТ	Может применяться для оценки эффективности как отдельного проекта, так и в целом для оценки преобразований ИТ-инфраструктуры	Использовать результаты расчета можно лишь в динамике
Полная стоимость владения, TCO	Является более эффективной для оценки общей суммы затрат фирмы на ИТ-инфраструктуру, которая включает прямые и косвенные затраты	Дает возможность сравнивать эффективность с другими компаниями аналогичного профиля	Не может быть оценено качество и время разработки новой продукции

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4
Сбалансованная система показателей ИТ, BITS	Наиболее применима для анализа деятельности сервисной ИТ-службы фирмы. По каждому направлению определяются цели, которые характеризуют в будущем желаемое место ИТ в компании	Имеется дополнительная формализация показателей эффективности	Для конкретного предприятия сами показатели, а также их количество может быть разным
Информационная экономика, IE	ИТ-проект оценивают на соответствие разработанным критериям	Определяются приоритеты проектных критериев еще до того, как рассматривается какой-либо ИТ-проект, а также расстраиваются приоритеты бизнеса предприятия	Субъективизм, который проявляется в анализе рисков проекта
Управление портфелем активов, PM	Предлагается рассматривать инвестиции в ИТ, а также сотрудников ИТ-отделов как активы (а не как затратную часть), которыми управляют по тем же правилам и принципам, как и другими любыми инвестициями	Руководитель ИТ отдела предприятия ведет постоянный контроль над вложениями капитала и оценивает инвестиции по критериям затрат, рисков и выгод, как самостоятельный инвестиционный проект	Переход на использование этого метода влечет за собой как реорганизацию системы управления, так и изменение организационной структуры Компании
Совокупный экономический эффект, TEI	Позволяет оценить проект внедрения любого компонента информационной системы	Возможность анализа рисков	Достаточно узкий спектр применения
Быстрое экономическое обособование, REI	Оценивание ИТ с точки зрения бизнес-приоритетов компании, стратегических планов ее развития и основных финансовых показателей	Помогает найти общий язык ИТ-специалистам и бизнес-менеджменту, а также позволяет оценить вклад ИТ в бизнес-результат компании	Не может эффективно оценивать проекты преобразования ИТ-инфраструктуры в целом
Справедливая цена опционов, ROV	ИТ-проект рассматривается с позиции его управляемости в процессе этого проекта	Возможность влиять на оцениваемые параметры по ходу проекта	Весьма трудный и требует много времени для проведения анализа

$$PV = \sum_k^n \frac{P_k}{(1+r)^k}, \quad (1)$$

$$NPV = \sum_k^n \frac{P_k}{(1+r)^k} - IC. \quad (2)$$

Если $NPV > 0$, то проект принесет прибыль сверх ожидаемой;

$NPV < 0$, то по проекту ожидается «убыток»;

$NPV = 0$, то проект соответствует ожиданиям инвестора.

При прогнозировании доходов по годам необходимо по возможности учитывать все виды поступлений как производственного, так и непроизводственного характера, которые могут быть ассоциированы с данным проектом. Так, если по окончании периода реализации проекта планируется поступление средств в виде ликвидационной стоимости оборудования или высвобождения части оборотных средств, они должны быть учтены как доходы соответствующих периодов. Если проект предполагает не разовую инвестицию, а последовательное инвестирование финансовых ресурсов в течение m лет, то формула для расчета NPV модифицируется следующим образом:

$$NPV = \sum_{k=1}^n \frac{P_k}{(1+r)^k} - \sum_{j=1}^m \frac{IC_j}{(1+i)^j}, \quad (3)$$

где i — прогнозируемый средний уровень инфляции.

Необходимо отметить, что показатель NPV отражает прогнозную оценку изменения экономического потенциала предприятия в случае принятия рассматриваемого проекта. Этот показатель аддитивен во временном аспекте, т. е. NPV различных проектов можно суммировать. Однако корректное использование NPV -метода возможно только при соблюдении ряда условий:

1. Объем денежных потоков в рамках инвестиционного проекта должен быть оценен для всего планового периода и привязан к определенным временным интервалам.

2. При расчете NPV , как правило, используется постоянная ставка дисконтирования, однако в зависимости от обстоятельств ставка дисконтирования может дифференцироваться по годам. Если в ходе расчетов применяются различные ставки дисконтирования, то данные

формулы неприменимы и проект, приемлемый при постоянной ставке дисконтирования, может стать неприемлемым.

Внутренняя норма доходности инвестиций (IRR). Вторым стандартным методом оценки эффективности инвестиционных проектов является метод определения внутренней нормы рентабельности проекта (internal rate of return, *IRR*), т.е. такой ставки дисконта, при которой значение чистого приведенного дохода равно нулю.

$$IRR = r, \text{ при котором } NPV = f(r) = 0.$$

Смысл расчета этого коэффициента при анализе эффективности планируемых инвестиций заключается в том, что *IRR* показывает максимально допустимый относительный уровень расходов, которые могут быть ассоциированы с данным проектом. На практике любое предприятие финансирует свою деятельность, в том числе и инвестиционную, из различных источников и несет некоторые обоснованные расходы на поддержание своего экономического потенциала. Показатель, характеризующий относительный уровень этих расходов, можно назвать "ценой" авансированного капитала (*CC*). Экономический смысл этого показателя заключается в следующем: предприятие может принимать любые решения инвестиционного характера, уровень рентабельности которых не ниже текущего значения показателя *CC* (или цены источника средств для данного проекта, если он имеет целевой источник). Именно с ним сравнивается показатель *IRR*, рассчитанный для конкретного проекта, при этом связь между ними такова:

если $IRR > CC$, то проект следует принять;

$IRR < CC$, то проект следует отвергнуть;

$IRR = CC$, то проект не прибыльный и не убыточный.

При анализе условий применения *IRR*-метода выделяют два типа инвестиционных проектов: изолированно проводимые, или чистые инвестиции (pure investments), и смешанные (mixed investments). Под чистыми инвестициями понимаются инвестиции, которые не требуют промежуточных капиталовложений, а полученные от реализации проекта средства направляются на амортизацию вложенного капитала и в доход. Нормальным признаком чистых инвестиций является характер динамики сальдо денежных потоков:

до определенного момента времени только отрицательные сальдо (т.е. превышения расходов над доходами), а затем – только положительные сальдо (чистый доход), причем итоговое сальдо денежных потоков должно быть неотрицательным (т.е. проект должен быть номинально прибыльным). Формальным признаком смешанных инвестиций является чередование положительных и отрицательных сальдо денежных потоков в ходе реализации проекта. Однозначное определение показателя *IRR* становится невозможным, а применение *IRR*-метода для анализа смешанных инвестиций – нецелесообразным. Эффективность смешанных инвестиций рассчитывается при помощи применения *NPV*-метода или одного из специальных методов расчета эффективности.

Срок окупаемости инвестиций (PP). Данный метод не предполагает временной упорядоченности денежных поступлений. Алгоритм расчета срока окупаемости (*PP*) зависит от равномерности распределения прогнозируемых доходов от инвестиции. Если доход распределен по годам равномерно, то срок окупаемости рассчитывается делением единовременных затрат на величину годового дохода, обусловленного ими. При получении дробного числа оно округляется в сторону увеличения до ближайшего целого. Если прибыль распределена неравномерно, то срок окупаемости рассчитывается прямым подсчетом числа лет, в течение которых инвестиция будет погашена кумулятивным доходом.

Общая формула расчета показателя *PP* имеет вид:

$$PP = n, \text{ при котором } P_k = IC.$$

Этот метод применяется в ситуации, когда инвестиции сопряжены с высокой степенью риска, поэтому, чем короче срок окупаемости, тем менее рискованным является проект.

Оценка совокупной стоимости владения ИТ (TCO – Total Cost of Ownership). Общая стоимость владения ИТ является одним из важнейших критериев при рассмотрении будущих проектов, так как определяет их экономическую обоснованность. Основная цель расчета этого показателя, кроме выявления избыточных статей расхода, заключается в том, чтобы оценить возможность возврата вложенных в ИТ средств. При этом ключевой момент состоит в сравнении *TCO* своего

предприятия с *ТСО* других компаний аналогичного профиля. Часто оказывается довольно трудно оценить прямой экономический эффект от ИТ. Сравнив же показатели *ТСО*, менеджер может доказать руководству компании, что экономические показатели проекта не хуже, чем в среднем по отрасли, а то и лучше.

В основу модели *ТСО* положены две категории затрат: прямые (бюджетные) и косвенные. Прямые расходы присущи следующим категориям отделов (и осуществляются за счет их бюджетов): центральный ИТ-отдел компании, ответственный за развитие и поддержку корпоративной КИС, корпоративной сети и т. д. (верхний корпоративный уровень); группы по поддержке и развитию ИТ, имеющиеся внутри производственных и административных подразделений компании (местный уровень); отдельные группы специалистов, обеспечивающих специализированные виды услуг.

Косвенные расходы. Выделяют две группы источников возникновения косвенных расходов, связанных с использованием ИТ. Природа первой заключается в том, что если КИС спроектирована плохо (например, имеют место продолжительные остановки сервера), то это вызывает непроизводительное расходование времени у пользователей (перерывы в работе) и даже потери в бизнесе компании. Как правило, косвенные расходы трудно определить напрямую. Однако их следует учитывать при проектировании КИС и организации технической поддержки. Следует различать плановое и сверхнормативное время неработоспособности. Природа второй группы косвенных расходов заключается в организационной стороне ИТ и состоит в том, что вследствие ненадлежащей поддержки со стороны штатных сотрудников ИТ-отделов их конечные пользователи внутри компании сами вынуждены заниматься вопросами восстановления работоспособности, самообучением и т. д., а это также уменьшает производительное время работы. Косвенные расходы находятся за рамками бюджетов на ИТ, однако они могут играть существенную роль в оценке решения по проектам. При этом первая их группа ("неработоспособность системы") может быть рассмотрена с использованием метода определения производственных потерь. Вторая группа ("непроизводительные усилия конечного пользователя"), связанная с

информационными технологиями, определяется с помощью полевых и статистических исследований. Показатель совокупной стоимости владения ИТ рассчитывается по формуле:

$$TCO = DE + IC_1 + IC_2, \quad (4)$$

где – DE (direct expenses) – прямые расходы;

$IC_{1,2}$ (indirect costs) – косвенные расходы первой и второй группы соответственно.

При этом:

$$DE = DE_1 + DE_2 + DE_3 + DE_4 + DE_5 + DE_6 + DE_7 + DE_8, \quad (5)$$

где – DE_1 – капитальные затраты;

DE_2 – расходы на управление ИТ;

DE_3 – расходы на техническую поддержку АО и ПО;

DE_4 – расходы на разработку прикладного ПО внутренними силами;

DE_5 – расходы на аутсорсинг;

DE_6 – командировочные расходы;

DE_7 – расходы на услуги связи;

DE_8 – другие группы расходов.

Качественные методы оценки. К первому методу, можно отнести метод информационной экономики (*Information Economics*). Идея метода заключается в том, что топ-менеджмент компании и ИТ-служба организуют некую систему координат – определяют приоритеты в развитии бизнеса компании и расставляют приоритеты проектных критериев – еще до рассмотрения какого-либо ИТ-проекта. И тогда проект оценивается на соответствие этим разработанным критериям. Этот метод часто объединяют с управлением портфелем проектов, когда эти эффекты рассматриваются по всему портфелю ИТ-проектов в целом.

Еще больше конкретности в этот подход вносит метод, получивший название *IT Scorecard*. Идея метода состоит в том, чтобы адаптировать подход BSC (сбалансированная система показателей) для ИТ-отдела. Как и в традиционном BSC, в *IT Scorecard* выбираются четыре более-менее сбалансированных направления влияния ИТ на бизнес компании. В классическом и самом применяемом случае эти направления

следующие: помощь в развитии бизнеса компании, повышение качества продукции, повышение качества принятия решений и повышение производительности труда. Затем, как и в *BSC*, по каждому направлению определяются цели, другими словами – ориентиры, характеризующие желаемое место ИТ в бизнесе компании в будущем. Именно эти цели составляют стратегию развития ИТ-отдела и будут трансформированы на операционный уровень, то есть, в конкретные ИТ-проекты. Как и в классическом *BSC* из целей вытекают инициативы, так и цели ИТ-отдела определяют, будет ли ИТ-проект эффективен в разрезе приближения к одной или нескольким целям.

Методу информационной экономики присущ субъективизм, особенно в части анализа рисков проекта, с другой стороны, *IT Scorecard*, как и *BSC*, требует наличия формализованной бизнес-стратегии. Для качественной оценки эффекта от инвестиций в ИТ компании рекомендуется применять либо метод информационной экономики, либо *IT Scorecard*.

Также часто применяют *вероятностные методы*. Существует два метода: прикладная информационная экономика (Applied Information Economics) и справедливая цена опционов (Real Options Valuation, ROV). Применяют методы *прикладной информационной экономики*, идея которого заключается в том, чтобы для каждой из заявленных целей ИТ-проекта определяют вероятность ее достижения и далее из нее выводят вероятность улучшений в бизнес-процессах компании. Также нашел распространение *метод справедливой цены опциона*, при использовании которого проект рассматривается с точки зрения его управляемости уже в ходе самого проекта [3].

Как правило, компании не используют какой-то один конкретный метод оценки экономического эффекта от ИТ-проекта, которому они очень доверяют. Опыт показывает, что в разных ситуациях ближе к истине оказываются разные методы. Часто компании используют сразу несколько методов – финансовые и два нефинансовых. Именно на основании таких оценок экономической эффективности уже можно принять оптимальное решение, запускать ли ИТ-проект или нет и определиться, какой из ИТ-проектов компании более выгоден.

Оценка экономической эффективности ИТ КИС распределительной сети

В качестве примера оценки экономической эффективности применения информационной технологии автор предлагает рассмотреть разработанную с ее участием КИС для уменьшения коммерческих потерь электроэнергии в распределительных сетях.

Большой интерес в настоящее время вызывают системы потребителей, которые физически распределены на большой территории. К таким системам относятся распределительные электросети, которые являются ключевым компонентом в процессе производства, транспортировки и распределения электроэнергии. Для устойчивой и эффективной работы таких сетей необходимы с одной стороны жесткий контроль, точность измерений и достоверное управление распределительными электросетями, с другой стороны – строгий учет энергоресурсов. Выполненный анализ структуры потерь электроэнергии в технически развитых странах показал, что значительную долю в структуре коммерческих потерь занимают потери из-за хищений электроэнергии, обусловленные несанкционированным подключением потребителей и мошенничеством с приборами учета, а также потери при востребовании оплаты, обусловленные оплатой позже установленной даты и долговременными долгами.

В общих объемах потребленной электроэнергии (ЭЭ) некоммерческая составляющая (несанкционированный отбор электроэнергии НОЭЭ) может достигать 30 % и более. Отсюда следует актуальность борьбы с этим негативным явлением.

Решение проблемы заключается в создании единой компьютеризированной информационно-измерительной системы (КИС) контроля режимов работы сети и учета несанкционированного отбора электроэнергии, с использованием устройства для контроля токов (УКТ), сочетающей функции диспетчерского управления и учета энергопотребления и обеспечивающей непрерывный автоматизированный съем и передачу информации о величине токов, что представляется экономически выгодным. Разработанная система достаточно быстро окупаема и экономически эффективна.

Для предлагаемой КИС разработано устройство контроля токов (УКТ), позволяющее контролировать параметры сети, определять места хищения ЭЭ, параметры токов и напряжений, действующих в сети, предусматривается возможность беспроводной передачи данных на диспетчерский пункт или на ретранслятор с накопителем, а также расчет токов небаланса в реальном времени. Существующие устройства контроля токов не позволяют контролировать режимы работы сети в реальном времени, в них отсутствует двухсторонняя связь с центральным управляющим устройством.

Оборудование разработанной системы для получения учётных данных от потребителей, присоединённых к одной трансформаторной подстанции, состоит из коммуникационного и абонентского. Представленная система двухуровневая (рис. 2). На нижнем уровне компьютеризированной системы показаны линии распределения ЭЭ, относящиеся к ним устройства для сбора информации о величинах токов по точкам учета (счетчики ЭЭ и устройства контроля токов). На этом уровне реализованы функции измерения, сбора, обработки и передачи информации на второй уровень [4].

На втором уровне системы показан диспетчерский пункт РЭС с приемо-передающим устройством, поскольку передача информации от УКТ на этот пункт осуществляется по беспроводной сети. На втором уровне реализованы функции комплексной обработки и анализа данных, отображения, документирования, ведения баз данных.

Все расчеты по обработке получаемой информации выполняются на диспетчерском пункте на входящем в его состав сервере. В объем выполняемых расчетов входят: расчет существующих режимов работы сети, проверка параметров сети, определение мест несанкционированного отбора мощности.

На диспетчера возлагается контроль за работой системы и принятие мер по устранению аномальных режимов работы сети по результатам обработки поступающей информации о токах в системе. Диспетчерский пункт РЭС имеет связь с диспетчерским пунктом ППЭС, куда диспетчер РЭС обязан периодически докладывать о состоянии системы.

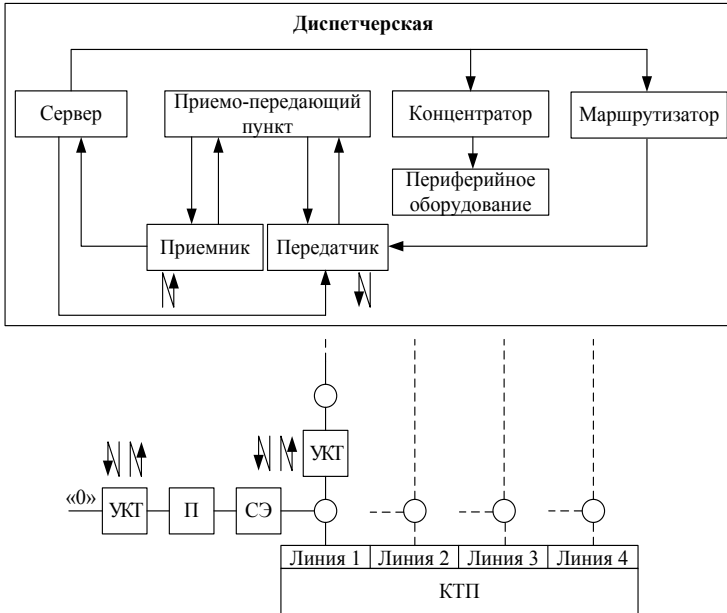

Рис. 2. Структурная схема КИС

Алгоритм функционирования системы мониторинга РЭС следующий. Центром управления производится выдача команд для опроса УКГ с целью определения текущих значений токов в линии и у потребителей. Производится поочередный опрос УКГ по схеме «запрос-ответ». После проверки полученной информации на достоверность, она направляется в концентратор, и производится опрос следующего УКГ. Параллельно осуществляется измерение токов и вычисляется среднее значение тока за определенный период времени. В случае, если информация с УКГ не была определена, в память вводится рассчитанное среднее значение тока, и опрос продолжается. Аномальные режимы работы сети определяются после сбора и обработки информации о распределении токов. Возникновение небаланса токов свидетельствует о наличии внештатного режима сети, и запускается алгоритм определения места его возникновения. В случае возникновения аномальных режимов работы сети диспетчер может осуществить

отключение потребителей в случае хищений ЭЭ. С сервера в концентратор ежесуточно направляются данные по работе сети. Функциональная схема системы приведена на рис. 3.

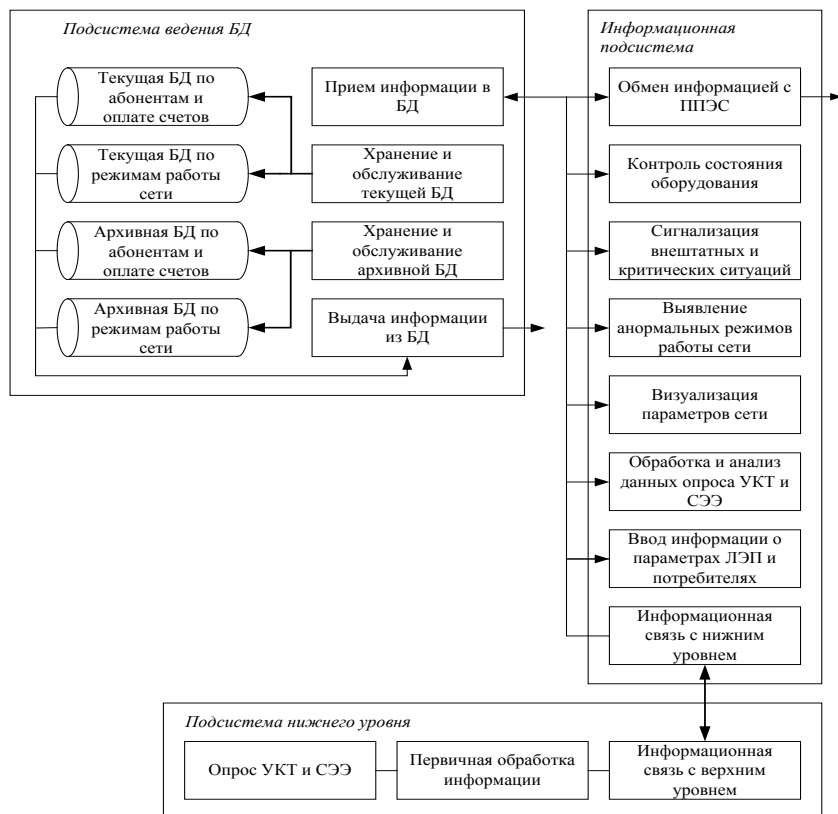

Рис. 3. Функциональная схема КИС контроля и учета ЭЭ

Разрабатываемое в дальнейшем программное обеспечение функционирования системы представляет собой биллинговую систему расчета абонентов с РЭС. Для функционирования предлагаемой компьютеризированной системы осуществлен выбор счетчиков электроэнергии, интерфейсов, показано, как осуществляется кодирование

УКТ. Предлагаемая система позволяет полностью исключить незаконные подключения в обход приборов учета и автоматизировать съем данных [5].

Все функции разработанной системы контроля состояния распределительной сети в пределах узла потребления ЭЭ реализованы на разработанном с участием автора УКТ. Вид аномального режима может быть оценен по величине токов небаланса. При НОЭЭ эти токи могут достигать 5-40 А. Информационная часть системы реализована на ПК диспетчерского пункта управления электрической сетью.

Для оценки эффективности применения разработанного УКТ определены затраты по его созданию. Вычислены стоимость электронных компонентов для сборки одного устройства, затраты на изготовление одного устройства и его монтаж, единовременные затраты на разработку рабочей документации, изготовление и испытание опытно-промышленного образца. В результате выполненных расчетов получена стоимость одного УКТ 430 гривен. Работа выполнялась для районных распределительных сетей, число потребителей электроэнергии которых составляет ориентировочно 100 тысяч. Число УКТ, необходимых для полного контроля режимов линий, составит 200 тыс. шт. Их общая стоимость составит

$$C_{об} = 200000 * 430 \approx 86 \text{ млн. грн.}$$

Общее потребление ЭЭ всеми потребителями в год составляет

$$K = 100000 * 12 * 100 = 120 \text{ млн. кВтч}$$

В этом выражении 12 – число месяцев в году, 100-среднее количество ЭЭ, потребляемое одним потребителем в месяц.

Полное устранение хищений ЭЭ составляет 30 % от общего числа потреблённой, но не учтённой ЭЭ и составит в данном случае $k = 0,3 * K = 36 \text{ млн. кВтч.}$

При стоимости одного кВтч ЭЭ 0,714грн экономический эффект составит $0,714 * k = 25704000 \text{ грн.}$

Срок окупаемости составит $T = 86000000 / 25704000 \approx 3,35 \text{ года.}$

Для энергетики нормативный срок окупаемости капитальных вложений равен 8,3 года, следовательно, данную систему можно внедрять.

Поскольку на сегодняшний день не существует общепринятого подхода к расчету эффективности использования информационных технологий в организации, проведенная систематизация существующих методик выявила, что они раскрывают разные параметры эффективности, как правило, результаты их применения разнородны и несогласованны. Большинство из предлагаемых методик заимствованы из финансового анализа и направлены только на оценку финансового эффекта от использования ИТ. Кроме того, в существующих методиках предполагается, что анализ эффективности проводится один раз после окончания внедрения ИТ-проекта, что не позволяет планировать и управлять эффективностью на стадиях реализации проекта.

Поэтому для предварительной (качественной) оценки результатов внедрения элементов информационной среды предлагается использовать упрощенный локальный подход, учитывающий технологические решения, разработанные в рамках реализации ИТ-проекта.

Отличительными чертами предлагаемой модели являются: учет факторов, характерных для распределенных информационных систем (КИС); учет факторов жизненного цикла функционирования отдельной КИС в рамках информационной среды; учет факторов использования разработанных технологических решений; использование для оценки интегральных показателей; комплексная оценка совместного использования мультипликативного и аддитивного подходов.

В основе оценки эффективности функционирования распределенных КИС, основанных на порталных технологиях, лежат следующие методологические предпосылки.

1. Системы принадлежат к классу человеко-машинных систем. Следовательно, при исследовании эффективности таких необходимо учитывать параметры и характеристики следующих компонентов: человека (обслуживающего и управленческого персонала и пользователей), машины (программно-аппаратных и информационных средств) и производственной среды.

2. Процесс функционирования системы определяется рядом существенных показателей, параметров и факторов. Оценку рекомендуется выполнять отдельно для крупных функциональных частей, а затем

полученные дифференциальные оценки использовать для формирования интегральных оценок всей системы.

3. Эффективность таких систем должна оцениваться с учетом влияния на процесс их функционирования всех оцениваемых факторов.

Среди факторов, определяющих эффективность функционирования распределенных систем, можно выделить: готовность, надежность, целостность и управляемость.

Определим коэффициенты эффективности исходя из возможности влияния основных факторов жизненного цикла КИС на ее функционирование в информационной среде и используемых технологических решений:

– количество обращений пользователей в IT-службу, повлекших за собой изменение в программном коде относительно общего количества обращений

$$Er_j = (Er1 / Er2)_j; \quad (6)$$

– коэффициент времени 100 % обработки запросов, поступивших в систему, к общему времени работы системы за промежуток времени

$$T_j = (T1 / T2)_j; \quad (7)$$

– коэффициент отказоустойчивости j -й компоненты системы за время эксплуатации системы

$\lambda_j = n_j / N$, где N – общее число компонентов системы;

– коэффициент объема обработанных документов с использованием j -й КИС $V_j = ((V_s - V_b) / V_b)_j$, где V_s – объем документов, обработанный с использованием КИС за определенный период (один рабочий день); V_b – объем документов, обработанный без использования КИС (принимается за базовый);

– коэффициент уменьшения времени обработки одной заявки пользователя с использованием j -ой системы $\tau_j = ((T_s - T_b) / T_b)_j$, где T_s – время обработки одной заявки с использованием КИС; T_b – время обработки одной заявки «вручную»;

– коэффициент управляемости системы при настройках на новую конфигурацию $\phi_j = (T_s / T_{imp})_j$, где T_c – время, затраченное на конфигурирование системы; T_{imp} – время, затраченное на ввод системы в эксплуатацию;

– коэффициент управляемости системы при вводе начальных данных $\eta_j = (T_d / T_{imp})_j$, где T_d – время на ввод начальных данных в систему;

– коэффициент удобства изучения системы конечным пользователем $\alpha_j = (T_l / T_{mnt})_j$, где T_l – время изучения интерфейса системы; T_{mnt} – общее время эксплуатации системы;

– коэффициент удобства выполнения типовой операции пользователем $\beta_j = (n_T T_{op} / N_T T_{wrk})_j$, где T_{op} – время выполнения типовой операции в системе; T_{wrk} – общее время работы в рамках одного сеанса; n_T – количество выполненных типовых операций в рамках одного сеанса; N_T – нормативный показатель;

– коэффициент стоимости владения компьютерным и телекоммуникационным оборудованием $K_{ct} = D_{ct} / D$, где D_{ct} – средства, затраченные на приобретение и установку компьютерного и телекоммуникационного оборудования; D – общий уровень затрат на увеличение основных фондов;

– коэффициент стоимости владения программным обеспечением $K_{sf} = D_{sf} / D$, где D_{sf} – стоимость приобретения и лицензирования «внешнего» ПО;

– коэффициент стоимости разработки КИС

$K_{dev} = D_{dev} / D_{sc}$, где D_{dev} – стоимость средств, затраченных на разработку системы; D_{sc} – затраты на заработную плату специалистов, разрабатывающих и обслуживающих КИС.

Применим мультипликативный подход и составим оценочные комплексы, характеризующие группы показателей эффективности. Получим набор следующих факторов.

1. Факторы готовности КИС выполнять свои функции: $F_j^1 = \sqrt[3]{T_j \lambda_j}$.
2. Факторы производительности при обработке документов и заявок: $F_j^2 = \sqrt[3]{V_j \tau_j}$.
3. Факторы управляемости системы: $F_j^3 = \sqrt[3]{\varphi_j \eta_j}$.
4. Факторы удобства использования системы: $F_j^4 = \sqrt[3]{\alpha_j \beta_j}$.
5. Факторы стоимости владения программно аппаратными средствами: $F^5 = \sqrt[3]{K_{ct} K_{sf} K_{dev}}$.
6. Фактор сопровождаемости системы: Er_j .

На основе этих оценочных групп составим комплексную оценку показателей эффективности F использования КИС через учет оценки эффективности ее компонент, используя аддитивный подход:

$$F = \frac{F^5}{N} \sum_{j=1}^N (\delta_1 F_j^1 + \delta_2 F_j^2 + \delta_3 F_j^3 + \delta_4 F_j^4 + \delta_5 E_j), \quad (8)$$

где $\sum_k \delta_k = 1$; N – количество систем в рамках информационной среды.

Для расчета интегрального показателя используем данные, полученные в РЭС при поэтапном внедрении элементов информационной среды (табл. 1).

Таблица 2

Средние значения коэффициентов

Фактор	ΣE_{ij}	ΣT_j	$\Sigma \lambda_j$	ΣV_j	$\Sigma \tau_j$	$\Sigma \theta_j$	$\Sigma \eta_j$	$\Sigma \alpha_j$	$\Sigma \beta_j$	K_{ct}	K_{sf}	K_{dev}
Среднее значение	0,132	0,929	0,611	0,287	0,932	0,092	0,219	0,051	0,331	0,017	0,031	0,079

Таблица 3

Суммарные значения оценочных комплексов

Оценочный комплекс	ΣF_j^1	ΣF_j^2	ΣF_j^3	ΣF_j^4	ΣF^5	$\tilde{F}$
Значение	0,751	0,516	0,133	1,121	0,042	1,582

Поскольку в течение рассматриваемого периода количество элементов среды постоянно менялось, используем для окончательных вычислений усредненные данные. Значения показателей измерялись в результате руководства группой разработчиков, а также брались из открытых источников.

Считая, что все коэффициенты δ_k равны между собой, на основании вычисленных значений оценочных комплексов (табл. 2) получаем значение среднего комплексного показателя эффективности:

$$F = \frac{\tilde{F}}{6} = 0,263, \text{ что в процентном отношении составляет } 26,3 \% [6].$$

Несмотря на то, что предложенная модель опирается на получение только количественных оценок эффективности в достаточно узкой области использования информационных технологий и почти не учитывает финансовые показатели организации, полученные оценки достаточно хорошо согласуются с общепринятыми показателями (от 20 % до 45 % в зависимости от набора решаемых задач автоматизации).

Выводы. На сегодняшний день не существует общепринятого подхода к расчету эффективности использования информационных технологий в организации. Проведенная систематизация существующих методик выявила, что они раскрывают разные параметры эффективности, как правило, результаты их применения разнородны и несогласованны. Большинство из предлагаемых методик заимствованы из финансового анализа и направлены только на оценку финансового эффекта от использования ИТ. Кроме того, в существующих методиках предполагается, что анализ эффективности проводится один раз после окончания внедрения ИТ-проекта, что не позволяет планировать и управлять эффективностью на стадиях реализации проекта.

Однако использование таких методик представляет собой отдельную долговременную и сложную задачу, требующую наличия высококвалифицированных специалистов, определенных технических и финансовых ресурсов, а зачастую и серьезного детального исследования конкретного предприятия.

Поэтому для предварительной (качественной) оценки результатов внедрения элементов информационной среды можно использовать упрощенный локальный подход, учитывающий технологические решения, разработанные в рамках реализации ИТ-проекта.

В статье решена актуальная научно-техническая задача проведения оценки эффективности ИТ-технологии в разработанной КИС контроля и учета несанкционированного отбора электроэнергии в распределительных электрических сетях на основе созданного УКТ, предназначенного для бесконтактного измерения токов в сети и беспроводной передачи информации о величине токов на центральный пункт управления.

Представлен сравнительный анализ методов оценки эффективности информационных технологий. Предлагается математическая модель оценки эффективности на основе упрощенного подхода для разрабатываемой компьютеризированной информационной системы распределительной сети. Демонстрируется применение модели для расчета интегрального показателя на основе данных разрабатываемой системы при поэтапном внедрении информационной среды.

Полученные оценки достаточно хорошо согласуются с общепринятыми показателями (от 20 % до 45 % в зависимости от набора решаемых задач автоматизации).

Список литературы:

1. Оценка экономической эффективности информационной технологии [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://studyport.ru/ekonomika/otsenka-ekonomicheskoy-effektivnosti-informatsionnoy-tehnologii>.
2. Коваленко Е.А. Преодоление парадокса окупаемости информационных технологий на уровне организации // Е.А. Коваленко // «Российский академический журнал». – 2013. – № 4 (Том 26).
3. Мельник Л.Г. Экономика информации и информационные системы предприятия / Л.Г. Мельник, С.Н. Ильяшенко, В.А. Касьяненко / Сумы: Университетская книга, 2004. – 200 с.
4. Пат. 47879 Україна, МПК G 02 J 13/00. Структурна схема визначення місць несанкціонованого підключення до лінії електропередачі / Л.О. Добровольська, О.О. Черевко; Державний вищий навчальний заклад «Приазовський державний технічний університет» (Україна). – № u200909592; заявл. 18.09.2009; опубл. Бюл. № 4 від 25.02.2010.
5. Пат. 102026 Україна, МПК H02J 13/00. Пристрій для автоматичного контролю режимів розподілу струмів в низьковольтних електричних мережах / В.С. Зайцев, О.О. Черевко, Л.О. Добровольська; Державний вищий навчальний заклад «Приазовський державний технічний університет» (Україна). – № a201201184; заявл. 06.02.2012; опубл. Бюл. № 10 від 27.05.2013.
6. Гудов А.М. Оценка эффективности внедрения IT-технологий в организации / А.М. Гудов // «Вестник Кемеровского университета». – 2014. – № 2.

3.4. ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА ТА ЙОГО ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

***Анотація.** Досліджено й узагальнено теоретичні та методичні основи ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. Розглянуто і проаналізовано сучасні проблеми формування економічної ефективності виробництва молока та фактори, що впливають на їх вирішення. Проаналізовано сучасний стан виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Харківської області. Обґрунтовано напрями підвищення економічної ефективності виробництва молока. Встановлено, що спеціалізація і концентрація є ефективною формою організації сільського господарства і дають можливість зосередити виробництво молока на окремих територіях і підприємствах, які максимально враховують природно-кліматичні умови, наявність трудових ресурсів, розміщення переробних підприємств і ринків збуту готової продукції та суттєво впливають на прибутковість виробництва молока. Доведено суттєвий вплив на підвищення ефективності виробництва молока оптимальної структури витрат, яка повинна регламентуватися бюджетами. Визначено важливість належної державної підтримки для економічно вигідного виробництва продукції тваринництва. Обґрунтовано важливість інформаційного забезпечення управління виробництвом молока для підвищення його ефективності.*

Вступ. Молокопродуктовий підкомплекс є важливою складовою агропромислового комплексу України, який визначає рівень забезпечення населення продуктами харчування. Саме тому на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України актуальним питанням є пошук шляхів ефективного функціонування продовольчого ринку, в якому молочна продукція, обумовлена біологічною цінністю, становить значну частину продуктів харчування.

Теперішній стан молочної галузі України далекий від задовільного, про що свідчить зношена матеріально-технічна база, морально і фізично застаріле обладнання тваринницьких ферм, обмеженість

економічних ресурсів для вкладення інвестицій у галузь. Особливої актуальності зазначена проблема набуває в умовах членства України в СОТ, де панує конкурентна боротьба за ринки збуту молочної продукції як між внутрішніми товаровиробниками, так і між зовнішніми імпортерами молокопродуктів. Єдиним шляхом виходу галузі з кризи може бути запровадження реального та ефективного механізму інноваційної діяльності на кожному молочнотоварному виробництві в межах обраної стратегії розвитку та спрямування зусиль влади, науковців, спеціалістів на відродження спеціалізованих великотоварних виробників молока.

Обґрунтованість економічних рішень стосовно розвитку молочного скотарства значною мірою залежить від результатів достовірного обліку та якісного аналізу, які є передумовою вибору найкращого варіанта вирішення поставлених завдань і прийняття оптимальних управлінських рішень, що забезпечує розробку альтернативних підходів при реалізації управлінських процесів досягнення кінцевих цілей і результатів діяльності підприємства, спрямованих на підвищення ефективності виробництва молока.

Незважаючи на ґрунтовні наукові розробки щодо ефективності виробництва молока таких фахівців, як В.Г. Андрійчук, П.С. Березівський, О.І. Гуторов, М.Ф. Огійчук, Є.І. Чигринов, В.Й. Шиян, Н.І. Шиян та інші, проблеми належного аналітичного забезпечення управлінських рішень стосовно підвищення ефективності виробництва молока не отримали вичерпного розв'язання, а тому й надалі залишаються актуальними. Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних положень і розробка науково-практичних рекомендацій щодо визначення шляхів підвищення ефективності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах. Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання: визначити сучасні проблеми формування економічної ефективності виробництва молока; дослідити напрями підвищення ефективності виробництва молока; ознайомитися з інформаційним забезпеченням управління виробництвом молока.

*Сучасні проблеми формування
економічної ефективності виробництва молока*

В аграрному секторі економіки серед багатьох нерозв'язаних проблем підвищення економічної ефективності виробництва молока гостро постала проблема конкурентоспроможності. Внутрішній молочний ринок України завдяки діючій системі імпорتنих та експортних обмежень на 90-95% забезпечується вітчизняним виробництвом. Конкурентоспроможність окремих видів сільськогосподарської продукції, як правило, забезпечується за рахунок демпінгування цін. А такі чинники конкурентоспроможності як: ефективність роботи державних інституцій, стан матеріально-технічного забезпечення галузі, відповідність вітчизняної продукції санітарним та іншим нормам, на низькому рівні оцінюються міжнародними експертними організаціями. Після вступу України до СОТ, через низьку конкурентоспроможність вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, робить їхній вихід на зовнішні ринки дуже обмеженим. Також можна відзначити, що з набуттям Україною членства в СОТ збільшились можливості доступу на внутрішній ринок України іноземних товаровиробників [1].

Для оцінки кон'юнктури ринку молока та молочної продукції слід провести дослідження їх конкурентоспроможності, динаміку попиту, обсяги виробництва та цінову ситуацію на ринку молока та молочної продукції. При проведенні аналізу цінової ситуації необхідно проаналізувати рівень та динаміку закупівельних цін на молоко – сировину, оптових цін на молочну продукцію в розрізі переробних підприємств, співвідношення роздрібних цін та канали реалізації продукції. Щодо внутрішніх резервів підвищення конкурентоспроможності, то необхідно звернути увагу на підвищення технічної та економічної ефективності переробного сектору, збільшення концентрації виробництва та доведення рівня гігієни та якості продукції до вимог законодавства ЄС [2].

На підвищення конкурентоспроможності молочної продукції сільськогосподарських виробників впливають такі фактори: удосконалення кормової бази, впровадження селекційно – племінної роботи в молочному скотарстві, втілення комплексу заходів щодо підвищення якості молока, застосування досвіду кращих підприємств молокопродуктового

підкомплексу, удосконалення митно – тарифного захисту вітчизняних виробників молочної продукції, цінова стабілізація на ринку для виробників молока, введення пільгового кредитування, сприятливе оподаткування та страхування вітчизняних виробників молока, забезпечення молочного підкомплексу кваліфікованими кадрами [3].

Постійне підвищення стандартних вимог до якості молочної продукції та членство у Світовій організації торгівлі змушує до укрупнення виробництва, яке спостерігається у всіх розвинених країнах. В них технології виробництва і переробки молока механізовані й автоматизовані, одержують продукцію вищого гатунку в обсягах, передбачених квотами (державними, регіональними). Перспектива розвитку галузі не за господарствами населення та дрібними виробниками, а за великотоварними молочними фермами та індустріальними технологіями. Проведені дослідження доводять той факт, що необхідно створювати нову законодавчу базу для пріоритетного розвитку великих та середніх сільськогосподарських підприємств та державної їх підтримки [4].

З боку держави, позитивним фактором регулювання ринку молока, було прийняття та впровадження нового ДСТУ 3662:2015 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови» від 01.01.2017 р., який направлений на поліпшення якості молочної сировини та відповідає міжнародним стандартам якості молока. Також було схвалено базисні норми масової частки жиру й білка в молоці незбираному, встановлено рівень співвідношення вартості жиру та білка у структурі ціни молока на основі фактичного співвідношення з урахуванням ринкових цін. Для виробництва спеціальних продуктів дитячого харчування з боку держави надходять доплати за екологічно чисте молоко [5].

Погоджуємося з тим, що спеціалізовані високопродуктивні молочні породи корів, які в умовах сучасних промислових технологій дадуть змогу виробляти потрібну кількість молока, необхідно розташовувати поряд з великими промисловими містами, такими, як Харків. За умови правильного розміщення порід економічна ефективність виробництва молока виражається в додатковому прибутку за рахунок зниження собівартості вироблюваної продукції, скороченні витрат переробної промисловості й поліпшення якості продукції [3].

Шлях агропромислового комплексу України до світового економічного простору вимагає забезпечення якості виробленої продукції, яка є основою конкурентоспроможності вітчизняних виробників молока. В свою чергу основою забезпечення якості готової продукції є проведення реконструкції сировинної бази. Модернізація виробництва повинна брати початок з втілення високоякісної сировинної бази, племінного поголів'я та високопродуктивного молочного стада. Дієві державні дотації поряд з інтеграцією сільськогосподарських товаровиробників з переробними підприємствами будуть дієвим стимулом відродження та підвищення конкурентоспроможності молочного скотарства [6].

Однією із проблем розвитку галузі молочного скотарства, яка впливає на рівень її ефективності є проблема недосконалості міжгалузевих економічних відносин, зокрема цінового механізму. За період переходу економіки країни до ринкових відносин ціни на промислові товари зросли у 7 разів більше, ніж на сільськогосподарську продукцію. Внаслідок такого диспаритету цін з аграрного сектору було «вимито» понад 680 млрд. грн., які пішли на користь інших галузей економіки. Все це призвело до значного зменшення ресурсів для забезпечення відтворювального процесу галузі, а саме на формування її матеріально – технічної бази. Для забезпечення її вирішення, що позитивно вплине на рівень конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектора, необхідне повніше забезпечення вітчизняних потреб власною продукцією з нижчою собівартістю та сприятливими ринковими цінами [7].

Проблема якості молока та розвитку молочного скотарства в Україні вимагає термінового її вирішення, оскільки зволікання може звести нанівець не тільки молокопереробну галузь, а й ставить під загрозу продовольчу безпеку країни.

Країни Європейського Союзу, щодо своїх виробників молока, мають дуже жорсткі вимоги щодо якості продукції. Приймають молоко тільки винятково високої якості, це дає змогу виробникам розраховувати на високу закупівельну ціну та на захист від імпоротної продукції. Ці та інші фактори впливають на прибуткове виробництво продукції молочного скотарства в країнах ЄС. Підвищення закупівельних цін на молоко до рівня європейських в Україні найближчим часом вважається не реальним, оскільки відповідно зростуть ціни на продукти

переробки молока, а це в свою чергу негативно вплине на купівельну спроможність населення та на попит на молочні продукти, що в кінцевому рахунку впливає на виробника. Для пристосування вітчизняного молочного сектору до вимог ЄС державі необхідно нести значні витрати, які вимірюватимуться десятками мільярдів гривень, що є дуже великим навантаженням на державний бюджет України, але з часом все ж таки від цього тільки виграють і вітчизняні виробники молока, і головне, споживачі [8].

Якість молока в Україні значно поступається європейському рівню. На внутрішньому та зовнішньому ринках України саме якість вітчизняного молока є найбільшою проблемою на шляху до забезпечення конкурентоспроможності виробленої молочної продукції та підвищення ефективності виробництва молока. Вирішення цієї проблеми, на думку О.А. Козак, полягає в запровадженні дієвого механізму державної підтримки, контролю за виробництвом високоякісної продукції, прийняття заохочувальних заходів як переробними підприємствами, так і самими виробниками [9].

Досвід успішних молочних господарств переконує, що шлях до успіху лежить через якість. Мається на увазі не лише якість самої продукції, а й якість роботи підприємства в цілому. Якщо в попередні роки на сільськогосподарських підприємствах приймалися компромісні рішення щодо обсягів виробленого молока, витрати, термін поставки, то на даний момент часу в першу чергу є якість (продукції, роботи, підприємства) і вся діяльність спрямована меті досягнення якості. Ще у 1950 році Едвард Демінг, відомий спеціаліст з питань якості, зазначав, що 85% вирішення проблеми якості продукції залежить від того, яка система управління якістю [10].

За умов інтеграції України в європейське та міжнародне співтовариство та зі вступом України до СОТ, сільськогосподарські товаровиробники мають впровадити за короткий термін досвід щодо якості молочної продукції, який накопичувався десятиріччями. Ось чому перед виробниками та переробниками молока жорстко постають проблеми забезпечення безпечною та якісною продукцією, рішення яких залежить від ефективного застосування системи управління якістю на підприємстві.

Ми погоджуємося з думкою вчених про те, що дрібні товаровиробники не зможуть повністю забезпечити та гарантувати продовольчу безпеку України, отже стратегію розвитку молочного скотарства треба орієнтувати на великотоварні спеціалізовані підприємства.

Через неспроможність ринку вирішити проблему порівняльної ефективності виробництва товарів, в сучасних умовах розвиток галузі молочного скотарства в Україні потребує ефективного втручання державного механізму регулювання. Державі просто необхідно стимулювати створення великотоварних ферм для підвищення конкурентоспроможності молока, оскільки виробити молоко європейської якості, можливо тільки за умови оснащення господарства автоматизованими доїльними залами, лабораторіями, які слідкують за якістю надоеного молока, тобто всього, що є на великотоварних сільськогосподарських підприємствах [11].

На підвищення прибутковості виробників молока можуть позитивно вплинути вдосконалення партнерських відносин в агропромисловому комплексі, оскільки тут формування фінансових результатів відбувається під взаємним впливом переробної галузі та сільськогосподарських товаровиробників.

В ринкових умовах господарювання ціна на продукцію формується на підставі попиту та пропозиції. При цьому собівартість виступає структурною частиною ціни виробленої продукції, що безпосередньо впливає як на конкурентоспроможність, так і на економічну ефективність виробництва. Реальним індикатором ефективності роботи підприємства є співставлення ціни товару з існуючими витратами. Чим об'єктивніше та оперативніше буде проведений аналіз як фактичного стану, так і можливих змін собівартості продукції тваринництва та економічної ефективності виробництва, тим вірогідніше прийняття важливих рішень по підтримці необхідного рівня конкурентоспроможності. Виходячи з цього, дуже важливо вчасно визначати можливі зміни показників економічної ефективності. Завдяки механізму оперативного визначення собівартості й рентабельності за певний період залежно від змін виробничих витрат та ціни реалізації, маємо можливість своєчасно здійснювати необхідні заходи по утриманню конкурентоспроможності продукції тваринництва, як однієї із основних функцій собівартості, на рівні підприємств та галузі в цілому [12].

Сучасний рівень цін на молоко та молокопродукти не робить їх доступними для всіх верств населення, а з іншого боку навіть не сприяє розширеному відтворенню та розвитку господарства, що призводить до банкрутства господарства, оскільки не забезпечується відшкодування витрат, понесених на виробництво молока у господарстві. Тому в умовах переходу до ринкової економіки необхідно удосконалювати систему ціноутворення, реалізувати сприятливу державну цінову політику.

Отже, розглянувши різні аспекти розвитку молочної галузі, можна зазначити, що сучасною проблемою формування економічної ефективності молока є низька рентабельність його виробництва, яка гальмує розширене ведення молочного скотарства сільськогосподарськими виробниками. Також сюди можна віднести стабільне зменшення поголів'я корів молочного стада, яке в свою чергу тягне за собою зменшення виробництва молока та зниження його якості, що впливає на виробництво конкурентоспроможної продукції, а також сезонність виробництва.

Підсумовуючи погляди вищенаведених авторів стосовно сучасних проблем підвищення економічної ефективності виробництва молока можна констатувати, що сподіватися на перспективи й позитивні результати діяльності сільськогосподарських підприємств з виробництва молока можна лише за умови удосконалення економічного механізму в народногосподарському комплексі, за якого дотримуватиметься принцип паритетності у відносинах між різними секторами економіки.

Напрями підвищення ефективності виробництва молока

Як свідчать статистичні показники ситуація в молочному скотарстві ще далека від стабільної. Продуктивне поголів'я корів продовжує зменшуватися, внаслідок чого зменшується і виробництво, і споживання молочної продукції, а рівень рентабельності виробництва молока залишається недостатнім для забезпечення розширеного відтворення. Таким явищем передує низька ефективність виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах, тому що виробники

втрачають інтерес до виробництва, а інвестори – до вкладення коштів у галузь з причини довгої окупності та невисоких прибутків.

Тому одним із важливих завдань сільського господарства України є вихід із кризового стану виробництва молока. Для подолання кризового стану молочної галузі існує необхідність приділяти більше уваги збільшенню виробництва молока та його реалізації, підвищенню продуктивності корів та їх відтворенню, удосконаленню маркетингової системи виробництва та збуту молочної продукції [13, 14].

Для того, щоб збільшити обсяги виробництва молока, необхідно в першу чергу досконало проаналізувати фактори, які на нього впливають, а вже потім впроваджувати сучасні технології утримання тварин, удосконалювати племінний склад продуктивного стада, поліпшувати кормову базу. Всі ці заходи дадуть змогу знизити собівартість виробництва та наростити обсяги виробництва молока. Також з метою подолання кризової ситуації в молочній галузі, товаровиробник має діяти на ринкових засадах за активною допомогою держави та її владних структур. В даному випадку функції держави повинні бути чітко визначені. Це, по-перше, створення законодавчої бази національного молочного підкомплексу, по-друге застосування податкової системи та основних принципів цінової політики, яка забезпечувала б еквівалентний обмін, по-третє – збалансування виробництва та реалізації тощо [15].

Для вітчизняного виробника молочної продукції умови вступу до СОТ дуже жорсткі, і Україна має обмежену можливість захисту внутрішнього ринку молока від імпоротної продукції. В таких жорстких умовах є ефективні заходи щодо підтримки вітчизняних виробників молока, серед яких особливої уваги заслуговує пришвидшення гармонізації діючого законодавства з європейським в розрізі стандартизації та впровадженні у вітчизняне виробництво молока цих міжнародних стандартів. Без цього буде проблематичним створення зони вільної торгівлі з ЄС [16].

Вступ України до СОТ вимагає пристосування національних законодавчих та нормативних документів до європейських стандартів. Ринок молока Європейського союзу ставить жорсткі критерії оцінки сировини та кінцевої продукції. Прийнятий Закон України «Про молоко та молочні продукти» від 24 червня 2004 року [17] регулює

взаємовідносини між виробниками молока та молочних продуктів з державними органами, висвітлює організаційні та правові основи по забезпеченню якості та безпеки молока і молочних продуктів для життя й здоров'я населення та довкілля, регламентує санітарні норми та правила, вимоги нормативних документів до пакування й маркування молочної сировини і молочних продуктів.

Податкова політика є важливим економічним фактором розвитку скотарства. Вона повинна бути істотним регулятором темпів виробництва, впровадження інвестицій, балансу доходів виробників молока та умов господарювання. Тому виникає необхідність удосконалення системи оподаткування сільськогосподарських підприємств, а саме: посилювати стимулюючі функції податків щодо цільового використання коштів на розширене відтворення, спростити механізм оподаткування для фермерських господарств, щоб надати можливість вибору оптимального способу оподаткування, виходячи з конкретних умов [18].

Важливу роль у підвищенні ефективності виробництва молока відіграють концентрація і спеціалізація, які на думку вчених є важливими чинниками щодо підвищення рівня прибутковості виробництва продукції скотарства. Спеціалізація, як ефективна форма організації сільського господарства, дає можливість зосередити виробництво певних видів продукції на окремих територіях і підприємствах і одержати завдяки цьому більш ефективні результати господарської діяльності. Уже багато років у світовому сільському господарстві простежується тенденція до поглиблення спеціалізації сільськогосподарського виробництва на всіх рівнях його організації, але в Україні простежується тенденція спаду рівня великотоварного спеціалізованого виробництва. Головною причиною не отримання бажаних результатів з моменту початку аграрної реформи та збитковості галузі сільського господарства вважається зниження рівня концентрації виробництва.

На підвищення прибутковості молочного скотарства значною мірою впливає концентрація виробництва, яка створює умови для зменшення собівартості продукції. Оскільки рівень концентрації та спеціалізації корелюють між собою, то й спеціалізація також впливає на прибутковість виробництва молока. З цього виходить, що економічно вигідним є варіант при досягненні оптимального рівня як концентрації, так

і спеціалізації, оскільки спеціалізація може бути економічно виправдана тільки при достатньо великих розмірах підприємства [19].

До поглиблення спеціалізації підприємств спонукає конкуренція між сільськогосподарськими товаровиробниками, що значно посилюється в умовах насиченого продовольством ринку. Зрештою кожне підприємство концентрується на виробництві тих видів продукції, які є конкурентоспроможними і забезпечують його економічне існування.

Важливим фактором впливу на спеціалізацію та концентрацію є наявність ринків збуту, оскільки сільськогосподарські підприємства будуть виробляти тільки ту продукцію, на яку є стабільний попит. Ось чому навколо великих міст необхідно формувати приміські зони з овочевим, молочним та м'ясним напрямом спеціалізації.

В умовах високого рівня концентрації, зазначає Н.І. Шиян, збільшення витрат на виробництво та раціональне використання коштів супроводжується підвищенням окупності [20].

Однією з головних перспектив розвитку молочного скотарства в Україні є виробництво молока на базі великотоварних господарств з подальшою переробкою в потужних промислових підприємствах, оскільки як показує практика, внутрішньогосподарська переробка виробленого молока в незначних обсягах є як правило збитковою.

Створення агрохолдингів, як альтернативу великотоварним сільськогосподарським підприємствам, пропонує А.О. Гуторов. Після проведення ним аналізу діяльності агрохолдингів України, автор робить висновок, що дана форма господарювання має великі переваги над іншими сільськогосподарськими підприємствами. В агрохолдингах підвищення рівня економічної ефективності відбувається завдяки кращій фондооснащеності виробництва, присутності вільних коштів, які в свою чергу інвестуються в інноваційні технології утримання худоби. У великих агропромислових формувань є можливість створювати замкнутий цикл виробництва, оскільки у них в наявності є власні зберігаючі, переробні та транспортні потужності. Це дає змогу використовувати усі переваги великих сільськогосподарських підприємств над малими за рахунок раціональної спеціалізації, концентрації та агропромислової інтеграції виробництва [21].

Одним з головних показників концентрації виробництва є кількість поголів'я, яке припадає на господарство.

Для підвищення обґрунтованості управлінських рішень стосовно концентрації і спеціалізації, поліпшення й застосування раціональної структури витрат виробництва молока нами здійснено якісний аналіз впливу спеціалізації і концентрації на ефективність виробництва молока. Установлено, що спеціалізація є ефективною формою організації сільського господарства і дає можливість зосередити виробництво молока на окремих територіях і підприємствах, які максимально враховують природно-кліматичні умови, наявність трудових ресурсів, розміщення переробних підприємств і ринків збуту готової продукції, зацікавленість інвесторів у модернізації та обладнанні тваринницьких ферм. Рівні концентрації та спеціалізації тісно корелюють між собою і суттєво впливають на прибутковість виробництва молока, що свідчить про пріоритетність цих чинників під час прийняття управлінських рішень [22, 23].

Проведений нами аналіз підтвердив, що в умовах сьогодення більш ефективними з виробництва молока є ті підприємства, які спеціалізуються на виробництві продукції великої рогатої худоби. У тих сільсько-господарських підприємствах, які займаються виробництвом молока, такого поглиблення можна досягти за рахунок збільшення поголів'я молочних порід, вирощування власного племінного молодняку та впровадження нової техніко-технологічної бази, яка використовується для отримання молока від корів. Одним з головних показників концентрації виробництва є кількість поголів'я, яка припадає на господарство. Результати наших досліджень свідчать про чітку залежність між зростанням кількості корів на одне господарство і їх продуктивністю. Показовою також є рентабельність виробництва молока. Найвищий її рівень притаманний господарствам, в яких зосереджено від 300 до 500 корів. Майже такий же рівень рентабельності спостерігається в господарствах із середнім поголів'ям близько 1400 голів. Наведені дані свідчать, що концентрація поголів'я корів суттєво впливає на дохідність виробництва молока [22].

Підтвердженням наведеного висновку є дані аналізу групування виробників молока за питомою вагою реалізованого молока в струк-

турі товарної продукції [22]. Дослідження свідчать, що в підприємствах, де питома вага виробництва молока перевищує 38%, середньорічний надій на одну корову був більше 5 тис. кг, виробництво молока було прибутковим. У групі, де питома вага його в структурі товарної продукції перебільшувала 48%, рівень рентабельності був найвищим. У той же час підприємства з питомою вагою молока в структурі товарної продукції до 8% мали середньорічний надій на рівні до 3 тис. кг від однієї корови при збитковості виробництва. При цьому в них на значно нижчому рівні, ніж в середньому по області, була і ціна реалізації, що є свідченням виробництва продукції нижчої якості [22].

Надзвичайно суттєвим для прийняття управлінських рішень в контексті підвищення ефективності виробництва молока є вибір найбільш раціональної структури витрат, яка повинна регламентуватися бюджетами: прямих витрат, оплати праці, загальновиробничих витрат та витрат на реалізацію продукції. Бюджети повинні враховувати досягнутий рівень виробництва, прогресивну технологію виробництва молока на великотоварних фермах, співвідношення власних і покупних кормів, екологічні заходи тощо [24].

Отже, для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції необхідно розробити і впровадити у виробництво такий важливий елемент мотиваційного механізму, як мінімізація витрат. В основу витрат треба закласти введення прогресивних технологій утримання й догляду за сільськогосподарськими тваринами, організацію ефективного кормовиробництва, підвищення продуктивності худоби, покращення селекційної та ветеринарної роботи, а головне – здійснення постійного контролю на всіх стадіях виробничого процесу.

Важливою умовою підвищення мотивації виробництва молока і його ефективності є обґрунтована система цін і ціноутворення, яка реалізується через виробничі відносини між виробниками молока, переробними підприємствами, торговельною мережею та державою. За всіх умов система цін повинна забезпечити молочній галузі рівень рентабельності, достатній для розширеного відтворення на базі науково-технічного прогресу. Саме тому цінова політика в аграрному секторі повинна включати в себе вільне ціноутворення на молоко, державне регулювання ринку молока, посилення антимонопольного контролю за

цінами на засоби виробництва, енергетичні носії та послуги для сільськогосподарських товаровиробників. На формування ціни в молочному скотарстві значною мірою впливає низька транспортабельність і швидке псування молока, що призводить до вразливості виробника; не завжди дотримуються вигідні партнерські стосунки між сільськогосподарськими підприємствами та молокопереробними підприємствами. Особливо це спостерігається у весняно-літньому сезоні, коли різко зростає виробництво молока і наявний незбалансований на нього попит. Також на ціноутворення в молочному скотарстві суттєво впливає якість молока, яка регулюється ДСТУ 3662:2015 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови» від 01.01.2017 р. [25]. Відповідно до цього стандарту, встановлено вимоги щодо прийняття молока за кислотністю, температурою, вмістом сухих речовин – інгібіторів, залишковою кількістю пестицидів та за деякими іншими показниками, які передбачено для відображення у спеціалізованих формах первинних документів в момент передачі молокопереробному підприємству. Саме такі первинні документи розроблено за нашою участю і впроваджено в усіх сільськогосподарських підприємствах, що виробляють і реалізують молоко.

Для економічно вигідного виробництва продукції тваринництва необхідна належна державна підтримка, оскільки без неї сільськогосподарські товаровиробники будуть вимушені йти на скорочення поголів'я продуктивної худоби і внаслідок цього зменшуватиметься обсяг виробленої продукції. З нашої точки зору механізм дотування повинен, з одного боку, бути простим, а з другого – гнучким, тобто таким, який би стимулював підприємства до підвищення інтенсивності виробництва. Встановлено, що для економічно вигідного виробництва молока потрібна така державна підтримка, яка б сприяла стимулюванню підприємств до підвищення ефективності його виробництва. Запропоновано методичний підхід щодо механізму формування дотацій для виробників молока, який передбачає наявність постійної та змінної частин.

У подальшому ці суми можуть бути скореговані відповідно до рівня інфляції та ситуації на ринку молока. Диференціація державних дотацій виробникам молока буде сприяти їх зацікавленості як у підвищенні продуктивності корів, так і в розширенні виробництва молока [26].

На рівні сільськогосподарського підприємства важливою складовою ефективності підприємницької діяльності з виробництва молока, а отже, і значним резервом її підвищення є організація виробничого процесу. У конкретних умовах підприємствам слід контролювати і аналізувати всі аспекти, що визначають ефективність організації робіт – від рівня робочого місця окремого робітника чи спеціаліста до рівня підгалузі – молочне тваринництво та підприємства в цілому. Для виробничих підрозділів особливу увагу треба звертати на можливість застосування режиму економії виробничих запасів, праці, енергоносіїв нормативи використання яких повинні бути закладені в технологічних картах та бюджетах: виробництва; прямих матеріальних витрат; прямих витрат на оплату праці; накладних витрат на управління виробництвом молока; собівартості; бюджетного звіту про фінансові результати. Лише за таких умов можливе підвищення економічної ефективності виробництва молока і раціональне застосування її показників.

Інформаційне забезпечення управління виробництвом молока

Розвиток ринкових відносин в аграрній сфері, приєднання України до Світової організації торгівлі та поява певних ризиків для сільськогосподарських підприємств зумовлюють необхідність створення такої інформаційної системи, яка б забезпечувала надходження достовірної й оперативної інформації для прийняття своєчасних управлінських рішень керівництвом з метою підвищення ефективності виробництва й реалізації продукції в сільськогосподарських підприємствах. У цих умовах управлінський облік є важливим інструментом управління агробізнесом і підвищення його якості [27].

Технологічні особливості, властиві аграрному сектору, й недостатня розробленість організаційно-методичних положень формування системи управлінського обліку ускладнюють організацію інформаційного забезпечення системи управління виробничими процесами, знижують оперативність управління.

Це вимагає розробки принципово нових підходів до управління підприємством, спрямованих на формування та забезпечення успіш-

ної реалізації конкурентної тактики і стратегії підприємницької діяльності. Процес прийняття управлінських рішень потребує постійного удосконалення організаційно-методичних основ управлінського обліку. Для налагодження ефективної системи інформаційного забезпечення керівників необхідною інформацією доцільно впроваджувати систему управлінського обліку. Управління витратами на сільсько-господарських підприємствах є важливим засобом побудови системи обліку витрат [27].

Важливою умовою економічної ефективності виробництва молока є забезпечення посадових осіб інформацією для прийняття правильних управлінських рішень стосовно найважливішої галузі продуктивного тваринництва, якою є скотарство. Тому створення раціональної методології бухгалтерського обліку в сільськогосподарських підприємствах, яка б відповідала національним інтересам держави та конкретним товаровиробникам молока особливого значення набуває систематизована на підставі первинних документів інформація, що міститься в бухгалтерських регістрах синтетичного та аналітичного обліку передбачених певною формою обліку. Така інформація повинна об'єднувати в собі практично всі функції управління витратами та доходами при біологічному перетворенні в тваринництві, а саме: облік, бюджетування, координацію, контроль, аналіз, прийняття рішень.

З огляду на те, що головною особливістю сучасної економічної думки є спрямованість її на раціональне ведення підприємницької діяльності на рівні підприємства в умовах обмеженості ресурсів, необхідності досягнення високих кінцевих результатів з оптимальними витратами і ефективним управлінням активами, то особливу увагу необхідно приділити постійному контролю, який відбувається в процесі виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення та узагальнення інформації про діяльність підприємства за тією чи іншою формою бухгалтерського обліку.

Стаття 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999р. (зі змінами та доповненнями) [28] передбачає, що підприємство самостійно обирає форму бухгалтерського обліку як повну систему регістрів обліку, порядку та способу реєстрації та узагальнення інформації в них з дотриманням єдиних

засад, встановлених цим Законом, та з урахуванням особливості своєї діяльності і технології обробки облікових даних.

Вірно вибрана форма обліку повинна забезпечити:

- збір, обробку, зберігання та передачу необхідної інформації для оперативного управління підприємством та прийняття рішень з оптимізації процесу шляхом регулювання активів і пасивів підприємства та аналізу його роботи за центрами відповідальності з точки зору прибутку, рентабельності, собівартості, капітальних інвестицій тощо;
- перевірку законності та доцільності господарських операцій, забезпечення збереження активів та ефективність їх використання;
- порівняння загального фінансового результату за даними фінансового обліку з даними управлінського обліку з метою контролю за маркетинговою діяльністю;
- складання внутрішніх звітів, інформація яких призначена для власників та керівників й інших внутрішніх користувачів бухгалтерської інформації, що спрямована на калькулювання собівартості продукції, розробку планів, нормування витрат.

Важливою умовою функціонування системи реєстрів аналітичного і синтетичного обліку є наявність в них алгоритму послідовності реєстрації, накопичення та звірки інформації в розрізі окремих аналітичних та синтетичних рахунків, в основу якої покладено типові та спеціалізовані форми первинних документів. Для сільськогосподарських підприємств України розроблені кафедрою бухгалтерського обліку та аудиту ХНАУ ім. В.В.Докучаєва та затверджені відповідними наказами Міністерства аграрної політики та продовольства України [29, 30, 31] спеціалізовані форми первинних документів, серед яких пріоритетною для контролю якості реалізованого молока переробним підприємством є Товарно-транспортна накладна на перевезення молочної сировини. Характерними реквізитами цієї форми є маса молока в перерахунку на базисний вміст жиру, вміст білка, кислотність і температура молока, ступінь чистоти, густина молока, термостійкість і ґатунок молока. Підприємствам молочної промисловості рекомендовано на підставі товарно – транспортних накладних вести Відомість про закупівлю молока від сільськогосподарського підприємства окремо за кожним господарством, за яким два рази на місяць виписують приймальні квитанції форми № 3 ПК.

При наявності прямих зв'язків між підприємством – виробником молока і підприємством – переробником молока рекомендовано безпосередньо в місцях виробництва мати молочне відділення, обладнане для очищення та охолодження молока, а також лабораторію із визначення його якості.

Взаємовідносини сільськогосподарських підприємств з переробними підприємствами в процесі реалізації молока повинні регулюватися договорами. Одним із розділів договору є розділ «Ціна та порядок розрахунку».

Для систематизації інформації з витрат та виходу продукції, у тому числі з виробництва молока, передбачено журнал-ордер ф. № 5 В с.-г. (за рахунками 23, 24, 39, 91, 92, 93) та реєстри аналітичного обліку за формами №№:

5.5 с.-г. Звіт про витрати та вихід продукції основного виробництва.

5.6 с.-г. Звіт про витрати та вихід продукції (робіт, послуг) інших виробництв.

5.7 с.-г. Звіт про загальновиробничі витрати.

5.8 с.-г. Звіт про адміністративні витрати.

5.9 с.-г. Звіт про витрати на збут.

5.10 с.-г. Зведена відомість до Журналу-Ордеру № 5 В с.-г. [32, 33].

Для визначення складу та розмежування виробничих витрат за економічним змістом, центрами відповідальності, елементами, статтями обліку, суміжними періодами та обліку сільськогосподарської продукції у звіті 5.5 с.-г. про витрати та вихід продукції основного виробництва передбачено два розділи: I. Витрати виробництва (дебет) та II. Вихід продукції (кредит).

У першому розділі витрати за звітний період і з початку року систематизуються за статтями: заробітна плата (дні, людино-години), відрахування на соціальні заходи, матеріальні витрати (паливо, будівельні матеріали, запасні частини, корми, засоби захисту тварин, інші матеріали).

У другому розділі «Вихід продукції (кредит)» систематизується інформація за окремими видами продукції (молоко, приплід, гній), яка оцінюється за справедливою вартістю. Структура звіту 5.5 с.-г. дозволяє визначити в кінці звітної періоду перевищення фактичних

доходів від первісного визнання молока, приплоду телят та гною над витратами (дебет субрахунку 232 «Тваринництво» і кредит субрахунку 710 «Дохід від первісного визнання та зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю»).

Якщо витрати з виробництва продукції молочного стада перевищують суму фактичних доходів від первісного визнання продукції та/або додаткових біологічних активів, то на суму перевищення дебетують субрахунок 940 «Витрати від первісного визнання та зміна собівартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю» і кредитується субрахунок 232 «Тваринництво».

Важливу роль при виробництві сільськогосподарської продукції має правильний облік витрат та управління ними і більш широке застосування практики управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах.

Необхідність впровадження у практику аграрних підприємств системи управлінського обліку активно обговорюється у працях зарубіжних та вітчизняних вчених.

Історично склалось, що бухгалтерська служба на підприємстві має займатись суто реєстрацією господарських операцій, складати фінансову звітність, а економічна служба – аналізувати, здійснювати розрахунки резервів виробництва та планувати діяльність. За контроль внутрішньогосподарської діяльності відповідають ревізійна чи інвентаризаційна комісії, а в окремих випадках – підрозділ внутрішнього аудиту. Усі ці функції спроможний поєднати лише управлінський облік. Саме він є інформаційною складовою системи управління підприємством, яка забезпечує керівництво економічною інформацією для прийняття рішень щодо ефективного функціонування в умовах обмежувальних виробничих ресурсів та ринкових факторів.

Розвиток управлінського обліку в Україні лише в останні роки почав набувати ознак системності. Показовим є факт його розвитку в основному на тих підприємствах, які знаходяться у приватній власності. Розуміння потреби зміни інформаційного забезпечення управління, незважаючи на певні додаткові витрати на його вдосконалення та розвиток, виявилось більш актуальним і здатним оптимізувати загальні кінцеві результати діяльності. Поясненням цього виступає факт

переважної ефективності впровадження заходів, обґрунтованих на основі застосування даних системи управлінського обліку виробничо-фінансової діяльності підприємств.

Відповідно до цього, розвиток наукових досліджень щодо можливостей удосконалення інформаційної бази прийняття рішень щодо оптимізації процесів управління виробничо-фінансовою діяльністю є достатньо обґрунтованим і перспективним. Слід зазначити, що у розвинених країнах доцільність його застосування вже не викликає сумнівів, оскільки результати досліджень свідчать про значний вплив методології і практики управлінського обліку на підвищення результативних показників діяльності підприємств.

Управлінський облік на більшості підприємствах не ведеться або перебуває у початковому стані. В основному це можна пояснити відсутністю єдиної методологічної основи, методичних рекомендацій з організації управлінського обліку в окремих галузях вітчизняної економіки, а також періодом його становлення та розвитку в вітчизняній практиці. Сьогодні вітчизняні підприємства, функціонуючи в умовах конкуренції, відчувають потребу в організації дієвої системи управлінського обліку.

С.Ф. Голов у своїх дослідженнях і розглядає управлінський облік, як своєрідну підсистему управління підприємством, яка за умов ефективної організації реалізує всі функції управління: планування, обліку, контролю, аналізу та оцінки діяльності, регулювання, обміну інформацією, мотивації та стимулювання, прийняття управлінських рішень [34].

З прийняттям Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», відбулося законодавче закріплення поняття «внутрішньогосподарський (управлінський) облік» та визначення порядку його організації. Згідно даного Закону, внутрішньогосподарський (управлінський) облік – система обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством. Підприємство самостійно розробляє систему внутрішньогосподарського (управлінського) обліку та звітності [28].

На сучасному етапі розвитку економіки найважливішим завданням є вдосконалення системи управління виробництвом на основі єди-

них принципів планування, обліку, оцінки, калькулювання, аналізу та контролю. У цих умовах суттєво зростає роль управлінського обліку, що є необхідним інструментом у мобілізації всіх наявних резервів підвищення ефективності виробничо-господарської і фінансової діяльності підприємств [35, 36].

При вимірюванні, оцінці та реєстрації господарських операцій і при відображенні їх результатів у звітності необхідно керуватися принципами управлінського обліку – відособленості, безперервності, повноти, надійності, своєчасності, зі ставності, зрозумілості, періодичності, економічності. Дотримання принципів дозволяє побудувати таку систему управлінського обліку, яка б максимально відповідала головній меті цього виду діяльності [37].

Система управлінського обліку на підприємстві діє за допомогою таких функцій управлінського обліку – розробка і впровадження систем обміну інформацією, аналіз інформації, планування діяльності, координація діяльності, мотивація персоналу, контроль за виконанням. Бухгалтерам для реалізації функцій управлінського обліку недостатньо інформації, що подається в методичних рекомендаціях з планування, обліку і калькуляції собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств.

В цих умовах особливого значення набуває система управлінського обліку. Ця система є органічною частиною системи бухгалтерського обліку, яка забезпечує різних користувачів своєчасною, достатньою та достовірною інформацією з питань діяльності господарюючого суб'єкта. Систему управлінського обліку кожне підприємство може створювати, виходячи тільки зі своїх цілей та перспектив розвитку. Використання системи управлінського обліку сприяє вдосконаленню всього процесу управління підприємством, створює реальні можливості для його оптимізації.

Основною метою управлінського обліку як інтегрованої внутрігосподарської інформаційної системи є інформаційно-аналітичне забезпечення менеджерів господарюючих суб'єктів про витрати і результати діяльності як підприємства в цілому, так і його окремих структурних підрозділів для прийняття ними оперативних, тактичних і стратегічних управлінських рішень [35].

В умовах ринкової економіки, якій притаманні самостійність суб'єктів господарювання та власна відповідальність підприємств за результати фінансово-господарської діяльності, виникає об'єктивна потреба у постійному контролі, аналізі, коригуванні й прогнозуванні змін фінансового стану та оцінки фінансових можливостей підприємства на майбутнє. Система управління підприємством повинна вдосконалюватись з урахуванням накопиченого світового досвіду, новітніх теоретичних і практичних досягнень у сфері менеджменту. Як один з ефективних напрямків удосконалення системи управління на мікрорівні для вітчизняних підприємств пропонується використання бюджетування, яке позитивно зарекомендувало себе в країнах із розвиненою ринковою економікою [37].

Бюджетування є частиною управлінського обліку і застосовується у багатьох сферах управління: у сфері управління витратами цей метод сприяє більш ощадливому використанню ресурсів і забезпечує пошук шляхів зниження витрат.

Офіційна методологія бухгалтерського обліку витрат і визначення собівартості продукції, як зазначає М.Ф. Огійчук, була побудована у відповідності до концепції і принципів, сформульованих у період планово-директивного управління економікою, коли основною ціллю обліку витрат було забезпечення звітних даних і калькулювання собівартості продукції. Це в повній мірі стосується також Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, затверджених наказом Міністерства аграрної політики України від 6 грудня 2001 р. №132 [38]. Названі рекомендації не в повній мірі відповідають ринковим вимогам діяльності сільськогосподарських підприємств, спрямованих на посилення режиму економії матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, які споживаються в процесі виробництва сільськогосподарської продукції [39].

В умовах ринкових відносин з метою удосконалення управлінського обліку одним із основних завдань, яке потребує першочергового рішення, є впровадження на сільськогосподарських підприємствах бюджетування та бюджетного планування. Це дасть змогу контролювати витрати і управляти ними, що дозволить підвищити ефективність виробництва сільськогосподарської продукції [37, 40].

Сьогодні вітчизняні підприємства мають можливість самостійно організувати систему управлінського обліку та бюджетування на своєму підприємстві. Для цього їм потрібна наявність: висококваліфікованого персоналу; чітке уявлення про джерела отримання прибутку і статті витрат підприємства; взаємозв'язок між відділами підприємства; – чітке уявлення процесу подальшої інтеграції управлінської інформації в бухгалтерський облік.

На аграрному підприємстві доцільно складати такі бюджети: генеральний (зведений) бюджет; бюджет адміністративних витрат; бюджет витрат на збут; бюджет собівартості сільськогосподарської продукції та/або додаткових біологічних активів; бюджет собівартості реалізованої сільськогосподарської продукції та/або додаткових біологічних активів; бюджетний звіт про фінансові результати; бюджет грошових коштів; бюджетний баланс.

Об'єктами бюджетування при виробництві молока в сільськогосподарських підприємствах можуть бути технологічні процеси, спрямовані на біологічні перетворення в молочному скотарстві в межах окремих структурних підрозділів. Предметом контролю при цьому є окремі характеристики стану бюджетів, а саме: дотримання ліміту фонду оплати праці, витрати кормів, витрати палива, витрати електроенергії, надій молока та його якість тощо [41].

Дослідження показують, що найбільша ефективність при виробництві молока досягається при складанні і контролі за виконанням наступних бюджетів [27]:

- бюджет продажу молока, що містить інформацію про запланований обсяг продажу молока згідно із заключними договорами, ціну і очікуваний дохід від реалізації молока;
- бюджет виробництва, що містить інформацію про запланований обсяг виробництва молока на бюджетний період, а також обсяг ресурсів, необхідних для забезпечення безперебійного процесу біологічного перетворення в молочному скотарстві відповідно до запланованого обсягу продаж і внутрішнього споживання;
- бюджет прямих матеріальних витрат, в якому відображаються прямі матеріальні витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені на витрати молочного стада для виробництва запланованої кількості молока;

- бюджет прямих витрат на оплату праці, в якому відображено витрати на заробітну плату основних та підмінних доярок, інших працівників, зайнятих на молочній фермі, та єдиний соціальний внесок, який нараховується за заплановані витрати на оплату праці;
- бюджет собівартості реалізованого молока, в якому проведено розрахунок собівартості молока, яке планується для реалізації, з урахуванням приплоду телят та гною. Поряд з собівартістю реалізованого молока розраховується його справедлива вартість, яка визначається за цінами активного ринку без витрат на реалізацію молока.

Дієвим інструментом здійснення управління будь яким підприємством в сучасних умовах господарювання є запровадження системи внутрішнього контролю, основною метою якого є інформаційне забезпечення та перевірка управлінських рішень щодо наявності чи попередження помилок, відхилень і усунення їх причин.

Організація внутрішнього контролю повинна базуватися на принципах, які в умовах економічної кризи набувають особливої ваги та є базовими для розробки цілісної концепції управління витратами виробництва сільськогосподарської продукції – структурності та делегування повноважень; системності; незалежності; конфіденційності; відповідальності і об'єктивності; спрямованості; балансу інтересів; економії [42, 43, 44].

Сьогодні залишається відкритим питання щодо встановлення функцій внутрішнього контролю. Розглядаючи внутрішній контроль як елемент системи управління витратами підприємства, необхідно виокремити наступні функції: 1) виявлення та використання внутрішніх резервів і посилення режиму економії; 2) виявлення резервів підвищення продуктивності праці; 3) запровадження заходів щодо зниження собівартості продукції; 4) покращення використання матеріальних, фінансових, трудових ресурсів; 5) усунення непередбачених витрат; 6) попередження крадіжок та інших правопорушень; 7) оцінка досягнутих результатів; 8) оцінка якості здійснення планування, обліку, організації, аналізу; 9) контроль за виконанням функціональних обов'язків конкретними виконавцями; 10) надання кваліфікованої допомоги управлінському персоналу.

Трансформація бухгалтерського обліку і звітності в Україні до вимог і принципів міжнародних стандартів обумовила процеси формування внутрішньої управлінської звітності. Відповідно вона стала одним із основних джерел інформаційного забезпечення управління витратами, яка готується шляхом виконання спеціальних процедур обробки, групування і підрахунку та формується на завершальній стадії облікового процесу.

Важливим кроком на етапі складання управлінської звітності є розроблення її вихідних форм. Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» передбачено, що підприємство самостійно розробляє систему та форми внутрішньогосподарського обліку, звітності й контролю господарських операцій з метою обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів.

Проте відсутність чіткого регламентування управлінського обліку в межах чинного законодавства унеможливорює побудову на практиці єдиної системи внутрішньої звітності.

Управлінська звітність є узагальнюючим інструментом інформаційного забезпечення управління підприємством на всіх рівнях для прийняття ефективних рішень. На основі такої звітності приймаються рішення на всіх рівнях управління, тобто вона поряд із робочим планом рахунків є основою для створення ефективної системи управлінського обліку на підприємстві.

Висновки. Виробництво молока є важливим елементом підтримки продовольчої безпеки нашої держави. Молочний підкомплекс забезпечує зменшення сезонності виробничого процесу в сільськогосподарських підприємствах та стабілізує доходи сільськогосподарських товаровиробників.

Оцінка виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Харківської області свідчить про поступове скорочення чисельності поголів'я корів з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь.

До сучасних проблем формування економічної ефективності виробництва молока слід віднести: конкурентоспроможність та фактори, які впливають на її підвищення – кормова база, селекційно-племінна робота, якість молока, цінова стабілізація на ринку, пільгове кредитування, сприятливе оподаткування виробників молока, кваліфіковані кадри, недоско-

налість міжгалузевих економічних відносин, зокрема цінового механізму; партнерські відносини в агропромисловому комплексі, рентабельність; стабільне зменшення поголів'я корів молочного стада.

Нами здійснено якісний аналіз впливу спеціалізації і концентрації на ефективність виробництва молока. Встановлено, що спеціалізація є ефективною формою організації сільського господарства і дає можливість зосередити виробництво молока на окремих територіях і підприємствах, які максимально враховують природно-кліматичні умови, наявність трудових ресурсів, розміщення переробних підприємств і ринків збуту готової продукції, зацікавленість інвесторів у модернізації та обладнанні тваринницьких ферм. Рівні концентрації та спеціалізації тісно корелюють між собою і суттєво впливають на прибутковість виробництва молока, що свідчить про пріоритетність цих чинників під час прийняття управлінських рішень.

Надзвичайно суттєвим для прийняття управлінських рішень в контексті підвищення ефективності виробництва молока є вибір найбільш раціональної структури витрат, яка повинна регламентуватися відповідними бюджетами.

Для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції необхідно розробити і впровадити у виробництво такий важливий елемент мотиваційного механізму, як мінімізація витрат.

Встановлено, що для економічно вигідного виробництва молока потрібна така державна підтримка, яка б сприяла стимулюванню підприємств до підвищення ефективності його виробництва. Запропоновано методичний підхід щодо механізму формування дотацій для виробників молока, який передбачає наявність постійної та змінної частин.

Важливою умовою економічної ефективності виробництва молока є забезпечення посадових осіб інформацією для прийняття правильних управлінських рішень.

Запропоновано з метою підвищення ефективності виробництва молока впроваджувати на підприємствах управлінський облік, метою якого є інформаційно-аналітичне забезпечення менеджерів про витрати і результати діяльності як підприємства в цілому, так і його окремих структурних підрозділів для прийняття ними оперативних, тактичних і стратегічних управлінських рішень.

Список літератури:

1. Васильченко О.М. Розвиток молочного скотарства в контексті інтеграції України у світову економіку // Економіка АПК. 2008. № 2. С. 34–36.
2. Сулима Н.В. Розвиток ринку молока та молочної продукції в Україні // Економіка АПК. 2008. № 8. С. 140–144.
3. Ключко В.М. Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності продукції молокопродуктового підкомплексу АПК // Економіка АПК. 2008. №10. С. 129–133.
4. Ільчук М.М. Економічний стан розвитку молочного скотарства // Економіка АПК. 2003. № 5. С. 81.
5. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: метеодологія і механізми. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. С. 198.
6. Євчук Л.А. Якість молока у забезпеченні конкурентоспроможності аграрних підприємств // Економіка АПК. 2008. № 2. С. 43–49.
7. Мессель-Веселяк В.Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України // Економіка АПК. 2007. № 12. С. 8–14.
8. Васильчак С.В. Формування ринку молока в Європейському Союзі: уроки для України // Економіка АПК. 2005. № 5. С. 139–143.
9. Козак О.А. Ринок молока в Польщі та Україні: характеристика та порівняння // Економіка АПК. 2008. № 8. С. 149–154.
10. Эдвард Деминг и философия управления качеством. URL: /quality.eur.ru/MATERIALY/deming.htm. (дата звернення 02.04.2018 р.).
11. Канцевич С.І. Державний механізм регулювання ринку молока // Економіка АПК. 2008. № 9. С. 133–139.
12. Бужин О.А. Оперативне визначення динаміки рентабельності та собівартості продукції тваринництва, складових конкурентоспроможності в умовах ринку // Економіка АПК. 2007. № 4. С. 71–75.
13. Сколотій І.В. Розвиток молочного скотарства в Харківській області // Вісник Сумського нац. аграр. ун-ту; серія «Економіка і менеджмент». 2010. Вип. 6/1 (41). С. 64–68.
14. Сколотій І.В. Проблемні питання розвитку молокопродуктового підкомплексу України / І.В. Сколотій // Матер. підсумк. наук. конф. проф.-викл. складу, аспір. і здобув. ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 11-14 січня 2011 р. – Х., 2011. – С. 266–268.
15. Плотнікова Т.Л. Кризовий стан ринку молока в Україні та шляхи його подолання // Економіка АПК. 2005. № 7. С. 133–136.
16. Осташко Т.О. Аналіз конкурентоспроможності товарів м'ясо-молочної групи на внутрішньому ринку України в умовах СОТ // Облік і фінанси АПК. 2008. № 3. С. 22–31.

17. Про молоко і молочні продукти: Закон України від 24 червня 2004 року №1870- IV/ВВР. 2004. № 47. Ст. 513 із змінами та доповненнями. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T041870.html. (дата звернення 02.04.2018 р.).
18. Місюк М.В. Про державне регулювання розвитку галузі скотарства // Економіка АПК. 2009. № 4. С. 112–116.
19. Василенко Л.Ю. Формування спеціалізованих молочнотоварних підприємств оптимальних розмірів // Економіка АПК. 2009. № 6. С. 41–49.
20. Шиян Н.І. Економічні проблеми інтенсифікації виробництва молока в контексті теорії спадної віддачі // Економіка АПК. 2007. № 11. С. 74–79.
21. Гуроров А.О. Агрохолдинги як ефективна форма концентрації сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. 2011. № 3. С. 102–107.
22. Сколотій І.В. Спеціалізація і концентрація: шляхи підвищення ефективності виробництва молока // Вісник ХНАУ. Сер. «Технічні науки. Сільськогосподарські науки. Економічні науки». 2011. № 11(6). С. 124–130.
23. Сколотій І.В. Ефективність виробництва молока по природно-кліматичних зонах України // Вісник ХНАУ. Сер. «Економічні науки». 2011. № 5. С. 356–366.
24. Сколотій І.В. Вплив структури витрат на ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Харківської області // Вісник ХНАУ. Сер. «Економічні науки». 2011. № 7. С. 240–247.
25. ДСТУ 3662:2015 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови» від 01.01.2017 р. URL: <http://www.ukrmolprom.kiev.ua/images/arj/seminar/15.04.16/Romanchuk.pdf>. (дата звернення 03.04.2018р.).
26. Сколотій І.В. Економічна ефективність виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 080004 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Харків, 2012. 20 с.
27. Сколотій І.В. Формування системи управлінського обліку в аграрних підприємствах // Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки». 2017. № 3. С. 174-184.
28. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.99 р. №996 – XIV, зі змінами та доповненнями внесеними Законом України «Про внесення змін до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" (щодо удосконалення деяких положень) №4646-д від 05.10.2017р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>. (дата звернення 01.04.2018 р.).

29. Про затвердження спеціалізованих форм первинних документів з обліку основних засобів і інших необоротних активів сільськогосподарських підприємств та методичних рекомендації щодо їх застосування. Наказ міністерства аграрної політики України № 701 від 27.09.2007р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN32622.html. (дата звернення 01.04.2018 р.).

30. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку виробничих запасів в сільськогосподарських підприємствах. Наказ міністерства аграрної політики України від 21.12.2007р. № 929. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN35116.html. (дата звернення 01.04.2018 р.).

31. Методичні рекомендації щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку довгострокових та поточних біологічних активів в сільськогосподарських підприємствах. Наказ міністерства аграрної політики України від 21.02.2008р. № 73. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN39760.html. (дата звернення 01.04.2018 р.).

32. Про затвердження спеціалізованих форм реєстрів журнально-ордерної форми обліку для сільськогосподарських підприємств та Методичних рекомендацій щодо їх застосування. Наказ міністерства аграрної політики України від 04.06.2009р. № 390. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN48748.html. (дата звернення 01.04.2018 р.).

33. Огійчук М.Ф. Побудова системи реєстрів журнально-ордерної форми бухгалтерського обліку відповідно до вимог національних стандартів // Вісник ХНАУ. 2008. № 7. С. 12-19.

34. Голов С. Управлінський облік і контролінг: концепції та застосування // Вісник КНТЕУ. – К., 2007. – 87 с.

35. Огійчук М.Ф., Сколотій І.В. Інформаційне забезпечення управління підприємницькою діяльністю з застосуванням прогресивних форм бухгалтерського обліку // Облік і Фінанси АПК. 2010. С. 50–58.

36. Огійчук М.Ф., Сколотій І.В. Ефективність виробництва молока та витрати сільськогосподарських підприємств Харківської області // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції “Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів”. Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2011. Т.ІІ. С. 247-249.

37. Огійчук М.Ф. Бюджетний контроль за витратами та доходами сільськогосподарської діяльності відповідно вимог П(С) БО 30 „Біологічні активи” // Облік і фінанси АПК. 2006. № 10. С. 34–38.

38. Методичні рекомендації по плануванню, обліку і калькулюванню собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств,

затверджене Наказом Міністерстві аграрної політики від 18.05.01 №132 // Все про бухгалтерський облік. 2001. №77 (623). С. 2-25.

39. Огійчук М.Ф. Методичні аспекти визначення собівартості сільсько-господарської продукції у відповідності з вимогами національних стандартів бухгалтерського обліку та Податкового кодексу України // Матеріали підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів ХНАУ. 10-13 січня 2012 р. Ч.1 / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Х.: ХНАУ, 2012. С. 277-279.

40. Каришин Н. Бюджетування в системі бухгалтерського обліку // Галицький економічний вісник. 2010. № (26). С. 164-169.

41. Сколотій І.В. Сучасні підходи до вибору методів управління витратами // Актуальні проблеми розвитку обліку, аналізу та фінансів в агро-промисловому виробництві України. Матеріали міжнародної наук.-практ. конф., 07-08 листопада 2013р. / Харк. нац. аграр. у-т.-Харків: ХНАУ, 2013. С. 187-189.

42. Коцупатрий М. Внутрішньогосподарський контроль : організаційні аспекти та класифікаційні ознаки // Економічний аналіз. 2010. Вип. 6. С. 433-436.

43. Кошкаров С.А. Внутрішньогосподарський оперативний облік і контроль у системі управління діяльністю виробничих підприємств: монографія. – Чернівці: Золоті литаври, 2012. – 259 с.

44. Бутинець Т. А. Внутрішній контроль: суть і зміст // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. 2008. № 12. С. 31-42.

3.5. ESSENCE AND SYSTEMMENT RENTAL FOR ACCOUNTING REQUIREMENTS

Summary. *Lease facilitates the restoration of fixed assets, gives the opportunity to increase the level of extensive and intensive use of property, allows to attract the necessary property in economic circulation without significant one-time investments, as well as provides an opportunity to receive income from the lease of temporarily unused objects, while retaining ownership of them, improve the conditions of enterprise development. The reform of accounting in Ukraine, the application of national standards, has brought some positive changes, but the issues of the organization and methods of accounting for lease operations remain uncoordinated, which necessitates theoretical and practical developments taking into account the experience of domestic and foreign scholars. The current methodology and principles of accounting for lease transactions are the object of studying both domestic and world economic science and practice. The given systematization, identification and proposed classification of the lease is very important, since it depends on their legal regulation, documentary and accounting, and, consequently, the economic performance of enterprises.*

Introduction. Effective conduct of economic activity, regardless of the form of its organization, requires a significant start-up capital, the withdrawal from the turnover of a single significant amount of financial resources. Conditions of the operation of most enterprises, increasing competition, require new investments in the renewal of production, strengthening the material and technical base. The necessity of investment that creates barriers to entry and does not allow it to consolidate many enterprises. In these circumstances, the only way to overcome the obstacles is to have such a specific mechanism for attracting resources, such as leasing. Rent facilitates the restoration of fixed assets, gives the opportunity to increase the level of extensive and intensive use of property, allows to attract the necessary property in economic circulation without significant one-time investments, as well as provides an opportunity to receive income from the rent of temporarily unused objects, while retaining ownership of them, improve the conditions of enterprise development.

However, the implementation of these measures takes place under conditions of unresolved issues, including in relation to the procedure for rent accounting. The reform of accounting in Ukraine, the application of national standards, has brought some positive changes, but the issues of the organization and methods of accounting for rent operations remain unchangeable, which necessitates theoretical and practical developments taking into account the experience of Ukrainian and foreign scientists.

Currently, the methodology and principles of accounting for rent transactions are the object of studying both national and world economic science and practice. Problems of accounting for rent operations are the subject of research by N. Ponomarenko, B. Zanko, V. Parkhomenko, O. Chubko, P.T. Sabluka. At the same time, it should be noted that the majority of authors focus on the accounting of operations for lease of agricultural land. Separate practical issues of rent are devoted to the works of Ya.B. Usenko [28], T.A. Alohina [7], A.Yu. Berezhnoy [8], I. Zavalnoy, I.M. Zuchek, O. Kosenko. In connection with the harmonization of the national accounting system and international accounting practices, the problems of leasing operations were highlighted in the writings of such scientists as S.F. Holov [14], M. Lositskaya [24], N.M. Brasili, Koshulko O.P. [9]. Without diminishing the importance of the research of these authors, we note that the issue of accounting for lease operations is not sufficiently worked out, there are many controversial issues, there is no comprehensive approach to the organization and accounting methods.

The essence of the rent as an economic category

The term «rent» was at one time borrowed from the Polish language (arenda), which in turn came from the medieval Latin (arrendare – to provide hire). The rental has a long history of development, it is possible to give examples for practically all historical periods. Renting in the old days was not limited to the lease of any particular types of property, as most scholars believe. In fact, from history it is known that rented not only various types of equipment and craft equipment, but even military equipment. The level and variety of lease in all ages was the higher, the more freedom the members of society had and the higher the degree of social development.

The basis of economic life is the process of production, occurring in the corresponding historical form. Ownership of means of production, first of all, on means of labor, characterizes the nature of socio-economic relations that prevail in a given society. Each socio-economic stage of development is characterized by its own forms of ownership [18, p. 23]. Evolution and transformation of forms of ownership have a significant impact on different aspects of the development of society. The variety of forms of ownership not only does not limit the lease relations, but rather broadens the prerequisites for its further development at the expense of the free use of its own income and property for the surrender of its own and the acquisition of economic possession of additional objects [20, c. 245]. Definition of property as a scientific category reduces to its functions of possession, use, disposal. With regard to the characteristics of property relations in lease relations, then among the specialists there is no consensus as to which of the ownership, use and disposal rights pass from owner to tenant. The common opinion is that the tenant gets the right to use the leased property, which is fixed in the current leasing legislation. Normative documents do not give legal grounds for the transfer of ownership rights to the tenant, but objectively, the tenant enjoys this right.

Ownership, use and disposal rights are homogeneous functions of ownership as a social phenomenon. Insufficient definition of this undeniable fact has led to many misunderstandings, difficulties in the development and approval of legislative acts on property, land, rent and especially privatization.

Obviously, property is manifested in the lawful right of the subject to possess the object. As for the rights of use and disposal, this is the derivative ownership and its constituent parts. That is, the right of possession includes the right to use, and the latter – the right to dispose [18, c. 56]. The right of ownership legally establishes the ownership of the property of a certain subject, the actual domination of the subject over the object of ownership, that is, gives the right of exclusive physical control over the benefits. The right of disposal legally ensures the right to take planned and managerial decisions regarding the operation of the property. The right of use is manifested as a legally granted opportunity of production use and consumption of useful properties of the property, as well as the creation of benefits through it.

So, with respect to the constituent property rights, they have both the owner of the object and the person to whom the owner transfers part of the ownership rights to the agreed, respectively, economic and legal principles.

Thus, the economic essence of the rent realizes the relations of temporary possession, which predetermine the temporary change in the subject of these relations. Ownership serves as a form of realization of property, which combines the use, disposal and partial appropriation of material goods. The rent reflects the relationship between the owner and the lessee regarding the same property and relation to the products produced. The difference in the realization of each of them economic relations of appropriation, where the owner of the means of production has a full monopoly assignment, and the tenant is limited, which is manifested in belonging and disposing of them only part of the additional product created as a result of the use of rented production means.

Rent relations are realized with the help of various levers and instruments, but the two most important forms are the most significant: rent and rent income. The basis of the economic relationship between the tenant and the lessor are rent payments, which reflect the relationship of ownership, use and assignment of ownership of the rented property. In essence, it is the price at which the landlord sells, and the tenant buys the right to use. The existing mechanism of mutual settlements between the parties, which includes the price, reflects the economic level of ownership of the object, the rent time of the rent and the size of the rent, which is stipulated by the previous two conditions (Fig. 1.1).

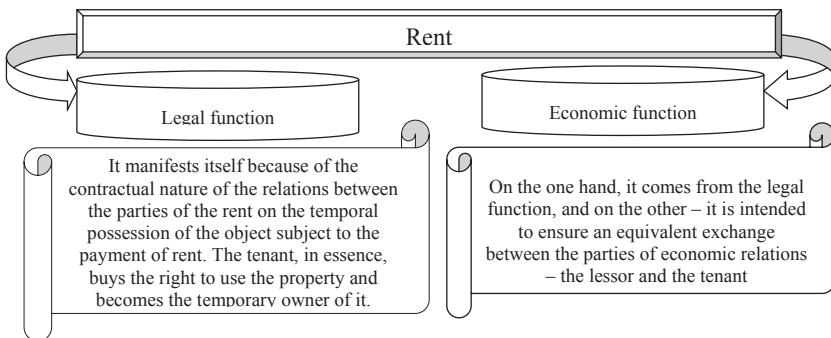

Fig. 1.1. Rented Functions

Considered conditions that take into account the specifics of the application and regulating individual leases, it is possible to separate the features and functions of the rent relations as an economic category, manifested in the aggregate, the essence of which is presented in Fig. 1.2.

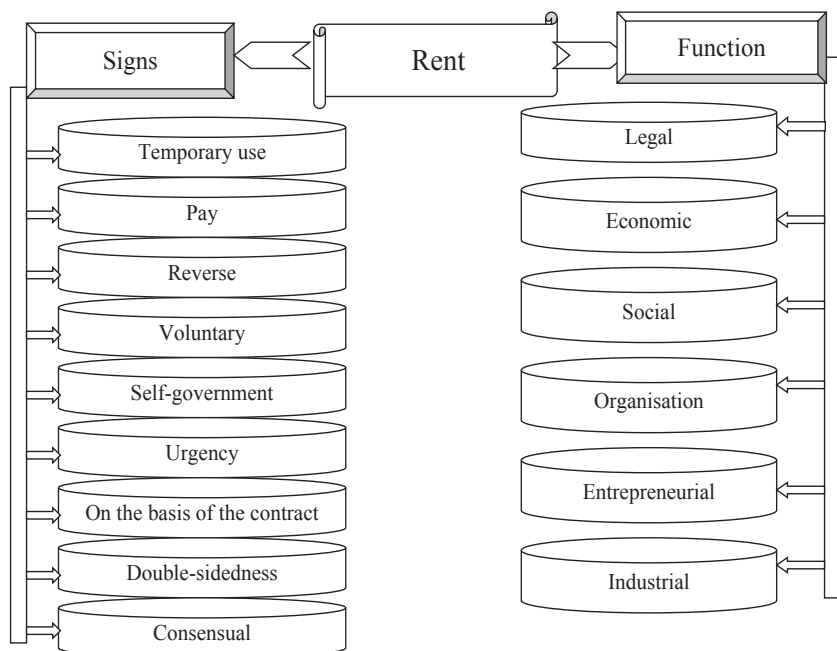

Fig. 1.2. Signs and features of the rent

The rent regulation should be based on its economic substance, so the starting point for creating an effective renting management mechanism is its determination. Determination of the rent must give a general description, cover the fundamental properties, essential laws, reveal the distinctive features and features [22].

Concerning the interpretation of «rent», it is now formulated a large number of definitions that refer to it for various types of financial and economic activity. Existing definitions can be divided into six groups (Fig. 1.3).

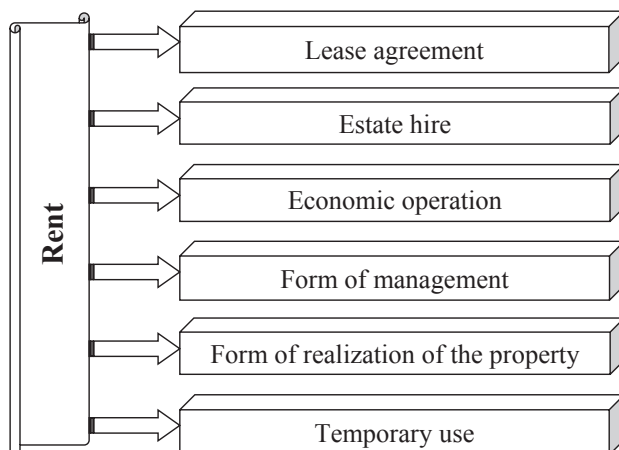

Fig. 1.3. Interpretation of the rent in the scientific and practical literature

In his works T. Volkova, T.V. Kovalev, V.V. Yaremenko, speaking about the essence of the lease, noted that this is «... temporary use of buildings, land, etc. on a contractual basis». The authors emphasize one of the dominant characteristics of the rent – legal consolidation, but there is no reference to the relationship of ownership and use of production results by economic entities.

Considerable attention was paid to the study of the essence of the rent and its development by the scientists V.K. Symonenko, P.I. Gayduksky, M.Ya. Malik and expressed the opinion that «the rent – the contract is based on the term of the reverse possession and use of land, other natural resources, enterprises (associations), property complexes and other property necessary for the tenant to independently carry out business (business) and other activities». One could agree with the stated opinion of the authors that the rent, on the one hand – property relations, that is, the receipt of the period of ownership and use of property for a period specified by the contract, and on the other – is a form of entrepreneurial activity. However, this approach makes this interpretation incomplete, because one of the features and characteristics of the rent – payment is not taken into account. It is this feature that allows differentiating rent and loan agreements and does not give grounds for considering loans as a type of property rent [22].

The above definitions complement each other and provide the most complete disclosure of the essence and functional features of the rent.

Exploring different approaches to the interpretation of the essence of the rent, it is necessary to stay on the theoretical positions of many scholars who argue that «Rent is an agreement under which one party (the lessor) undertakes to provide the other party (the lessee) the property for temporary use for the corresponding payment». In our opinion, to identify the concept of rent and the contract is incorrect, since the contract only regulates the relationship between economic entities and does not disclose the content of this concept. Such a definition complicates both the process of knowledge and legal regulation [23].

Significant contribution to the theory and practice of rent relations makes Ya.B. Usenko [30] and speaking of the essence of the rent, notes that «Rent – the provision by the employer of the timely paid use of own property, the use of which brings profit». In this case, the author discloses the content from the point of view of the landlord, for which the rent is a kind of entrepreneurial activity in order to profit.

System connections of the types of provision of property for temporary use are still insufficiently studied and there is no consensus on the definition of most of them in the scientific literature, as in national normative acts. Currently, various types of temporary paid property use are known. For their description, the following terms are used: «hire», «rent», «leasing», «concession». External similarity of property-legal relations is caused by terminological differences, inconsistency of legislation, identification of certain types of them, although in the present conditions they have different economic essence, their specific features.

The legislation of Ukraine and the legislation of other countries, which at different times acted on the Ukrainian lands, regulated the employment relations in different ways, which in turn led to different use of the terms «hire» and «rent». In the life of that period, the terms «hire», «abstinence» were used to define hiring. In some cases, they were given an independent value, while in others they were used as synonyms terms. As «unambiguous», from a legal point of view, the terms «hire» and «rent» in the special legal literature [23] are still interpreted. The current Ukrainian legislation also does not distinguish these concepts, since it focuses on solving prac-

tical problems. Moreover, differentiating between renting and hiring, as noted by Y. B. Usenko [30], is not easy, because in the process of historical development the rent has lost its basic classical characteristics. In view of this, in our opinion, the term «rent» should be used to define the types of operations provided, and the term «hiring» should continue to be used as a synonym.

Current issues for today are the delineation of the concepts of rent and leasing, which identification is most often carried out. As explains V.M. Hobta and V.A. Hayduk, this is due, above all, to the translation technique, as the term, as well as the process borrowed in the Ukrainian economy from foreign practice.

In the analysis of various interpretations there is an identification of rent and lease. This presentation is based on the fact that the leasing agreement has always included rent and lease relations as a mandatory element. It is also worth paying attention to the definition in the Tax Code of Ukraine, where the rent is equal to leasing; the timing for tax purposes is identified, this generates a different perception, incidentally, at the most responsible levels in deciding issues of income generation, taxation of profits, and so on. Vnukova N.N. and Olkhovikov O.V. consider leasing as a kind of rent. However, a number of authors in their publications distinguish a number of differences, which are clearly visible during comparison [22]. The conducted researches and analysis of publications allowed to clearly formulate common features and differences in rent and leasing in Table 1.1.

Comparisons make it possible to indicate that the existing common features do not make these two forms of use of the property identical. For leasing, its investment component is decisive, which is fundamentally different from the rent.

We do not share the opinion of the authors who consider the rent a special method of lending. It should be emphasized that the right to own property can be sold once, with the owner changing. Yes, you can sell this right and installment, or, conversely, shares for a certain period. So, the rent is a form of sale of the property not one-time, but stretched in time. That is, the rent is different from the loan, first of all, the term for which the right of use and disposal of the tenant is exercised. This term is only a part of the normative operating period, and in the case of a loan, it is complete. During

Table 1.1
Comparative characteristics of renting and leasing operations

Signs	Rent 2	Leasing 3
Number of participants	Bilateral agreement – the landlord and tenant	three are the lessor, the seller and the lessee. In some cases it is possible and two – the lessor and lessee
Scope of the contract	not a consumer thing, which is defined by individual features, with the exception of the prohibition by law	not a consumer thing, determined by individual characteristics and assigned, according to the law, to fixed assets
Objects	is created to meet the needs of the owner and only through a change of circumstances is transferred to the use of other persons; the objects of lease are defined more widely	purchased to meet the needs of participants in economic relations, that is, designed to perform the functions of the goods; Leasing objects in the law are limited by fixed assets. It is forbidden to transfer land leases and other natural objects to the lease
Term of the contract	The Law of Ukraine «On the renting of property of state-owned enterprises» does not stipulate the lease term	The law of Ukraine «On leasing» the term of the contract is established depending on the period of depreciation and requirements to the part of compensation of the cost of the object.
Variety of processes	main types: rent, subrent	practice has created dozens of varieties. The Law «On Leasing» provides for a limited number of types of operations
The nature of the relationship	property tenancy relations	relations of purchase-sale, property lease, supply, credit

End of Table 1.1

1	2	3
Ownership	landlord's property	at the conclusion of a financial lease agreement, the property of the supplier of property, and in case of re-leasing, the lessor's property
Responsibility	is the landlord	the seller is the subject of the lease if the seller chooses the lessee, and if the lessor is the seller of the property and the lessor jointly
Tenant lease	acts as the owner of the subject of the contract or as his representative	the lessor invests in the leased asset and provides the lessee for use
The essence of the payments	the rent is a payment for the right to use	lease payments – reimbursement of expenses of the lessor for the purchase of the object of leasing, compensation of interest on a loan or other costs related to the contract
Factors affecting the size of the payment	the market situation for the rent, and when leasing public and communal property – the rental rates and the cost of the object of rent	the value of the leased asset, the term of the contract, the rate of depreciation, in the case when the lessor purchased the leased asset for the loan, – the rate of the loan
Common signs	are financial and economic operations; used for entrepreneurial activity; their implementation requires investments; presence of the object; The urgent need to use means is a prerequisite.	are of a contractual nature; taxation of operations; condition of the contract is the prerequisite.

this time, the tenant has time to fully redeem the property, and in case of rent – in part.

The reason for renting a rental is groundless. Indeed, rent and hire have the only common feature: they are aimed at the transfer of property for temporary use. However, as noted by V.M. Polozhiy and L.P. Chizhov [18, p. 57], the practice of rental is based on the principles of short-term rent, when the landlord has the obligation to maintain the fixed assets in working condition, and the fee for using them is usually much higher than with the usual rent, when the medium is transferred not less than on year or full production cycle. Usenko Ya.B. [30] investigating this issue, the emphasis is on the specificity of rental objects, and notes that the rental differs from the rental, primarily the economic role of the object of rent. If the property is leased for rent, which is temporarily not used by the lessor, then the lease is a property that is specifically intended for the transfer to other persons.

Another area of property use is a concession. A number of provisions enshrined in the Law of Ukraine «On the rent of state and communal property» [2] (hereinafter the Law «On Rent») were reflected in the Law of Ukraine «About Concession» [5]. Thus, the following conditions are common to rent and concession agreements: conditions, size and order of payment; the procedure for the use of depreciation deductions: the restoration of the object and its conditions of return; responsibility for the fulfillment of obligations by the parties.

Concession payments, as in the case of a rent, are made regardless of the results of the activity. By concession, the Law provides for the possibility of transferring both property rights and the property to third parties. Here already there are certain analogies with subrent. As you can see, in general, the concession is similar to a rent, but it has its significant differences, since it enables: to receive state property for a term of 5-50 years; to receive concessionary enterprises, including planned losses, as well as not only property, but also the right to conduct certain types of entrepreneurial activities, for example, the construction of roads, residential buildings, provision of housing and communal services or transport services.

Consequently, we find confirmation that, despite the external similarity of the types of provision of property for temporary use, there is a significant difference between the concepts of «rent» and «leasing», «rent» and

«loan», «rental», «concession». It can be argued that different interpretations of this concept are related to a number of subjective and objective factors, namely, the processes of historical development, the technique of translation, as well as the different approaches of scientists and practitioners to this question, since in most cases one of numerous characteristics of the rent or disclosure of the content from the position of one of the parties to the rent. The researches made it possible to formulate the actual definition of the rent (Fig. 1.4).

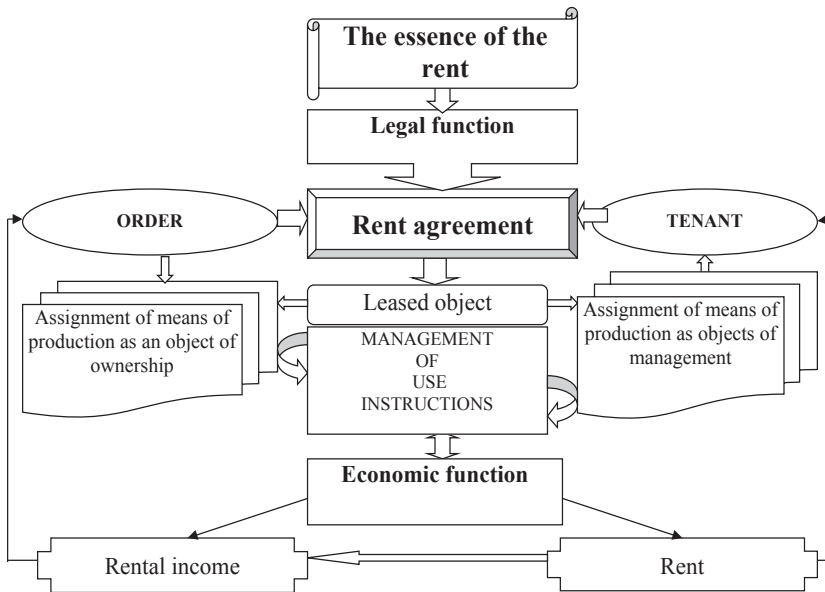

Fig. 1.4. The essence of the rent as an economic category

Thus, the rent is one of the forms of economic relations, which are concluded on a voluntary basis between the equal partners – the tenant and the lessor, on the basis of the stipulated terms of the contract, which represent the process of temporary exchange of parts of the right of ownership of the property (land, property complexes, major means and other property), namely the right to use and order the equivalent of its value of the rent.

This definition makes it possible to consider the essence of the rent in a complex, in the context of property, economic and legal relations, since the essence of the rent, as an economic category, lies in economic relations that are associated with the temporary use of property and legally fixed by the contract. Therefore, in our opinion, complete assimilation of the economic mechanism of rent relations and bringing the concept of rent to unambiguous interpretation will ensure proper use of it in practice and will help to improve the rent relations in the country.

Determination and classification of leases for accounting purposes in accordance with the standards

The need to study the process of leasing operations in order to unify, identify, classify and systematize the rent will ensure the formation of the resource base of the enterprise while ensuring the economic interests of the subjects of rent relations, for which, above all, it is worth referring to the unification of this object of accounting.

The unification process is called standardization of accounting. Accounting standardization is the process of establishing and applying common requirements, rules and principles for the recognition, measurement, presentation in the financial statements of individual accounting objects. Standardization allows globalization of accounting policies, principles, accounting and reporting systems and is carried out through the unification of international accounting, conducted by the Committee on International Accounting Standardization. Despite the fact that in the world practice a more or less unified approach to the interpretation of the complex of leasing operations, each country has its own specific features, which often lead to differences in methodological and accounting nature. Accounting standards in most countries allocate two broad categories of rents – financial and operational. In general, it can be said that financial rent is defined as one of the forms of financing the actual acquisition of an asset by the lessee.

Financial leasing, in accordance with US and UK standards, can be divided from the position of the lessor for a rent by type of sale and direct financial rent. One form of financial rent is a rent with mixed financing, which is only partially financed by the lessor. An interesting variant of the

rent operation is a turnaround rent. This type of rent is not allocated in an independent form, since it is in fact a financial rent, but is characterized by some specific features [23].

The accounting standards of the United States and Great Britain contain a number of annexes and methodological guidelines for accounting and classification of leasing operations, which significantly increases their significance from the position of practicing accountants. It is no coincidence that many national accounting systems for the description of leasing operations largely use the rules and approaches outlined by the US and UK accounting standards. However, due to different reasons, the interpretation of the rent in different countries, as well as the criteria for their recognition, as a rule, do not coincide; accounting standards in many European countries do not explicitly define the criteria for financial leasing, or partly use the criteria adopted in Anglo-American practice.

In countries such as Germany, France, Australia, in the structure of the rent distinguish a «basic rent», during which the terms of the contract will be met. It is the essence of this requirement – the «continuity» in the rent agreement is also in the western accounting practice necessary and a condition for the recognition of the transaction as a financial rent transaction. A financial rent in Sweden is considered to be only an operation, the terms of which provide for the mandatory purchase of a rented asset after the expiry of the rent term. A similar requirement in accounting for rent transactions is fixed in Spanish law.

As for other countries in Europe and North America, such as the Netherlands, Denmark, their national leasing accounting standards or borrowing the provisions of the Anglo-American model, or like Greece, in general, misses a number of essential requirements from the point of view of the Anglo-American approach, where a single the order of displaying rent transactions in the account, regardless of the conditions of the operation [14]. In general, in most countries of the world, special attention is paid to financial leasing of fixed assets, which is considered as long-term. Reflection in the short-term accounting is regulated by the enterprise itself. Legislative rents are aimed primarily at protecting the interests of tenants as direct producers of products.

In order to eliminate misunderstandings and reflect rental activities, according to their economic nature, the accounting standard of most coun-

tries identified situations where the rent is treated as a finance rent and enshrined requirement: accounting for financial rents and related obligations should be reflected in the balance sheet of the lessee, and in the case of an operating rent, the rentd property from the balance of the lessor is not written off. This dominant approach in the economically developed countries of the West is based on the definition of assets as resources under the control of the enterprise. However, this approach did not make it possible to completely eliminate misunderstandings in this area due to a number of circumstances in practically no country in the world [28].

International Accounting Standard 17 «Rent» summarizes the achievements of the theory and practice of accounting for advanced economies in leasing issues. The international standard has undergone repeated amendments to reduce or eliminate alternatives, duplications and contradictions in standards. The purpose of IAS 17, «Rents,» is to identify tenants and lessors of the relevant accounting policies and disclosure of rents in the financial statements [14]. For the organization of the accounting of rent relations in domestic practice, predominantly international experience has been used. However, it can not always be extrapolated in full to domestic economic conditions, as the formation of a market environment in Ukraine, as in any other country, has certain national characteristics that may eventually affect the construction of accounting.

The national analogue of IAS 17 «Rents» is P(S)BO 14 «Rent» [25], which in general is a summary of the international standard. For a detailed analysis rents to apply IAS 17 «Rent», by the way, quite legally, as Article 1 of the Law of Ukraine «On accounting and financial reporting of Ukraine» dated 16.07.2000 p. Number 996 – XIV [6] (further – Law No. 996-XIV) provides that the principles and methods of accounting and financial reporting should not be in conflict with IAS.

The scope of IAS 17 «Rent» has all the rents, except rents for exploration and utilization of minerals, oil, natural gas and similar non renewable resource, license agreements on intellectual property. This part of the valuation standard can not be applied to investment property and biological assets accounted for by the lessor and lessee. The analysis of the terminology of international and national standards has shown that a large number of definitions are new to domestic theory and practice of accounting and involves

the widespread use of financial mathematics. But this is not a consequence of the artificial complication, but the objective development of the economy and market relations. Rental can take many forms, especially depending on the terms and conditions on which it is carried out, and objects. In the domestic legislation on leasing, the types of rents did not find their reflection. In separate legislative acts it is determined that rent transactions are carried out in the form of operational, financial, reverse rent, as well as rent of land and residential premises.

The concept of financial and operating rent borrowed from foreign experience. The criteria for the classification of the rent are based on the extent to which the risks and rewards of ownership of the rented asset are related to the lessor and the lessee. Risks include the possibility of losses from downtime of equipment or outdated equipment and failure to receive expected revenues as a result of changing market conditions. Therefore, the benefit may be characterized as expected return on operations over the period of economic use of an asset or as a gain from an increase in its value or proceeds from the disposal of an asset at its liquidation value [28].

Note that IAS 17 Rents explicitly states that assigning or not assigning a rent to a financial category depends on the nature of the transactions, and not on the form of the contract. This logic corresponds to the principle of prevalence of the essence over the form established by Law No. 996-XIV. But the requirement of standards in practice leads to the fact that sometimes the rent is classified by its participants differently, since the criteria for distinguishing between financial and operating rents are not always indisputable and can not cover the whole range of leasing operations. In practice, tenants have a wide range of contract terms, so often a rent agreement does not fit the exact definition of an operating or financial rent, but rather combines several limits between each of them. On the basis of the explored IAS 17 «Rents» and P(S)BO 14 «Rents», the main criteria are identified, in the presence of one of which the rent is considered operational (Figure 1.5).

It should be noted that the first two criteria are not controversial and easy to apply in practice; in addition, due to its consistency, the accounting standards of many countries use them as the main criteria for determining the operating rent.

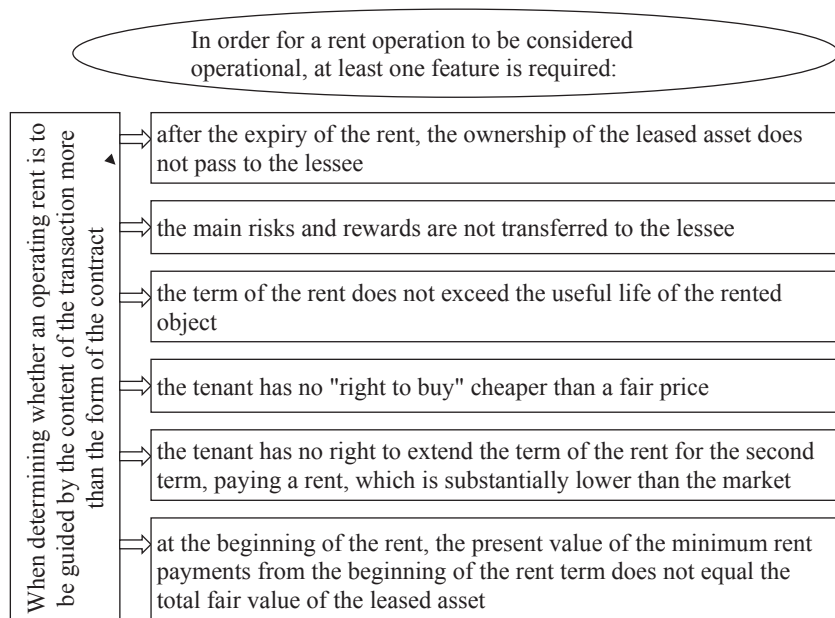

Fig. 1.5. Signs of operating lease

It is worth paying attention to the third and fourth criteria of operating rent; so that the rent does not become operational from the financial point of view, the rent term must not exceed half the useful life, and the total amount of rent payments must be less than the fair value of the rented asset. In practice, the main problems are the definition of the expected useful life of the asset. Also, not always at the beginning of the contract, the parties have the opportunity to determine the market value of the rented property after the end of the contract or the size of the fair rent. As a rule, the rent is based on the same conditions for the tenant and the lessor.

The methodological basis for the reflection in the financial rent accounting is set out in P(S)BO 32 «Investment property», according to which investment property – own or rented on a financial rent land, buildings, structures located on the ground and held for the purpose of obtaining rent payments and / or increase in equity rather than for the produc-

tion and supply of goods, services, administrative purposes or sales in the ordinary course of business.

In accordance with this provision, operating real estate – own or rent on a financial rent land, buildings, structures located on the ground, held for the purpose of use for the production or supply of goods or services, or for administrative purposes. That is, such a distinction is made depending on the nature of the use of both their own and rented real estate. Its change affects the recognition of them as objects of investment real estate, and, consequently, to reflect on the account.

PSAS 32 «Investment Property» clearly defines a list of investment property objects and their obtaining for financial rent. This stipulates the need to differentiate the objects of rent for their classification as investment property. Yes, it should be borne in mind that such features of rent, such as payment, urgency and the lack of the right to fully dispose of the object, but with the right to use it, are also characteristic of operating rents. For P(S) BO 32 «Investment Property», the transfer of real estate to an investment or withdrawal from an investment property is made only in the event of a change in the nature of use, which is certified by the provision of an object in an operating rent to another party.

P(S)BO 14 «Rent» contains the notion of «non-refractory rent», which is important, first of all, from the position of the lessor, since it provides for the fulfillment of two conditions that allow them to recognize the financial rent as «inextricable». As already noted, in addition to financial and operating rent, P(S)BO 14 «Rent» provides for such an operation as the sale of an asset with the conclusion of an agreement on its receipt by the seller in the rent. However, there is no specific definition of this operation in P(S)BO 14 «Rent», obviously, under this name, «hiding» the return rent, provided by the Tax Code of Ukraine in practice, as well as financial rent, have not become widely used.

As you can see, P(S)BO 14 «Rent» is as close as possible to IAS 17 «Rents». It is logical that at the present stage of international integration there is a need for unification and harmonization of requirements, rules of rent accounting within the framework of the whole economic system of countries. Harmonization involves the combination and mutual compliance of the legislation of the countries with regard to the regulation of accounting for rent transactions, the existence in each country of

its model of accounting organization and system of standards. The main thing is that they do not differ significantly from similar standards of other member states of the community, that is, they were in harmony with each other [22, p. 107].

Undoubtedly, international harmonization in the accounting and reporting of leasing operations will facilitate the cooperation of domestic enterprises with foreign partners and avoid the need for tax and specialized reporting, will ensure transparency and clarity of information, increase the level of confidence in the indicators of financial reporting. However, with the agreement of NAS and IAS, it is necessary to analyze what this may lead to as a result, as IAS 17 «Rents» also has certain disadvantages, while the Ukrainian economy has a number of peculiarities that are not characteristic of other European countries. The absence of full coincidence of the rules of the NAS and the provisions of international standards may not necessarily lead to inconsistency of reporting with the requirements of IAS, if the differences are not significant, says Golov S.F. [30]. We believe that compliance with the requirements of IAS NAS to the requirements of IAS can be realized provided that the conceptual framework, compliance with national and international standards, and adequate interpretation are maintained.

Rent, as well as any other economic relations, requires internal structural and logical ordering, without which it is impossible to properly organize accounting and disclosure in financial statements, to develop a methodology for scientific research. The problem is that, in most cases, rent transactions are not correctly identified, are not sufficiently accurately evaluated, which leads to distortion of information and misleading its presentation in the reporting. Therefore, the identification of the rent is the basis, an essential condition for reliable accounting. Identification involves the availability of sufficient information on the nature of the rent transactions and their registration with the definition of the end result, and requires scientific research, development of the procedure and conditions for the identification of bookkeeping rent. We believe that the main elements of the identification of the rent are: recognition; assessment; rent organization; definition of the features of the operation; classification on different grounds; introduction of information on subjects of rent relations; definition of the terms of the operation; additional information about the operation (rates, inflation index,

etc.); execution of documents with signatures of responsible persons. All of the above elements, in our opinion, make it necessary to eliminate the existing differences in terminology first of all.

Directions of lease classification

Turning to the legislation governing rental accounting, we see that there are discrepancies and inaccurate interpretations of the rent. It is essential that for the purposes of taxation and accounting there is no unity in the definition of the essence.

The Tax Code of Ukraine [1] and a number of researchers in their scientific works identify the concept of «operational» and «operational» rent, so the warp to dwell on these concepts and to find out their economic nature. First, one should pay attention to the fact that «operational rent» is an incorrect translation of «operating аренда», which means «operating rent», the operational will be «operational». Secondly, if we analyze these concepts, we see that a number of scholars reveal «operational measures – current measures, relatively short-term actions, due to the current economic situation.» And operational activities – as the main statutory activities of the company, as well as other activities that are not investment or financial activities [22]. If proceeding from the needs and requirements of accounting, in accordance with NAS 14 «Rent» [3], income and expense on rent are recognized as operating income and expenses of the corresponding reporting period.

Note that when reflecting income in tax accounting is recognized «total income taxpayer from all activities», including from the operating [1]. So, we come to the conclusion that operating rent is more consistent with one of the main concepts of accounting and tax accounting – operational activities. By comparing the definition of operating rent, given in the current legislation, with the definition given in NAS 14 «Rent,» we see that in part, the disclosure of the concept of operating rent in tax and accounting is common, as in the Tax Code of Ukraine [2], and the operating rent NAS «Rent» [3] is a rent other than financial. Most domestic researchers also adhere to this position, and the essence of operating rent reveals the same. It is important that in the Tax Code of Ukraine, when determining the operating

rent, there is no indication of the term of the rent of an object, and most importantly – the emphasis is not on the obligatory return of the object. This suggests that the classification of the type of rent remains an accountant, which in turn provides greater freedom of action for the accountant, while increasing his responsibility.

Considerable attention is paid to theoretical coverage of this problem by Sopko V.V. and Boyko O.V. and consider that «operating rent is a business transaction of a physical or legal person, which provides for the transfer of the right of use of fixed assets to the lessee for a term not exceeding their full depreciation period, with the obligatory return of such fixed assets to their owner after the expiration of the rent agreement».

The research of the essence of operating rent from the standpoint of the views of various scholars makes it possible to conclude that there is no consensus on the disclosure of this concept, therefore, at the present stage, there is a need for identification and disclosure. So, we offer our own definition of operating rent. Consequently, operating rent is one of the forms of rent relations, which provides for the transfer of the right of ownership of fixed assets to a lessee in accordance with the rent, corresponding to market rates, under the contract, and does not provide for the transfer to the lessee of all risks and benefits associated with the right to own and use the asset for a term, which does not exceed the term of their full depreciation, with the obligatory return of such fixed assets to the owner after the expiration of the rent contract. This definition makes it possible to distinguish between financial and operating rent by qualitative criteria, emphasizing its essence, namely, the acquisition of property rights, contractual nature, payment, reversibility, urgency.

It is also worth abandoning unjustified, from the accounting point of view, a monotonous interpretation of the category «leasing» and «financial rent». The solution to this question should be made by adjusting the system of legislation. Some steps have already been taken in this direction, for example, the Law «On Financial Leasing» [9] does not use the term «financial rent», and when describing this transaction, it is only about the category «leasing».

It deserves attention to the notion of financial rent, disclosed in tax accounting by the Tax Code of Ukraine [1], and the definition of financial rent – in NAS 14 «Rent». The analysis provides grounds for arguing that for

the purposes of accounting, a financial rent differs from the same concept in tax accounting, which to some extent disorients business entities. If the main criterion for determining the financial rent in the tax accounting is the obligatory transfer of the object to the lessee after the expiry of the rent, then from the position of accounting, the financial rent provides for much wider limits, and not the transfer of the rent object to the lessee's property yet means that such a rent can be considered operational. It should be noted that the two types of accounting are not autonomous and are closely interconnected. They are doomed to be in one way or another interconnected within the framework of a single information system of business accounting of the enterprise. This determines the need to improve the formulation of the type of rent in the tax legislation.

Rent, as a business, is characterized by many specific concepts. To achieve the necessary order, it is worth applying the classification, since targeted and effective regulation of rental development requires awareness of the features of its types and forms. Thus, we see that the basis of the classification of the rent may be the differences in the types and forms of rent relations, in the approaches to providing rent payments, in determining the objects of rent, in terms of rent transactions, etc. In this regard, we propose to combine all the classification features of the rent into three groups, which will make it possible to distinguish the most significant classification features by which the classification of the rent will have value both in the theoretical and practical sense (Fig. 1.6).

Classification by historical features involves the allocation of stages of development of the rent and division by the time of occurrence. Such a classification is of great theoretical significance, since knowledge of the history of the rent, its origins, genesis helps the practitioners to navigate in the processes taking place, to predict trends of development, to build rent relations taking into account the accumulated experience. The determining financial and economic feature for the classification of the rent is the presence or absence of an investment component in the rent. In view of this, we propose that the rent relations be divided into two groups: the first group – combines those rent relations that are capable of providing investment interests; the second group – relationships that enable the tenants to meet the needs without affecting the investment interests.

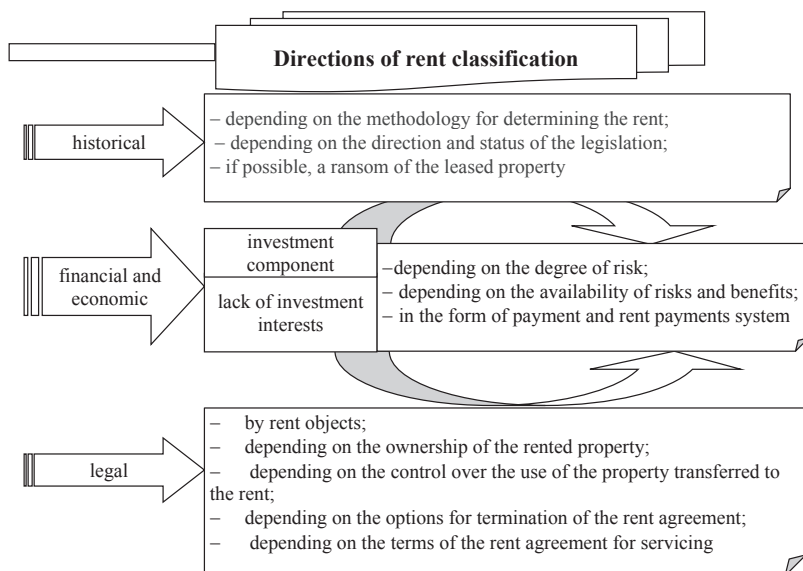

Fig. 1.6. Directions of lease classification

Equally important from an economic point of view, there is a classification by way of financing, by the form of payment and by the system of rent payments. But I would also like to highlight in this category, in our opinion, the important features: depending on the degree of risk – accidental loss of the object of rent, damage to the object of rent; depending on the economic nature – operational, financial; depending on the availability of risks and benefits – to the tenant; to the lessor.

Grouping on legal grounds involves the use of such a classification feature, such as the form of conduct, the form of the organization of the rent, the scope of rights and responsibilities, the duration of the transaction. Such a classification can be used to provide regulation and control of rental activities, analysis of the development of rent relations. The main theory and practice is the classification of objects and subjects of the rent, since the objects and subjects are the determining factor on which the nature of the contract and its main conditions depend. As to

the objects of state property right, they should be classified as: objects that can not be rented and objects that may be used by other subjects of property rights.

Depending on the control over the use of the property rented, it is necessary to distinguish between: bodies that carry out state policy in the field of leasing; bodies authorized to manage an enterprise, which is the lessor of the relevant property.

Depending on the options for termination of the rent, distinguish: expiration of the term for which the contract was concluded; privatization of the object of rent; bankruptcy of the tenant; the death of the object of rent; liquidation of a legal entity that was a tenant or a lessor; upon agreement of the parties.

Conclusions. Summarizing the above, we note that, as well as national legislation, IAS allocates two types of rents – operating and financial. But at a time when domestic legislation emphasizes the legal separation of rent transactions, IAS 17 Rents emphasizes that the rent classification depends on the economic nature of the transaction, but not on the basis of a number of formal features. This circumstance is confirmed by the fact that the financial leasing of national legislation invests a different meaning than most of the West. In addition, it should be noted the existence of internal contradictions of legislation on rents. The given systematization, identification and proposed classification of the rent is very important, since it depends on their legal regulation, documentary and accounting, and, consequently, the economic performance of enterprises.

References:

1. Tax Code of Ukraine of 02.12.2010. Number 2755 – IV // [electronic resource]. – Access: <http://www.rada.gov.ua/>.
2. Law of Ukraine «On Lease of State and Municipal Property» dated 10.04.92 number 2269 – XII. [Electronic resource]. – Access: <http://www.rada.gov.ua/>.
3. Policy (Standard) 14 «Rent» approved by the Ministry of Finance of Ukraine of 28.07.2000 p. № 181. [electronic resource]. – Access: <http://www.rada.gov.ua/>.

4. The Law of Ukraine «On Financial Leasing» from 16.12.1997 g. Number 723/97–VR, as amended. [Electronic resource]. – Access: <http://www.rada.gov.ua/>.
5. The Law of Ukraine «On concession» from 16.07.1999. Number 997 – XIV. [Electronic resource]. – Access: <http://www.rada.gov.ua/>.
6. The Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine» dated July 16, 9999, No. 996 – XIV. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.rada.gov.ua/>.
7. Alohina T., Zatynytska T. Problematic Issues in the Contract Conclusion of Lease of State Real Estate // State Newsletter on Privatization. – 2007. – No. 4.
8. Berezhnaya A.Yu. Regarding the Value Added Tax When Leasing State Property // State Newsletter on Privatization. – 2010. – No. 6. – P. 23–26.
9. Brasiliy NM, Koshulko O.P. Features of the standardization of accounting for lease and leasing of non-current assets in accordance with international and domestic accounting standards / N. M. Braziliy, O. P. Koshulko // Problems of science. – 2009. – No. 8. – P. 36–41.
10. Bratchuk L.M. Methodical aspects of accounting for lease operations / L. Bratchuk // Accounting and Audit. – 2010. – No. 2. – P. 12–18.
11. Vaylo V. Operational lease: accounting and taxation / V. Weilo // All about accounting. – July 22, 2009. – S. 5–9.
12. Vasilenko V., Vladimirovska M., Dibrova N., Zhuravel N., Zinenko O. Rent: registration of contracts and accounting: practice. Leadership – D .: Balance–Club, 2009. – 174 p.
13. Gaiduckiy P.I., Stelmashchuk AM Land: property, rent, rent. – K.: Harvest, 1994. – 184 p.
14. Head of SF Kostyuchenko V.M. Accounting for International Standards: Examples and Comments: A Practical Guide. – K .: Libra, 2001. – 840 p.
15. Zanko B. Accounting and tax accounting of operational equipment lease equipment / B. Zanko // Handbook of economist. – 2010. – No. 6. – P. 45–51.
16. Zgursky O. News about rent and leasing: questions and answers / O. Zgursky. – K .: Books for Business, 2009. – 114 p.
17. Samarchenko O.R. Multidimensional accounting: lease relations / O. R. Samarchenko // Collection of systematized legislation. – 2009. – P. 1–225.
18. Polozhiy V.M., Chyzhov L.P. Ownership: economic aspect. – Sumy: «Mriya», 1994. – 80 p.
22. Lebedyk G.V. Systematization of lease operations for accounting purposes in accordance with the standards // Economic analysis. Collection of scientific papers of the Department of Economic Analysis Ternopil National University of Economics. – 2010. – Issue 6. – P. 106–110.

23. Lositskaya MA Perspective analysis of the lease of fixed assets // Sb. sciences Ave. – Cherkasy, 2005. – Vip. 14 – P. 273–277.
24. Minyailo V. Accounting and tax accounting of lease transactions // Herald of Accountant and Auditor of Ukraine. – 2007. – No. 9-10. – P. 22–25.
25. Nazarbayeva I. Rent operational: accounting from the landlord // Business. – 2000. – No. 18. – P. 55–60.
26. Nemnozhko G. Accounting for the lease according to the international accounting standard // Bulletin of the Institute of Business and Technologies – 2005. – No. 2-10. – P. 73–75.
27. Yanitskaya S.P. The emergence and formation of lease relations // Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches. – K., 2002. – Vip. 4. – P2.
28. Usenko Ya.B. Methodological, economic and legal problems of lease and leasing of property / Academy of Legal Sciences of Ukraine; research institute of private law and entrepreneurship. – K., 2001. – 234 p.

3.6. ОБЛІК І АУДИТ ЗАПАСІВ: ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА МЕТОДИКИ

Анотація. В умовах ринкових відносин першочергове значення набуває забезпечення підприємств товарно-матеріальними цінностями, зокрема в частині запасів. Потужна та ефективно функціонуюча матеріальна база підприємства є запорукою його успіху в економічній діяльності, забезпечує безперебійний виробничий процес, визначає ефективність виробництва. Постійний контроль над ефективним використанням виробничих запасів має велике значення для управління виробничою діяльністю кожного підприємства. Ефективне управління виробничими запасами підприємства, організація і методика їх обліку та аудиту є досить складною системою, яка потребує подальших досліджень та уточнень. В статті досліджено структуру системи управління запасами та розроблено взаємозв'язок її складових: «вхід – процес – вихід». На підставі проведених досліджень встановлено, що на організацію обліку запасів впливають багато факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, головними з яких є особливості умов виробництва та специфіка господарської діяльності підприємства. Сучасний розвиток підприємства

неможливий без виготовлення ним конкурентоспроможної продукції та реалізації її на внутрішніх і зовнішніх ринках. Здійснення процесу виробництва та створення матеріальних благ, які б задовольняли потреби споживачів, неможливе без використання запасів, які являються одним із найважливіших складових активів кожного підприємства. На усіх підприємствах номенклатура запасів обчислюється десятками тисяч найменувань, а інформація з обліку запасів становить понад 35% всієї інформації з керування виробництвом. Тому для забезпечення ефективної політики управління операціями із запасами необхідною умовою є наявність системи контролю підприємства, а зокрема незалежного контролю – проведення аудиту.

Вступ. Економічні перетворення, які здійснюються в Україні, потребують вдосконалення управління запасами на вітчизняних підприємствах, ефективної організації та методики їх обліку і аудиту. Ефективність управління запасами підприємства істотно впливає на результати господарської діяльності й обумовлюється зовнішніми та внутрішніми факторами. Забезпечення успішного та безперебійного процесу виробництва на підприємствах передбачає обґрунтування методологічних аспектів у сфері формування, управління та використання запасів.

Одним з найважливіших елементів здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства виступають виробничі запаси. Це вид запасів, які за своїм економічним змістом є предметами праці. Їх особливість полягає у тому, що вони обслуговують один виробничий цикл та свою вартість повністю переносять на собівартість новоствореної продукції.

Оптимізація та ефективне управління виробничих запасів є одним із головних факторів стабільного функціонування підприємств. Ефективне управління виробничими запасами дає змогу знизити тривалість виробничого й усього операційного циклу, зменшити поточні витрати на їх зберігання, вивільнити із поточного господарського обороту частину фінансових коштів, реінвестуючи їх в інші активи.

Для стабільного функціонування підприємств потрібно, щоб їх власники, приймаючи рішення, мали правдиву й об'єктивну інформа-

цію про майно, фінансовий стан і результати роботи. Таку інформацію містить лише система бухгалтерського обліку. Належним чином організований облік виробничих запасів має суттєве значення в управлінні виробничою діяльністю кожного підприємства та в контролі за зберіганням матеріальних цінностей.

Аудит запасів будь-якого суб'єкта господарювання є чи не найскладнішою частиною аудиторської перевірки. А якщо йдеться про перевірку діяльності підприємств виробничої сфери, то рівень складності значно підвищується. Питання аудиту запасів набувають особливої актуальності у зв'язку з необхідністю забезпечення керівництва оперативною і достовірною інформацією для здійснення управління підприємством, а також процесами, які в ньому відбуваються. Окрім того, достовірна інформація у фінансовій звітності клієнта представляє інтерес і для інших груп як внутрішніх, так і зовнішніх користувачів, кожна із яких має різні інформаційні потреби та може висувати нові вимоги (критерії) до інформації, що надається аудитором. Усе зазначене вказує на необхідність поглибленого дослідження організаційних та методичних аспектів аудиту запасів, зокрема в частині тверджень та критеріїв оцінки достовірності інформації щодо запасів у звітності підприємства.

Теоретичні положення і практичні аспекти управління виробничими запасами, організації та методики їх обліку і аудиту обґрунтували в своїй роботі С.В. Андрос, Ф.Ф. Бутинець, П.С. Безруких, М.О. Виноградова, С.Ф. Голов, В.І. Єфименко, Л.І. Жидєєва, Т.О. Каменська, С.А. Кириленко, М.Д. Корінько, М.В. Кужельний, О.А. Петрик, В.В. Рядська, Л.І. Слюсарчук, Л.О. Сухарева, Н.М. Ткаченко та багато інших дослідників. Незважаючи на значні напрацювання за даною темою, залишився ряд питань та економічних невідповідностей стосовно визначення ролі та місця виробничих запасів в системі управління підприємством, зокрема не вирішеними залишаються питання щодо розробки оптимальної та ефективної системи управління запасами; потребують подальших досліджень питання організації бухгалтерського обліку та аудиту запасів.

Таким чином, недостатнє теоретичне і практичне опрацювання питань побудови управління запасами, організації та методики їх

обліку і аудиту, а також зростаюча актуальність раціонального вдосконалення обліку і аудиту запасів на підприємствах в умовах розвитку ринкової економіки визначили вибір теми статті.

Управління та організація обліку запасів

Сучасні вітчизняні підприємства, здійснюючи господарську діяльність, використовують в процесі формування кінцевого продукту виробничі запаси, які займають значне місце у складі оборотних активів підприємства, а також, одного боку, забезпечують постійність, безперервність та ритмічність діяльності підприємства, гарантують його економічну безпеку, з іншого – від якісної поінформованості про їх наявність та рух, організації їх обліку залежить точність визначення прибутку підприємства, його фінансовий стан, конкурентоспроможність на ринку та в цілому ефективність роботи підприємства.

Для ефективної діяльності підприємств виробничі запаси повинні бути оптимальними, адже накопичення їх значного обсягу призводить до замороження коштів на тривалий строк, зниження їх ліквідності, зростання витрат на утримання, а їх нестача – до простоїв виробництва, незадоволенні вимог споживачів, а отже і зниження конкурентних переваг [1, с. 4]. Від характеру, обсягів, якості виробничих запасів і рівня управління ними залежить конкурентоспроможність підприємств, масштаби виробництва і ефективність їх діяльності.

Для раціонального використання виробничих запасів та досягнення ефективності виробничої діяльності в цілому на підприємстві необхідно правильно управляти ними. В широкому розумінні управління – це цілеспрямовані дії на об'єкт з метою зміни його стану чи поведінки у зв'язку зі зміною обставин, а управляти – означає вести підприємство до мети, намагаючись якнайкраще використати його ресурси [2, с. 11].

Управління господарською діяльністю підприємства – це складний та багатогранний процес, спрямований на забезпечення оптимальної роботи структурних підрозділів для досягнення стратегічних і тактичних завдань розвитку [2, с. 14]. Важливою та невід'ємною складовою управління діяльністю підприємства є управління його виробничими запасами.

Метою управління виробничими запасами є формування безперервної, узгодженої роботи з усіма підрозділами підприємства для забезпечення та підтримки оптимальної кількості й видів матеріальних ресурсів, необхідних для реалізації оперативних та стратегічних планів підприємства. Отже, управління запасами являє собою складний безперервний процес, що передбачає оперативне маневрування ресурсами, матеріалами, товарами, готовою продукцією для забезпечення виробництва та збуту.

З метою забезпечення ефективного процесу управління виробничими запасами потрібно сформувати певну систему управління. Система управління запасами, як і система у широкому значенні, повинна ґрунтуватись на базових законах її побудови та розвитку і відповідати основним вимогам, що висуваються до неї.

Необхідними умовами існування системи є [3, с. 40]:

- цілісність;
- наявність деяких характеристик мети, критерію якості, що визначають існування об'єкта як системи;
- система повинна бути частиною, підсистемою деякої великої системи, входити до деякої іншої системи;
- об'єкт, що розглядається як система, повинний розбиватися на частини та складатися з підсистем.

Система управління запасами характеризується великою кількістю факторів, які впливають на її ефективність. Загальні вимоги, що висуваються до такої системи, залежать від цілей, які [4, с. 921]:

- орієнтовані на підприємство: швидкість отримання матеріалів, товарів та інформації;
- орієнтовані на ринок: відповідність управління ринковій стратегії; здатність до адаптації;
- пов'язані із системною інтеграцією: розподіл завдань управління за видами продукції; цілісна система персональної відповідальності за виконання замовлення;
- орієнтовані на виробничий потік: систематичність контролю процесі управління у виробництві; узгодження окремих процесів управління.

Кожна система, в тому числі і система управління запасами, повинна мати три складові: вхід (місце прикладання зовнішньої дії;

вихідний сигнал), процес (реалізується планування, контроль, аналіз та регулювання об'єкта) та вихід (місце зняття вихідної характеристики; вихідний сигнал). Система управління запасами підприємства відображена на рисунку 1.

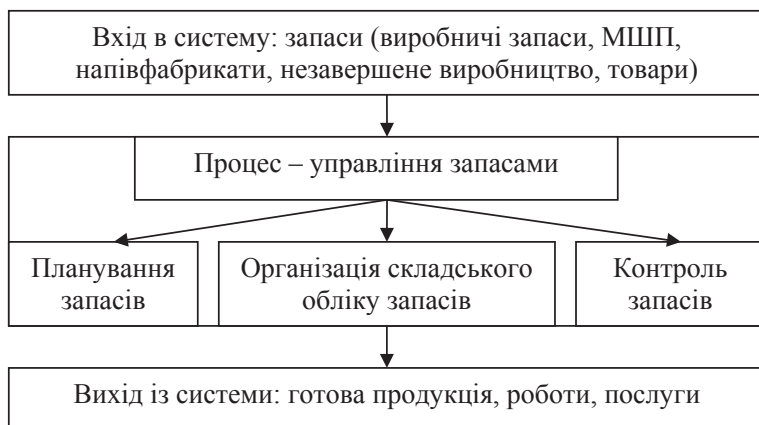

Рис. 1. Система управління запасами підприємства

Використання запропонованої на рисунку 1 системи управління запасами забезпечить не лише визначення оптимального розміру замовлення, величини запасів, але й оптимізацію надходження, переміщення, використання запасів, контроль за встановленими нормативами та запланованих дій і усунення виявлених недоліків.

Обрана підприємством система управління запасами має безпосередній вплив на організацію та методику бухгалтерського обліку запасів. В основу організації бухгалтерського обліку покладено системний підхід, який передбачає врахування взаємозв'язків між окремими складовими системи бухгалтерського обліку [5, с. 13], основна мета організації бухгалтерського обліку – ефективне виконання обліком інформаційних та контрольних функцій [6, с. 11].

Організація бухгалтерського обліку запасів, як складова організації обліку підприємства, повинна бути цілісною, єдиною системою вза-

ємопов'язаних, взаємоузгоджених способів і методів обліку, які охоплюють весь комплекс облікових процедур з виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації, тому основними її завданнями є:

- вибір оптимальної за складом та обсягом облікової інформації, яка забезпечить реалізацію завдань, поставлених перед обліком запасів;
- розробка та запровадження необхідних форм носіїв облікової інформації;
- розробка та запровадження раціональних схем документообороту, що дозволять із найменшими витратами трудових, матеріальних

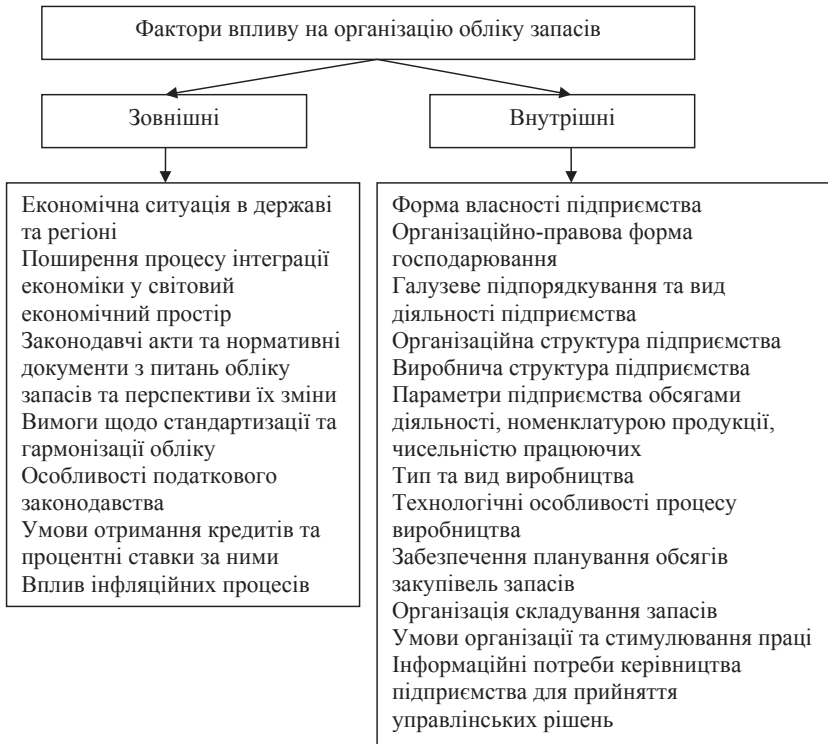

Рис. 2. Фактори впливу на організацію обліку запасів

та фінансових ресурсів забезпечити своєчасне виконання поставлених завдань.

Ефективність організації обліку запасів суттєво впливає на результати господарської діяльності та обумовлюється зовнішніми і внутрішніми факторами (рисунок 2).

Кожний фактор по-різному впливає на організацію обліку запасів. Наведені на рисунку зовнішні та внутрішні фактори впливають на характер і стабільність виробництва і характеризуються різною можливістю їх оцінки і обліку при плануванні матеріального забезпечення виробництва. Приймаючи до уваги вплив зовнішніх факторів, підприємство повинно активно використовувати внутрішні резерви, що підвищують ефективне використання запасів. Головними внутрішніми факторами, на нашу думку, є особливості умов виробництва та специфіка господарської діяльності, що безпосередньо впливають на ефективність управління запасами в цілому.

Отже, від правильності ведення обліку запасів залежить достовірність даних про отриманий підприємством прибуток та збереження самих запасів. За сучасних економічних умов правильна організація бухгалтерського обліку запасів є необхідною умовою для діяльності підприємства.

Організація та методика аудиту запасів

Аудиторська діяльність в Україні започаткована з прийняттям Закону України «Про іноземні інвестиції». Такі послуги необхідні були спільним підприємствам, іноземний інвестор яких вимагав підтвердження показників фінансової звітності аудитора. Подальший розвиток аудит набув з прийняттям Закону України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.93 року.

Згідно вказаного закону, під аудитором розуміють перевірку фінансової звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансової господарської діяльності підприємства з метою визначення їх достовірності, повноти і відповідності чинному законодавству.

Метод аудиторської діяльності – це сукупність прийомів з допомогою яких оцінюється стан об'єктів, що перевіряються.

З точки зору кваліфікаційних ознак розрізняють такі види аудиту:

1) відповідно до об'єкту аудиту:

а) аудит фінансової звітності (представляє собою оцінку достовірності показників фінансової звітності);

б) аудит узгодженості (визначає чи дотримуються на підприємстві правило, норми, закони, інструкції, які здійснюють вплив на результати діяльності підприємства);

в) операційний аудит (являє собою перевірку окремої позиції звітності підприємства);

2) відповідно до суб'єкту аудиту:

а) зовнішній (здійснюється незалежно аудиторською фірмою на договірній основі з метою оцінки достовірності обліку, а також надання консультаційних послуг);

б) внутрішній (його метою є оцінка ефективності функціонування системи управління підприємством).

Аудит може носити обов'язковий або ініціативний характер, тобто повинен здійснюватись щорічно на вимогу закону, або проводитись за рішенням адміністрації підприємства та його засновників в міру необхідності.

Аудит складається із фактичного та документального контролю. Проведення аудиторської перевірки на підприємстві може здійснюватись в будь-якій послідовності.

Аудиторська перевірка запасів може бути або складовою частиною аудиту фінансової звітності, або різновидом тематичного так званого операційного аудиту.

Аудиторська перевірка операцій із запасами є трудомістким процесом і включає дослідження стану складського господарства, збереження, нормування витрачання, оприбуткування, правильності оцінки купованих виробничих запасів, використання у виробництві. Основною метою перевірки є встановлення законності, достовірності та доцільності операцій із запасами, правильності їх відображення в обліку.

Відповідно до мети завданнями аудиту запасів підприємства є:

– загальна прийнятність звітності – загальна сума буде прийнятною і відповідає реальним потребам підприємства, тобто наявність

виробничих запасів має відповідати обсягу виробництва, який буде безперервним;

- обґрунтованість (чи є підстава для віднесення у звітність вказаних сум) – всі наявні виробничі запаси відображено у звітності та на дату складання балансу є на підприємстві;

- закінченість (чи віднесено у звітність всі активи, які належать підприємству) – всі виробничі запаси підраховано та віднесено до балансу;

- оцінка (чи всі категорії правильно оцінені і безпомилково підраховані) – кількість облікованих виробничих запасів збігається з наявними, оцінка, яка застосовується для відображення їх руху, відповідає обраній обліковій політиці, період застосування цін відповідає дійсності;

- класифікація (чи є підстава відносити суми на відповідні рахунки) – виробничі запаси правильно класифікують;

- розподіл (віднесення операцій до відповідних звітних періодів) – суми купівлі і продажу правильно розподілені між двома періодами;

- акуратність (відповідність сум аналітичного обліку даним синтетичного обліку) – загальні суми в книгах аналітичного обліку виробничих запасів відповідають даним, наведеним у Головній книзі;

- розкриття (чи всі категорії занесені до фінансової звітності і правильно відображені у звітах) основних категорій виробничих запасів – методи оцінки правильно відображені у звітності.

Окрім того, аудит виробничих запасів передбачає такі завдання, а саме, перевірка:

- наявності на складах та їх зберігання;
- правильності і своєчасності документального відображення операцій з надходження, заготівлі та переміщення;

- забезпечення внутрішнього контролю при транспортуванні;

- додержання підприємством встановлених норм списання;

- систематичної переоцінки та уцінки проведення індексації та відображення їх в обліку;

- правильності відображення в обліку надходження, переміщення і списання; додержання вимог щодо проведення інвентаризації;

- ефективність контролю за витратами.

Об'єктами аудиту запасів є: прийом за кількісно-якісною ознакою, належне збереження, норми витрат на виробництво, дані бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Джерелами інформації для аудиту запасів є: записи на рахунках бухгалтерського обліку; первинні документи з надходження, реєстри обліку (картки складського обліку матеріалів, накладні, накладна-вимога, рахунки-фактури, журнали обліку вантажів, що надійшли на підприємство, доручення, звіти матеріально відповідальних осіб, Головна книга, журнали, лімітно-забірні картки, прибуткові ордери); фінансова звітність підприємства.

Ми схилиємось до думки, що розробити універсальну методiku аудиту в цілому, і запасів, зокрема, неможливо. Алгоритм перевірки залежатиме від різних факторів та умов, серед яких форма власності, організаційно-правова форма господарюючого суб'єкта, внутрішні і зовнішні умови функціонування, а також рівня розвитку конкретного економічного суб'єкта, його видів та обсягів діяльності, системи оподаткування; організації діяльності бухгалтерської служби (використовувані форми та методи обліку; програмне забезпечення; рівні кваліфікації та вимоги до працівників бухгалтерської служби), наявність і ефективність існування системи внутрішнього контролю тощо. Разом з тим не менш визначальними чинниками є професійна майстерність, компетентність і досвід самого аудитора. Загалом, визначаючи напрями перевірки, аудитор має орієнтуватись на завдання та запити, які сформовано клієнтом і погоджено з ним у договорі, та із їх врахуванням чітко сформулювати основну мету і процедури аудиту.

Досягнення мети вчасно і в повному обсязі, та ще й з пониженим аудиторським ризиком можливе завдяки здійсненню належним чином планування. Ми підтримуємо думку О.А. Петрик щодо ролі планування, яке дозволяє «... своєчасно ідентифікувати та вирішувати потенційні проблеми, належно організовувати і управляти завданням з аудиту...; обрати членів аудиторської групи із завдання, що мають відповідний рівень підготовки та компетентності. щоб діяти у відповідь на очікувані ризики...» [7, с. 228]. Під час планування аудитору необхідно оцінити ризик існування суттєвих відхилень у фінансовій звітності, які можуть виникати внаслідок звичайних помилок або

в результаті шахрайства [10]. Адаптуючи таку думку науковців до аудиту запасів на рис. 3 наведено можливі ризики помилок і шахрайства в обліку запасів, які повинен передбачити аудитор, зміст яких визначатиме перелік аудиторських процедур у програмі аудиту. У ній описується характер, час і обсяг запланованих процедур оцінки ризиків, подальших аудиторських процедур на рівні тверджень [13]. Щодо тверджень, які раніше в аудиторській практиці здебільшого трактувались як «критерії» оцінки фінансової звітності, які використовує аудитор під час формування основи для аудиторського висновку, то відповідно до МСА 315 «Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвих викривлень через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища» [11], їх слід розглядати за трьома категоріями:

1) твердження про залишки на рахунках на кінець періоду (існування, права і зобов'язання, повнота, оцінка вартості та розподіл) –

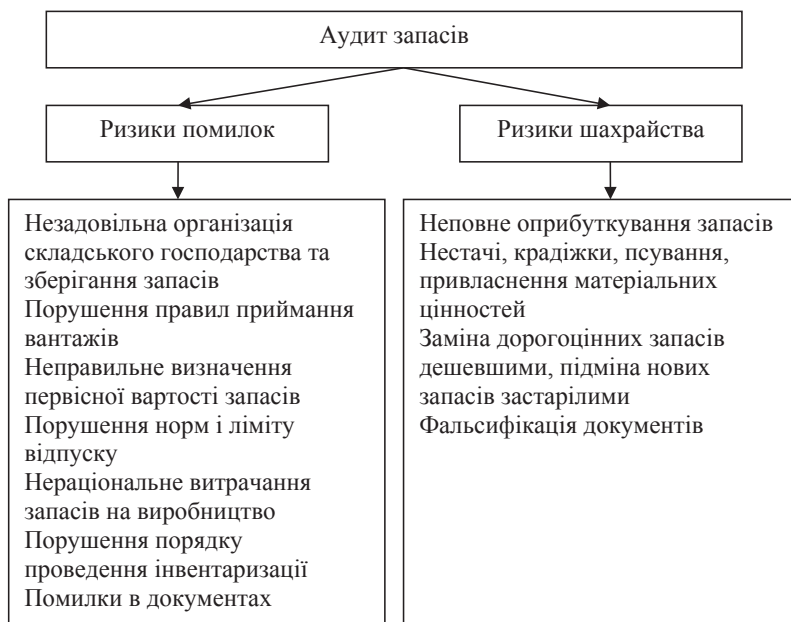

Рис. 3. Помилки та шахрайство в системі обліку запасів

головним чином, це твердження, що містять показники Балансу (Звіту про фінансовий стан);

2) твердження щодо класів операцій та подій за період, що перевіряється (настання, повнота, точність, закриття реєстрів, класифікація) – це твердження, що містять показники Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід);

3) твердження про розкриття і подання інформації (настання та права і зобов'язання, повнота, класифікація і зрозумілість, точність та оцінка) – це твердження, що містять показники приміток до фінансової звітності [11].

Аудитору необхідно визначити зміст тверджень для кожної статті фінансової звітності і після цього спланувати перелік та обсяг процедур для кожного ідентифікованого твердження. Якщо конкретизувати зміст тверджень відповідно до завдань аудиту запасів, рекомендованих до застосування МСА 315, то такими твердженнями, щодо яких аудитор має зібрати докази, є наступні: існування, права і зобов'язання, оцінка вартості і розподіл, повнота. Критерій «існування» вимагає зібрати докази з тим, щоб переконатись, запаси, відображені в обліку і звітності клієнта, дійсно існують на певну дату. Основним застосовуваним методичним прийомом для збору аудиторських доказів за цим критерієм є інвентаризація. І, здавалось би такий простий і механічний методичний прийом фактичного контролю, однак питання присутності аудитора під час її проведення породжує чимало дискусій. Так, наприклад, як стверджує Павлова Н.В., присутність аудитора при проведенні інвентаризації цілком обґрунтована, тому що результатом цього є не тільки виявлення помилок та викривлень, а й можливість правильно оцінити систему бухгалтерського обліку та надійність внутрішнього контролю на підприємстві [12].

Виходячи з наведеного вище в цілому можна визначити таку послідовність аудиту запасів:

- інвентаризація виробничих запасів;
- аудит прибуткових і витратних документів, показників реєстрації і рахунків постачальників;
- взаємна звірка прибуткових документів з рахунками постачальників;

- взаємна звірка витратних документів з даними оплати рахунків покупців;
- порівняння прибуткових і витратних документів з даними натурального обліку складу;
- аудит змісту оборотних відомостей натурально-вартісного обліку і порівняння їх з даними обліку матеріально-відповідальних осіб;
- аудит змісту звітів, бухгалтерських операцій, матеріальних цінностей і порівняння їх з даними первинної документації;
- аналіз бухгалтерських операцій по журналу і відомостях до рахунках запасів і порівняння його даних з записами по дебету і кредиту рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядчиками»;
- аналіз бухгалтерських операцій журналів і відомостей до рахунків виробничих запасів і порівняння його даних із записами за дебетом і кредитом рахунків; аудит балансу, фінансової та податкової звітності і порівняння їх з головною книгою, журналами, відомостями та первинними документами.

Основні способи та прийоми, які використовують для проведення аудиту запасів з'ясування відповідності фактичних сум залишків запасів з їх даними згідно наступної інвентаризації, а також із сумами матеріальних цінностей, відображених в первинних і зведених документах та регістрах бухгалтерського обліку. Цей прийом необхідно використовувати аудитор, якщо виникає підозра у відношенні приписок матеріалів чи МШП у інвентаризаційних описах підприємства з метою приховування нестач, крадіжок чи зловживань; контрольне порівняння фактичних залишків товарів із даними останньої інвентаризації; завищення цін на товарно-матеріальні цінності, що відпускалися з документами; переоцінка та уцінка товарів; реалізація товарів, матеріалів, які не відображені в первинних документах з їх надходження чи відпуску; контрольний запуск матеріалів у виробництво; перевірка правильності розрахунків природного убутку товарно-матеріальних цінностей тощо [8].

Типовими порушеннями операцій із запасами є:

- незадовільна організація складського господарства та зберігання;

- невиконання завдань заготівлі;
- неправильне визначення первинної вартості придбаних запасів;
- порушення правил приймання вантажів;
- неповне оприбуткування, необґрунтовані претензії до поставальників;
- нераціональне використання виробничих запасів у виробництві;
- невиконання завдань заготівлі виробничих запасів та завищення їх собівартості;
- порушення норм і лімітів їх відпуску;
- придбання непотрібних матеріалів;
- наявність запасів, які швидко псуються;
- нестачі, крадіжки, псування, привласнення;
- неправильне визначення розміру компенсації завданих підприємству збитків;
- помилки та підробки при кодуванні документації;
- заміна нових предметів старими та відпуск запасів за заниженою вартістю;
- несвоєчасне і неправильне оформлення первинних документів з обліку руху та незадовільна організація бухгалтерського обліку.

Загалом, в процесі аудиту рівень аудиторського ризику невиявлення помилок можна знизити за умов професійно розробленого плану перевірки виробничих запасів, адекватно обраних процедур, належного документального оформлення, систематизації та відображення аудиторських доказів у робочих документах [14].

В ході перевірки аудитору необхідно зібрати вичерпні докази для складання об'єктивного висновку про достовірність фінансової звітності. Всі отримані докази аудитору слід обов'язково документувати, тобто відображати в робочих документах [9].

Вимоги до змісту, порядку оформлення та кількості робочих документів процесу зовнішнього аудиту містяться у національному нормативі №230 «Аудиторська документація».

Всі документи, підготовлені аудитором або отримані від клієнта і третіх осіб повинні допомагати ефективно проводити аудит, оперативно контролювати і правильно оцінювати результати перевірки. Для цього вони мають задовольняти певним вимогам, а саме: містити

записи про планування аудиту; записи про характер, час проведення та обсяг виконаних аудиторських процедур; висновки, зроблені на підставі отриманих даних. Ці відомості мають бути достатньо повними і детальними, викладатися зрозуміло і не допускати різних трактувань.

До робочих документів аудиту відносяться плани і програми проведення аудиту; копії засновницьких документів та інших внутрішніх документів клієнта (протоколів, договорів, контрактів тощо); матеріали вивчення та оцінки систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю (описи, схеми документообігу тощо); результати аналізу господарських операцій та показників діяльності підприємства (розрахунки, таблиці, графіки тощо); записи про характер та обсяг проведених аудиторських процедур та їх результатах; копії переписів з клієнтом і третіми особами; записи усних обговорень аудитора із співробітниками підприємства, висновки експертів, копії бухгалтерських та інших фінансових документів клієнта тощо.

Склад, кількість і зміст робочих документів аудитор визначає самостійно з врахуванням характеру і складності роботи, що проводиться, стану бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю на підприємстві, рівень керівництва діяльністю бригади аудиторів. Робочі документи повинні мати такі реквізити: найменування і дата складання документа; найменування клієнта; період, за який проводиться аудит; зміст документа; підпис особи, що склала документ; дата перевірки і підпис особи, що перевірила документ. Після закінчення аудиту робоча документація підлягає здачі до архіву аудитора, де зберігається не менше п'яти років.

Аудиторська документація є власністю аудитора. Однак інформація, що міститься в ній, конфіденційна і не підлягає використанню без згоди клієнта.

Завершальним етапом кожної аудиторської перевірки є процес формування аудиторського висновку. В ході складання аудиторського висновку аудитор узагальнює результати перевірки, формує думку відносно достовірності звітності і відповідності діючому законодавству.

Виявлені аудитором порушення заносяться до його робочих документів, а пізніше знаходить відображення у відповідних узагальнюючих документах.

Висновки. Рациональне використання запасів та досягнення ефективності виробничої діяльності на підприємстві визначає необхідність створення та функціонування ефективної системи управління запасами. Запропонована система управління запасами забезпечить визначення оптимального розміру замовлення, величини запасів, оптимізацію надходження, переміщення запасів та контроль за їх використанням. Отже, успішність управління запасами підприємства можна розглядати з позиції ефективності їхнього використання в господарському обороті, тобто управління запасами переважно зводиться до того, щоб забезпечити своєчасне підвищення ефективності їхнього використання.

Обрана підприємством система управління запасами має безпосередній вплив на організацію та методику бухгалтерського обліку запасів. Ефективна організація бухгалтерського обліку запасів повинна бути цілісною, єдиною системою взаємопов'язаних, взаємоузгоджених способів і методів обліку, які охоплюють весь комплекс облікових процедур. На організацію обліку запасів впливають багато факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, але головними, на нашу думку, є особливості умов виробництва та специфіка господарської діяльності, що безпосередньо впливають на ефективність управління запасами в цілому.

Організація і методика аудиту запасів є важливою складовою перевірки на підприємстві. Аудит запасів призначений для того, щоб здійснювати контроль за дотриманням чинного законодавства щодо операцій із запасами, встановити повноту і правильність відображення в бухгалтерському обліку надходження запасів за їх каналами, встановити правильність визнання активів запасами згідно з П(С)БО № 9 «Запаси», дослідити стан складського господарства запасів, перевірити дотримання обраних методів обліку виробничих запасів, які зазначені у наказі про облікову політику.

Що стосується наказу про облікову політику, то потрібно зазначити, що підприємству доцільно максимально точно висвітлювати всі питання щодо методики обліку виробничих запасів та відображення їх у фінансовій звітності для уникнення помилок та двоякого трактування положень даного розпорядчого документа.

Аудит запасів підприємства з урахуванням специфіки його діяльності повинен бути спрямований на перевірку тверджень керівництва щодо запасів, представлених у фінансовій звітності шляхом застосування відповідних прийомів і процедур. Для встановлених тверджень за операціями із запасами аудитор визначає докази, джерела та процедури їх отримання. Твердження мають принципове значення для організації і виконання локальних завдань з аудиту, а згодом – висловлення аудиторської думки про достовірність фінансової звітності клієнта в цілому, тому важливо на початку перевірки чітко спланувати хід аудиторської перевірки та ідентифікувати твердження для кожної статті фінансової звітності.

На нашу думку, основне призначення аудиту запасів – допомога клієнту у визначенні основних недоліків, порушень та помилок в їх обліку запасів, можливість ліквідувати та запобігти подальшому виникненню, що призведе до покращення фінансового стану підприємства. Тому правильна та раціональна організація і методика аудиту запасів допоможе аудитору досягти поставленої мети.

Список літератури:

1. Перебийніс В.І. Логістичне управління запасами на підприємствах: монографія / В.І. Перебийніс, Я.А. Дроботя. – Полтава: ПУЕТ, 2012. – 279 с.
2. Партин Г.О. Системно-орієнтоване управління витратами промислового підприємства: [Монографія] / Г.О. Партин, А.І. Ясінська – Л.: ЗУКЦ, ПП НВФ «Біапр», 2011. – 200 с.
3. Хобта В.М. Розвиток системи управління матеріальними ресурсами підприємства: Монографія. / В.М. Хобта, І.О. Бондарева, Н.О. Селезньова, О.Ю. Руднева. – Донецьк: «Друкінфо», – 2012. – 143 с.
4. Малахова А.В. Проблеми обліку запасів і оптимізація обліково-аналітичних процедур в управлінні підприємствами // А.В. Малахова, О.В. Мартиненко // Глобальні та національні проблеми економіки (електронне наукове видання). Випуск 10 / Міністерство освіти і науки України, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського – Миколаїв, 2016. – С. 920-923.
5. Кулик В. Організація обліку на підприємствах: розробка внутрішніх регламентів / В. Кулик, М. Любимов // Бухгалтерський облік і аудит – 2013 – №3 – С. 12-18.

6. Бондаренко Н.М. Теоретичні основи організації обліку на підприємстві // Н.М. Бондаренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 4 / Міністерство освіти і науки України, Херсонський державний університет, Факультет економіки і менеджменту. – Херсон, 2014. – С. 10-14.
7. Аудит [Текст]: підручник / [О.А. Петрик, В.О. Зотов, Б.В. Кудрицький та ін.] ; за заг. ред.. О.А. Петрик. – К. : КНЕУ, 2015. – 498 с.
8. Виноградова М.О. Аудит [Текст]: навч. посіб. / М.О. Виноградова, Л. І. Жидєєва. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 654 с.
9. Каменська Т.О. Методи збору аудиторських доказів службою внутрішнього аудиту [Текст] / Т.О. Каменська // Вісник Житомирського технол. ун-ту. – Житомир, 2010. – Ч. 1. – № 12 (154). – С. 61–63.
10. Кришевич О.В. Аудит: помилки чи шахрайство [Текст] / О.В. Кришевич // Вісник університету Україна. – 2010. – №1. – С. 122–127.
11. Міжнародні стандарти контролю якості аудиту огляду іншого надання впевненості та супутніх послуг: видання 2013 року, частина 1. [Електронний ресурс]. – К. : Міжнародна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України. – 431 с. – Режим доступу <http://www.apu.com.ua/msa>. (дата звернення 20.05.2015). – Назва з екрана.
12. Павлова Н. В. Інвентаризація як інструмент аудиту основних засобів на підприємстві [Електронний ресурс] / Н.В. Павлова – Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2010/Economics/62488.doc.htm. (дата звернення 20.05.2015). – Назва з екрана.
13. Сухарева Л. О. Вибіркові дослідження в загальній системі аудиту: методичний аспект [Текст] / Л.О. Сухарева, А.О. Сасенко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – 2013. – №3 (59). – С. 147–153.
14. Череп О. Методика проведення аудиту запасів на великих промислових підприємствах / О.Череп, В. Буряк // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – № 3 (53). – С. 197-200.

3.7. EXPANSION OF FUNCTIONS OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT IN MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE'S STRATEGIC DEVELOPMENT

Summary. *Informational support for the decision making process under globalization affecting the information technology development and information culture enhancement is analyzed herein as well as conditions affecting the enterprise strategic development; approaches to the definitions of "information", "data", "intelligence", "knowledge" terms are studied as they are considered to be important in determination of the new civilization stage; accounting and analytical support is characterized as a key tool for unstructured information transformation into a strategic resource – information and intellectual capital, equal to financial, labor, and natural ones; main paths and directions of information economy formation are determined. The main disadvantage of existing approaches is that, in most cases, the system outline, components, certain methods and approaches to the accounting and analysis are determined, but there is no vision of the system as a dynamic holistic tool, which provides not only the short-term development of the enterprise, but also the formation of one of the most important resource – information capital. The main property is that information is a commodity of consumer value. In the scientific literature, information has been interpreted in different ways, however accounting and analytical support creates an information array for decision making, and nothing more for the enterprise's activity. But, in our opinion, we should not be limited to these two stages, but orient the accounting and analytical support system for creating the enterprise's information capital. Therefore, the concept of the accounting and analytical support is offered to consider from a new perspective: as a tool of information transformation into knowledge, and later – into the information and intellectual capital. In order to implement this function of accounting and analytical support, the main properties of the accounting and analytical mechanism should be determined for transformation. The article contains offers on separation in the accounting and analytical support system of units of accounting, analysis and control with information flows for decision-making in each, which allow the most complete formation of the intellectual and information capital. The definitions*

and approaches to formation of enhanced functions of the accounting and analytical system, proposed in the paper; help to create appropriate conditions for the further development of the enterprise's intellectual and information capital in the accounting and analytical support.

Introduction. Information needs of different users require principles, methods, systems and mechanisms for data collection and processing to be continuously improved. However, according to the main postulate of economic theory, human needs are limitless, but resources to meet them are limited. Therefore, those aspects should be improved first which allow to implement not only the enterprise's current tasks, but also the enterprise development strategy.

The modern ideology of the information society involves significant changes in the enterprise's information policy and strategy in the information world – a strategy that reflects possible ways of the operation in the modern information world.

The current development of the global world allows to distinguish three main types of globalization: globalization in economic relations; globalization in political relations; information globalization (global informatization); cultural and ideological globalization. That is, the enterprise should be integrated in the world economic space considering multidimensional and heterogeneous global transformations. And this is possible only if to build and support an information system, which allows to consider global information requirements and proper monitoring of changes. One of the tools to meet the global information society's requirements is the system of accounting and analytical support for an enterprise.

The development of individual approaches, methods and tools is determined primarily by the specifics of the enterprise's activities, missions, goals, and tasks, but an information component becomes an essential element of the enterprise management, and today, any enterprise sets for its development tactical, strategic goals, based on proper information provision. The strategy reflects the enterprise's mission, which gradually, for simple and convenient implementation, transforms into goals and decomposes into tasks. Transformation of the mission into the goal and tasks, approaches, specification levels, etc. has been considered in the academic

papers. However the enterprise strategy implementation usually takes significantly longer time, during which the external and internal environment is constantly fluctuated, making the enterprise's development strategy to be modified, amended, and sometimes changed. In general, the strategy implementation is not discrete, not clearly defined by stages, but represents a gradual development of the enterprise, the transition from one state to another, and therefore main factors affecting the enterprise's activity should be continuously monitored to keep its development under control.

Multidimensionality and rapid change in the external and internal environment make one-component and single-criteria approaches and simple accounting and analytic functions insufficient to measure the enterprise performance, they can be used for current analytical reports, but they are definitely not enough for selection (or modification) of the enterprise development strategy.

The enterprise long-term development is based on the combination and balance of interests of economic business, investors and society and the state. This complex combination leads to difficulties in creating information support for decision-making processes. Numerous researches show that efficient enterprises differ by a strong database. A good information support is an indicator of developed enterprises, but not every enterprise uses 100% of information resources [1].

Consequently, according to most economists, information is one of the resources that is accumulated, circulated, updated, implemented in the enterprise system and creates the information environment, the information and intellectual capital of the enterprise. Information forms a map of business development, predicting the effects of each future financial and economic process [2].

In most cases, the functioning of the enterprise's information environment and system is connected with the functioning of the accounting system. The information collected in the accounting system forms a database, which efficiency is increased by automation. The information technology development in the accounting and analysis is aimed at formation of information space where information is circulated between subjects of internal and external environment to provide all users with necessary information.

For example, according to the authors [3], for decisions on financial stability, the accounting and analytical system provides information on the shareholders' registers and shares in the authorized capital, calculates indicators of financial stability (equity ratio, absolute measures and so on). But in order to prevent hostile acquisition, information on the competitor's market activity is required. To collect information, modern technologies have to be used in competitive, bench marketing or business intelligence. Because of the unstructured data from these recourses, it is already necessary to use integration and clearing (Extract-Transform-Load) and data warehouse to adapt it. So the accounting and analytical support system should be developed to combine traditional and new methods of information processing and analysis to use it for the sustainable strategic development of the enterprise.

Latest scientific researches of the definition of the information capital

The following scientists, such as D. Bell, O. Buzgalin, J.K. Galbraith, P. Drucker, B. Inozemtsev, J. Furrastier, M. Castells, Y. Masuda, M. Porat, T. Sakaya, T. Stonier, A. Toffler, A. Touraine, F. Webster et al. have studied such concepts as "information", "knowledge", "data", "intelligence" as sources of development of a new form of economy. In contrast to the general methodological and theoretical meaning for comprehension of the issue, G. Becker, M. Blaug, R. Crawford, E. Denison, K. Griffin, W. Hudson, F. Mahlup, U. Petit, T. Schultz, T. Stewart, J. Stigler, et al have developed the concept of human capital and its information component disclosed through information and knowledge, and determined social and economic conditions for the labor formation and use. Among the Ukrainian researchers of some aspects of these issues, the following should be mentioned: Yu. Bazhal, V. Bazylevych, A. Chukhno, L. Fedulova, A. Galchinsky, V. Heyets, A Maslov, O. Melnyk, E. Nikolayev, O. Tytenko and others.

However, currently the mechanism of accounting and analytical support, aimed at gradual transformation of information into the enterprise's information capital should be researched in details.

Currently the economic literature operate with such terms as "information", "data", "intelligence", "knowledge". Therefore, the priority task is to determine the whole set of terms used in economic literature. The "informa-

tion" term varies in different authors' determinations because of numerous applications of this term. In particular, for the first time, this category was developed within Claude Shannon's information theory, who considered only formal structural aspects of this concept, with no attention to its semantic, value and consumer aspects. In scientific and philosophical literature, the information and knowledge are often identified. Definition of the "information" term has a different interpretation because at first the philosophical essence of this concept is reflected, and then – its important properties.

In our opinion, the nature and mechanism of formation of "information", "knowledge", "intelligence", "data" terms are common and should be studied in combination, so the key areas are to identify those definitions shown in Table 1.

So it is often assumed that data is "incoming information", and information is "effective information". Data is captured and transformed as a result of processing into information that is accumulated and serves for managerial decisions [21, p. 15]. The economic essence of the "information" term should take into account the content that determines its value and consumer properties, that is, the utility for meeting the needs.

Such interpretation of the "data" term results that quite often scientists declare that the data represent a primary element, and information – a secondary element. However, we agree with G.M. Luchik's opinion [11] that "the data represent only a set of different objective facts... since information forms data by its contextualization, categorization, counting, correction, compression." Data is just a code with no content. Intelligence about a particular object creates information during the processing that in the form of messages (form of information provision) come to the relevant users, forming a database for managerial decisions. D. Bell has developed an information value theory, declaring that "when the knowledge in its systematic form is involved in practice (as invention or organizational improvement), then we can say that it is knowledge, not labor acts as a source of value" [22, p. 330]

Tytenko O.A. indicates that difference between knowledge and information is mainly materialized on physical media and can be a product in contrast to the knowledge in the individual's mind, processed information verified by practice [23]

Table 1

**Definition of "information", "data",
"intelligence", "knowledge" terms**

Author	Definition
1	2
Information	
Law of Ukraine "On Information" [4]	Information means documented or publicly disclosed information about events in the society, country and environment.
Sosnin A.S. Melnichenko L.V. [5]	Information means a set of data to be processed, accumulated, stored on physical media and in electronic form, sorted out, etc.
Brukhansky R. [6]	Information means collection of data about a particular object, process, event. That is, information is a set of data characterizing a particular object, event, process.
Litvin B.M. Stelman M.V. [7]	Information means a set of useful data that is an object of collection, registration, storage, transition and transformation.
Stonier T. [8]	Information means a set of unrelated facts. Data can be transformed into information by analysis, identification of links, selection of the most important facts, their synthesis. Information is more valuable than data; information is data transformed into an informative form for expedient use. In turn information units can be converted into knowledge through processing.
M. Korchagin [9]	Information means a product of human comprehension of facts from the surrounding environment perceived.
Data	
Ponomarenko V.S. [10]	Data are values, their relation, phrases, facts; their transforming and processing allow to extract information about a subject, process or event. In other words, the data serve as a source for creation of information obtained from data processing.
Luchik G.M. [11]	Data is information decreasing uncertainty in their fields.
Law of Ukraine "On Telecommunications" [12]	Data is information expressed in a format suitable for its automated processing by computation means.
Intelligence	
Dictionary of the Ukrainian language [13]	Intelligence is: 1) messages, news about someone, something; 2) certain facts, data about someone, something; 3) knowledge in any field

End of Table 1

1	2
Yu.O. Mosenko [14]	Intelligence excludes unknown, which, in turn, contains certain information being known during the learning process, the result of which falls under the "intelligence" term
Law of Ukraine "On Protection of Economic Competition" [15]	Intelligence determines information but means not only data stored on any media, but information from explanations by persons and any other publicly disclosed information.
Kharenko O.V. [16]	Intelligence is a symbolic, text, graphical, numeric, audio and visual, combined form of information. This definition has the following features: 1) it fixes the intelligence as a form of information provision; 2) it gives an inexhaustible list of options for such information provision; 3) intelligence is the result of knowledge; 4) it predicts the necessity of human knowledge for presentation and perception of the intelligence; 5) the information perception by a person's sensory system; 6) means the possibility of data fixation on any media and devices
K. Belyakov [17]	Intelligence means formalized combinations in written (paper), audiovisual and other forms of information provision
Knowledge	
Fedulova L.I. [18]	Knowledge is information in a particular person's consciousness and mostly confirmed by the practical results; "this is the information that an individual or an organization can transform into action"
The Great Soviet Dictionary [19]	Knowledge is the "proven result of knowledge, true reflection in human consciousness. Knowledge is the opposite of ignorance and absence of proven information about something"
Khimchenko A.N. [20]	Knowledge as a resource form the basis of modern technologies of production and management processes, stimulate appearance of new types of activities, industries and fields

The main property is that information is a commodity of consumer value. But not every information can be a commodity, for example, public information is accessible and open, so it cannot be used as a commodity. V.O. Kharenko [16] believes that the information has a hierarchical structure and structural levels and its quality significantly differs at different levels of the hierarchy.

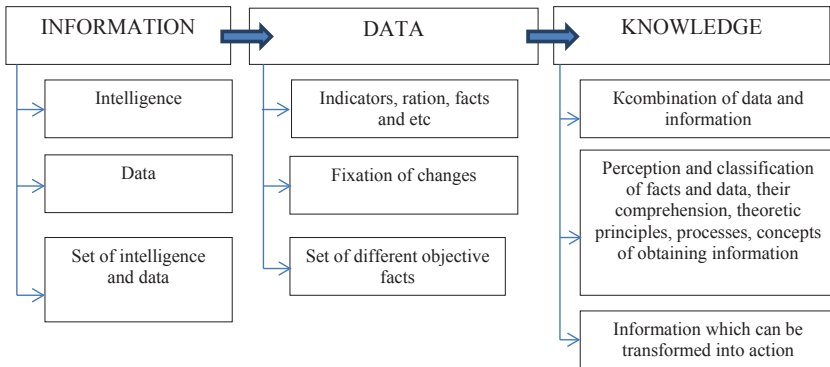

Figure 1. Interpretation of key concepts (author's generalization)

In the scientific literature, information has been considered in different variations and interpretations. Scientists tried to comprehend the concepts of information capital, product and resource.

In our opinion, each of the concepts is a certain form of information with a different level and phase of processing and structuring. For example, data is an unstructured data set that generates external and internal environments. In this form, the information is included into the enterprise accounting and analytical system and processed under the principles, methods and standards of information processing at the enterprise in accordance with levels of its use.

At this stage, information of the external and internal environment can be diagnosed and selected. That is, the whole information array, associated with the enterprise's market position, its competitors' quantity and quality, the legal basis affecting its economic activity, is formed,

filtered and preliminary analyzed. Also, at this stage, information on advanced methods and forms of technical and organizational development of the enterprise should be collected and compared. That is, this is a general, basic collection of unstructured information to form an idea of the market of the enterprise's activity, its structure, restrictions and to reveal trends in its development.

The next stage is the entry of such unstructured data into the enterprise's accounting and analytical support system, where the whole information array passes a financial accounting processing. It is the financial accounting process of the data collected at the previous stage guarantees the transfer of unstructured information to the data system, which can be used for current and tactical decisions and solution of certain issues. Mostly this stage is the last for the accounting and analytical support system: collected data is transferred to the decision-making system. But, in our opinion, we should not be limited to these two stages, but orient the accounting and analytical support system for creating the enterprise's information capital. That is, we foresee the next stage of intellectual and analytical processing of information. At this stage, the data is intellectually and analytically processed, so information is obtained in the form of knowledge, which should be the basis of the enterprise's information capital. Namely, the information capital is the key to effective strategic development and management. The information capital created through the accounting and analytical support system provides undeniable advantages in the competition and allows to plan and implement any existing or potential strategies.

In this regard, the concept of the accounting and analytical support should be considered from a new perspective: as a tool of information transformation into knowledge, and later – into the information and intellectual capital.

That is, in our opinion, it is necessary to determine the main task of the accounting and analytical support – gradual transformation of information into data, intelligence and knowledge to create information potential, which on the one hand serves as a basis for managerial decisions, on the other, is a strategic competitive advantage, transforming into the information and intellectual capital (Fig. 1).

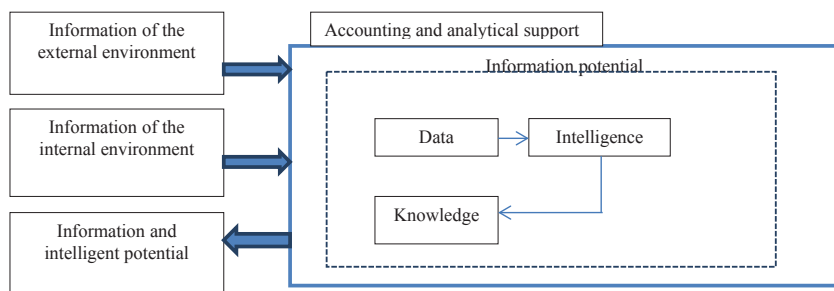

Figure 2. Definition of interconnection of existing concepts "information", "data", "intelligence", "knowledge" and their connection with the "information capital" concept

Bochula T.V. [2] indicates that the management decisions depend on the information. The information scope does not change in time, but the need is reduced. Besides we agree with her opinion that the "knowledge" and "information" concepts are not identical, and also the knowledge gained from the information array becomes the basis of the information potential. That is, every process, event, case is interpreted and has an information display, which allows to further process, accumulate, interpret information and use it in the future. Bochula T.V. emphasizes that the accounting only shows part of the information capital, which can be reliably estimated. Also the information cost, profit from its use and the final economic result should be calculated. Besides the author points out that "by producing new knowledge, the system consumes information resources of different quality, quantity, form and volume.... and therefore the mechanism of the information actualization to a level of the greatest effect of useful benefit is considered to be more valuable" [2].

So, based on the foregoing, we can distinguish one of the most important, in our opinion, functions of accounting and analytical support – gradual and consistent formation of the enterprise's information capital. Information capital is a collection of information resources and capabilities for their implementation, which provide conditions for its long-term development in the market basing on knowledge generation, accumulation and use.

However, to implement this function of accounting and analytical support, the main properties of the accounting and analytical mechanism should be determined for transformation (Fig. 3).

Theoretical research of enhanced functions of the accounting and analytical support for the enterprise strategic management

According to A. Shtanhret [24], the accounting helps to form the analytical information. The system should provide users (security subjects) with all the necessary information contained in accounting reports, thereby creating conditions for an objective assessment of the situation, actual security level, threat impact, etc., and making reasonable decisions. The accounting and analytical support contains information provided by the economic analysis methods and in the control procedures. In accordance with this definition and role in the guarantee of the enterprise economic security, the accounting and analytical information should meet specific requirements:

- to clearly and reliably reflect in the external and internal accounting all business transactions at the enterprise;
- to submit information to the managing directors on the current level of financial and economic activity through the calculation of the most important qualitative and quantitative indicators;
- to reveal, identify and monitor the development of internal and external challenges, risks and threats;
- to form an information base for decision-making in management of the enterprise's economic safety.

The purpose of the accounting and analytical support functioning is formation and transfer of operational, relevant and qualitative accounting and analytical information to ensure the validity and efficiency of strategic managerial decisions in the enterprise's strategic management.

The object of the system of accounting and analytical support is an enterprise and its macro- and meso-environments, and the subject is its economic processes, aimed at strategic development.

Traditionally, the accounting and analytical support system performs information, accounting, analytical and control functions and implements their respective tasks aimed at achieving the goal:

- presentation of information support for formation of strategic managerial decisions;
- analysis and assessment of the effectiveness of competitive, innovative, investment and other activities of the enterprise in general and in various analytical aspects;
- planning and controlling the enterprise's long-term efficiency;
- informational support of justification of priority directions of the enterprise's strategic development.

However, issues of the information society and economics require for new approaches, methods, algorithms of informational support of the decision-making system, and therefore new functions and tasks that require theoretical foundation and practical implementation appear in the accounting and analytical support system.

Typically, the system consists of subsystems of accounting, analysis, audit and internal control, economic analysis. Each of the subsystems contains the relevant components:

- by accounting types – subsystems of accounting, management, tax, statistical, operational, strategic and financial accounting;
- by economic analysis directions – subsystems of financial, technical and economic, managerial, investment, innovation, marketing, logistics, foreign economic activity and strategic analysis, etc.
- by control type – subsystems of internal control, external control, internal audit.

The specifics of the enterprise's strategy management should be revealed in all components of the accounting and analytical support system for its strategic development:

- in the accounting and audit subsystem – by creating and processing accounting and reporting information, reliably reflecting the economic processes in different analytical aspects;
- in the analysis subsystem – through the formation of analytical tools for assessing the state, trends in the development and effectiveness of long-term processes, as well as qualitative strategic and cost characteristics of the enterprise, for example, investment attractiveness of innovation potential, image, etc.

Also one of the principal functions performed by the accounting and analytical support mechanism is a communicative function. That is, the

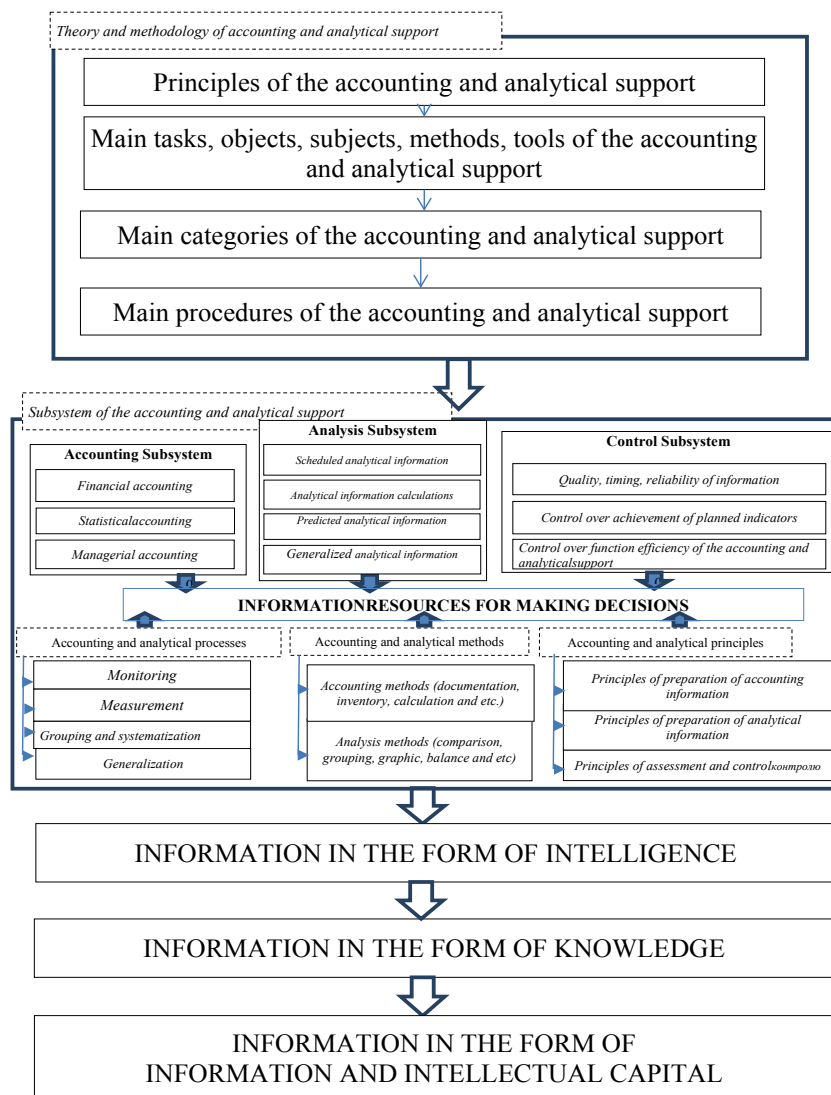

Figure 3. Mechanism of the accounting and analytical support operation in the system of the enterprise strategic accounting (improved by the author)

mechanism of accounting and analytical support will be directed to formation and support of two types of parallel processes:

- gradual transformation of unstructured information into an effective set of data, and intelligence;
- providing of the transformed data between divisions of the enterprise.

The information support of the management system is based on the accounting and analytical information. The enterprise accounting and analytical system combines two components (accounting and analytical) into a single information space, which provides an opportunity for continuous (flowing) information processing. For this purpose, the accounting and analytical system should include the following main components: accounting elements (financial analysis, management accounting, strategic, statistical, tax); analytical elements (financial analysis, strategic, managerial, operational); objects of the accounting and analytical system (initial information, current information and effective); processes (detection, measurement, registration, accumulation, generalization); tools (documentation, inventory, estimation, calculation, accounts, balance, economic and mathematical, statistical methods), etc.

Thus, taking into account the foregoing, it may be noted that the enterprise accounting and analytical support system can be specified considering the following parameters:

- 1) the scope of the enterprise's activity (organizational and legal form, technical and technological capacities, etc.);
- 2) the specifics of the enterprise's activity (fields, transactions, business processes, etc.);
- 3) the specifics of the enterprise's market (market capacity, quantity of competitors, competitive advantages, etc.);
- 4) the specifics of the life cycle of the products (works, services) offered by the enterprise;
- 5) the specifics of the construction of the enterprise's vertical and horizontal communications;
- 6) the specifics of the final set of accounting indicators (accounting-forms necessary for the enterprise management in making decisions, its implementation and control of implementation);

7) its strategic directions on formation of the enterprise's information capital.

Thus, the effectiveness of the information support of the enterprise management directly depends on creation of the comprehensive accounting and analytical system, which ensures formation and management of the enterprise's information flows, and which main strategic goal is to form the information and intellectual capital.

Therefore, the system of accounting and analytical support consists of separate subsystems, each of which solves specific functions.

Most authors support the idea that the system should be divided only by two units: accounting and analysis. Some researchers suggest more branching elements, Putsenteylo P.R. [25] determined the following units: informational, analytical, organizational, coordination and control units. Ratushna O.P. proposed to create an additional audit subsystem on the boundary of accounting and analysis subsystems to provide the necessary level of "quality of accounting information for its further analytical processing" [26]. But Samburskaya N. argued with this opinion, and believed that audit is an external component and proposes instead to supplement the accounting and analytical system with the internal control unit [27].

Gnilitska L., considering the accounting and analytical support mechanism as a component of the economic security system, defined its following components: informational, legal, methodological, technological, and proposed principles for information preparation [28]. A.M. Shtangret considered the accounting and analytical support in details, distinguishing the enterprise's economic security complex system, for which certain tasks and functions were determined, with emphasis on the levels of economic security, aggressiveness of the environment, etc. [24]. However, the main disadvantage of existing approaches to formation of the accounting and analytical support system is that, in most cases, the system outline, components, certain methods of and approaches to the accounting and analysis are determined, but there is no vision of the system as a dynamic holistic tool, which provides not only the short-term development of the enterprise, but also the formation of one of the most important resource – information capital.

The mechanism of accounting and analytical support for the enterprise's strategic development is a set of processes of formation, synthesis, analysis,

control and purposeful information transfer in accordance with requests of the management system regarding its performance, assets, sources of their formation and business operations, which help assess its competitive positions and determine ways to increase them by influencing on manageable competitiveness factors.

Structural elements of this mechanism operate in accordance with the defined conceptual principles of the enterprise's strategic development: the set goal, functions, tasks, on the basis of the determined information support.

The structural elements of the accounting and analytical mechanism of the enterprise's strategic development include accounting, analysis and control systems, with information flows for decision-making in each. Each of the subsystems is a kind of tool for transforming unstructured information into an appropriate array of information that can then be converted into information capital (Fig. 5). The control system plays an important role in the accounting and analytical support mechanism for the enterprise's strategic development. It controls over the accounting and analytical support, reliability of information generated by all subsystems, efficiency of the enterprise's operation, transactions, achievement of planned indicators of the enterprise's strategic development, timely reveals deviations, serving as a basis for development of measures on their elimination.

Consequently, in our opinion, the enterprise's information and intellectual capital should include:

- informational, intellectual and other intangible assets, containing: employees' knowledge and experience; technical documentation; economic information; intellectual property rights; software, information, etc., computer information systems;
- high-tech products and services, technologies of their production; certified conformity of the enterprise and its products with international standards; communications and connections;
- information systems and management technologies;
- corporate culture and social and psychological atmosphere at the enterprise and its subdivisions;
- confirmed contacts with economic contractors, as well as representatives of contact audiences;

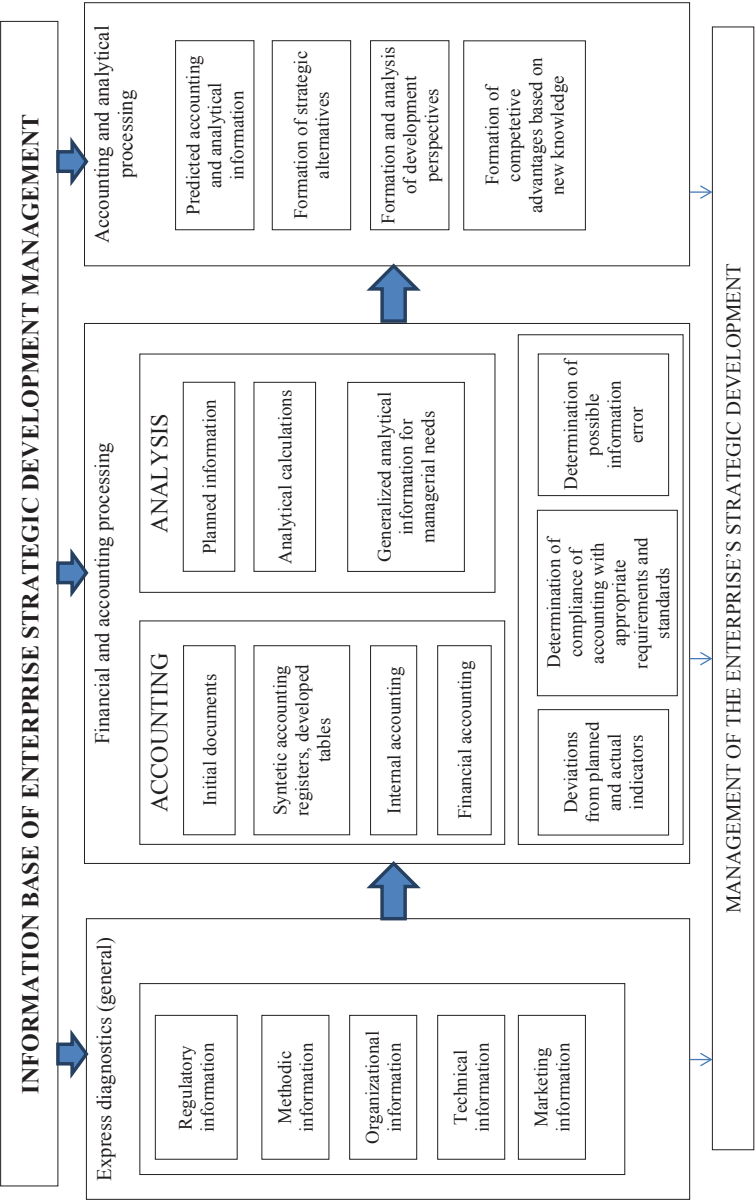

Figure 5. Accounting and analytical support in the information base structure for the enterprise strategic management

- an established and time-tested sales network; image and business reputation, etc.

Consequently, the nature and kind of the information and intellectual capital that can be generated by the enterprise is determined by its structure disclosure. The intellectual capital means "a set of legal rights to its creativity results, natural and acquired intellectual abilities and skills, as well as the knowledge acquired, and useful relations with the subjects." The most important element of the mechanism is the organizational structure of the intellectual capital management, which regulates the management and interaction of parts, sets subordination, distributes responsibility. Management of the information and intellectual capital is functioned through organizational, economic, social and psychological methods. Since the intellectual capital is managed with intellectual work, then management methods form the basis for the whole set of methods of managing such capital.

Conclusions. The management system directly depends on the information scope, quality and intended use. The effectiveness of management of the enterprise's strategic development mainly depends on the consistency and perfection of the mechanism for data collection, accumulation, processing, the subsequent mechanism for the adoption of managerial decisions, and the possibility of transforming non-structured information into a relevant, adequate and sufficient data that serves as a basis for adoption, managerial decisions and in the future can be transformed into the enterprise's information capital.

Modern information and analytical systems and technologies are increasingly used by managers at the stage of the enterprise's strategy development. The enterprise's strategy is a certain holistic system of goals and tasks that the management entity needs to address in order to achieve the general goal. In the strategy, the goals and tasks should be clearly expressed, their interconnection and their choice and formulation be justified. Owning operational and reliable information during strategy implementation is an important prerequisite for effective management. Decisions taken on the basis of qualitative information and analytical support of strategic management in accordance with selected strategies can optimize not only development but also all activities of the enterprise. Information and analytical

support of strategic management provides management with information that is processed and adapted for managerial decisions, including those used for the analysis of previous activities.

Information capital is a significant resource for the effective functioning of a modern enterprise. To control this component, its formalized quantitative expression is required. Issues on valuation of the information capital are quite complicated. These issues should be researched later, because the precise estimation of the information capital as an important component of activity is a significant element for provision the enterprise with competitive advantages in the long run.

The importance of objective measurement and public representation are associated with the significant role of information resource for market mechanisms for determining directly the value of the enterprise, its investment attractiveness, the comparability of the efficiency of the functioning of various market economy subjects by the value added (capitalization of intangible assets). Since the systems of accounting and financial reporting represent the common model capable to form and present data about the enterprise's information capital, the future direction of case researches is primarily in the development of standardization of accounting and reporting.

Effective functioning of the information system and accounting and analytical support as its important part should ensure the rational use of the enterprise's resources and increase the efficiency of its activities. As most studies have shown, the accounting and analytical support system at the domestic enterprises is fragmentary, which reduces the quality of the managerial decisions. To solve this issue, a thorough streamlining of the information receiving, processing, storing, transferring is required to support the decision-making process. The efficient organization of the mechanism for transformation of unstructured information into the enterprise's information capital seems to be very important for ensuring its strategic development. Detailed information about the enterprise's state and sources is formed in the accounting and analytical support system. The accounting methodology focuses on information requirements and approaches to data formation to provide strategic and tactical managerial decisions. However, issues are still unresolved on formation of the

accounting and analytical support as a key tool that ensures implementation not only of the main functions of the information management, but the enterprise's information capital as well.

References:

1. E.A. Leontiev. Reliability of economic information systems: Textbook. Tambov: Publishing house of Tambov State Technical University, 2002. – 128 p.
2. T.V. Bochula. Organization of the information component of the management process in the economic space // *European Vector of Economic Development*. 2013. No. 2 (15) – P. 32-43.
3. M.I. Yaremyk, X.Ya. Yaremyk. and analytical support in the system of management of the enterprise financial and economic security <http://nz.uad.lviv.ua/static/media/2-53/21.pdf>
4. Law of Ukraine "On Information" No. 2657-XII of 02.10.1992 <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
5. L.V. Melnichenko, A.S. Sosnin. Management principles and practices (Text): lectures / A.S. Sosnin, L.V. Melnichenko. – [4th ed.]. – K.: European University, 2002. – 211 p.
6. R.F. Brukhansky. Actualization of strategic vectors of accounting and analytical support of the management system at agrarian enterprises in Ukraine / R.F. Brukhansky // *Ukrainian Journal of Applied Economics* – 2016 – Volume 1. No. 1. – P. 11-21.
7. B.M. Litvin. Financial Analysis: Tutorial / B.M. Litvin, M.V. Stelmakh – K.: "HighTech Press", 2008. – 336 p.
8. Information wealth: A profile of postindustrial economy / T. Stonier // *New technocratic wave in the West*. – M.: Progress, 1986. – P. 392-409
9. M. Korchagin. The concept of information as a civil law category / M. Korchagin // *Legal journal*. – 2006. – No. 9 (51). – P. 51-56. – P. 53.
10. V.S. Ponomarenko. Principles of information security. Tutorial / V.S. Ponomarenko, I.V. Zhuravleva, V.V. Tumanov. – Kharkiv: View. KDEU, 2003. – 176 p.
11. G.M. Luchik. Essence of information in the system of making management decisions. Collection of scientific works of the Tavria State Agrotechnological University (economic sciences). – 2013. – No. 2 (4). – P. 185-195.
12. Law of Ukraine "On Telecommunications" No. 1280-I V of November 18, 2003 as amended // Collection of Governmental normative acts of Ukraine. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>

13. Dictionary of the Ukrainian language: 11 volumes / edited by I.K. Bilo-did (chief) and others]. – K.: Scientific Opinion, 1970-1980. – V. 1: A-B [ed. By P.Y. Goretsky, A.A. Buryachok, G.M. Hnatyuk, N.I. Shvidka]. – K.: Scientific Opinion, 1970. – 799 p. – P. 615.
14. Some issues of improvement of the main components of the categorical apparatus of the state information policy of Ukraine / Yu.O. Mosenko // Bulletin of Economic Judicial Proceedings. – 2009. – No. 1. – P. 103-109. – P. 105.
15. Law of Ukraine "On Protection of Economic Competition" No. 2210-III of January 11, 2001: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
16. O.V. Kharenko. The concept of "information" in legal science and legislation of Ukraine // Journal of the Kyiv University of Law – 2014/3 – P. 119-124.
17. Information in law: theory and practice [Text]: [Monogr.] / K. I. Belyakov; DNDI Ministry of internal affairs of Ukraine. – K.: KVSH, 2006. – 116 p. – P. 12, 44.
18. L.I. Fedulova. Conceptual foundations of knowledge economy / L. Fedulova // Economic Theory. – 2008. – No. 2. – P. 37-59
19. The Great Soviet Dictionary: 30 volumes. [Electronic resource]: [Website]. – M.: Soviet encyclopaedia, 1969-1978 – Access: <http://bse.sci-lib.com/article047595.html> (application date 07/06/2015)
20. A.N. Khimchenko. Features and prospects for knowledge economics / A.N. Khimchenko, T.A. Lech // Biznesinform. – 2012. – No. 8. – P. 4-6
21. K. Arrow. Information and Economic behavior/ K. Arrow // Issues of Economics. – 1995. – No. 5. – P. 98-107.
22. D. Bell. Emerging postindustrial society. The Experience of Social Forecasting / D. Bell. [Ed. 2nd, corr. and add.]. – M.: Academia, 2004. – CLXX. – 788 p.
23. O. A. Tytenko. Information and knowledge as key concepts of modern political economy / <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17898/1/Tytenko.pdf>
24. A.P. Shtanhret. Implementation of accounting and analytical support for management of the enterprise economic security // Scientific Notes / Scientific-papers2015/2 (51) – P. 133-140.
25. P.R. Putsentylo. Analytical support of the enterprise activity / P.R. Putsentylo // Stable Economic Development – International Scientific and Production Journal – 2015 – No. 1. – P. 168-174.
26. Ratushna O.P. Accounting and analytical support for the analysis of financial results / O.P. Ratushna // Accounting and finance of the agroindustrial complex. – 2012. – No. 1. – P. 72-76

27. N.I. Samburska. Accounting and analytic support of management by main means: Theory and Practice (by example of a water and waste water services enterprise): monograph / N.I. Samburska. – Poltava: RVV PUET, 2015. – P. 289.
28. L.V. Gnilitska. The mechanism of accounting and analytical support for functioning of the enterprise economic security system/ L.V. Gnilitska // Access:<http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/7838/1/Gnilitskay.pdf>
29. L.S. Gangal. Mechanism of accounting and analytical support for management of competitiveness of agricultural enterprises / L.S. Gangal // Innovative Economy 1-22016 [61] Scientific and Production Journal – P. 124-130.
30. O.V. Budko. Simulation of the system of accounting and analytical support of management subjects \ in sustainable development / O.V. Budko // Economic Issues. – 2015. – No. 1. – P. 285-291.
31. O.M. Ivanova. Characterization and classification of information flows of enterprises / O.M. Ivanova // Investments: practice and experience No. 13/2016 – P. 18-22.

3.8. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРА ЗА ФАЗАМИ РОЗВИТКУ КРИЗИ НА ПІДПРИЄМСТВІ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

***Анотація.** Зростання в Україні уваги до людського фактора безпосередньо пов'язано з необхідністю прискорення соціально-економічного розвитку країни. Дослідження особливостей людського фактора в антикризовому управлінні підприємства роздрібної торгівлі дозволило класифікувати специфічні вимоги до людського фактора в цих підприємствах за фазами розвитку кризи та основними категоріями персоналу (керівники та оперативно-торговельний персонал). Спираючись на визначення сутності формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємства, представлено систему формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємства роздрібної торгівлі у взаємозв'язку трьох підсистем. У межах кожної підсистеми здійснюється певна послідовність дій. Перша підсистема – оцінка впливу чинників на формування людського фактора підприємства роздрібної торгівлі, ідентифікація фази розвитку кризи на підприємстві, визначення вимог антикризового управ-*

ління щодо існуючої фази розвитку кризи, визначення спрямованості заходів. Друга підсистема – відбір заходів формування людського фактора підприємством із загальної сукупності відповідно до обґрунтованого спрямування, визначення пріоритетності обраних заходів шляхом ранжування на основі застосування методу аналізу ієрархій, оцінювання очікуваних результатів від впровадження заходів за їх вагомістю шляхом розрахунку мультиплікативних моделей двох видів відповідно до повторювальності їх впровадження (з одиничним початковим імпульсом та з імпульсом, що постійно відновлюється). Третя підсистема – оцінка ефективності системи формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємством. Дана система відображає чітку мету – досягнення відповідності властивостей людського фактора до вимог антикризового управління.

Вступ. Посилення ринкових відносин, прагнення побудови відкритої економічної моделі національної економіки, інтеграція у світові ринкові відносини зумовлюють актуальність проблеми формування людського фактора, здатного забезпечувати стабільний розвиток економіки в цілому та підприємств зокрема. Водночас для сучасного етапу характерна активізація дестабілізуючих чинників та розгортання кризових явищ, що вимагає формування людського фактора, здатного виконувати завдання антикризового управління. Тому розробка методичного інструментарію формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємствами, у тому числі підприємствами роздрібною торгівлі, стає пріоритетним напрямом розвитку менеджменту.

Проблеми формування людського фактора щодо попередження або подолання кризових явищ на підприємствах досліджуються в працях таких науковців, як В. Воронкова, В. Васильченко, В. Василенко, Б. Генкін, Л. Гаєвська, Н. Гавкалова, А. Гріненко, А. Градов, О. Грішнова, Л. Керб, О. Корнілова, Т. Лепейко, Г. Щецин, Б. Яремін, Е. Уткін та ін. Ці вчені створили теоретико-методичне підґрунтя для наукових досліджень у цій сфері.

Формування людського фактора має ґрунтуватися на засадах системного підходу, що обумовлено його місцем (як підсистеми) в системі антикризового управління підприємств роздрібною торгівлі. Вивчення

опублікованих праць і практики діяльності підприємств роздрібної торгівлі свідчать про те, що питання забезпечення відповідності властивостей людського фактора вимогам антикризового управління на підґрунті створення адекватної системи формування людського фактора розроблені недостатньо та вимагають з'ясування та розвитку.

Методична та практична значущість вирішення визначених проблемних питань, недостатня їх наукова та прикладна розробка зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Людський фактор в антикризовому управлінні підприємства роздрібної торгівлі

Поглиблене розуміння твердження про зростаюче значення людського фактора в антикризовому управлінні відображене в дослідженнях таких авторів, як А.І. Пушкар, О.М. Тридід, А.Л. Колос, Е.О. Уткін, С.К. Чернов, В.О. Василенко та багато ін., де доведено, що причини кризи можуть бути, по-перше, результатом прийняття та реалізації рішень у процесі життєдіяльності підприємства, по-друге, у нездатності персоналу правильно сприймати похідні від зовнішніх впливів та процесів циклічності розвитку підприємства. Отже, кризовий стан підприємства можна розглядати як середовище, яке визначає поведінку персоналу і відповідно впливає на формування управлінських рішень. Тому можна зазначити, що людський фактор в антикризовому управлінні підприємства роздрібної торгівлі має такі характерні риси:

- формування людського фактора є підсистемою антикризового управління і з розвитком кризи його значення зростає;
- задоволення специфічних вимог до властивостей людського фактора за фазами розвитку кризи на підприємстві є змістом формування людського фактора антикризового управління;
- керівники та торгово-оперативний персонал, виходячи зі специфіки їх функціональних обов'язків, мають специфічні вимоги до властивостей людського фактора антикризового управління.

У загальному вигляді система антикризового управління та місце в ній формування людського фактора відображена на рис. 1.

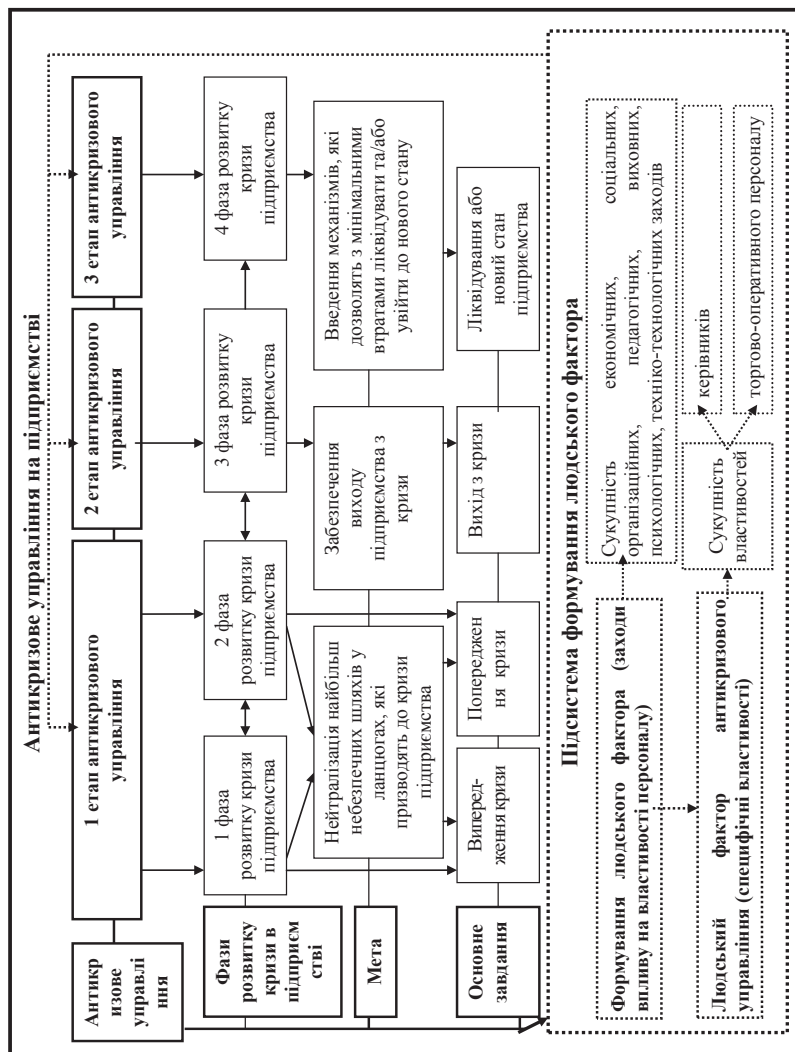

Рис. 1. Місце людського фактора в системі антикризового управління підприємства

Базуючись на викладених положеннях, можна визначити послідовність формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємствами роздрібної торгівлі.

Блок 1. Визначення специфічних вимог до властивостей людського фактора в антикризовому управлінні підприємством за фазами розвитку кризи.

Виокремлення фаз розвитку кризи на підприємстві можна провести виходячи з таких міркувань [1-4]:

- криза на підприємстві як процес починається з фази потенційної кризи, тобто криза тільки можлива, але ще не є реальною. Для цієї фази характерним є відсутність достовірних симптомів кризи, а саме: інтенсивність реальних деструктивних впливів кризи мінімальна; кризові процеси на підприємстві тільки зароджуються, але їхня загроза незначна. Виходячи з цього застосовуються заходи випередження кризи;

- далі може виникнути фаза прихованої кризи, характерними ознаками якої є зниження ефективності діяльності, у результаті чого вичерпуються внутрішні резерви, тобто ще не існує загрози функціонуванню підприємства і тому необхідним є застосування заходів попередження розгортання кризи, інакше підприємство вступає в наступну фазу;

- криза платоспроможності, коли виникають проблеми з виконанням зобов'язань, накопичуються та поглиблюються протиріччя між надходженням грошових коштів і потребою в їхньому використанні та можливістю генерування або іммобілізації, у результаті чого виникають як періодичні, так і довготривалі проблеми фінансування поточної діяльності підприємства, але ще існує можливість подолання кризи, і тому необхідні негайні заходи покращення діяльності, інакше криза стане незворотною;

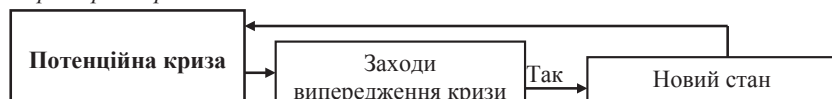
- поглиблення кризи, результатом чого стає банкрутство і ліквідування підприємства.

Структурно-логічна схема розвитку кризи на підприємстві наведена на рис. 2.

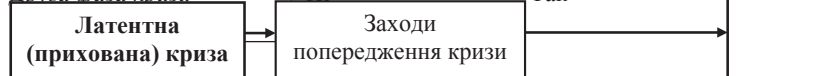
Відсутність розвитку властивостей персоналу призводить до застою, порушення адекватності взаємовідносин підприємства з оточенням, а як наслідок – втрата конкурентної позиції, виникнення фінансових труднощів, розгортання кризи, що у свою чергу

потребує застосування нових інструментів управління щодо попередження кризи або виводу підприємства з кризи тощо.

Перша фаза кризи

Друга фаза кризи

Третя фаза кризи

Четверта фаза кризи

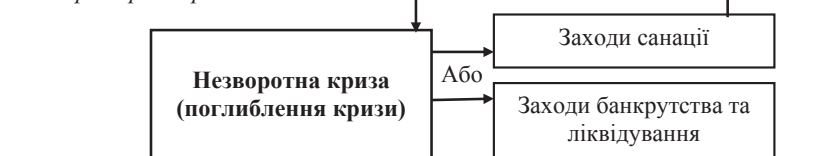

Рис. 2. Структурно-логічна схема розвитку кризи на підприємстві

Керівники приймають рішення та організують персонал на їх реалізацію, здійснюючи процес управління. Вимоги до властивостей керівників носять загальний характер щодо виконання стратегічних, адміністративних, експертно-інноваційних, виховних, лідируючих та ін. функцій [5, с. 461-462].

Специфічні вимоги до людського фактора керівників в антикризовому управлінні повинні відображати необхідність прийняття та реалізації нестандартних (нових), для даного підприємства, управлінських рішень за змінних умов функціонування підприємства, тому розвиток властивостей стає необхідною умовою ефективного управління й виживання підприємства. Роль торгово-оперативного персоналу в антикризовому управлінні зводиться до адекватного сприйняття та

виконання антикризових рішень керівництва у процесі здійснення функцій обслуговування покупців.

Вище викладені положення дозволяють визначити специфічні вимоги до властивостей людського фактора в антикризовому управлінні підприємствами роздрібної торгівлі.

На першій фазі розвитку кризи у підприємства наявні час та можливості до максимального нарощування трудового потенціалу (аналогія «новаторів»). Виходячи з того, що основна мета антикризового управління – нейтралізація найбільш небезпечних місць у ланцюгах, які можуть призвести до кризового стану підприємства, то відповідно специфічні вимоги до людського фактора в антикризовому управлінні у керівників стосуються у першу чергу наступних аспектів розвитку властивостей [7]:

- інтелектуальних, оскільки керівники за своєю функціональною участю у організації діяльності підприємства управляють процесом пошуку, освоєння та впровадження нововведень в потенційно небезпечних місцях діяльності підприємства;

- психологічних, оскільки необхідно подолати психологічне напруження у зв'язку із впровадженням нововведень й подоланням опору у працівників;

- комунікаційних, оскільки зростає значення вміння організації співпраці в колективі під час впровадження нововведень;

- лідерських – у аспекті надання власною поведінкою орієнтирів поведіння й спілкування за нестандартних ситуацій впровадження нововведень, особливо щодо сприйняття іншої думки та обов'язковості досягнення цілей і виконання рішень;

- самоконтролю, оскільки для керівного складу є необхідним створення мотиваційних установ досягнення цілей.

Специфічні вимоги до людського фактора в антикризовому управлінні у торгово-оперативного персоналу на першій фазі розвитку кризи стосуються у першу чергу наступних аспектів розвитку властивостей:

- особистісних – щодо освоєння нових технічних засобів та прийомів праці;

- психологічних, оскільки впровадження нововведень потребує наявності позитивного відношення до рішень керівництва;

- комунікаційних – щодо роботи у колективі;
- самоконтролю – через сприйняття мотиваційних імпульсів щодо орієнтації на систему цінностей підприємства.

На другій фазі розвитку кризи (латентна криза) ще є час для осмислення кризових симптомів, складання попереджувальних заходів та їхнього втілення. У підприємства ще достатньо часу для посилення протидії розгортанню кризових симптомів, тобто необхідним є забезпечення максимального використання наявного трудового потенціалу підприємства (аналогія «продавців»), а специфічні вимоги до розвитку людського фактору носять характер схожий з попередньою фазою, але зростають вимоги до адекватності оцінок зовнішніх впливів та внутрішньої ситуації щодо своєчасного визначення небезпек. Відповідно специфічні вимоги до людського фактора в антикризовому управлінні у керівників стосуються у першу чергу наступних аспектів розвитку властивостей:

- інтелектуальних – щодо передбачливості та інформованості, оскільки необхідно мати та оцінювати весь спектр зовнішньої та внутрішньої інформації та передбачувати небезпеки й майбутні зміни;
- психологічних, оскільки необхідно долати психологічне напруження у зв'язку з розумінням наявності небезпеки потенційного погіршення ситуації в підприємстві;
- комунікаційних – щодо організації справедливої конкуренції у середині колективу, оскільки це створює атмосферу активності та ініціативності, сприяє зростанню віддачі праці через сприяння кар'єрного й професійного зростання;
- лідерських – у аспекті цілеспрямованості та компетентності, оскільки це сприяє стабільності роботи колективу,
- самоконтролю, оскільки для керівного складу є необхідним створення мотиваційних установ щодо досягнення необхідних результатів колективних зусиль по забезпеченню безкризової діяльності.

Специфічні вимоги до людського фактора в антикризовому управлінні у торгово-оперативного персоналу на другій фазі розвитку кризи стосуються у першу чергу наступних аспектів розвитку властивостей:

- особистісних – щодо накопичення досвіду роботи за різних умов та на різних ділянках, оскільки така мобільність розширює можливо-

сті збереження робочого місця при наявності кризових умов в підприємстві;

- психологічних – щодо концентрування на системі цінностей підприємства, оскільки це дозволяє концентрувати зусилля колективу на найважливіших аспектах функціонування підприємства,

- комунікаційних – щодо колективного настрою, що підтримує атмосферу загальної зацікавленості в результатах діяльності підприємства;

- самоконтролю – через сприйняття мотиваційних установ щодо ділової активності, що сприяє нарощуванню продажів і покращенню обслуговування покупців.

На третій фазі розвитку кризи (наявна, але ще зворотна криза) вже наявні окремі кризові симптоми й необхідно швидко виправляти ситуацію, щоб не допустити перехід до четвертої фази, тому є необхідним впровадження запобіжних заходів втрачання трудового потенціалу в підприємстві (аналогія переходу від «продавців» до «технологів»), тобто зростає значення психологічної складової у специфічних вимогах до людського фактору. Відповідно специфічні вимоги до людського фактора в антикризовому управлінні у керівників стосуються у першу чергу наступних аспектів розвитку властивостей:

- інтелектуальних – щодо прискорення процесу прийняття й реалізації рішень, оскільки необхідно як найшвидше покращити стан підприємства;

- психологічних – щодо набирання досвіду обрання адекватного стилю спілкування під час розв'язання конфліктів;

- комунікаційних – щодо створення антикризової команди та набуття досвіду управління її роботою, надихання колективу та вселення впевненості в успішному розв'язанні кризової ситуації;

- лідерських – у аспекті набуття холонокровності та антистресової стійкості;

- самоконтролю – через сприйняття мотиваційних установ щодо забезпечення вчасного досягнення необхідних результатів.

Специфічні вимоги до людського фактора в антикризовому управлінні у торгово-оперативного персоналу на третій фазі розвитку кризи стосуються у першу чергу наступних аспектів розвитку властивостей:

- особистісних – щодо сприйняття та швидкого виконання розпоряджень керівництва, оскільки час багато у чому визначає можливість запобігання розгортання кризи підприємства;

- психологічних – щодо відкладання конфліктів, протистояння панічним настроям, щоб не сприяти розхитуванню кризової ситуації,

- комунікаційних – щодо концентрації зусиль на виконанні розпоряджень керівництва, оскільки тільки колективні зусилля в змозі переломити кризову ситуацію;

- самоконтролю – через сприйняття мотиваційних установ щодо швидкого виконання завдань.

Четверта фаза розвитку кризи (вже незворотна криза), коли підприємство або ліквідується (банкрутує), або на основі руйнування існуючого підприємства створюється практично нове у інших сферах бізнесу, тобто зростає значення організаційної складової у специфічних вимогах до людського фактора. Відповідно аналогія переходу до «технологів» потребує властивостей вдумливого оновлення трудового потенціалу підприємства. Базуючись на цьому специфічні вимоги до людського фактора в антикризовому управлінні у керівників стосуються у першу чергу наступних аспектів розвитку властивостей:

- інтелектуальних – щодо набуття спеціальних знань і навичок з антикризового управління й кризис-менеджменту, оскільки здійснюється керівництво за умов незворотної кризи;

- психологічних – щодо передбачення конфліктних ситуацій, зняття стресу у працівників, оскільки криза підприємства створює умови для скорочення персоналу, що посилює кризу персоналу та стрес, сприяє виникненню конфліктів;

- організаторських – щодо перерозподілу повноважень і центрів відповідальності та залучення до праці висококваліфікованих фахівців, оскільки перепрофілювання потребує перетворення організаційної структури управління та залучення фахівців з нових сфер знань;

- комунікаційних – щодо використання досвіду й інтелекту як свого власного, так й членів команди, вміння об'єктивно оцінювати працю підлеглих, значення чого зростає за умов скорочення персоналу;

- лідерських – у аспекті набуття позитивної репутації та здатності консолідувати персонал, без чого не можливо сконцентрувати зусилля

колективу в умовах впровадження непопулярних заходів зі скорочення персоналу та згортання соціальних програм;

- самоконтролю – через мотивацію збереження роботи й кар'єрного зростання у новій структурі підприємства, оскільки необхідно зусиллями керівництва провести весь комплекс заходів щодо згортання діяльності підприємства та впровадження нового бізнесу.

Специфічні вимоги до людського фактора в антикризовому управлінні у торгово-оперативного персоналу на четвертій фазі розвитку кризи стосуються у першу чергу наступних аспектів розвитку властивостей:

- особистісних – щодо здатності швидко навчатися та освоювати нові професії та робочі прийоми, оскільки проводиться перепрофілювання підприємства,

- психологічних – щодо відданості підприємству й скорочення потреб, оскільки необхідно продовжувати роботу за умов скорочення соціальних програм і відсутності гарантій майбутнього успіху;

- комунікаційних – щодо позитивного відношення до нових працівників, відновлення після емоційного та психологічного шоку, оскільки залучається новий персонал з новими професійними знаннями та навичками й необхідно не тільки будувати нові відносини, але й навчатися у них;

- самоконтролю – через сприйняття мотиваційних установ щодо збереження робочих місць у майбутньому, що є основним мотивом перетерпіти погіршення стану підприємства.

Узагальнення вище викладених положень дозволяє класифікувати специфічні вимоги антикризового управління до людського фактора підприємствами роздрібною торгівлі, в межах якої виділено та обґрунтовано вимоги до властивостей (розумових та фізичних, колективних та особистісних, працівника та власника робочої сили) для кожної фази розвитку кризи за окремими категоріями персоналу, що дозволяє створити підґрунтя для виокремлення та ідентифікації заходів формування людського фактора.

Блок 2. Оцінка впливу чинників на формування людського фактора підприємствами роздрібною торгівлі. Чинники зовнішнього середовища створюють умови формування, тому аналіз їх тенденції дозволяє

визначити потенційні властивості людського фактора та умови й можливості їх залучення до підприємств роздрібної торгівлі. Як визначалося раніше, формування людського фактора відбувається під впливом зовнішніх чинників макrorівня та на особистісному рівні. Детальне дослідження цієї проблеми буде проводитися у подальших розділах даної роботи. Формування людського фактора на рівні підприємства визначається внутрішніми чинниками.

Головною метою оцінки впливу внутрішніх чинників формування людського фактора та визначення відповідності превалюючих властивостей до специфічних вимог антикризового управління є дослідження результатів формування людського фактора певним підприємством, тобто привалюючи властивості людського фактора є результатом їх формування під впливом внутрішніх чинників. Детальне дослідження цієї проблеми також буде проводитися у подальших розділах даної роботи.

Результати співставлення превалюючих властивостей зі специфічними вимогами до них в антикризовому управлінні є основою відбору заходів формування людського фактора підприємствами роздрібної торгівлі. Визначення системи заходів формування людського фактора підприємствами з метою забезпечення досягнення цілей антикризового управління є предметом даного дослідження у подальшому.

Блок 3. Відбір заходів формування людського фактора та обґрунтування доцільності їх впровадження.

Метою даного етапу є розробка системи формування людського фактора, яка б задовольняла специфічні вимоги антикризового управління, за рахунок обґрунтування відбору певних заходів через їх ранжування та економічну оцінку доцільності їхнього впровадження.

Наведений підхід до формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємства, а також виходячи з того, що людський фактор на підприємствах роздрібної торгівлі розглядається як комплекс властивостей персоналу, які розвиваються відповідно до динаміки процесів розвитку суспільно-економічних відносин і техніко-технологічних умов праці, що відображає зміни у змісті праці людини та має свої особливості, які необхідно враховувати, щоб забезпечити ефективне функціонування в конкурентному середовищі, узагальнено основні характеристики та уточнено зміст поняття «людський фактор

в антикризовому управлінні підприємством» як комплексу властивостей персоналу, що використовується у виробничо-господарській діяльності підприємства та відповідає специфічним вимогам антикризового управління. Стосовно формування людського фактора в антикризовому управлінні, то його пропонується визначити як сукупність заходів забезпечення створення властивостей персоналу на підприємстві, здатних задовольняти специфічні вимоги антикризового управління.

Система формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємства роздрібної торгівлі

Формування людського фактора є невід'ємною підсистемою антикризового управління на підприємстві, яка потребує застосування спеціального методичного інструментарію щодо забезпечення його функціонування. Спираючись на бачення формування людського фактора в антикризовому управлінні виокремлено основні складові елементи системи формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємством, які взаємопов'язані та знаходяться у взаємозалежності, а саме [6]:

- бачення людського фактора «як комплексу певних властивостей людини (груп людей), що використовуються в процесі створення матеріальних благ і послуг» визначає центральне місце властивостей в системі формування людського фактора;
- заходи формування людського фактора розробляються усередині підприємства та під час їх запровадження безпосередньо сприяють формуванню властивостей;
- чинники чинять однозначний вплив на властивості людського фактора та на рішення щодо розробки заходів;
- вимоги висуваються до властивостей людського фактора та визначають спрямованість заходів в антикризовому управлінні.

Цілісність системи формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємствами роздрібної торгівлі неможлива без врахування та оцінки зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на властивості людського фактора, а також без відповідності властивостей людського фактора до вимог антикризового управління. Результати

оцінки стають інформаційним забезпеченням відбору заходів впливу на властивості, що, у цілому, визначає ефективність системи формування. Визначення взаємозумовлених структурних складових системи формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємствами роздрібною торгівлі стає підґрунтям відокремлення підсистем (рис. 3).

Підсистема 1. Обґрунтування спрямованості заходів формування людського фактора містить наступну послідовність кроків: оцінка впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на формування людського фактора підприємством, ідентифікація фази розвитку кризи, визначення вимог антикризового управління до людського фактора, обґрунтування спрямованості заходів формування людського фактора в антикризовому управлінні.

Підсистема 2. Розробка комплексу заходів формування людського фактора. Метою є обґрунтування комплексу заходів, впровадження яких дозволить мати властивості людського фактора, що відповідають вимогам антикризового управління. Здійснення управлінського процесу потребує реалізації комплексу сукупності заходів, які в сукупності є практичним інструментом формування людського фактора підприємствами.

Визначення вимог антикризового управління до властивостей людського фактора щодо кожної фази розвитку кризи на підприємстві дозволяє оцінити пріоритетність заходів формування, що створює підґрунтя для обґрунтування послідовності їх впровадження.

На першій фазі розвитку кризи головним завданням антикризового управління є випередження кризи. Тому специфічні вимоги до властивостей персоналу мають на меті забезпечення нейтралізації найбільш проблемних місць формування, які можуть призвести до кризового стану підприємства у процесі впровадження заходів. Отже, пріоритетними є стратегічні превентивні заходи, які визначають спрямованість тактичних.

Під час виконання керівниками своїх функцій зростає значення таких заходів формування людського фактора: тренінги з розвитку стратегічного мислення; стажування на підприємствах, що знаходяться на різних стадіях розвитку кризи; вироблення позитивного

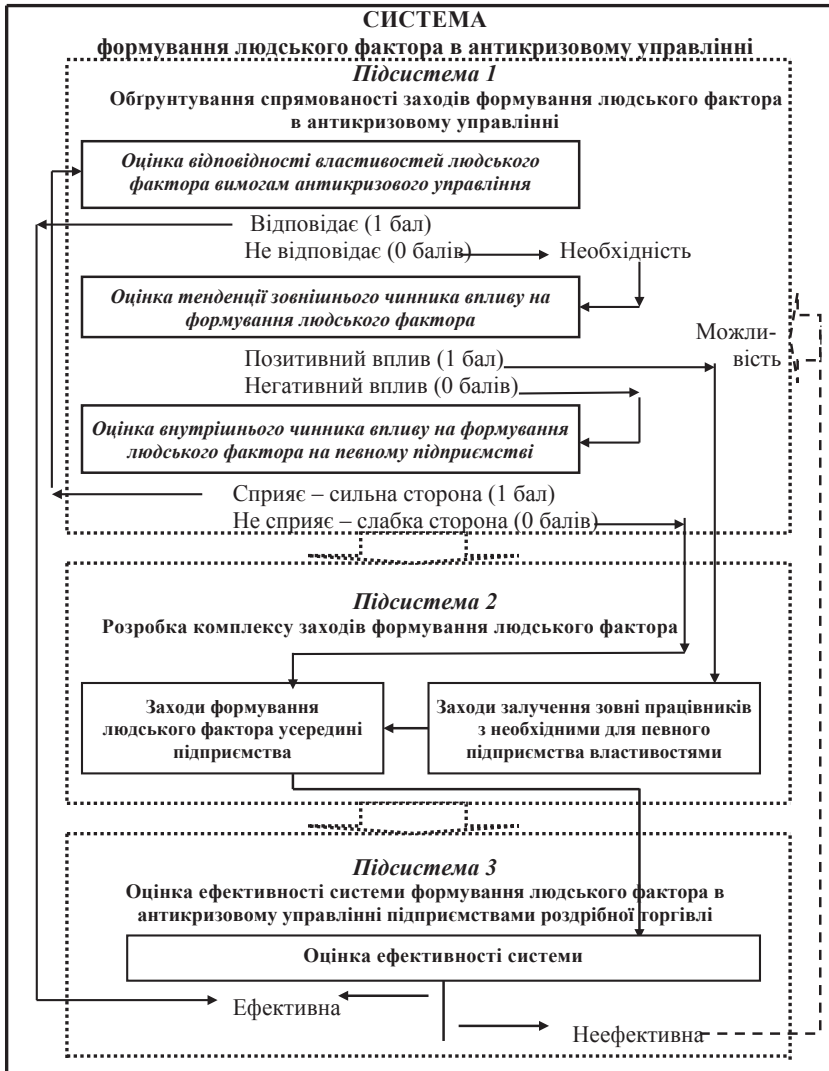

Рис. 3. Взаємозв'язок елементів системи формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємства роздрібно торгівлі

ставлення до змін; тренінги з психологічної витривалості та психологічної сумісності, мотивація досягнення цілей тощо. Систематизація заходів представлена в табл. 1. У торгово-оперативного персоналу особливої значущості набувають властивості щодо працьовитості, творчості, ініціативності, орієнтації на систему цінностей підприємства, роботи у колективі, позитивного ставлення до рішень керівництва тощо. Основними заходами формування тут є створення умов для постійного навчання та підвищення кваліфікації, тренування групової взаємодії для виконання завдань, конкурентні умови зайняття вакансій, мотивація результатів праці, залучення до прийняття рішень тощо. Систематизація заходів представлена в табл. 2.

На другій фазі розвитку кризи підприємство має ще достатній час для посилення протидії розгортанню вже наявних кризових симптомів. Спираючись на це, можна визнати, що заходи формування людського фактора на другій фазі спрямовуються від стратегічних екстрених до тактичних екстрених, тобто існуючим кризовим ознакам необхідно швидко протидіяти через втілення тактичних екстрених заходів й відповідно вносити корективи в стратегічні превентивні заходи. На перший план у керівників висуваються властивості щодо авторитетності, цілеспрямованості, компетентності, передбачливості, інформованості, комунікабельності та харизми, інноваційного бачення, розуміння проблем та швидкого їх вирішення тощо. Наведені властивості дозволяють оцінювати потенційну небезпечність ситуації, вчасно формувати антикризові рішення, створювати умови для обговорення і розв'язання проблем, що допомагає знайти вихід, перш ніж настане кризовий стан.

Пріоритетними заходами впливу на властивості тут стають: мотивація при досягненні цілей на підприємстві; вивчення світового досвіду антикризового управління; інформування щодо стану та системи цінностей підприємства; тренінги обґрунтування та прийняття рішень за кризових умов; обмін інформацією між фахівцями і керівниками тощо. Узагальнена система заходів представлена в табл. 3. У торгово-оперативного персоналу зростає значення властивостей щодо колективного настрою, ділової активності, концентрування на системі цінностей підприємства, визначення різних точок зору, підвищення психологічного опору, сприйняття мотиваційних установок щодо організаційних

Таблиця 1
Система заходів формування людського фактора в антикризовому управлінні для керівників підприємств роздрібної торгівлі, що знаходяться на першій фазі розвитку кризи

Специфічні вимоги до людського фактора <i>Розвиток інтелектуальних властивостей</i> (здатність визначати потенційно небезпечні місця функціонування підприємства та управляти пошуком, освоєнням й впровадженням нововведень); <i>розвиток психологічних властивостей</i> (здатність долати опір нововведенням та витримувати високий ступінь відповідальності); <i>розвиток колективних (комунікаційних) властивостей</i> (здатність організовувати співпрацю в колективі під час впровадження нововведень); <i>розвиток особистісних (лідерських) властивостей</i> (зразкове поведіння й спілкування; <i>розвиток самоконтролю</i> через створення мотиваційних установ досягнення цілей щодо впровадження заходів					
Заходи формування					
Економічні	Організаційні	Педагогічні	Виховні	Психологічні	Соціальні
Мотивація досягнення цілей щодо впровадження нововведень	Залучення персоналу, здатного освоювати нововведення	Стажування на підприємствах – лідерах	Тренінги з розвитку стратегічного мислення	Тренінги з психологічної витривалості	Тренінги з ділового поведіння
					Доступ до джерел інформації з нової техніки й технологій, організації впровадження нововведень

Таблиця 2

**Система заходів формування людського фактора в антикризовому управлінні
для торгово-оперативного персоналу підприємств роздрібної торгівлі, що знаходяться на
першій фазі розвитку кризи**

Специфічні вимоги до людського фактора <i>Розвиток особистості</i> (здатність щодо освоєння нових технічних засобів та прийомів праці); <i>розвиток психологічних властивостей</i> (здатність вироблення позитивного відношення до рішень керівництва); <i>розвиток колективних (комунікаційних) властивостей</i> (здатність працювати у колективі); <i>розвиток самоконтролю</i> (сприйняття мотиваційних установ щодо орієнтації на систему цінностей підприємства)					
Заходи формування					
Економічні	Організаційні	Педагогічні	Виховні	Психологічні	Соціальні
Мотивація результатів праці	Конкурентні умови зайняття вакансій	Постійне навчання та підвищення кваліфікації	Залучення до прийняття рішень	Тренінги з психологічної сумісності	Тренування групової взаємодії під час виконання завдань
					Техніко-технологічні Стажування на кращих підприємствах, підприємствах, підприємствах-ви-робниках тощо

цілей та завдань тощо. Основними заходами формування стають тренінги з колективних дій в стресових і кризових умовах, залучення до обговорення й прийняття рішень, інформування щодо цінностей підприємства, його стану та динамічних процесів в оточенні підприємства, мотивація результатів праці тощо. Узагальнена система заходів представлена в табл. 4.

На третій фазі розвитку кризи необхідно швидко виправляти ситуацію, оскільки вже відчутні кризові симптоми.

Заходи формування людського фактора набувають напряду від стратегічних екстрених до тактичних екстрених, тобто існуючим кризовим ознакам необхідно швидко протидіяти через втілення тактичних екстрених заходів, і після покращення ситуації переходити до втілення стратегічних екстрених з послідовним переходом (у разі виходу на вищу за рангом фазу розвитку кризи) до втілення стратегічних превентивних заходів.

Комплекс заходів, що реалізується в кризовій ситуації, на думку американських менеджерів, повинен спрямовуватися на поліпшення морального клімату та створення впевненості в ефективному управлінні, зокрема у керівників пріоритетними стають лідерські властивості: рішучість, швидке й адаптивне реагування на розвиток подій, прискорення процесу прийняття і реалізації рішень, психічна витримка, антистресова стійкість, ранжування проблем, надихання колективу, заохочення зусиль, впевненість в успішному подоланні кризової ситуації, використання досвіду та інтелекту як свого власного, так і членів команди, вміння обирати адекватний стиль спілкування під час вирішення конфліктів тощо. Заходами впливу на властивості стають: підбір антикризової команди для роботи в кризових умовах; організація та участь працівників щодо постійного відстеження за розвитком подій; тренінги з оцінки обставин; вироблення навичок спокійного реагування на події шляхом координації антикризових заходів; відмова керівників від зайвих витрат на утримання управлінського персоналу тощо. Узагальнена система заходів представлена в табл. 5. У торгово-оперативного персоналу зростає значення властивостей щодо концентрації зусиль на виконанні розпоряджень керівництва, відмова від конфліктів, протидія панічним настроям, взаємодопомога і взаємо-

Таблиця 3

**Система заходів формування людського фактора в антикризовому управлінні
для керівників підприємств роздільної торгівлі, що знаходяться на другій фазі розвитку кризи**

Заходи формування						
Економічні	Організаційні	Педагогічні	Виховні	Психологічні	Соціальні	Техніко-технологічні
Мотивації за результатами досягнення цілей підприємства	Створення безперервної та надійної системи інформаційного забезпечення результатів діяльності підприємства	Аналіз та доведення до колективу світового досвіду антикризового управління	Тренінги з планування кар'єри	Тренінги з розробки та прийняття рішень за кризових умов	Створення системи обміну інформацією між фахівцями і керівниками	Перманентне вивчення переваг впровадження нової техніки й технологій

Специфічні вимоги до людського фактора

Розвиток інтелектуальних властивостей (здатність передбачувати та бути інформованим); *розвиток психологічних властивостей* (здатність долати тиск небезпеки потенційного погіршення ситуації на підприємстві); *розвиток колективних (комунікаційних) властивостей* (здатність до організації справедливої конкуренції усередині колективу); *розвиток особистісних (лідерських) властивостей* (цілеспрямованість й компетентність; *розвиток самоконтролю* (зростання значущості мотивації за результатами досягнення цілей підприємства)

Таблиця 4

**Система заходів формування людського фактора в антикризовому управлінні
для торгово-оперативного персоналу підприємств роздрібної торгівлі,
що знаходяться на другій фазі розвитку кризи**

Заходи формування					
Економічні	Організаційні	Педагогічні	Виховні	Психологічні	Соціальні
Мотивація досягнення необхідних результатів діяльності підприємства	Створення системи переміщення персоналу	Інформування щодо стану та динамічних процесів усередині підприємства та його оточенні	Виховання на прикладах цінностей підприємства	Тренінги з налагодження міжособистісних зв'язків	Тренінги щодо колективних дій в стресових і кризових умовах
Техніко-технологічні					Перманентне навчання з освоєння нової техніки, технологій

Специфічні вимоги до людського фактора

Розвиток особистості (здатність накопичення досвіду роботи за різних умов та на різних ділянках); *розвиток психологічних властивостей* (здатність концентрування на системі цінностей підприємства); *розвиток колективних (комунікаційних) властивостей* щодо підтримки колективного настрою; *розвиток самоконтролю* (сприйняття мотиваційних установ щодо ділової активності)

Таблиця 5
Система заходів формування людського фактора в антикризовому управлінні для керівників підприємств роздрібної торгівлі, що знаходяться на третій фазі розвитку кризи

Заходи формування					
Економічні	Організаційні	Педагогічні	Виховні	Психологічні	Соціальні
Мотивація результатів колективних зусиль із забезпечення безкризової діяльності	Підбір антикризової команди для роботи в кризовій ситуації та проведення тренінгів	Обрання адекватного стилю спілкування під час розв'язання конфліктів	Відмова керівників від зайвих витрат на утримання управлінського персоналу	Тренінги з оцінки обставин, вироблення навичок спокійного реагування на події шляхом координації антикризових заходів	Підбір колективних форм взаємозв'язків за кризових умов
					Створення системи прискорення прийняття та реалізації рішень

Специфічні вимоги до людського фактора

Розвиток інтелектуальних властивостей (здатність прискорювати процес прийняття й реалізації рішень); *розвиток психологічних властивостей* (здатність вміло обирати адекватний стиль спілкування під час розв'язання конфліктів); *розвиток колективних (комунікаційних) властивостей* (здатність до створення антикризової команди та керівництва її роботою, надихання колективу та вселення впевненості в успішному розв'язанні кризової ситуації); *розвиток особистісних (лідерських) властивостей* (холоднокровність та антистресова стійкість); *розвиток самоконтролю* (зростання значущості мотивації результатів колективних зусиль з забезпечення безкризової діяльності)

Таблиця 6

Система заходів формування людського фактора в антикризовому управлінні
для торгово-оперативного персоналу підприємств роздрібної торгівлі,
що знаходяться на третій фазі розвитку кризи

Специфічні вимоги до людського фактора <i>розвиток особистості (потреба швидкого виконання розпоряджень керівництва); розвиток психологічних властивостей (здатність протистояти панічним настроям, відкладання конфліктів); розвиток колективних (комунікаційних) властивостей щодо концентрації зусиль на виконанні розпоряджень керівництва; розвиток самоконтролю (сприйняття мотиваційних установ щодо швидкого виконання завдань)</i>					
Заходи формування					
Економічні	Організаційні	Педагогічні	Виховні	Психологічні	Соціальні
Мотивація швидкого виконання завдань	Організація праці та оцінка ділових властивостей за результатами виконання розпоряджень керівництва	Навчання швидких дій за завданнями та антикризовими планами	Вселити впевненість в успішному подоланні кризової ситуації	Протистояння панічним настроям	Відкладання конфліктів
					Техніко-технологічні Технічне та інформаційне забезпечення прискорення прийняття й реалізації рішень

підтримка, бажання усунути кризові симптоми тощо. Пріоритетними заходами стають: навчання швидко діяти за розпорядженнями і антикризовими планами, мотивація швидкого виконання завдань, відмова від конфліктів, включення до системи прискорення прийняття й реалізації рішень. Узагальнена система заходів представлена в табл. 6.

На четвертій фазі розвитку кризи підприємство або ліквідується (банкрутує), або на основі руйнування існуючого підприємства створюється практично нове у нових сферах бізнесу. Можна визнати, що у разі втілення режиму санації чи тактичних екстрених щодо якнайшвидшого подолання найгостріших кризових проблем до стратегічних превентивних і екстрених заходів. На великих підприємствах вводиться команда антикризових керівників, куди входять арбітражні (тимчасові, зовнішні, конкурсні) керівники та фахівці з антикризового управління [5, с. 455].

Перші можуть діяти лише на підставі диплому менеджера з антикризового управління та ліцензії (які підтверджують наявність спеціальних знань і навичок) і призначаються арбітражним судом, у результаті чого повноваження керівництва підприємства переходять до арбітражних керівників. Проте залучення арбітражних керівників є наслідком визнання підприємства у судовому порядку банкрутом і головне призначення – порятунок підприємства. Фахівці з антикризового управління можуть виступати як незалежні експерти, що здійснюють свою діяльність на комерційній основі, або можуть бути штатними працівниками різних рівнів управління, які здійснюють разову консалтингову допомогу, тобто їх роль полягає у сприянні попередження кризи чи допомоги у разі її виникнення.

На четвертому етапі для керівників пріоритетними стають такі властивості: наявність спеціальних знань і навичок щодо антикризового управління та кризис-менеджменту, здатність консолідувати персонал, позитивна репутація, вміння об'єктивно оцінювати працю підлеглих, вміння перерозподіляти повноваження і центри відповідальності й залучати до праці висококваліфікованих фахівців, вміння активізувати роботу і передбачати конфліктні ситуації, дипломатичність, здатність приборкати стрес у працівників і сприяти бути задоволеним роботою, підприємницькі якості тощо. Основними заходами впливу на властивості тут є: оплата праці за участю у прибутках; спеціальна освіта з

антикризового управління; вміння переконати підлеглих у правильності дій, антистресові педагогічні та психологічні тренінги. Узагальнена система заходів представлена в табл. 7.

У торгово-оперативного персоналу зростає значення властивостей щодо терпіння, оптимізму, відданості підприємству, готовності до змін, здатності швидко навчатися й освоювати нові професії (робочі прийоми), неконфліктності, створення робочого настрою, позитивного ставлення до нових працівників, обирання адекватного стилю спілкування з колегами, відновлення після емоційного та психологічного шоку, засвоєння нових норм і цінностей, усунення негативних наслідків діяльності. Основними заходами формування людського фактора підприємства стають: регулярна інспекція виробничих процесів, інформованість щодо процесів перетворень, навчання нових професій та робочих прийомів, мотивація швидких змін, тренінги роботи з новими працівниками, створення кращих умов праці. Узагальнена система заходів представлена в табл. 8.

Слід зауважити, що в межах сукупності заходів зарахування як властивостей, так й заходів впливу до визначених груп є умовним, тому що процеси взаємодії персоналу всередині трудового процесу є взаємозалежними та взаємообумовленими, тобто перелік заходів не є вичерпним, піддається корегуванню в залежності від зміни умов функціонування підприємств та інших чинників.

Саме наведені вище заходи дозволять сформуванню властивостей людського фактора, що здатні задовольняти вимоги антикризового управління за кожною фазою розвитку кризи та категорією персоналу. Проте, слід зауважити, що внаслідок тісної взаємозалежності та взаємообумовленості процесів формування, визначення заходів впливу на властивості окремих груп персоналу підприємств роздрібної торгівлі є досить умовним і піддається корегуванню у залежності від зміни умов функціонування підприємств та інших чинників.

Таким чином, друга підсистема формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємствами роздрібної торгівлі містить наступну послідовність дій та процедур: відбір заходів формування людського фактора підприємством, їх ранжування та економічна оцінка очікуваних результатів від впровадження.

Таблиця 7
Система заходів формування людського фактора в антикризовому управлінні для керівників підприємств роздрібної торгівлі, що знаходяться на четвертій фазі розвитку кризи

Специфічні вимоги до людського фактора <i>Розвиток інтелектуальних властивостей</i> (здатність набувати спеціальні знання й навички щодо антикризового управління й кризис-менеджменту; <i>розвиток психологічних властивостей</i> (здатність до передбачення конфліктних ситуацій, зняття стресу у працівників; <i>розвиток організаційних властивостей</i> (здатність вміло перерозподіляти повноваження та центри відповідальності та залучати до співпраці висококваліфікованих фахівців); <i>розвиток колективних (комунікаційних) властивостей</i> (здатність використовувати свій та командний досвід й інтелект, об'єктивно оцінювати співпрацю підлеглих); <i>розвиток особистісних (лідерських) властивостей</i> (здатність створювати позитивну репутацію та консолідувати персонал); <i>розвиток самоконтролю</i> через сприйняття мотиваційних установ щодо забезпечення вчасного досягнення необхідних результатів					
Заходи формування					
Економічні	Організаційні	Педагогічні	Виховні	Психологічні	Соціальні
Мотивація забезпеченні вчасного досягнення необхідних результатів.	Перерозподіл повноважень та центрів відповідальності. Залучення до співпраці висококваліфікованих фахівців з кризис-менеджменту	Набуття спеціальної освіти щодо антикризового управління	Об'єктивне оцінювання співпраці підлеглих	Переконання у своїй компетентності та вміння переконати підлеглих у правильності дій	Використання досвіду та інтелекту як свого власного, так і членів команди
					Техніко-технологічні
					Сприяння щодо самостійного пошуку інформації про застосування нововведень та ознайомлення з нею

Таблиця 8

**Система заходів формування людського фактора в антикризовому управлінні
для торгово-оперативного персоналу підприємств роздрібної торгівлі,
що знаходяться на четвертій фазі розвитку кризи**

Специфічні вимоги до людського фактора						
<i>розвиток особистості</i> (потребу у здатності швидко навчатися та освоювати нові професії та робочі прийоми); <i>розвиток психологічних властивостей</i> (здатність до відданості підприємству за умов скорочення потреб); <i>розвиток колективних (комунікаційних) властивостей</i> щодо позитивного відношення до нових працівників, відновлення після емоційного та психологічного шоку; <i>розвиток самоконтролю</i> (сприйняття мотиваційних установ щодо збереження робочих місць у майбутньому)						
Заходи формування						
Економічні	Організаційні	Педагогічні	Виховні	Психологічні	Соціальні	Техніко-технологічні
Мотивація швидких змін та збереження робочих місць у майбутньому.	Регулярний контроль усіх процесів	Виховання відданості підприємству, незважаючи на скорочення потреб	Інформування про процеси перетворень	Тренінги відновлення після емоційного та психологічного шоку	Тренінги роботи в команді з новими працівниками	Навчання нових професій та робочих прийомів

Специфічні вимоги до людського фактора

розвиток особистості (потребу у здатності швидко навчатися та освоювати нові професії та робочі прийоми);
розвиток психологічних властивостей (здатність до відданості підприємству за умов скорочення потреб);
розвиток колективних (комунікаційних) властивостей щодо позитивного відношення до нових працівників, відновлення після емоційного та психологічного шоку; *розвиток самоконтролю* (сприйняття мотиваційних установ щодо збереження робочих місць у майбутньому)

Виходячи з такої позиції ефективною є така система, яка дозволяє знайти цілеспрямовані заходи для забезпечення досягнення рівня, необхідного і достатнього для виконання цілей функціонування даної системи. Іншими словами, прагнення досягти ефективності системи формування людського фактора в антикризовому управлінні визначає необхідність розв'язання двох проблем: по-перше, розробити методичний підхід до оцінки ефективності, по-друге, створити такий методичний підхід до оцінки ефективності, який би сприяв досягненню цільових орієнтирів як підприємства у цілому, так і окремих співробітників. Розробка методичного інструментарію щодо вирішення визначеного кола проблем буде проведена у наступному підрозділі даного дослідження.

Концептуальна схема системи формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємствами роздрібною торгівлі наведена на рис. 4.

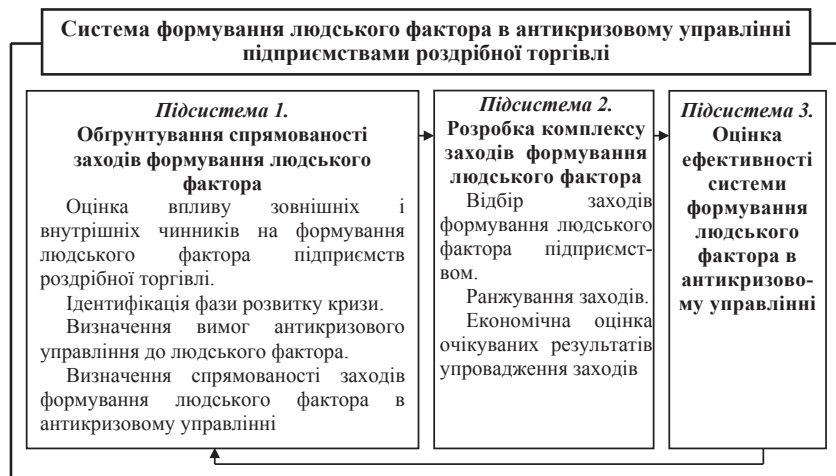

Рис. 4. Система формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємства роздрібною торгівлі

Таким чином, в межах запропонованої системи формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємства роздрібною

торгівлі виокремленні три взаємодіючі підсистеми (обґрунтування спрямованості заходів формування людського фактора, розробки комплексу заходів формування людського фактора та оцінки ефективності цієї системи), послідовність дій всередині яких визначається певними взаємообумовленими кроками, що, у цілому, забезпечує цілісність системи й безперервність дій та дозволяє забезпечувати досягнення цілей.

Висновки. Шляхом дослідження специфічних вимог антикризового управління відносно властивостей до праці встановлено, що людський фактор в антикризовому управлінні являє собою сукупність таких властивостей персоналу, які дозволяють задовольняти ці вимоги, та доведено, що формування людського фактора є невід'ємною підсистемою антикризового управління підприємства, яка складається з сукупності заходів впливу на властивості персоналу. Таке розуміння сутності людського фактора в антикризовому управлінні дозволило виокремити і класифікувати специфічні вимоги та відповідні їм заходи формування для кожної фази розвитку кризи й особливостей функціональної участі керівників та торгово-оперативного персоналу підприємств роздрібної торгівлі.

Ураховуючи складність зв'язків між виділеними елементами системи формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємствами роздрібної торгівлі, ґрунтуючись на принципах побудови систем та враховуючи галузеві особливості підприємств роздрібної торгівлі, розроблено систему формування людського фактора в антикризовому управлінні підприємствами роздрібної торгівлі, яка складається з окремих підсистем.

Таким чином, на підприємствах роздрібної торгівлі підходи до антикризового управління мають свої особливості, а формування людського фактора в антикризовому управлінні є складною багатоаспектною науково-методологічною проблемою. Тому формування людського фактора не може обмежуватись переліком заходів, а потребує їх систематизації, що стає підґрунтям для розробки методичного інструментарію обґрунтування їх ієрархічного ранжування з метою визначення пріоритетності щодо розподілу ресурсів та впровадження за часом.

Список літератури:

1. Василенко В.О. Системний менеджмент стійкого розвитку підприємств : дис. ... д-ра наук: 08.06.01 / В.О. Василенко, 2007. – 186 с.
2. Садеков А.А. Управление предприятием в условиях кризиса : монографія / А.А. Садеков, В.В. Цурик. – Донецк: ДонГУЭТ, 2006. – 178 с.
3. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві : монографія / Олег Олександрович Терещенко. – [2-ге вид., без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 268 с.
4. Толчеев Ю.З. Механизмы антикризисного управления предприятием : дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.02.03 / Ю.З. Толчеев. – Донецк, 2004. – 184 с.
5. Раєвська О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія / О.В. Раєвська. – Харків : ІНЖЕК, 2006. – 496 с.
6. Забродська Г.І. Система заходів формування людського фактора антикризового управління підприємств роздрібної торгівлі / Г.І. Забродська, Л.Д. Забродська // Економічний форум. – 2016. – № 1. – С. 138-146.
7. Забродская А.И. Человеческий фактор антикризисного управления: формирование и оценка в предприятиях розничной торговли: Монография / А.И. Забродская. – LAP LAMBERT, Akademikerverlag GmbH & Co. KG, 2012.

3.9. MANAGEMENT SYSTEM OF INSTITUTIONAL AUTONOMY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL BASIS DESIGN

***Summary.** The most important problems in the field of higher education management are the achievement of a reasonable balance between state regulation and the autonomy of higher education institutions. In these conditions, universities change the paradigm of their activities: they move from the classical, research model to the new paradigm, where institutions of higher education (IHE) are regarded as agents of economic relations. It is proved that the transformation of the autonomy paradigm of the IHE activity of Ukraine requires the development of new approaches and methods of university's management. The article proposes the concept of constructing*

the system of institutional autonomy of IHE as a set of hypotheses and conceptual approvals, and justifies the approaches on which it should be based. In order to strengthen the competitiveness of IHE in the international and national markets for educational services, a system of institutional autonomy of the IHE has been designed. The methodical approach to strengthening the institutional autonomy of the IHE as a set of interrelated steps has been developed. Strategies and tactics of autonomy strengthening of universities are determined.

Introduction. Ukraine has chosen the integration into the European direction in all spheres of life. The system of higher education, as an element of the system of "education market – the labor market – the consumer preferences market" and the subsystem of the European system of higher education in the global trend, is gaining more and more autonomy.

Autonomy means the availability of opportunities for universities to form and implement independent government decisions in the areas of personnel management, budgeting for student preparation and recruitment rules. It has two sides that are related to the cognitive behavior of people. So, on the one hand, the availability of freedom allows humanity to more actively participate in the economic-ecological, social, political life of society, which increases its capabilities and ensures the realization of the goal of each person. Freedom in this sense is an increase in opportunities. On the other hand, freedom is the reduction of restrictions, rules of the operation of a particular system. Within the limits of this understanding, the critical reduction of restrictions leads to chaos or even collapse of the system, so this increase in freedom turns into entropy for society. Thus, the management of human freedom is, above all, a balance between great opportunities and the morality of society. In this regard, the actual problem is to determine the essence of autonomy of the university from the point of view of providing the opportunity to independently make management decisions of the university in the conditions of the existence of the moral and traditional principles of the functioning of society in a particular state.

The state autonomy of the higher education system depends on the national system of higher educational and it is based on the traditions of society. Thus, unlimited increase of autonomy opens up new opportunities

for countries whose higher education system has a significant history of university freedom. While for higher education systems that traditionally function under significant state control, such an increase in autonomy can lead to inefficient functioning of the system. Thus, the notion of the autonomy of the higher education system and the institution of higher education (IHE) depends to a large extent on the current state of democratic and academic freedoms in society. Due to the fact that the modern development of society is aimed at the spread of democratic freedoms, it should be noted that in the educational space the transformation of the paradigm of the development of the educational market is being carried out.

The stages of transformation of the paradigm of the development of the educational market shows in table 1.

Strengthening the autonomy of the functioning of educational institutions, changes in the principles and rules of their development formed the preconditions for the emergence of three major contradictions that characterize the world system of education (Fig. 1).

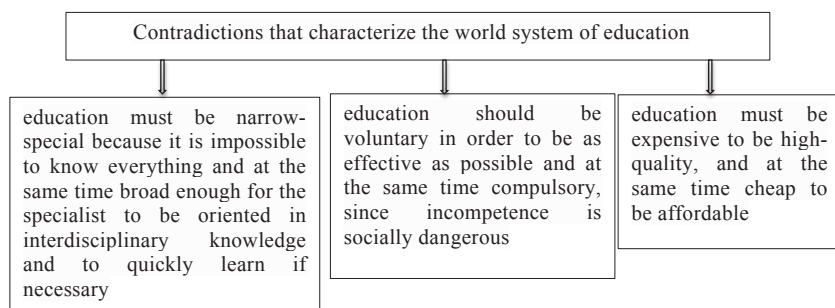

Fig. 1. Contradictions that characterize the ideal system of education

In accordance with certain contradictions, a significant transformation of the paradigm of the development of the educational market is being realized. The carried out researches have allowed allocating the following directions of such transformation:

1. The state's influence on the development of the educational market is constantly decreasing, which leads to an increase in the impact of the sys-

Table 1

**Stages of Transformation of the Paradigm of the Development
of the Education Market**

Author	Contents of the transformation phase
Thomas Ehrlich [1, p. 201]	There is a significant link between community development and university education. On the one hand, the development of society requires qualitative improvement of education, and, on the other hand, the democratization of society entails the increase of democratic freedoms in the educational sphere.
Van Damme [8, p. 10]	Modern development of society and the internationalization of labor resources require an increase in the autonomy of the higher education system, which allows IHE to turn into international educational institutes.
Ben Jongbloed [3, p. 309]	The development of universities depends on the availability of their financial resources, but in a context of increasing competitiveness, it is necessary for universities to obtain greater rights and freedoms for their financial autonomy. It is she who is the main factor in the competitiveness of the country's higher education system.
Maassen P., Eli Moen, Bjørn Stensaker [5, p. 247] Boffo ra Dubois [4, p. 25]	State regulation of the system of higher education is an important lever for its effective development, but it is necessary to find a balance between the strengthening of regulation and the autonomy of the higher education system, as in the conditions of the development of a market economy, the IHE become separate agents of economic relations.
Musselin, C. [6, p. 241]	Since universities are a traditional institution of society and have a great history, they have a tendency to autonomy; therefore, the logical development of the higher education system is to provide universities with greater authority.
E. El-Khawas ra R. de Pietro-Jurand [2, p. 14]	Determine the need to enhance the competitiveness of IHE through the provision of greater powers in the area of management of financial resources, that is, increasing their financial autonomy.
Neave, G. [7, p. 142]	Investigates trends in the development of education, on the basis of which emphasizes the role of the autonomy of Western European economies in enhancing the quality of education.

tem "education market – labor market – consumer preferences market" on the activity of a separate IHE;

2. In the framework of the new paradigm, IHE are considered as agents of economic relations, therefore their activities are subject to the general principles of competitiveness. In this regard, it is necessary to give IHE more autonomy in order to reduce the influence of the state and, consequently, to make competition in the educational services market more transparent.

In last years, universities have changed the paradigm of their activities: they move from the classical, research model, in which, after educational and scientific activities, a completely new activity, related to the development of the regional community, comes to the fore. In part, this role has always been characteristic of classical universities, which were not only the center of education and science, but also a source of cultural formation. Consequently, the modern university is capable of influencing the economy, the level of human capital and the innovative potential of the region. If earlier universities could afford to stay on the periphery of processes taking place in society, then in the modern knowledge economy, they sharply changed the location of their location, being in the epicenter of events.

The transformation of the autonomy paradigm of the IHE of Ukraine requires the development of new approaches and methods of university management. Therefore, the study proposes the concept of building an institutional autonomy system of IHE, whose purpose is to build a system of institutional autonomy of IHE in order to strengthen its competitiveness in the international and national markets for educational services.

Content of the concept of building an IHE's institutional autonomy system

The development of the concept of building an institutional autonomy system of the IHE consists of several stages (Fig. 2).

Stage 1. Formation of hypotheses and conceptual provisions of the concept of building a system of institutional autonomy of IHE.

The development of conceptual concepts of the concept is based on hypotheses concerning the construction of the institutional autonomy system IHE.

Hypothesis 1. Increasing the level of state competitiveness at the world level is impossible without a permanent modernization of the system of higher education in accordance with the priority directions of the development of the world educational space of the XXI century.

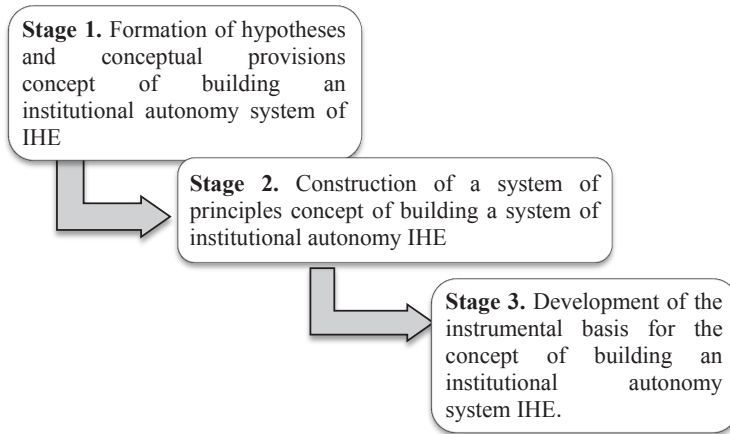

Fig. 2. Stages of the development of the concept of building an institutional autonomy system

As previously defined, trends in the democratization of society and the obtaining of greater freedoms have emerged in the world, which has led to the need to transform the paradigm of the development of the higher education system. On the other hand, the internationalization and globalization of the markets have led to the blurring of borders between countries, and now a citizen of one country can receive education in a completely different way. This has led to increased competition among IHE since IHE make up the national system of higher education, within the framework of the existing paradigm of the development of the system of higher education for strengthening competitiveness IHE it is necessary to receive IHE greater freedoms on various managerial components, which requires a greater autonomy from the national system of higher education.

As a consequence of this hypothesis is the conceptual thesis 1.

Conceptual thesis 1. On the formation of a new paradigm for the development of the system of higher education on the basis of the newly created discourses.

The emergence of new educational paradigms in which new principles of marketing policy and market mechanisms aimed at reducing state control are taking place. In most countries, the marketing education process is used as a compromise between academic autonomy, privatization and state control. The challenges and consequences of global marketing and the privatization of education have been the subject of discussion on many key issues, and competition has intensified between national and global high schools.

The content of the paradigm of higher education has been updated under the influence of globalization. National providers, previously restricted to providing services within the boundaries of the state borders of the host countries, began exporting them to other countries. Obtaining knowledge is the nature of a trading transaction that requires the ability to trade knowledge as a product with a prominent label. The concept of competition and the market as universal means, which require the transformation of the IHE into the structure of the educational business, has spread.

A new evolutionary step is the formation of institutional autonomy, which allows IHE to create conditions for strengthening its own image, which is a competitive advantage in the competition.

Hypothesis 2. The reform of the higher education system of Ukraine is aimed at integrating into the world and European educational space by strengthening the autonomy of IHE, which increases the quality of education and image appeal of national universities.

The analysis of publications in the field of autonomy assessment of the higher education system shows that there are two opposing approaches to its calculation. The first approach is based on determining the level of autonomy in the time space. Built in this approach, the trend of the level of autonomy of the higher education system is in the direction of the global trends of increasing social freedom, which, in turn, characterizes the strengthening of democratic processes in society. Such an approach, in our opinion, shows qualitatively high global trends in the development of the system of higher education, but: – first, does not reflect the diversification of countries by the peculiarities of the national development of higher education systems;

– secondly, such an assessment can not be objective enough, since the main trend of the development of any country is the democratization of society. Therefore, the presence of the opposite trend in the system of higher education, at least, will upset critics of state regulation, and, most of all, will characterize the threat to the democratic development of society.

The second approach is based on the spatial analysis of the level of autonomy of the higher education system, on the basis of which groups of factors are defined that characterize one or another side of autonomy. This approach has much more objectivism, since the activities of the higher education system are regulated by the legislation of the country, so the definition of the values of indicators is carried out on the basis of an analysis of legislative and normative acts of a particular state. This approach has been reflected in the writings of such scholars as P. Maassen, G. Neave, T. Ehrlich.

The most well-known and widespread methodology for studying the level of autonomy of higher education in Europe within this approach is the methodology proposed by the Association of European Universities, which involves the calculation of four main components – organizational, personnel, financial and academic. These components are interconnected with each other, which allows to determine the level of autonomy of the system of higher education from the system positions by means of a general indicator of autonomy [2-6]. The connection of these components is shown in Fig. 3.

The result of this hypothesis is the following conceptual thesis.

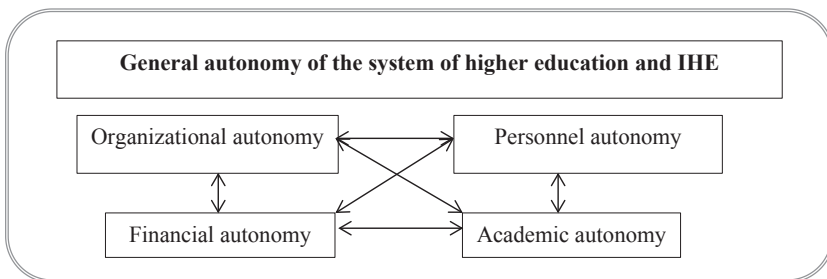

Fig. 3. Components of the autonomy of the higher education system and IHE

Conceptual thesis 2. On the components of autonomy of the system of higher education and a separate IHE and their synergistic impact on the competitiveness of the IHE. The autonomy of the higher education system of Ukraine and the IHE is characterized by the following components: organizational, financial, personnel, academic, which constantly interact with each other. Effective activity as a system of higher education of the state and a certain IHE depends on a balanced, systematic and permanent strengthening of all components of institutional autonomy, and its overall level is equal to the level of the weakest component of autonomy.

Hypothesis 3. The system of institutional autonomy IHE is multilevel and complex, based on systematic, marketing-oriented approaches and should reflect effective interrelationships and organizational forms of interaction in the "IHE – labor market" and "IHE – market of preferences of the population".

Within the framework of the existing methodology for calculating the components of the autonomy of the higher education system proposed by the Association of European Universities [9], there are many sets of indicators that characterize each of the components. The construction of the indicator is carried out on the basis of existing variants of its values. That is, the index varies from 0 to 100 and has different mutually exclusive variants of its value, which have one of the fixed values within these limits. When analyzing a system of higher education or IHE, an option, most typical of the system, which will characterize this indicator, is chosen. The methodology for calculating the autonomy indicator for each component has two modifications: no weighting coefficients and weighted coefficients. And, according to each modification, the calculation is carried out either simple arithmetic average or weighted.

The result of this hypothesis is the conceptual thesis 3.

Conceptual thesis 3. On the estimation of the plurality of indices of the autonomy of the higher education system and IHE.

The estimation of the autonomy of the IHE has a hierarchical appearance. At the first level, an analysis of the legislative basis and normative acts of the functioning of the national system of higher education and IHE is carried out, on the basis of which determines the value of the variant

of individual indicators of the components of institutional autonomy. At the second level of the hierarchy, the curtailment of the indicators with the help of the arithmetic mean to the indicator of autonomy for each component is carried out. At the third level, the weighting of each of the components is carried out, based on which, with the help of the weighted average arithmetic, a general indicator of the autonomy of the higher education system or IHE is formed.

Hypothesis 4. Institutional autonomy of IHE increases its properties as a subject of entrepreneurial activity and is a means of stimulating educational institutions to innovate actively seeking ways, forms and tools to enhance their own competitiveness on both the national and European educational services market.

IHE are increasingly becoming individual agents of economic relations, so they begin to operate in a competitive environment. Strengthened state control over IHE limits their competitive advantages and forms the processes of lobbying for the interests of certain IHE in the educational market.

To ensure effective competition in the market of educational services for the state, there are several ways that depend on the traditional arrangement of the national system of higher education.

The first way is to provide equal opportunities for the functioning of all IHE to secure the financial needs of the IHE. Then for the IHE the task of making a profit goes to the background and IHE focuses on its immediate functions – providing the society with higher education. In this case, competition among IHE is carried out at the expense of organizational, personnel and academic components, which manifests itself in effective management, quality of personnel, their provision and quality of education.

The second way is if the state does not have sufficient resources to provide the financial component of all the IHE of the national higher education system. Then, within the financial competition it must provide financial autonomy IHE and financial strategy is one of the main priorities IHE. An important case is the second state control over the quality of training and education, which in turn leads to a reduction in the autonomy of these components. To prove this hypothesis analysis used IHE rating and autonomy of higher education in Europe, which proved that the system of higher edu-

cation that have a high degree of autonomy have more IHE in the rankings. Thus, the following conceptual thesis has been formed.

Conceptual thesis 4. Concerning the relationship between competitiveness on the autonomy of the higher education system and IHE.

Stage 2. Formation of the system of principles of the concept of building an institutional autonomy system IHE.

Principles of the concept of building an institutional autonomy system IHE divided into two groups: system-wide and specific.

Common system principles include the following.

Principle of hierarchy. The essence of this principle in terms of constructing a concept is that the concept of autonomy operates for two spatial systems: the system of higher education and the system of autonomy. And for each system there are two levels of hierarchy. For the spatial system of higher education there is the hierarchy "national system of higher education – IHE", for the spatial system of autonomy – "the general indicator of autonomy – indicators of autonomy in four components – local indicators of autonomy – variants of local indicators." Such a spatial-hierarchical connection provides the concept for the possibility of developing an instrumental basis for assessing autonomy and the formation of effective managerial decisions to increase the competitiveness of IHE.

The principle of integrity lies in the fact that the study of the autonomy of the higher education system and the IHE is subject to the main objective – to enhance the competitiveness of the IHE through the balance between autonomy and centralized management.

The principle of emergence in the construction of the concept is realized through the acquisition of the system "higher education – IHE" of a new property, namely transformation IHE from a state-controlled entity of economic relations to a separate agent of economic relations, which, on the basis of autonomy, freely dispose of its potential in the educational space.

The principle of dynamism. It should be noted that the question of the autonomy of the system of higher education emerged as a necessity in changing the paradigm of the development of the market for educational services. That is, with the subsequent transformation of the paradigm, it is expedient to change the rules of functioning of the system "education

market – the labor market – the market of consumer preferences" and, as a consequence, the formation of new approaches or concepts to the study of the autonomy of the IHE.

The principle of adaptability. Autonomy is a dualistic category, therefore, it is not important to achieve autonomy, but to determine the balance between autonomy and state regulation and the ways to achieve it. Therefore, adaptability is to take into account the traditional system of higher education of the country and the formation of boundary (or normative) limits of optimal autonomy of the system of higher education and IHE.

To the specific principles of the formation of the concept of building an institutional autonomy system IHE it is expedient to include the following: the principle of the superiority of the quality of education over the financial result, the principle of accessibility of higher education, the principle of staffing capacity, the principle of the formation of an optimal organizational structure (reduction of bureaucracy).

Stage 3. Development of the instrumental basis of the concept of building a system of institutional autonomy IHE.

A number of approaches have been proposed and developed to achieve the goal of the concept. The basis for developing approaches was the general scientific approach to research: a systematic approach, a functional approach and a synergistic approach.

The implementation of the system approach is to consider higher education as the hierarchical system "the world system of higher education – the national system of higher education – IHE" and the study of autonomy as a system that consists of four components of financial, organizational, academic and personnel. This approach allows implementing autonomy indicators at all levels of the hierarchy of the first system and investigating its development both for the higher education system and for the institutional autonomy of the IHE.

The functional approach allows us to investigate the functional characteristics of each autonomy and, on the basis of this, determine the list of indicators and their meanings for calculating the general indicators of the components of autonomy.

Within the synergistic approach, the mutual influence of the components of the autonomy of the higher education system and the IHE and the autono-

my's impact on the competitiveness of the IHE are determined, which allows to determine the balance between autonomy and state regulation and thus increase the competitiveness of the national system of higher education.

Using the above approaches, the following methodological approaches should be developed as an instrumental basis for system building:

- a methodical approach to determining the degree of autonomy of the IHE through their stratification, the identification of the characteristics and advantages of the autonomous activity of a separate IHE, the improvement of the paradigm of the autonomy of the IHE of Ukraine;

- methodical approach to the adaptive use of the appropriate forms of cooperation between IHE and business structures by substantiating the need for a permanent change and the choice of new forms of such interaction that allow adaptation both to the existing potential of the IHE and to the conditions of the environment.

- a methodology for constructing a system of informational and analytical assessment of the institutional autonomy of the IHE in accordance with the needs of the national economy and society; developing the economic-mathematical and informational basis of the system with the use of economic and mathematical methods and modern packages of applications and information envelopes;

- methodical recommendations for the construction of an adaptive system for strengthening the components of institutional autonomy of IHE due to the definition of rational forms of interaction of the IHE with the structures of the national labor market and international counteragents, which will increase the competitiveness of the IHE;

- methodical and informational and model support of self-assessment system of autonomy IHE on the basis of the creation of software elements for its assessment, which will allow universities to quickly assess the level of their autonomy, identify their potential and formulate complex measures for managing its components;

- the complex structure of institutional autonomy management IHE which, due to its impact on the academic, personnel, organizational and financial components, will create new competitive advantages IHE and respond in a timely manner to changing world trends in the educational environment;

technology of self-sufficiency of autonomy IHE, which involves the development of a complex of adequate real and potential opportunities IHE decisions on further autonomy of activity IHE and will allow for sound, informed, managerial decisions to improve the quality of education.

The proposed concept serves as the basis for constructing a autonomy management mechanism for a specific institution of higher education, which has the following functions:

function of the assessment, which, based on a well-founded set of indicators for each component of the institutional autonomy of the IHE, namely, academic, personnel, organizational and financial, will allow retrospective information on the status of the self-sufficiency of the IHE;

function of analysis, the content orientation of which is to determine the degree of use of opportunities for the environment of individual IHE, which characterizes its level of autonomy;

forecasting function, based on the tools of which the management of the IHE has the ability to determine future orientations for strengthening as separate components of autonomy, and its overall level;

coordination function that substantiates the need to build a corporate information environment and program tools that should ensure the inter-connection of the various departments of the organizational structure of the IHE in order to strengthen the degree of its autonomy;

a decision-making function that, based on the development of a system of support and decision-making in order to enhance the autonomy of the IHE activities, should formulate tactical and strategic guidelines for achieving this goal.

Thus, the concept proposed on the principles of the systematic approach allows not only to form the theoretical and methodological basis for building an institutional autonomy system of a specific IHE, but also to cover all functions of management of this system, from the assessment and analysis of the level of all components of institutional autonomy and ending with the development of a system of decision support regarding strengthening and developing these components. In addition, the proposed concept is practically oriented, creating the prerequisites for identifying appropriate strategic and tactical trends for the development of a separate IHE as an agent of economic relations in the competitive national and world educational markets.

*Designing a system for managing
the institutional autonomy of a university*

The concept of autonomy is complex and hierarchical, therefore, it is suggested to form a methodological basis for the system of autonomy of the IHE taking into account the degree of autonomy of the national system of higher education (SHE).

The methodological basis for constructing a system for enhancing the autonomy of the IHE is made up of a number of the following principles:

The principle of system determines that autonomy is a complex structure, which includes various components, namely, organizational, academic, financial, personnel. Within the framework of this principle, all components are considered as interconnected elements that form separate functional subsystems of the system of autonomy of the IHE;

The principle of functionality suggests that each of the components of autonomy has its own functional orientation, so that autonomy acts not only as an indicator of the university's development but also as a separate system aimed at increasing the competitiveness of the IHE and the possibility of realizing its mission;

The principle of synergistic effect of the functions of components of autonomy. Since each of the components of autonomy characterizes the functions inherent only to it, then it is important to achieve autonomy in all components, which will increase the overall level of autonomy of the university;

The principle of the new tasks is that, in the conditions of the evolution of the external environment, the autonomy of the university may receive new qualitative characteristics, on the basis of which there are new opportunities for strengthening various components of institutional autonomy of the IHE;

The principle of social responsibility. The autonomy of IHE involves the formation of the university not only its behavioral policy in the external environment, but also in the development of educational programs for the teaching of students. This forms the social responsibility of the society for knowledge transferred to new generations. Therefore, it is important to adhere to this principle, which allows us to put society's needs first, rather than its private motives;

The principle of self-organization shows that autonomy acts, first of all, an internal characteristic of the IHE, functioning within the framework of external constraints. Each system seeks independence from external circumstances, and the system of autonomy of the university is subject to the principle of self-organization;

The principle of self-development lies in the fact that university autonomy is in constant development, which ensures the enhancement of the adaptation of the IHE to changes in the environment;

The principle of hierarchy determines that the autonomy of the university has a hierarchical structure associated with the autonomy of its separate units and is a subsystem of the general system of autonomy.

We consider it in terms of system, marketing-oriented and personally-oriented approaches to formation a systematic understanding of the research system of the autonomy of the IHE.

The marketing-oriented approach allows you to explore autonomy as an element of the University's competitiveness, which under the Bologna Charter is a key element of university development. As part of this approach, autonomy is seen as a tool for competition between higher education systems (SHE) countries, through competition between individual IHE, implemented both within the national educational system and within the framework of the world educational space. A person-oriented approach is manifested in the presence of the pluralism of the behavior of the teaching staff and the student community, which ensures the realization of the academic freedoms of society.

In order to strengthen the institutional autonomy of the IHE, the study proposes a system for managing institutional autonomy, which is presented in Fig. 4

Consider the elements of the system. The system of management of institutional autonomy of the IHE operates, receiving information from the external and internal environment. Thus, based on the investigation of the stratagems of the autonomy of IHE and the definition of the priority directions of the reform of the higher school of Ukraine, strategic guidelines are being developed to strengthen the institutional autonomy of the IHE. Within the framework of certain strategic and tactical benchmarks, a model of institutional autonomy of the IHE is selected, with the help of which strategic and tactical goals of the autonomy level management

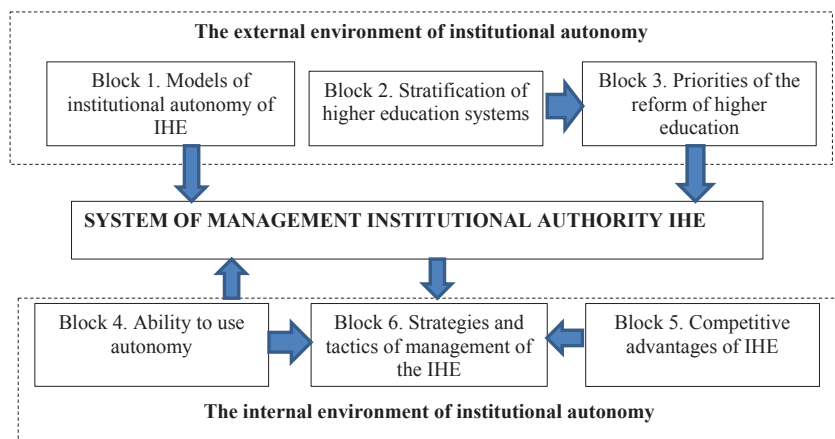

Fig. 4. System of management of institutional autonomy of IHE

of the university will be achieved. That is, based on the analysis of the environment strategic and tactical goals are formed and the tools for their achievement are determined in order to strengthen the competitiveness of the higher education system and the institutional autonomy of the IHE. On the basis of determining the real possibilities of a separate IHE – the internal environment, in order to strengthen its autonomy and competitive advantages, the construction of strategies and tactics for managing the autonomy of a certain IHE is carried out.

Provided that legislative initiatives lead to the functioning and capabilities of the IHE and are an important tool for creating prerequisites for strengthening the autonomy of universities, the transformation of legislation should be similar to the legislation of European countries. To achieve this goal, it is advisable to analyze the legislation on higher education in developed countries, to make a comparative analysis of world experience with a national specificity and to formulate a list of recommendations for the transformation of national legislation.

As a tool for ensuring the functioning of the system of institutional autonomy management, the IHE developed a methodological approach to strengthening institutional autonomy, the scheme of which is shown in Fig. 5.

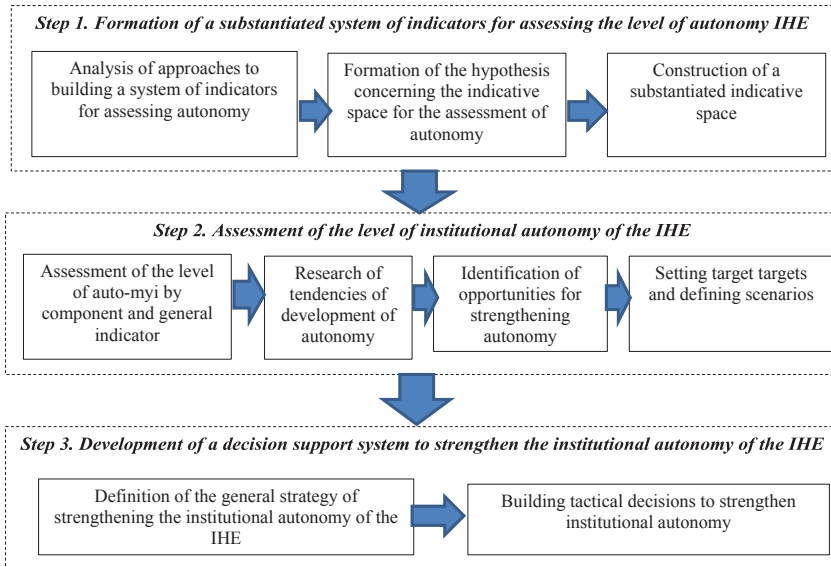

Fig. 5. Methodical Approach to Strengthening the Institutional Autonomy of IHE

Step 1. Formation of a substantiated system of indicators for assessing the possibilities of using autonomous IHE. At this step, the function of accounting and analysis of indicators of institutional autonomy is implemented. In the study of institutional autonomy it is expedient to separate it from autonomy of the system of higher education. If autonomy of the system of higher education is above all the various freedoms in terms of autonomy, then institutional autonomy is an opportunity for the IHE to use the autonomy of the higher education system. Therefore, it is important when constructing a well-founded system of indicators for assessing institutional autonomy IHE is a combination of the use of the indicators of the autonomy of the higher education system and indicators of the use of opportunities for autonomy.

Step 2. Estimation of the level of institutional autonomy of the IHE, which is to determine the possibilities of the IHE to use the tools of autonomy of the national system of higher education for all components.

Step 3. Development of a decision support system to strengthen the institutional autonomy of the IHE. At this step, management functions such as planning, forecasting and regulation are implemented. The authors identified three main strategies for strengthening autonomy: conservative strategy, passive-aggressive strategy, active-aggressive strategy. Within the framework of these strategies, four tactical benchmarks are implemented: tactics, aimed at strengthening the staffing component; tactics, aimed at strengthening the organizational component; tactics, aimed at strengthening the academic component; tactics, aimed at strengthening the financial component.

The choice of these strategies and tactics is based on an analysis of the strata of autonomy in higher education systems. Thus, these strategies and tactics can be applied to the system of institutional autonomy for the five identified strata as follows (Fig. 6).

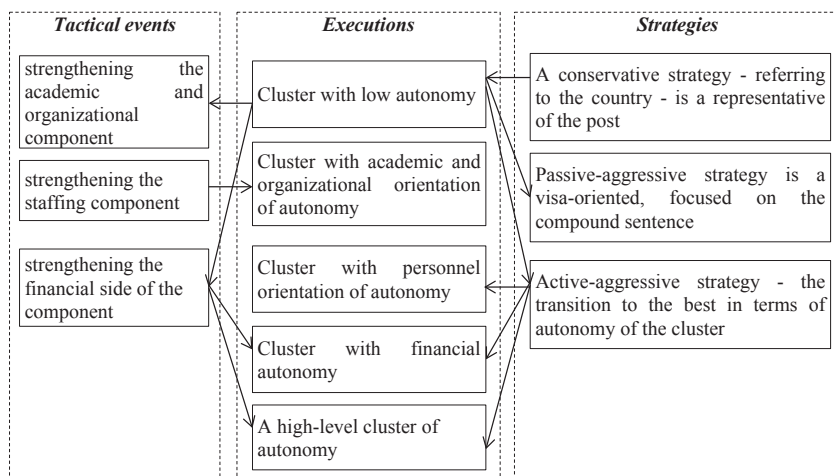

Fig. 6. Definition of strategy and tactics of strengthening of institutional autonomy of IHE

Conclusions. The most important problems in the field of higher education management are the achievement of a reasonable balance between state regulation and autonomy of higher educational institutions, management of

IHE and their financing. Thus, the main problem for Ukraine is to find the optimal relationship between university autonomy and state regulation of their activities.

The identified problem forms the main contradiction in the process of granting autonomy of the IHE – between the emerging tendencies of mass education and the tendencies towards reducing public expenditures for higher education. Thus, one can state that in the modern theory of higher education a new autonomous-oriented approach is developed, which involves the growth of institutional autonomy of universities.

The search for effective ways of practical implementation of the new autonomous-oriented approach to the organization of higher education at the level of the educational environment IHE requires, on the one hand, a more thorough theoretical understanding of the ideas of autonomy, on the other – their specification and adaptation to the educational environment IHE and its subjects. Thus, the use of an autonomous approach in the educational environment allows for taking into account factors of socio – cultural, academic and personal nature that can provide both positive and negative impact on the acquisition of the IHE of academic freedoms and on the formation and development of the autonomy of subjects in the educational process. Taking into account these factors will solve many of the topical problems faced by higher education, the main of which is the training of a new generation professional who is ready for autonomous personal activity, capable of active and creative search for ways to reform and improve the status of domestic higher professional education.

Implementation of the concept, system of managing and methodological approach to enhancing institutional autonomy of higher educational institutions of Ukraine will increase the degree of autonomy of the national higher education system by strengthening the institutional autonomy of certain IHE and develop effective measures for its promotion on the basis of a harmonious combination of modern economic and mathematical models, the system of support for the adoption of managerial decisions and world experience in assessing the autonomy of the higher education system.

References:

1. E. Thomas. Civic Responsibility and Higher Education. / Ehrlich Thomas. – Oryx Press – 2000. – 403 pp.
2. E. El-Khawas Quality Assurance in Higher Education: Recent Progress, Challenges Ahead / Elaine El-Khawas, Robin DePietro-Jurand, Lauritz Holm-Nielsen / Human Development Network, Education, World Bank, Washington, D.C. – 1998. – 26 p.
3. Higher education and its communities: Interconnections, interdependencies and a research agenda / Ben Jongbloed, Jürgen Enders, Carlo Salerno // Higher education, №56, 2008. – P. 303-324.
4. Higher education governance reforms accross Europe / Harry F. de Boer, Jonathan M. File. – Center for Higher Education Policy Studies (CHEPS) – 2009. – 31 p.
5. Maassen Peter. University reform and institutional autonomy: A framework for analysing the living autonomy. / Maassen, Peter; Gornitzka, Åse & Fumasoli, Tatiana / Higher Education Quarterly. – 71(3). – 2017 – P. 239-250.
6. Musselin, C. Redefinition of the relationships between academics and their university.// Higher Education. – 2013. – № 65(1). – P. 25-37.
7. Neave G. The Bologna Declaration: Some of the historic dilemmas posed by reconstruction of the community in Europe 's systems of higher education / G. Neave // Educational Policy. – 2003. – No 17(1). – Pp. 141-164.
8. Van Damme D. Higher education in the age of globalisation: The need for a new regulatory framework for recognition, quality assurance and accreditation/ Dirk Van Damme. – Introductory Paper for the UNESCO Expert Meeting Paris, 10-11 September 2001. – 14 p.
9. European University Association. Page of access: <http://www.university-autonomy.eu/>

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2018.gada 9. Jūlijs
Tirāža 300 eks.